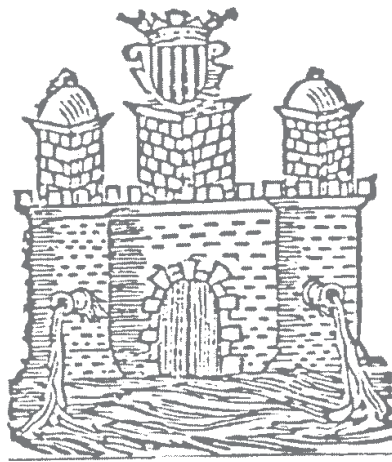

ALMAIG

ESTUDIS I DOCUMENTS
XXIX

CONTINGENT - 2013

ESTUDIS I DOCUMENTS

SUMARI

PRÒLEG

Josep Gandía i Calabuig Pàg. 5

350 AÑOS... Y UN DÍA (A PROPÓSITO DE LA INSCRIPCIÓN LATINA DE LA CAPILLA DE LA PURÍSIMA)

Enrique Ignacio Benavent Morales Pàg. 6

LA CARTEL·LA AMB INSCRIPCIÓ LLATINA UBICADA EN LA FRONTERA SUD DE LA CAPELLA DE LA PURÍSSIMA: ESTUDI MATERIAL I PROCÉS DE RESTAURACIÓ

Xavier Mas-Barberà,
Stephan Kröner,
Ignasi Gironés Sarrió,
Sofía Martínez Hurtado Pàg. 9

INVENTARI DELS BÉNS DEL CONVENT DE SANT DOMINGO ARRAN DEL DECRET DE DESAMORTITZACIÓ (1835)

Alfred Bernabeu Sanchis Pàg. 13

LA BIBLIOTECA HISTÓRICA DE LA CONGREGACIÓ SACERDOTAL DE SANT VICENT FERRER DE AGULLENT

M^a. I. Arias Villanueva
V. Pons Alós
J. Ribes Gallen Pàg. 20

MARIANO SEGUÍ CALATAYUD, EL "GATET D'OTOS", (1819-1904). UN BANDOLER SOCIAL A LA VALL D'ALBAIDA.

David Mahiques Alberola Pàg. 33

LA ESCUELA DE PRIMERAS LETRAS EN LA ALBAIDA DEL S. XVIII (1700-1782)

Mª Luisa Plà Tormo Pàg. 48

EL MITIN DE VINICULTORES DE LA VALL D'ALBAIDA DE 1901 A TRAVÉS DE LA PRENSA DE LA ÈPOCA

Rafael A. Gandia Pàg. 57

L'ENSENYAMENT MUSICAL A LA VALL D'ALBAIDA EN 1865 A TRAVÉS DELS ARXIUS

Federico Vidal Martínez Pàg. 65

DETURPACIONS I EQUÍVOCS DEL LLENGUATGE: UNS QUANTS EXEMPLES VIUS A ONTINYENT

Josep Sanchis Carbonell Pàg. 72

AMANCIO AMORÓS SIRVENT

Mª Elvira Juan Llovet Pàg. 81

OTRA MEMORIA HISTÓRICA: EMBARGOS EN ALBAIDA.

Luz Ortiz García-Bustelo y
Rafael Ortiz Mora. Pàg. 84

CRÒNICA D'UN PLA GENERAL. EL "PLAN ARRUFÍ". 40 ANYS DE PLANEJAMENT URBANÍSTIC A ONTINYENT

Josep Vizcaíno i Ferre Pàg. 93

LA ORFEBRERÍA DE LA PARROQUIA DE SANTA MARÍA EN LA EXPOSICIÓN NACIONAL DE 1910

Rafel Gandía Borredá Pàg. 96

LA CONSTRUCCIÓN DEL COLEGIO DE SAN IGNACIO DE LA COMPAÑÍA DE JESÚS DE ONTINYENT

David Miguel Navarro Catalán Pàg. 102

"DE MORISQUETS". DUES HISTÒRIES APASSIONANTS. LA INQUISICIÓ CONTRA CATALINA BARÓN I MIGUEL BLANCO

Ignacio Gironés Guillem Pàg. 108

AGULLENT I ONTINYENT A TRAVÉS DE L'ALMOINA DE FRANCESC D'EIXEA (1404-1936). II: LES DISPUTES PEL SEU PATRIMONI I RENDES

Emili Casanova Pàg. 118

AQUELLOS TRES AÑOS EN ONTINYENT

Beatriz Rodríguez Fernández Pàg. 129

ÚS PÚBLIC DEL VALENCIÀ A ONTINYENT DURANT LA II REPÚBLICA I ELS PRIMERS ANYS DEL FRANQUISME

Jacob Mompó Navarro Pàg. 135

MEMÒRIA DE LA REPRESSIÓ FRANQUISTA A LA VALL D'ALBAIDA. EL CONSELL DE GUERRA A UN GUÀRDIA D'ASSALT DE BENICOLET.

Josep Màrius Climent i Prats Pàg. 143

INCIDÈNCIA DE LES MALALTIES VÍRIQUES DE LA TOMATA A LA VALL D'ALBAIDA

Salvador Soler i Aleixandre,
M^a del Rosario Figàs i Moreno Pàg. 156

ELEMENTOS URBANOS EN ONTINYENT (CULTURA VISUAL)

Francisco Galiana Gisbert Pàg. 160

ONTINYENT, VILLENA I LA BARONIA DE MOIXENT I DE LA FONT DE LA FIGUERA: CONFLICTES TERRITORIALS I DELIMITACIÓ DE TERMES (1515-1551)

Vicent Terol i Reig Pàg. 163

EL PASSET DE TIRIRANT

Agustí Ribera, Ignacio Hortelano Pàg. 178

Edició:

LA NOSTRA TERRA

Direcció:

Manuel Requena Collado
José Luis García Vidal

Consell de redacció:

Emili Casanova Herrero
Alfred Bernabeu Sanchis
Moisés Tormo Martínez
Fernando Lliso Bartual
Luz Ortiz García-Bustelo
Enrique Martí Torró
Francisco Galiana Gisbert
Jaime Bernabeu Galbis
José Gandía Montés
Ignasi Gironés Sarrió
Joanna Belda Sanchis

Maqueta i portada:

Jaime Bernabeu Galbis

Dipòsit legal:

V-4510-2005

ISSN:

1139-2487

Imprimeix:

Gráficas Bormac, S.L.

Portada commemorativa del 500é aniversari de la fundació del convent dels Dominics de S. Joan i S. Vicent Ferrer.

*Foto brocal cedida per Caixa Ontinyent.

"La Nostra Terra" no assumeix necessàriament les opinions dels autors

Porta de la capella de la Puríssima Concepció
en l'any en què es commemora el 350 aniversari del
començament de les obres de construcció.

PRÒLEG

Podria semblar un miracle, però és una realitat. Una vegada més *Almaig, Estudis i Documents*, acudeix puntualment a la seua cita anual. I ja són vint-i-nou anys.

Durant molts anys, la revista es va presentar com a Separata del Programa de Festes de la Puríssima, a pesar que la responsabilitat de la seua edició sempre ha estat a càrrec de l'Associació Cultural La Nostra Terra. A partir de 2008, va començar la seua marxa com a publicació independent i pròpia d'aquesta associació. Des d'aquells primers números, la revista ha experimentat importants canvis. Tant en el seu aspecte formal (clàrrissimament millorat), com en el seu contingut i, fins i tot, en la infraestructura personal que li dona suport. Si en els seus primers passos se sustentava en l'ímpetu i l'entusiasme dels seus principals impulsors (José Luis García i Jaime Bernabeu, com a peces fonamentals), en els últims anys s'ha configurat un sòlid equip directiu i un ampli consell de redacció, que integra a noves generacions que no solament aporten saba nova sinó que, a més, asseguren la continuïtat del projecte.

El paper d'*Almaig* en el panorama de publicacions locals i comarcals no pot ser qualificat d'una altra manera que d' "èxit total". Ha sabut trobar la seua missió i coexistir amb publicacions com la revista *ALBA*, editada pel Servei de Publicacions de l'Ajuntament. A alguns els va poder semblar, en el seu moment, que no hi havia espai per a ambdues, però el temps s'ha encarregat de posar a cadascú en el seu lloc diferenciat.

Al llarg de quasi tres dècades, *Almaig, Estudis i Documents* ens ha oferit el resultat dels treballs realitzats per multitud d'estudiosos i investigadors, treballs referits a una amplíssima gamma de camps d'estudi. Variats tant des del punt de vista històric (amb aportacions que van des de la prehistòria fins a l'actualitat), com geogràfic (arreglant col·laboracions generals i, sobretot, referides a bona part de les poblacions de la Vall d'Albaida) o temàtic (ja que ha tingut cabuda la història, l'art, l'arqueologia, l'ensenyament, l'urbanisme, el patrimoni, la biografia...).

Per a açò, ha comptat amb la col·laboració d'un ampli ventall d'autors. Des de catedràtics i investigadors universitaris, fins a joves estudiants o simples curiosos i interessats de la més diversa procedència i interessos.

Vist amb la suficient perspectiva, tot açò ha constituït un projecte amb un balanç global molt positiu. El futur no serà fàcil. L'evolució tecnològica, que posa en escac a moltes publicacions escrites, o les dificultats

econòmiques presents o futures, poden suposar obstacles que s'hauran d'afrontar amb decisió per a assentar la publicació.

En el meu cas, *Almaig, Estudis i Documents* ha suposat una experiència cap a la qual no tinc més que elogis. Si m'ho permeten, ha sigut durant molts anys el mitjà preferit per a fer conèixer els estudis i les recerques que he realitzat. I açò per molts motius, però especialment per dos. En primer lloc, per les facilitats que he trobat, no solament per a publicar sinó també per a atendre exigències que sempre han trobat resposta positiva (la major part de les vegades retards i ajornaments en els lliuraments), però sobretot, perquè m'ha semblat el mitjà més àgil i puntual perquè arribaren al públic els articles que escrivia (amb prou faenes un parell de mesos després d'acabar un treball, ja estava publicat). No fan falta més proves d'açò: la meua col·laboració amb la revista iniciada en l'any 1989 es va perllongar quasi ininterrompudament fins a 2007. Espere, i ja aquest pròleg n'és una prova, poder reprendre-la prompte.

El número XXIX de la revista suposa un pas més en aqueta llarga i fructífera trajectòria. Vint-i-tres estudis, en els quals col·laboren trenta autors, ho corroboren. El lector trobarà en aquest exemplar treballs de la més àmplia temàtica (arqueologia, patrimoni, ensenyament, anotacions biogràfiques, agricultura, urbanisme...), de diverses èpoques històriques (història contemporània, sobretot, però també recerques sobre altres períodes), i de molts llocs de la Vall (sobreixen els treballs sobre Ontinyent, però també n'hi ha generals sobre la comarca, o sobre algun dels seus pobles: Otos, Agullent, Albaida). Quant als col·laboradors, al costat d'autors ja clàssics en els estudis comarcals com Vicent Terol, Agustí Ribera, Alfred Bernabeu o Emili Casanova, trobem a noves veus que asseguren la continuïtat i que auguren un prometedor futur en els seus diversos camps de recerca.

No em queda més que animar els responsables de l'edició d'*Almaig, Estudis i Documents*, a seguir per la senda que han marcat els seus vint-i-nou anys d'existència, amb el mateix entusiasme i perseverança que han demostrat fins ara. Comptar amb un marc estable, àgil i receptiu per a la publicació, és un dels esperons més importants per a animar a la recerca. En aquest sentit *Almaig* ens sembla imprescindible. Més encara en uns moments de crisi o falta de continuïtat d'altres alternatives. Que la revista *Almaig, Estudis i Documents*, amb recursos i ajudes escassos, aconseguisca eixir puntualment cada any a la trobada amb els seus lectors és, ho déiem al començament, quasi miraculós. Però cert.

Josep Gandía i Calabuig

350 años...y un día

(A propósito de la inscripción latina de la capilla de la Purísima)

AUTOR: ENRIQUE IGNACIO BENAVENT MORALES

El excelente trabajo realizado por los técnicos del Instituto Universitario de Restauración del Patrimonio de la Universitat Politècnica de València con la placa conmemorativa de la construcción de la capilla de la Purísima en 1663 ha posibilitado una clara lectura de la inscripción latina (imagen 1), que al ser traducida ha puesto de manifiesto un dato anecdótico: la fecha de la inscripción VI IDUS APRILIS durante décadas ha sido malinterpretada datándola el 9 de abril, cuando en realidad es el 8 de abril. De hecho este mismo año se colocó una nueva placa conmemorativa (imagen 2) en la que se puede leer “EN EL 350 ANIVERSARI DE LA CONSTRUCCIÓ DE LA CAPELLA EN EL SEU HONOR. ONTINYENT 9 D’ABRIL DE 2013. ANY DE LA FE”, curiosamente el 9 de abril en realidad se cumplían 350 años y 1 día de su construcción a juzgar por lo que se lee en la inscripción latina recién restaurada.

Un poco de epigrafía

Antes de entrar de lleno en la lectura y traducción de la lápida conmemorativa de la capilla de la

Imagen 1, placa en latín

Imagen 2, placa actual

Imagen 3, Pantheon

Purísima, quizá sería conveniente recordar que una de las características de las inscripciones epigráficas es la braquigrafía, es decir, que las palabras no se escriben enteras.

Para ilustrarlo nada mejor que uno de los más visitados monumentos de Roma, el Panteón de Agripa, en opinión de Sthendal «*el resto más bello de la Antigüedad romana*»¹. En el friso del pórtico (imagen 3) figura la siguiente inscripción:

M · AGRIPPA · L · F · COS ·
TERTIVM · FECIT
que debe leerse así:
M(ARCUS) AGRIPPA L(UCI)
F(ILIIUS) CO(N)S(UL) TERTIUM
FECIT

(Marco Agripa, hijo de Lucio, cónsul por tercera vez lo hizo)

Teniendo en cuenta la braquigrafía típica de las inscripciones la lectura de la lápida que proponemos es la siguiente:

AD HONORE(M) SVAE PATRONAE
B(EATAE) MARI / AE V(I)RG(INI)
IN PRIMO CO(N)CEPTION(I)S EI(US)
IM / MACULATAE INSTA(N)T(I) AB
ORIGINALI LABE / PRAESERVATAE
FONTINE(N)TANA PIETAS / HANC
FABRICAM A FU(N)DAMENTO ERE
XIT VI IDUS APRILIS ANNO MDCLXIII

«*Ad honorem suae patronae Beatae Mariae Virgini in primo Conceptionis eius immaculatae instanti ab originali labe praeservatae Fontinentana Pietas hanc fabricam a fundamento erexit VI idus aprilis anno MDCLXIII*» cuya traducción, respetando las mayúsculas del texto, es «*En honor a su patrona la Bienaventurada Virgen María preservada en el primer instante de su inmaculada Concepción del pecado original la piedad Fontinentana erigió esta construcción el día sexto de los idus de abril (8 de abril) en el año 1663*»

Independientemente del hecho de que en la epigrafía romana se utilizan letras capitales y la lápida objeto de este artículo distingue capitales de versales, la diferencia más llamativa es la escurpulosidad con que el autor del texto señaló todas las elisiones de

Imagen 4, detalle instanti

Imagen 5, detalle Virgini

Imagen 6, detalle eius

letras, algo más propio de la tradición paleográfica, lo que nos indica que quien fuera el redactor de la lápida era un hombre cultísimo familiarizado con la lectura de manuscritos. Comparándolo con el texto del Panteón se observará que mientras en la inscripción de Roma la palabra “consul” se nota “COS” sin ninguna indicación de las letras que se han omitido, en la lápida de la Purísima cada vez que se omite una nasal el autor lo señala escribiendo un guión largo sobre la vocal que la precede. Esta forma de señalar la omisión de nasales es típica de la tradición manuscrita y está en el origen de la letra ñ. En efecto, la fragmentación del latín en las diferentes lenguas románicas supuso la aparición de un nuevo fonema, una nasal palatal, para el que no había letra. Cada lengua optó por una solución diferente, así el italiano o el francés notaron el nuevo sonido con el dígrafo “gn”, el catalán optó por “ny”, el portugués “nh”, y el castellano por modificar la letra n añadiéndole encima ese guión con el que se marcaba en los manuscritos la omisión de una nasal. Esta solución parece bastante lógica

pues buena parte de estos nuevos sonidos proceden de la secuencia de dos nasales (*somnum*>sueño; *dominum*>domnum>dueño; *annum*>año).

Del mismo modo, cada vez que se omite la vocal i, lo señala añadiendo un punto sobre la consonante vecina. La imagen 4, ilustra ambos procedimientos con la palabra “instanti”.

Otros signos especiales son los utilizados en la palabra “virgini” (imagen 5) o el genitivo “eius” (imagen 6)

El problema de la fecha

A pesar de que en el año 1663 desde hacía siglos se había generalizado la forma de numerar los días del mes correlativamente del 1 al 30 ó 31 como hacemos nosotros, en la inscripción la fecha viene dada a la manera romana. El hecho es llamativo, pero nada excepcional. Cuando se quería dar cierta solemnidad a un hecho era bastante habitual fecharlo como en latín clásico. Un ejemplo muy curioso es el del epitafio de un tal Bernardino Passerio que murió defendiendo al papado frente a los imperiales de Carlos V durante el *sacco de Roma* y según consta en la lápida sirvió como orfebre y joyero a los papas Julio II, León X y Clemente VII (es curiosa la omisión de Adriano VI entre León X y Clemente VII, porque el que fuera obispo de Tortosa al llegar a la sede de Pedro impuso una austeridad que sentó muy mal al pueblo romano pues contrastaba con la suntuosidad de sus antecesores Giovanni de Medici, León X, y el cardenal della Rovere, Julio el Terrible, por lo que conjeturamos que el pobre orfebre se quedó sin trabajo durante el breve pontificado de Adriano de Utrecht); pues bien en la lápida de este persona-

je, en la actualidad ubicada en el nº17 de la Via Penitenzieri, en las inmediaciones del Vaticano, se lee: FORTITER OCCUBUIT PR. N. MAI MDXXVII: «*cayó valientemente el día anterior a las nonas de mayo (6 de mayo) de 1527*»

El problema es la forma en la que los romanos contaban los días. Para ellos había 3 fechas claves en el mes: las kalendas, el primer día del mes (de ahí deriva nuestra palabra calendario), las nonas el día 5, salvo en los meses de marzo, mayo, julio y octubre que era el 7; y los idus, el día 13, salvo en los meses en que las nonas eran el 7, en que los idus se trasladaban al 15. Los días se cuentan siempre referidos a la próxima fecha clave, así por ejemplo, un 28 de abril, se contará referido a la siguiente fecha, las kalendas de mayo: *IV kal. mai*. Pero lo más llamativo para nuestra mentalidad es que los romanos incluyen el término *a quo* y el término *ad quem* en su cómputo. Fijémonos en el nombre de la segunda de las fechas clave *nonae*, nonas, el nombre deriva de 9, *novem*, porque entre las nonas y los idus hay nueve días. Ahora el lector perspicaz estará pensando que de 13 a 5 ó de 15 a 7 van 8, pero es que los romanos cuentan el día en que estás. Lo veremos más fácil con otro ejemplo. Todo el mundo sabe que Nuestro Señor fue crucificado un viernes y que resucitó el domingo al amanecer; para nosotros si hoy es viernes, dentro de dos días será domingo, sin embargo en el Credo rezamos: «*al tercer día resucitó*» porque se cuentan los días a la manera romana: viernes, sábado y domingo.

Establecido este punto, podemos ya interpretar la fecha de la lápida de 1663 VI IDUS APRILIS. En abril los idus son el día 13, contando a la manera romana (8-9-10-11-12-13: 6 días) el sexto día antes

de los idus de abril, es nuestro 8 de abril.

¡Guárdate de los idus de marzo!

«*Beware the ides of March*» (¡Guárdate de los idus de marzo!) dice un adivino en la escena segunda del acto I de Julio César de Shakespeare estrenada en 1599. En efecto, en los idus de marzo, el día 15, César fue asesinado cayendo muerto a los pies de la estatua de su rival Pompeyo. Tanto Plutarco (*Vidas paralelas: Alejandro y César, Caes. LXIII, 3*), como Suetonio (*Divus Iulius, LXXXI, 10*) relatan que efectivamente César fue advertido del peligro de ese día, y que, llegada la fatal fecha, se encontró con el adivino y con sorna se burló de él diciéndole que los idus habían llegado y a él no le había ocurrido nada, a lo que el vate le replicó: «*han llegado, pero todavía no han pasado*».

Sin duda los idus de marzo son una fecha conocida por todo el mundo, en tiempos modernos han servido de título para excelentes novelas como la de Thornton Wilder (1948) o más recientemente en 2009 la de Valerio Massimo Manfredi. Precisamente a su fama se debe, a mi entender, la fatalidad de que reiteradamente se haya malinterpretado la fecha de la lápida objeto de este artículo.

Autores como Llorca Tortosa (*Ontinyent y su historia*, 1992) o como Vicente-José Calabuig Olcina en su *Historia de la devoción de Onteniente a su Patrona*, premio del Ayuntamiento de Ontinyent en 1954, dan por buena la fecha del 9 de abril para esta inscripción. ¿De dónde viene esta confusión? A mi entender para explicar esta interpretación solo cabe conjeturar un doble error: en primer lugar y probablemente por la fama de los idus de marzo, se consideró los idus de

abril el día 15; en segundo lugar, contando a la manera moderna se restaron 6 días, de donde 9 de abril. Sin embargo, como se ha dicho anteriormente los idus en abril son el día 13 y se ha de contar a la romana: 8, 9, 10, 11, 12 y 13. Por tanto el VI IDUS APRILIS es el 8 de abril, *quod erat demonstrandum*.

NOTAS:

- 1 STHENDAL Paseos por Roma (selección de David García López) Alianza Editorial, Madrid, 2007 pag. 222

La cartel·la amb inscripció llatina ubicada en la frontera sud de la capella de la Puríssima: estudi material i procés de restauració

AUTOR: XAVIER MAS-BARBERÀ, STEPHAN KRÖNER, IGNASI GIRONÉS SARRIÓ, SOFÍA MARTÍNEZ HURTADO

Instituto Universitario de Restauración del Patrimonio. Universitat Politècnica de València

El present estudi descriu els processos duts a terme durant la intervenció efectuada sobre la cartel·la de pedra amb inscripció llatina que commemora l'inici de les obres de construcció de la capella de la Puríssima, en l'església de Santa Maria d'Ontinyent, el 8 d'abril de 1663, i que es troba ubicada en la seua frontera sud (actual façana del Museu Arqueològic d'Ontinyent i de la Vall d'Albaida – MAOVA).

Es tracta d'una cartel·la de material petri amb inscripció correguda escrita en llatí i circumscrita amb detalls de fulls d'acant, amb unes dimensions 65 cm d'alt i 140 cm d'ample (Figura 1).

La intervenció s'ha centrat fonamentalment a restablir les característiques físiques i estètiques de la cartel·la amb inscripció objecte d'estudi, és a dir, en la recuperació de la consistència material i aspecte original del petri, mitjançant una delicada neteja de la crosta de naturalesa biogènica, la reposició de les mancances volumètriques, un important treball de consolidació del conjunt i, finalment, l'aplicació d'una protecció integral que la preserva i la dota d'un aspecte uniforme i homogeni.

La inscripció llatina tallada so-

bre el petri fa al·lusió a la construcció de la capella a partir de la pietat dels ontinyentins i està datada el 8 d'abril de 1663. Respecte a la seua transcripció i traducció, per tal de no ser redundants, remetem al lector a l'article publicat en aquest mateix número per Enrique Benavent Morales, on queda suficientment referenciada aquesta informació.

Figura 1. Cartel·la amb inscripció objecte d'intervenció

Aproximació material

Per a l'estudi del material petri es van prendre diferents mostres procedents de l'obra. Les anàlisis microquímiques i petrològiques indiquen que es tracta d'una pedra calcària arenosa, comunament

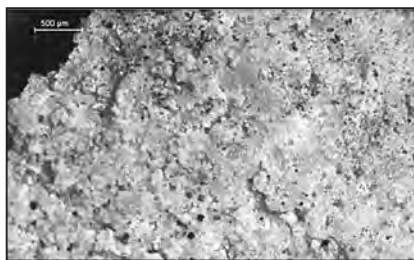

Figura 2. La pedra subjecta a estudi correspon a una roca sedimentària de tipus "calcarenita". 20x.

anomenada pedra "calcarenita", de composició carbonatada (Figura 1-2), i d'una tonalitat crema-blanca.

Mostra	Interpretació de resultats FT-IR:
Pedra	Elements majoritaris: Calcita: 2511, 1796, 1391, 870 i 711 cm^{-1} Elements minoritaris: Silicats: 3406, 1645, 1622 i $\sim 1200\text{-}900$ cm^{-1}

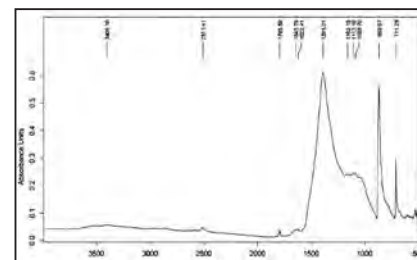

Figura 3. Espectre FTIR i la seua corresponent interpretació dels elements presents en el suport petri, on s'indica la composició de carbonat càlcic

Estat de conservació

L'obra presentava un avançat estat d'alteració originat per causes físiques, químiques i biològiques. L'aigua en els seus diversos estats, i combinada amb les fluctuacions termohigromètriques, és l'agent d'alteració més greu que ha motivat, no sols la descohesió del substrat, sinó la proliferació i acumulació de dipòsits diversos i crosta biogènica altament danyosa. Tot

això, modificava les propietats del substrat petri i entorpia l'exposició de l'epigrafia (Figura 4-7).

Les següents imatges mostren els diversos estats de degradació que presentava el substrat petri abans de la intervenció.

Figura 4. Detall de la descohesió del petri per esclament i per la presència de microorganismes biogènics

Figura 5. Detall de l'erosió superficial, la presència de taques d'oxalats i de concrecions originades per la presència de microorganismes biogènics

Figura 6 a-b. Detall de la crosta biogènica pulverulenta que altera el substrat i dificulta la lectura epigràfica

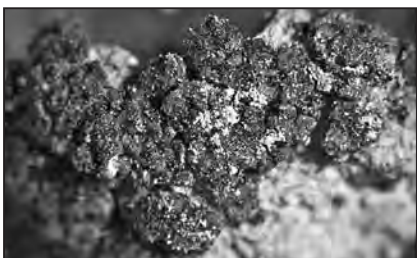

Figura 7. Macrofotografia de detall de la figura 6 on es mostra la crosta biogènica observada en la lupa binocular. 16x

Procés d'intervenció

El criteri d'intervenció seguit s'ha basat en la mínima intervenció a través de neteges molt suaus i actuant puntualment en aquelles àrees que així ho requerien. Els tractaments aplicats han sigut seleccionats en relació a les propietats del material i basant-se en les substàncies de deteriorament. Així mateix, s'han respectat els temps d'actuació dels materials emprats en els tractaments i la intervenció resultant ha sigut discernible i respectuosa amb l'original.

Neteja mecànica superficial

La primera fase duta a terme sobre la peça pètria es va centrar en l'eliminació de pols i brutícia d'escassa duresa per mitjà de brotxes de pel suau, raspalls d'arrel, escarpells, bisturís, espàtules de dimensions menudes i aspiració, respectant-se la capa d'oxalats superficial que li conferia el to crema existent. Després d'un primer raspallat va ser retirada, amb extrema atenció per tal d'evitar danys en el material petri, tota la brutícia acumulada entre els buits de les incisions de la inscripció, així com de la decoració vegetal que cobreix parcialment el marc de la cartel·la. Així mateix, durant aquesta neteja en sec també van ser eliminades les restes de morters de ciment, provinents d'intervencions anteriors, i gran part de la crosta biogènica pulverulenta que cobria la totalitat de l'obra (Figura 8).

Figura 8. Eliminació en sec de la pol·lució depositada en superfície i remoció de la crosta biogènica altament pulverulenta

Aplicació de biocida i remoció puntual en zones amb algues verdes

La segona fase es va centrar en l'aplicació puntual en superfície d'un agent biocida per a la destrucció i prevenció de la proliferació d'algues i microorganismes sobre el suport petri. En aquest sentit, es va preparar una solució del biocida *Biotin R*, dissolt amb *White Spirit* al 3%, que va ser aplicat mitjançant pinzell. Es tracta d'un preparat concentrat líquid de substàncies actives amb ampli espectre d'activitat enfront de líquens, fongs, bacteris i algues. L'aplicació del producte es va deixar actuar 24 hores per a tot seguit procedir a una remoció mecànica i eliminació de residus amb la realització de llavats amb el mateix dissolvent, *White Spirit* (Figura 9).

Figura 9 a-b. Detall del procés de remoció puntual de la crosta biogènica després de l'aplicació del biocida

Segellat de juntes i reconstrucció de l'epigrafia

En el següent pas es va procedir a reomplir les fissures i forats que presentava la cartel·la; a més es van reconstruir parts faltants de l'epigrafia i que impediien la correcta lectura del text i, també es van rejuntar els carreus de la fabrica que abraçaven la cartel·la, tot això conferia una unitat de conjunt i eliminava la penetració de qualsevol substància en el si del petri.

Aquest procés reconstructiu es va realitzar amb la preparació d'un morter compost d'una banda de calç greix per dues parts d'àrid calcari fi (300microns) amb addició de pigments inorgànics naturals de color ocre i ombra natural, aconseguint-se una coloració neutra d'acord amb la pedra que circumscrivia la llacuna. L'aplicació del morter es va practicar amb espàtules, prèvia humectació puntual del suport, com pot apreciar-se en les figures 10 i 11.

Figura 10. Procés d'intervenció on s'aprecia el reomplert de fissures presents en la cartel·la

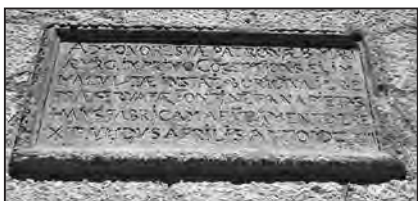

Figura 11. Vista general de la cartel·la després del procés de reconstrucció de l'epigrafia

Consolidació del suport petri

Ja que la superfície pètria de la cartel·la es trobava prou erosionada es va estimar oportú aplicar-li, previ assaig amb la pipeta *Kars-ten*, un consolidant que reforçara el sòlid descohesionat i, al mateix temps, previnguera de l'aparició de microorganismes. En aquest sentit, es va aplicar una dissolució

Figura 12. Detall del procés d'aplicació del consolidant BioEstel

de silicat d'etil *BioEstel* al 10% en *White Spirit* mitjançant pinzell en la totalitat de la peça. Aquesta dissolució conferia una baixa viscositat al producte aconseguint una òptima profunditat de penetració del consolidant per capil·laritat sense obturar els porus i sense que la pedra perdera la seua transpirabilitat (Figura 12).

Protecció/hidrofugació de l'obra

L'última de les fases desenvolupades en la intervenció va ser l'aplicació en la totalitat de la superfície pètria d'una substància hidrofugant protectora de la pedra. En aquest cas va ser utilitzat el producte *Silo III*, aplicat a pinzell en la totalitat de la peça. Es tracta d'una substància que no produeix pel·lícules superficials impermeables al vapor d'aigua, ni causa alteracions cro-

Figura 13. Detall de la fase d'aplicació de l'hidrofugant sobre la superfície de la cartel·la

màtiques, ni efectes de brillantor, en tot cas li confereix unes excel·lents propietats hidròfobes (Figura 13 i 14).

Figura 14. Detall després de l'aplicació de l'hidrofugant sobre la superfície de la cartel·la

Conclusions

L'actuació restaurativa li ha tornat a la cartel·la la seua autenticitat històrica i estètica. En termes generals, s'han descrit i exposat de manera exhaustiva el conjunt de tractaments desenvolupats, els mètodes i els materials emprats, la qual cosa ha permès detindre la degradació i restablir les qualitats originals de l'obra. En aquest sentit, la recuperació de la consistència material i l'aspecte original del petri ha sigut possible per mitjà d'una delicada neteja de la crosta biogènica i un destacat treball de consolidació integral. Finalment, cal destacar d'aquesta intervenció el fet que haja coexistit un grup de membres multidisciplinaris, que han aportat la seua experiència i han tornat el sentit a la cartel·la commemorativa de l'inici de les obres de construcció de la Capella de la Puríssima, de l'Església de Santa Maria d'Ontinyent (Figura 15).

Figura 15. Vista general de la cartel·la. Dalt. Abans de la intervenció; Baix. Després de la intervenció

Equip de treball

Coordinació general i responsable d'actuacions

Xavier Mas i Barberà. Dr. en Belles Arts. Professor Titular d'Universitat. Especialitat en Restauració de materials petris. Instituto Universitario de Restauración del Patrimonio. Universitat Politècnica de València.

Assistència tècnica

Ignasi Gironés Sarrió. Llic. en Belles Arts. Tècnic Superior de Suport a la Investigació. Instituto Universitario de Restauración del Patrimonio. Universitat Politècnica de València.

Noema Restauradors, S.L.

Taller d'intervenció en elements escultòrics i ornamentals

Jose Vicente Grafiá Sales. Dr. en Belles Arts. Professor Contractat Doctor. Instituto Universitario de Restauración del Patrimonio. Universitat Politècnica de València.

Anàlisi materials petris

Stephan Króner. Dr. en Geologia. Tècnic del Laboratori de Materials Petris. Instituto Universitario de Restauración del Patrimonio. Universitat Politècnica de València.

Anàlisi fisicoquímica i mediambiental

Mª Teresa Doménech Carbó. Dra. en Ciències Químiques. Catedràtica d'Universitat. Instituto Universitario de Restauración del Patrimonio. Universitat Politècnica de València.

Laura Osete Cortina. Dra. en Ciències Químiques. Tècnic del Laboratori Físicoquímico. Instituto Universitario de Restauración del Patrimonio. Universitat Politècnica de València.

Agraïments

Aquest treball de conservació i restauració ha sigut finançat per l'excel·lentíssim Ajuntament d'Ontinyent i l'Església Arxiprestal de Santa Maria d'Ontinyent.

BIBLIOGRAFIA:

- Alcalde, M. y Villegas, R. (2003): Metodología de diagnóstico y evaluación de tratamientos para la conservación de los edificios históricos. Cuadernos Técnicos. Editorial Comares, Granada.
- Ashurst, J. y Dimes, F.G. (2010): Conservation of building and decorative stone. Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York.
- Cortázar, M., Pardo, D. y Sanz, D. (2009): Estudios y restauración del pórtico. Catedral de Santa María de Vitoria-Gasteiz. Apuntes del conocimiento 1. Diputación Foral de Álava.
- González, A., Alemany, L., Arnuncio, J.C., Naval, A. y Sancho, A. (2003): El proyecto de restauración. Vol. 2. Editorial Munilla-Lería, Madrid.
- García de Miguel, J. M^a (2009): Tratamiento y conservación de la piedra, el ladrillo y los morteros en monumentos y construcciones. Consejo General de la Arquitectura Técnica de España, Madrid.
- Gisbert, J. (2010): La tecnología láser y otros métodos de limpieza y restauración de materiales pétreos. Cuadernos Arbotante n° 1. Ed. Pórtico, Zaragoza.

locació de la primera pedra el 11 de maig de 1514, formalitzada entre tres i quatre de la vesprada. Mentrestant els pares dominics visqueren en una caseta on habilitaren 7 cel·les per a la incipient comunitat. Les obres, dirigides pel mestre Biulangun, es perllongaren en el temps i, finalment, el 8 d'octubre de 1546 Vicent Muntanya donava fe notarial de l'acte oficial de l'acabament de la construcció de l'edifici.

Tenim la certesa epistemològica -aportada per Lluís Fullana- del privilegi pel qual el rei Ferran "El catòlic" accedia a la petició de les autoritats municipals ontinyentines i concedia permís per a construir el convent en el lloc on estimaren oportú malgrat els furs que ho impedièn. El document del monarca va ser expedit el 23 de setembre de 1513 a Maioreti (potser es tracte de la versió llatina de la població castellana Mayorga, situada a prop de Toro, o Mejorada -Toledo- en altres versions).⁴ Una fundació que les autoritats consideraven necessària "per la gran població que és en dita universitat e per ennoblir-la '(...) lo qual loch es molt luny e apartat de la present sglesia major".⁵

Malgrat la petició de les autoritats municipals per a fundar el convent dominic, el que és ben cert és que existí una certa resistència a la seua construcció per part d'un sector de la població que defensava els interessos de la poderosa plebania de Santa Maria. Aquesta oposició es derivà en agressió i posterior segrest d'un llec dominic. El frare Joan, segons indica Vicent Terol, expert coneixedor de la documentació custodiada a l'arxiu municipal, va ser nugat i abandonat prop del molí de Muntanya (Descals).⁶

Aquest rapte, seguit de violència extrema, va servir posteriorment com a base per a fonamentar l'aparició miraculosa de Sant Vicent

Heretat de Sant Jacint, antiga propietat del convent dels pares dominics

Ferrer. El dietari anònim, redactat a mitjans del segle XIX, narra aquesta llegenda -que conté certes reminiscències bíbliques respecte al rebuig d'acollir els apòstols, en aquest cas als dominics- (evangeli de Sant Lluc 9 1-6): "*En 1512 llegó a esta villa el P. Vicente Escarner, prior fundador del convento de Santo Domingo, más como no quisiese el ayuntamiento se volvió con descontento y al llegar a la actual hermita de San Vicente se quitó las espargatas y sacudió el polvo, por no querer nada de esta villa. Pero se le apareció San Vicente y le hizo volver, y logró su intento porque mudaron de parecer*". El prevere Sanchis Esparza aporta més detalls sobre l'atac sofert pel pare Escarner: "*a tan digno y virtuoso lo maltrataron de palabras; a su lego acompañante le arrojaron en el túpido zarzal conocido entonces, donde hoy existe la calle de Morales*"⁷. Entre la llegenda i els fets reals existeix certa similitud, en ambdós casos trobem un acte de violència sobre un frare llec, un dominic que encara no havia jurat els vots perpetus de l'orde.

La documentació aportada per Vicent Terol també ens ratifica l'existència real dels dos màxims promotors de la fundació del convent dominicà mencionats al dietari anònim: es tractava de Joan Blay i

Domingo Osca. El pare del primer d'ells era un notari oligarca poderós que va ser assassinat a la Seu de València pels criats del marquès de Cenete. Doncs bé, el decidit suport d'aquests rics propietaris era narrat per l'anònim dietarista d'aquesta manera: "*Domingo Osca y Juan Blay se esmeraron más en la fundación de este convento contra la voluntad de algunos que lo impedían y molestaban con el mayor tesón y terquedad. El primero a mas de dar el terreno y dinero para fundar adornó la sagristia con muchos ornamentos y ropas de seda; y el segundo a mas del dinero que regaló para la obra, edificó de su propio el capítulo*".

El convent de San Joan i Sant Vicent va prosperar i segons indica el cronista Francisco Diago en "Historia de la provincia de Aragón de la orden de Predicadores", publicada en 1598, va ser elevat a la categoria de priorat el 18 de març de 1517. En el transcurs dels anys acumulà nombrosos béns provinents de distints llegats testamentaris i es va convertir en la comunitat religiosa més rica de la vila d'Ontinyent.⁸

Comentaris sobre l'inventari del béns

L'inventari confeccionat per la comissió presidida pel bocaientí

Martín Belda ens permet conèixer l'exacta ubicació de l'edifici, entre els carrers d'Andani (actual Sant Vicent) Santa Rosa i la font de Sant Joan. **L'església** annexa al convent comptava amb diversos altars, dedicats a sants barons vinculats a l'orde dels dominics com sant Jacint o del mateix fundador sant Domingo de Guzmán. L'altar major comptava amb una imatge de sant Tomàs de Aquino i altres de fusta sobredaurada que representaven els titulars del temple: sant Joan Baptista i sant Vicent Ferrer. Altres capelles estaven dedicades a sant Jaume, sant Blai, sant Antoni Abat (aquest quadre segons la descripció que féu el P. Antoni Conca a finals del segle XVIII era obra de Ribalta) sant Lluís (atribuït a Sebastià Espinosa)⁹. L'escrivà que confeccionà aquest inventari també anotava que en altres dependències del convent existien altres quadres que representaven a la santa Faç, a sant Roc, a sant Tomàs, un llenç de format gran dedicat a sant Gaietà i altres quadres gravats amb les imatges de santa Rita, sant Josep i "*Santo Cristo*". L'església també disposava de diversos mobiliari: 11 bancs de fusta, huit confessionaris, 14 llànties de bronze... i "*un órgano muy bueno*".

La sagristia acollia tota una rica sèrie de vestimentes sacerdotals amb els distints colors que regeix el cànon eclesiàstic (roig, verd, blanc i negre). També trobàvem: amits, casulles, albes, capes pluvials, roquets, dalmàtiques. A més, comptaven amb altres elements propis de la litúrgia com calzes, encensers, ostiaris, un pal·li de seda, una creu processional, missals, campanetes... Per cert, es detalla que la torre campanar del convent gaudia d'un conjunt de tres bronzes: un de gran, un de mitjà i altre més xicotet.

L'església també acollia les confraries del sant Rosari i de l'Au-

rora, ambdues molt vinculades a la devoció mariana que el fundador de l'orde, sant Domènec promovia. El rosari de l'Aurora era una processó que es realitzava de matinada durant la qual es resava de manera pública el rosari. En l'inventari constava tots els atifells i ornats que utilitzaven els confreres en les processons: guions, imatges, estendards... i un quadre dedicat al sant Rosari en la seua capella.

A través de l'inventari podem recórrer les distintes dependències del convent. **La cel·la del prior** estava proveïda d'un equipament mobiliari més distingit que la resta (una taula de noguera, una xocolatera i una dotzena de plats fins d'Alcora, tovalloles de fil...). **L'escaleta** comptava amb un rellotge de bronze; **el claustre**, una campaneta; el refectori i cuina estaven assortides de coberts, gots de vidres, setrilleres, salers de vidre, olles, paelles, calders... **La infermeria**, una taula; en el **celler**: llibrells, tonells, gerres...

Els dominics tenien bona cura de custodiar tota la documentació relativa als ingressos i despeses de la comunitat. A l'**arxiu** es guardaven els llibres foliats amb tapes de pergamí on es registraven les pensions de censals, els cobraments dels arrendaments d'hortes i lloguers de cases, o la part que els abonaven els mitgers de les heretats de Morera (Nostra Senyora del Rosari); Sant Joan Baptista, Sant Vicent, Sant Pere i Sant Jacint, situades a l'extensa partida de la Solana. També es localitzaven vint-i-huit escriptures de les propietats rústiques i urbanes que posseïa el convent.

En l'inventari s'especificava les condicions contractuals pactades amb els llogaters i els terminis de pagament: "*Sirva de gobierno que los plazos de todos los arriendos de*

fincas rústicas se entienden devenido pagadores por mitad del arriendo en San Miguel y Carnaval, sin que de ninguno de ellos conste contrato escrito. Y lo mismo se entiende relativo a falta de documentos y en los alquileres de casas, pero las pagan por medias anualidades adelantadas".

L'inventari de la biblioteca -per desgràcia- no detalla la relació nominal dels llibres que acollia. Per a la comissió que inventariava els béns del convent semblava més prioritari reflectir tot els utensilis de la cuina que explicitar el nom dels autors de les obres d'aquella rica biblioteca. L'escrivà sols es limità a indicar que comptava amb 1.500 volums enquadernats amb tapes de pergamí que tractaven de diverses matèries (Teologia, Filosofia, Història...). Respecte a aquesta temàtica cal indicar que el convent dominic va ser al llarg de la seua història un destacat focus cultural i un important centre docent.¹⁰

En efecte, l'erudit Antonio Llorca destacava que des de 1528 en el convent funcionava un aula de Gramàtica (l'latina) i que gràcies als quantiosos béns llegats en el testament de Ginés Donat, escripturat l'any 1686, es va poder subvencionar "una casa de novisis". Un centre docent on es formaria el jove Lluís Galiana Cervera i del qual se-

El carrer de Sant Vicent deu la seua onomàstica al convent del mateix nom que estava en un extrem d'aquesta via urbana

ria lector de filosofia en 1764, quan tenia 24 anys d'edat. El testament també contemplava que es construïra dos aules i que de les rendes derivades dels béns es pagara *“u lector de Arts y tres lectors de Teologia, ab pacte y condició que agen de llegir y amostrar dites facultats a qualssevol estudiants axí regulars com seculars, axí vehins de la present vila com forasters y que no puixen pendre paga alguna de aquells”*.¹¹

El padró de riquesa elaborat a partir de 1829 especifica que els béns provinents de l'herència de Ginés Donat eren 60 fanecades d'horta a la partida del Pla, estimades en 36.141 rals i que estaven explotades per distints particulars en règim de lloguer. Aquestes hortes tenien vinculada una alqueria valorada en 6.000 rals. Tots aquests béns, segons indica l'esmentada documentació, foren expropiats als dominics i foren destinats a partir de l'any 1835 a subvencionar les escoles de Sant Carles.

Les propietats desamortitzades del convent de dominics

Un dels objectius de la desamortització era consolidar el règim liberal. El govern amb la venda dels béns expropiats a les comunitats religioses -que eren inalienables i estaven fora del lliure mercat- pretenia potenciar als mitjans i petits propietaris, creant condicions capitalistes. Aquest objectiu no es va complir perquè les comissions municipals que s'encarregaren de la subhasta configuraren els lots de terres a gran escala fent-los inassequibles per als llauradors. En el cas d'Ontinyent, com tractarem a continuació, molts d'aquests béns foren adjudicats a grans burgesos o a terratinents forasters.

Els dominics van aprofitar la favorable conjuntura econòmica del darrer terç del segle XVIII. La

població d'Ontinyent cresqué a bon ritme: en 1754, el nombre d'habitants ascendia a 6.571 habitants i l'any 1787 arribava als 7.892.¹² Es necessitava la construcció de més habitatges i la comunitat conventual en la perifèria del seu extens hort -d'onze fanecades- i, en concret, en la part més meridional va edificar 13 cases que van configurar el nou carrer de la Puríssima¹³. Cap dels llogaters va accedir en la subhasta dels béns a la plena propietat de la casa on vivien. Membres de l'oligarquia terratinent com Don Tomàs de Rodon, Don José Puig, Don Rafael Iranzo, Don José Sisternes, Don Ignacio Pérez de Lema, Don Vicente Tortosa Tudela... van ser els beneficiats. El forn anomenat dels Frares, situat al nº 36 de l'esmentat carrer estava llogat l'any 1835 a Francisco Juan que pagava 45 sous setmanals. Doncs bé, Tomàs de Rodon fou el comprador final.

D'igual manera els grans terratinents aconseguiren adquirir les cinc finques, antigues propietats del convent de Sant Domingo. Els mitgers havien millorat els conreus plantant a les seues costes milers de ceps de raïm, però cap d'ells disposava el capital necessari per comprar les finques. El padró de riquesa mostra com foren les primeres propietats en ser venudes. En juliol de 1837, l'excm. senyor Lluís Maians i Enríquez de Navarra, recentment elegit diputat a Corts pel partit moderat i futur ministre de Gràcia i Justícia, va adquirir les heretats de Sant Pere i de San Vicent situades a la Solana. Les finques de Sant Juan i Sant Jacint també ubicades en aquella partida foren a parar a mans de Don Francisco Lozano. Per últim, la finca de Morera (Nostra Senyora del Rosari) va ser comprada per D. Tomàs Rodón. Els mateixos senyors també aconseguiren altres parcel·les d'horta.

Pou del convent de dominics

La comunitat dominica patí també l'expropiació dels secans que posseïa en distintes partides del terme: Foia de la Perera amb una extensió de 18 jornals (un jornal equival a sis fanecades) adquirits per Don Vicente Tortosa Tudela, Don José Osca i José Marcos; 7 jornals plantats d'oliveres a la Costa, comprador José Úbeda; 12 jornals d'oliveres i garrofers a la casa Calvo, mercat per D. Fabián Comas i altres 11 jornals al barranc d'Agres a prop de l'anterior partida. Sabem per l'inventari de béns que els arrendataris es beneficiaven sols amb la meitat de la collita, l'altra part era lliurada en dos terminis al propietari.

Respecte als terrenys d'horta el convent de Sant Domingo, a banda de l'alqueria al Pla que comptava amb prop de 60 fanecades i que es va destinar a dotar les escoles municipals de Sant Carles, posseïa 23 parcel·les de reduïdes dimensions -entre 1 i 5'5 fanecades- en les partides de l'Almaig, Foieta de Mora, Llombo, Pla, Mancebo, Canyada... Els llauradors que cultivaven aquestes hortetes pagaven d'acord amb la qualitat de la terra i de la quantitat d'aigua que podien disposar per a regar. Aquest fet explica que al Llombo una parcel·la de 4'75 fanecades lliurara 750 rals anuals als dominics i altra al Pla amb 5'25 sols pagara 350.

Epíleg

Iniciàvem l'article amb una cita anònima que relatava el trist final del convent dels dominics que va arribar a ser la tercera casa conventual de l'orde després dels monestirs de València i Llutxent. La nit del 9 de desembre de 1836, els ontinyentins vam perdre un gran patrimoni artístic i cultural. La riquíssima biblioteca, que ja havia patit les destrosses ocasionades per l'ocupació de les tropes franceses en 1812, desaparegué. Entre les pèrdues que hem de lamentar destaca una obra inèdita del dominic Lluís Galiana, ens referim a "Memòria de los varones señalados en virtud, Letras y Armas, naturales de la il·lustre y leal villa de Onteniente". Les despulles mortals de l'autor més reconegut de la literatura valenciana del segle XVIII, que foren soterrades en el convent dominic, també desaparegueren.

Els liberals van ser acusats com a responsables de l'incendi, però aquests, alarmats per l'opinió pública, atribuïren l'incident als carlins amb el pretext de provocar una reacció popular en contra d'ells¹⁴. El sacerdot Sanchis Esparza, que va escriure una fantasiosa història d'Ontinyent, va ser testimoni directe de l'enderrocament del convent i de la transformació urbanística que va convertir el solar en la plaça de Sant Domingo. El clergue era molt contundent en el seu escrit: acusava els liberals de la malifeta i, al mateix temps, denunciava la pèrdua patrimonial i cultural que va suposar la desaparició del convent:

"Despues de haber incendiado el convento con intención premeditada; tras no querer resguardar (cual merecía) aquella colosal librería, inapreciable tesoro de ciencia y de antigüedades; no satisfechos aún con haber profanado los bustos de venerandas imágenes

*y los restos augustos de famosos héroes en virtud y santidad, añadieron con doble saña, el grosero insulto de demoler, con piqueta devastadora, lo que solo tan miserables esbirros llamaron antros de piedad (...) Y no faltó Mamelucón autorizado, que con su escrito, asaz impertinente, atribuyó, a los que solo él intitulaba carlistas, el incendio del convento (...) De su recuerdo solo nos queda un plantío inmundo y paseo público, con proyectos de levantar en su área un miserable teatro."*¹⁵

Annex documental

Arxiu Regne de València. Secció Clergat, nº 4185

En la villa de Onteniente día cuatro del mes de setiembre, año mil ochocientos treinta y cinco. D. Martín Belda, vecino de la de Boscayrente hallado en esta, Juez Comisionado de Arbitrio de Amortización de la provincia de Valencia, en virtud del decreto del Excmo. Capitán General de Valencia, en fecha 25 agosto último para la supresión de Monasterios y Conventos. En uso de las facultades que me son conferidas me constituí en el de Santo Domingo de la misma a efecto de proceder a la práctica del correspondiente Inventario. Y siendo en él lo verifique con intervención de Fray Francisco Vanaclocha, su prior, de Don José Simó, actual síndico del común de vecinos de esta villa, y no del cavallero corregidor, ni del administrador de rentas reales Don Anselmo González, a causa de hallarse el primero ocupado en otros negocios del juzgado, y el segundo por indisposición.

Cuyo inventario es a la letra como sigue.

Selda Prioral: Cuatro sillas poltronas, diez sillas encordadas de enea, una mesa de nogal y otra

de pino, una silla pequeña poltrona, una docena de platos finos de la Alcora, cinco fuentes ídem, dos bandejas, una servilla de bronce, cuatro cubiertos de lo mismo, una chocolatera, un armazón para librería, una mesa con dos cajones, cuatro sillas

Un reloj de bronce en la escalera

Una campanita en el claustro

Refectorio: *Tres velones medianos, cinco manteles del piñonet, seis servilletas, cuatro cubiertos de bronce, tres docenas de vasos de vidrio, doce vinajeras, una toalla de manos, tres docenas y media de platos blancos, una docena de saleros de vidrio, una docena de zafitas, dos redomas grandes, un corcho grande con su barral de bronce, una campanita, una olla grande de cobre, otra ídem pequeña, dos rostideras de cobre, dos calderitos de ídem, un garbillo hoja de lata, un cazo de cobre y otro de hierro, tres cucharas de hierro, una sartén grande, una olla de pequeña de cobre pequeña, unas tenazas, dos candelas y un calderito de cobre, una mesa de hierro*

Enfermería: *una mesa mediana, un banquito de cántaros.*

Bodega: *quinze tinajas pequeñas, una librilla verde, diez y ocho docenas de platos negros, una mesa grande, un tonel su cabida unos 20 cántaros (uns 200 litres) tres prensa de almazara, onze vigas medianas.*

Torre: *una campana grande, otra ídem mediana, otra ídem pequeña.*

El edificio convento, *situado en esta población calle del Andani, lindante con la fuente de San Juan y calle de Santa Rosa*

La iglesia anexa al anterior convento *titulada de San Juan y San*

Vicente Ferrer con las imágenes de estos titulares de madera sobredorada y además los altares siguientes: Altar mayor, una imagen de Santo Tomás de Aquino de madera, una capilla con lienzo de San Jacinto, otra capilla de San Jayme, otra ídem de San Pedro, otra del Santo Cristo con su imagen de madera, otra capilla de San Blas (...) otra de San Antonio, otro de San Luis, otro de Santa Catalina, otro de Santo Domingo, otro de San Francisco, otra capilla de la Virgen pobre y una capillita a espaldas del altar mayor. Un órgano muy bueno, un reloj de pared con almazon de madera, once bancos de madera, ocho confesionarios, tres sillas poltronas de terciopelo encarnado, catorce lámparas de bronce, unas andas, una rueda de madera con cuatro campanitas y doce libros corales.

En la **Sagrístia**: dos espejos medianos, una cruz procesional y dos candeleros de hoja de lata, tres mesas medianas, dos bancos de madera, una papelera, un almario grande, una silla poltrona, un ostiar de bronce, dos recortadoras de hostias, cuatro cálices de bronce copa de plata, un globo, un incensario de plata, diez libras de cera, siete toallas de altares, seis candeleros grandes colados de plata, doce ídem medianos, una marraja de vidrio, treinta purificadores, nueve manitos de corporales, once albas, doce amitos, diez roquetes, un termo y una capa, siete casullas blancas y dos termos, cinco capas blancas, dos capas moradas, cinco casullas moradas, un termo morado, tres casullas y un termo encarnado, una capa y dos dalmáticas, dos capas y tres casullas negras, cuatro dalmáticas negras, un misal de tapas encarnadas, un evangelio y un epistolero de lo mismo, un termo blanco, un palio de seda, otro ídem pequeño, cinco misales de la

Plafó ceràmic dedicat al patró de l'antic regne de València

orden y cuatro de difuntos, cuatro campanitas, dos platillos, tres sacras grandes.

Cofradía de la Aurora: un guion imagen de la Aurora algo roto, una imagen de la Aurora de madera y andas, un santo Cristo de madera con su cruz, dos linternas grandes de vidrio, veinte y ocho onzas plata, ocho libras de cera.

Cofradía del Rosario: una imagen del Rosario con andas de madera y cuatro linternas, otra imagen de lo mismo pequeña, un estandarte y dos banderitas de seda, dos lámparas de bronce, un cuadro lienzo del Rosario y a sus espaldas una imagen de madera colocado en su iglesia y capilla de su nombre.

En el **Archivo**: una arca de pino con varios cajoncitos dentro de ella con tres cerrojos y llaves correspondientes, una mesa también de pino algo viejo, algunos protocolos bastantes antiguos mayormente deteriorados de diferentes escribanos.

En la **Biblioteca**: mil quinientos volúmenes con tapas de pergamino que tratan de escrituras santas, cánones y concilios, Teología y Filosofía, Historia Eclesiástica y Profana, Teología Moral, Teología Mística, variedades y sermones y vidas de santos colocados en sus estantes de madera.

Pinturas: un cuadro que representa a San Roque, otro cuadro de la Santa Cruz, otro de Santo Tomás, cuatro cuadritos gravados que representan a Santa Rita, San José (...) y Santo Cristo, un cuadro grande de San Cayetano.

Una heredad titulada de Nuestra Señora del Rosario, situada a la parte de Umbría partida de Morera de este término, dada al partido de medias a Juan Cambra, el que ha manifestado el documento que a la letra dice: certifico el abajo firmado Prior del Convento de Santo Domingo de esta villa de Onteniente que Juan Cambra labrador de la heredad de Morera, propia de esta comunidad, se ha obligado a plantar en dicha a medias, de seis mil a siete mil zepas a sus costas, y la Comunidad le concede los primeros diez años de sus frutos desde este hasta el mil ochocientos cuarenta y cuatro. Y para que conste a su favor, la firmo y selló con la de este convento a veintiseis de diciembre mil ochocientos treinta y cuatro. Fray Francisco Vanaclocha presentador y prior. En poder de este mediero existen de este convento para simientes, cuatro fanegas y media de trigo, una y media de xaja, y tres de cevada.

Otra heredad titulada San Juan Bautista, situada en la partida de la Solana de este término, dada al partido de medias de frutos a Antonio Micó en cuyo poder obran para simientes cinco fanegas y media de trigo, cinco y tres cuartillas de cevada y tres cuartillas de gejas.

Otra heredad titulada de San Vicente, situada en la partida de la Solana de este término, dada al partido de medias de frutos a Mariano Terol, quien tiene en su poder para simientes tres fanegas y media de trigo, cuatro fanegas de cavada y media fanega de geja. Y disfruta

por completo el fruto de doce millares de viña por haberla plantado a sus costas en 1830 contando el disfrute hasta el 1840.

*Otra heredad en la misma partida y término titulada de **San Pedro** dada al partido de a medias a Francisco Pastor y Ferri, quien tiene para simientes cuatro fanegas y media de trigo, una fanega de gexa, y cuatro id.de cevada.*

*Otra heredad en la misma partida y término titulada de **San Jacinto** dada al partido de medias de frutos a Vicente Sanchiz y Torró, quien tiene para simientes dos fanegas y media de trigo, una ídem de cevada y media gexa. Y disfruta por completo del fruto de siete millares de zepas de viña por término de diez años por haverlas plantado a sus costas, los que dieron al principio en 1827 y fenecen en 1838.*

Un huerto circuido de pared comprensivo de diez a once hanegadas, poco más o menos, situado a espaldas del referido convento cultivado por los mismos religiosos.

Y otro huertecito dicho del Noviciat que contiene sobre tres cuartas de hanegada anexa a la parte de levante del referido convento cultivado por la comunidad.

NOTES:

- 1 AMO. Acta del Consell General del 25 de desembre de 1705. El cost de la residència segons mostrava la clavaria ordinària va importar 6 lliures.
- 2 LLORA TORTOSA, A. Pag. 424
- 3 SANCHIS ESPARZA: Historia incomparable de la coronada villa de Onteniente, pàgina 168 i dietari anònim pag 8-v
- 4 FULLANA MIRA, LL.; Historia de la ciudad de Ontinyent. Annex documental pàgines 378 i 378. "Nos Ferdinandibus, etc concedimus et plenariam impartimur facultatem erigendi, constituendi et edificandi quoddam monasterium ordinis predicatorum mendicantium observantie sub invocantione Sancti Vicentii Ferrarii in dicta villa seu extra in termino ellius ubicumque volueritis ac etiam licentiam concedimus et plenariam impartimur facultatem priori, fratribus et conventui futuris predicti monasterii sic construendi, seu procuratoribus aut yconomis eurundem ad hec eligendis quod no obstantibus foris Regni Valentie predicti" Dattis in oppido Maioreti die XXIII (s.m.) Anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo decimo tertio. CASANOVA HERRERO, E. "El convent de sant Jacint 1595-1835" en l'article inclòs en el llibre de la commemoració de la segregació d'Agullent d'Ontinyent 1585-1985 aporta notícies sobre la concessió papal per a poder edificar el convent. Anteriorment havia publicat més notícies sobre el tema que ens ocupa en el Programa de les festes de la Puríssima "Dades sobre el convent de predicadors d'Ontinyent 1514-1836". Ontinyent 1982.
- 5 BERNABEU GALBIS, A. "El convento de San Juan y San Vicente, entre la historia y la leyenda" dins la revista Estudios i Documents (Almaig) pàgines 5-9. Ontinyent 1986.
- 6 TEROL REIG, V. "Com i per què li van lligar la llengua a un frare dominic una nit de 1516. Mite i realitat d'una aparició miraculosa de Sant Vicent Ferrer a Ontinyent)" dins de Crònica. Tribuna d'opinió de la Vall d'Albaida, n° 464, Ontinyent 4 de juliol de 2003, pàgines 24-25. Més recentment, Vicent Terol ha analitzat a fons les disputes entre les dues institucions eclesiàstiques en l'article "Per lo bé, pau e repós de la dita vila. El consell d'Ontinyent davant els conflictes entre els frares del monestir de dominicans i el clergat de l'església de Santa Maria (1516-1526)" dins la revista Almaig, pàgines 168-180. Ontinyent 2012.
- 7 SANCHIS ESPARZA: Historia incomparable de la coronada villa de Onteniente, pàgina 169
- 8 BERNABEU SANCHIS, A.; Ontinyent, vila reial (de les Germanies a la Nova Planta). Ontinyent 1992, pàgina 39 i 40. Els dominics es va beneficiar dels béns confiscats als agermanats, en concret va rebre el 28 d'agost de 1522 una donació de la meitat d'un molí propietat de Pere Gralla per part del virrei Diego de Mendoza. En l'arxiu del regne de València, en la secció de batlia, constava aquesta anotació: "al convent novament fundat en la vila de Ontinyent sots invocació dels glorio-

sos sants Joan Batiste e Sent Vicent Ferrer".

- 9 CALVO RIGALT, C. "La vila d'Ontinyent en la Descripció odepórica della Spagna" del P. Antoni Conca" Revista Almaig pàgina 116, Ontinyent 1992. "d'aquest autor (Sebastià Espinosa) es veu... un Sant Lluís Beltrán i l'apostolat en sant Domènec, on hi ha dues obres molt apreciades de Ribalta, una de les quals mostra els sants abats Antoni i Bernat (de Claravall) i sant Erasme".
- 10 En canvi, el monestir dominicà no es caracteritzà com la resta de les comunitats religioses (caputxins, franciscans...) per prestar atencions espirituals i assistencials fora dels murs del convent. L'exemple més evident l'observem en la conducta insolidària que mantingueren durant l'epidèmia de pesta que la nostra població patí l'any 1600. Els jurats ontinyentins, a requeriment dels seus homònims de València, informaren que el sotsprior que havia fugit per por a la malaltia a la capital no oferia cap risc de contagi perquè "en el qual convento siempre ha tenido salud y no ha havido ningún enfermo apestado según nos es notorio se han guardado mucho como si fuere un monasterio de monjes". BERNABEU SANCHIS, A.; Ontinyent, vila reial... pàgina 118.
- 11 LLORA TORTOSA, A.; Ontinyent y su historia, pàgines 420 i 421.
- 12 BERNABEU SANCHIS, A. Història Bàsica d'Ontinyent, pàgina 199. Ontinyent 1995. Dins la secció dedicada a l'època moderna s'inclou un apartat que estudiava aquest creixement demogràfic
- 13 En el padró de riquesa de 1829 no consta la transmissió d'aquesta propietat. Sabem, però, que part de l'hort va ser cedit per José Iranzo i es va destinar a la urbanització del nou carrer de Sant Josep. Alfredo Bernabeu Galbis en Els carrers d'Ontinyent, pàgina 138, ens indica que la corporació municipal en acta del 2 d'abril de 1911 acordà denominar aquesta via amb el nom de José Iranzo.
- 14 El llicenciat Ferriol, diputat pel partit liberal, escrigué un opuscle titulat "Exposición fiscal sobre el incendio del convento que fue de los padres dominicos de Onteniente" en el qual exonera de tota culpa als seus partidaris i acusava del fet als carlins.
- 15 SANCHIS ESPARZA: Historia incomparable de la coronada villa de Onteniente, pàgina 169

La biblioteca histórica de la congregación sacerdotal de Sant Vicent Ferrer de Agullent

AUTOR: M^a. I. ARIAS VILLANUEVA- V. PONS ALÓS- J. RIBES GALLEN

Universitat de València

El reloj de arena, al que se refieren las constituciones de la Congregación Sacerdotal de Sant Vicent Ferrer de Agullent, y que marcaba el ritmo del tiempo en los ejercicios espirituales, es una buena imagen de la riqueza y excepcionalidad de los libros que nos han llegado de la biblioteca de esta institución. Utilizados hasta finales del s. XIX e incluso en algunos casos hasta los años cuarenta del XX, los libros quedaron en la ermita de Agullent como parados. Sólo su catalogación en el año 2012 ha vuelto a poner en marcha aquel reloj dando vida de nuevo a la biblioteca.

La memoria histórica que acompaña estas Constituciones señala el año 1722 como inicio de la misma, y el primer libro de Actas describe como desde 1742 “sacerdotes seculares, curas y capellanes de diferentes iglesias, acostumbran congregarse y hacer de comunidad los Ejercicios del gran San Ignacio de Loyola, en este Valle de Albaida”. Los años siguientes se celebraran dichos ejercicios en la casa abadía de Montaverner, en la iglesia de Nuestra Señora de Loreto de Colata, destinándose en 1745 como sede fija la ermita de sant Vicent Ferrer de Agullent “por poseer singular devoción en toda esta Valle” y “porque estando en ruina se mira en reedificarla”. En el inicio de la nueva congregación, el periodo que va de 1722-1754, se tomaron como modelo las constituciones de la casa-eremitorio de San Juan Bautista de Peñagolosa de Vistabella, diócesis de Tortosa, siendo aprobadas

las primeras constituciones propias el 10 de enero de 1754.¹ La misma biblioteca informa de otra casa de ejercicios más cercana a Valencia surgida también en el s. XVIII en la ermita de Picassent, de la que apenas quedan noticias.

El inventario de 1880-1884 de “alhajas, ornamentos y demás efectos existentes en la iglesia [casa de ejercicios de Agullent], pertenecientes a la Congregación de Sacerdotes” al incluir la composición de su librería, permite saber los títulos de su reducida pero selecta biblioteca en el s. XIX.² Estaba integrada en ese momento por 66 volúmenes de 50 autores, entre los que se incluían los libros necesarios para el culto: 6 misales, un ritual (nº. 11-20) y la *Práctica de ceremonias de la Misa* de Herrera (nº. 10); los relacionados con el gobierno de la Casa y los ejercicios: Constituciones impresas de 1849 y “un libro de tapas de pasta para la dirección de los ejercicios”, y aquellos aconsejados en la lectura personal y colectiva de los ejercitantes. Así, a la biblioteca institucional se habían añadido los libros donados por diferentes miembros de la Congregación: por el Dr. Tomas Climent Gil, beneficiado en Santo Tomás (+1791), para la Casa de Ejercicios de Picassent, que a su vez incluía el legado de su tío el Dr. Pedro Pla y Climent, y que finalmente pasaron a la Congregación Sacerdotal de Agullent, otros por mossen Vicente Llorens, beneficiado de Muro (1764-1766), el P. Fr. José Bas, José Cristobal Villarreal, o el Dr. Melitón Martínez, cura de Alfarrasí. En

la actualidad, con un arco cronológico entre 1602 y 1825, quedan 53 volúmenes correspondientes a 41 obras, aproximadamente el 60% de las citadas en el inventario.

Las propias Constituciones de la Congregación de Eclesiásticos Seculares de san Vicente Ferrer de Agullent impresas en 1849, al aconsejar algunas lecturas, indican la razón de algunas obras conservadas. Así, al referirse a las horas de “oración mental y orden de las meditaciones”, se aconsejaba que éstas “han de ser las que trae el venerable padre Pablo Señeri, de la Compañía de Jesús, en su *Cura instruido* (nº. 38-39), a excepción del quinto y nono que se omitirán..., o el padre fray Luis de Granada, u otro que sea a propósito”. No faltaba en la biblioteca, claro está, los propios ejercicios de San Ignacio de Loyola. Continúan las constituciones aconsejando otras lecturas a propósito de la lección espiritual, sus horas y libros:

“Mucho estimaba el patriarca S. Ignacio la lección de los libros espirituales, cuando no reparaba decir que debía a ella su conversión y progreso en las virtudes, y por eso la puso por uno de los ejercicios. En éstos habrá todos los días por la mañana media hora, después de concluida nona, para lo cual se pondrá el reloj de arena; y luego el lector destinado comenzará su lección, que ha de continuar hasta que concluido el tiempo haga señal el presidente. Ha de leerse con claridad y espacio que convenga, para que todos formen concepto,

oyendo con la mayor atención; y entre tanto estarán todos sentados, y también el que lee. En este ejercicio se leerá *el Cura instruido* del venerable padre Señeri (nº. 38-39), o la *Instrucción de Sacerdotes* del padre D. Antonio de Molina, cartusiano (nº. 29), a dirección del presidente... A más de esta lección se hará otra por la tarde en todos los días que no hubiese platica, a la hora y tiempo de esta... En este ejercicio se leerá *el Crisol de sacerdotes* del Dr. José Pérez de Seccastilla, vicario general de Solsona y Urgel, o en la dicha *Instrucción de Sacerdotes*... En el refitorio ha de leerse todos los días a medio día y a noche, todo el tiempo que dure la comida..., y en este ejercicio han de leerse lo primero las presentes *constituciones*... Después, se leerá *la vida del p. Felipe Neri, de San Vicente de Paul*, o la de otro venerable sacerdote secular.”

La Biblioteca conserva además de las obras de San Juan de la Cruz, San Juan Casiano y San Francisco de Sales, las vidas de San José de Calasanz (40), San Juan de Ávila (30) y el beato José Oriol. No se conservan ya las otras vidas de santos mencionadas en el inventario del s. XIX: Santo Tomás de Villanueva, San Lorenzo de Brindis y San Francisco de Borja. Entre las

obras aconsejadas para la lectura personal destacan las clásicas de padres jesuitas, además de las del omnipresente Segneri (35 a 39), las de Juan Eusebio Nieremberg (31), Maximilian Dufréne (7), Alonso Rodríguez (34) y Jean Croiset (6); los clásicos del retiro espiritual para sacerdotes: Miguel de Santander (26) y Vicente Ferrer (8), y la *historia de la Pasión* del también jesuita Luis de la Palma (33). Faltan los manuales de Ejercicios de San Ignacio, de Santander y de Villacastín, que si estaban en el inventario. Tampoco están ya algunos clásicos de la gramática latina. Si se conservan como piezas raras un *Oratorio sacro* de los hermanos Acuña (1) y varios resúmenes de tesis de Teología defendidas en la Universidad de Valencia (4-5).

Sin embargo, la principal particularidad del fondo es la colección de misales. Inexistentes en la gran mayoría de bibliotecas eclesiásticas por la pérdida de uso, especialmente con las reformas litúrgicas del s. XX, los 9 conservados, además de un *Martirologium*, suponen una excepcionalidad (Amberes 1739; Venecia 1740, 1746, 1756, 1768; Roma, 1740; Madrid, 1780, 1803; y Bassani, 1817). Incluyen además como anexos las diferentes fiestas del propio hispano y valentino, lo

que supone una importante información para el calendario festivo y para la historia de la imprenta. Para el catálogo hemos seguido las normas internacionales de descripción de libro impreso antiguo ISBD(A), ampliando el periodo hasta 1825 dadas las particularidades de la imprenta hispana.³

CATÁLOGO

-1-

ACUÑA, Fernando

La Madre de la Luz, María Sra. Nra. que alumbra al ciego pecador en la obscura noche de la culpa : Oratorio Sacro que se cantó en la Real Congregación del Oratorio de San Felipe Neri de la ciudad de Valencia año 1755 / Reducido a contento músico por mosen Fernando Acuña ... y mosen Juan Acuña ... - En Valencia: por Joseph Thomas Lucas, s.a.[1755].-

16 p.; 8º.- A(8)

Encuadernación perg. moderna (155 x 110 mm.); cierres de cordón.- Friso tip. en p. 3; reclamos.- Año sacado del título.- Fernando Acuña aparece como organista de la Colegiata de Alicante y Juan Acuña, presbítero, beneficiado en Santa Catalina de Valencia y maestro de capilla en Santos Juanes de Valencia.

CS-SVFA, 5

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: Biblioteca Municipal de Valencia. Fondo Martí Grajales.

-2-

BANCEL, Louis, (O.P.)

Moralis Divi Thomae Aquinatis... ex operibus ipsius exacte deprompta, in unum collecta et alphabetico ordine congesta ad novum Dictionarii Theologico-Moralis... / Authore... Ludovico Bancel Valentino, eiusdem ordinis Praedicatorum...- Barcinione: Excudebat Thomas Piferrer, typographus regius, 1770.

tones perdidos.- Ex libris ms.: Soy del Dr. Pedro Pla y Climent.

CS-SVFA, 1

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: B. Seminario de Orihuela, B. Privada Castellón, B. Colegio *Corpus Christi* de Valencia, B. Provincial Escolapios Valencia, B. Capuchinos Massamagrell.

-7-

DUFRENE, Maximilian, (S.I.)

Finis primus et ultimus sacerdotis triduo expensus a venerabili clero... = Secessus triduanus sacerdotales... / praeside ac direttore P. Maximiliano Dufrene... - Augustae Vindelicorum : sumptibus Mathiae Wolff, viduae et filii, 1746.-

- T. I : [14], 164, 142, [2] p.;) (8, A-I8, K10; x2, A-G8, H10; (triduum I); [2], 130 p. (triduum II: Peccatum sacerdotis) ; 8°.-

-T. II: [2], 140 p. ; x2, A-H8, I6; x2, A-G8, H6; (triduum III: Poenitentia sacerdotis); [2], 124 p. (triduum IV: Novissima sacerdotis); 8°.-

-T. IV: [2], 126 p. ; x2, A-H8; x2, A-G8, H6; (triduum VII: Functiones sacerdotis); [2], 124 p. (triduum VIII: Perfectio sacerdotis); 8°.-

Cub. perg. (165 x 100 mm.); Título en lomo; cordones para cierre y botones.- Ex libris ms. : De mosen Thomas Climent y Gil, para la Casa de Exercicios de Picacent.- Falta el tomo III correspondiente a los tridua V y VI.

CS-SVFA, 2, 3, 4.

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: B. Prov. Escolapios Valencia.

-8-

FERRER, Vicente, (O.P.), (1675-1738)

Suma moral para examen de curas y confesores... / dio al público... Vicente Ferrer,...; añadida y dispuesta... por... Luis Vicente Mas...; parte I...- En Valencia: por

Francisco Burguete, impresor del Santo Oficio, 1770.-

- Parte. I- t. I: [24], 224 p.; [4],*8, A-O8; 4°.- Cub. Cartón, sólo restos pergamino en lomo (205x145 mm.).- Ex libris ms.: De mosen Tomás Climent, de la Casa de Picacent.

-Parte 1 – t. 2: pp. 225-608; P-Z8, Aa-Pp8; 4°.- Cub. perg. (210x140 mm.), título en lomo.- Ex libris ms.: De mosen Tomás Climent, de la Casa de Picacent.

-Parte 2: [8], 340 p.; [4], A-Z4, Aa-Tt4, Vv2; 4°.- Cub. Cartón, sólo restos pergamino en lomo (205x145 mm.).- Ex libris ms.: De mosen Tomás Climent, de la Casa de Picacent.- Ejemplar incompleto, falta a partir de la pag. 341.

CS-SVFA, 20, 21, 22.

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: B. Valenciana.

-9-

FRANCISCO DE SALES, SAN (1567-1622)

Cartas espirituales / del glorioso señor San Francisco de Sales, obispo y príncipe de Geneva...; traducidas del idioma francés al castellano, divididas en siete libros por el Lic. D. Francisco Cubillas Donyague....- En Madrid: por Francisco Francisco Sanz, en la Imprenta del Reyno: a costa de Gabriel de Leon...; 1671.-

- Parte. I- libros I, II, III y IV: [16], 492 p.; A-Z8, Aa-Hh8; 4°.- Cub. Perg. (200 x 145 mm.); título en lomo; cordones para cierre; Grabado intercalado: - Ex libris ms.: Es de mosen Vicente Llorens, beneficiado de Muro; Este libro por donación de mosen Vicente Llorens, beneficiado de Muro, es de la congregación de los Exercicios de San Vicente Ferrer de Agullent. Año 1764.-

-Parte 2 – libro V, VI y VII: 493 – 904 p [2]; Ii – Zz8, Aaa – Lli8; 4°.- Cub. pergamino (205 x 145 mm.), título en lomo; cordones

para cierre.- Ex libris ms.: De mosen Vicente Llorens, beneficiado de Muro.

CS-SVFA, 29, 30

-10-

HERRERA Y BONILLA, Teodosio⁴

Practica de las ceremonias de la missa cantada solemne...: arreglada según el orden de las rubricas del Missal Romano... / por... Theodosio de Herrera y Bonilla... - En Valencia: por Vicente Cabrera... , 1728.-

[16], 204 p.; l8, A-M8, N4, O2; il. ; 8°.-

Cub. perg. (150 x 100 mm.); cordones para cierre perdidos en parte.- Ex libris ms. : El Dr. Thomas Climent para la (casa) de Picacent.- Escudo del arzobispo de Valencia Andrés de Orbe y Larreategui en l2.- Ilustrado en p. 23.- Al fin: Breve tratado de algunos de los abusos que se experimentan en la celebración de la Missa cantada y solemne (pp. 136-158), y: Breve tratado de los abusos que se experimentan en la celebración de la Missa rezada (pp. 159-190).-

CS-SVFA, 6

-11-

IGLESIA CATÓLICA [Missale Romanum]

Missale romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum/Pii V, Pontificis maximi, iussu editum, et Clementis VIII primum, nunc denuo Urbani papae octavi, auctoritate recognitum....- Antuerpiae: ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1739.-

Incluye:

- *Misae Propriae sanctorum, quae tam in missali romano quam in proprio sanctorum Hispaniarum desiderantur ab Urbano VIII et aliis summis pontificibus eius successoribus usque ad dominum Papam nostrum Benedictum XIV, ecclesiam feliciter gubernantem novissime concessae.- Valentiae: apud*

Antonium Balle, Metropolitanae ecclesiae Typographi., 1741.

- In festo B. Nicolai Factoris...- Valentiae: Typographia Martini Peris, in vico Putei, iuxta hortum de Ensendra, 1787.
- In festo S. Braulii, episc. Caesaraugustani.- s.l., s.i., s.a.
- Missa B. Petri Gonzalez Santi-Telmi vulgo nuncupati.- [Valencia], s.i., [1748]
- Missa in festo B. Mariae Annae a Iesu.- [Valencia], s.i., s.a.
- Missa Coronae Domini.- [Valencia], s.i., s.a.
- Missa in festo S. Rochi, confessoris.- [Valencia], s.i., s.a.
- Missa in festo Sancti Josephi Calasancii.- Valencia: Por J.E. Dolz, 1769.
- Missa in festo Sanctae Mariae de Cervellone, alias de Subsidio, virginis.- [Valencia], s.i., s.a.
- Missa in festo translationis Almae Domus B. Mariae Virg.- [Valencia], s.i., s.a.
- Missa in festo B. Andreae Hibernon.- [Valencia], s.i., s.a.
- Missa in festo B. Mariae Virginis sub titulo de Guadalupe.- Valencia: apud haeredes Hieronymi Conejos, iuxta parroch. D. Martini, 1759.
- In festo apparitionis Sancti Jacobi apostoli et Hispaniarum apostoli et patroni.- Valentiae: Apud Josephum Stephanum Dolz, S. Inq. Typog., 1767.
- Missa in festo Sancti Hieronymi Aemiliani.- Valentiae: Typographia Marini Peris..., 1781.
- In festo Sancti Camilli de Lellis, confessoris.- Valencia: por Benito Monfort, 1763.
- Missa in festo SS. Iustae et Ruffinae, sororum.- [Valencia], s.i., s.a.
- In festo Sancti Jacobi apostoli et Hispaniarum patroni.- Valentiae: s.i., [1756].
- In festo S. Joannae Franciscae Fremiot de Chantal.- [Valentiae: Typis Martini Peris, e regione Templi D. Dominici, 1772].
- In festo Sancti Josephi Calasancii, confessoris.- Valencia: Por J.E.

Dolz, 1769.

- In festo B. Simonis de Roxas.- Valentiae: typographia Martini Peris, 1770.
- In festo Sancti Josephi a Cupertino, confessoris.- Valentiae: Typis Martini Peris e regione Templi sancti Dominici, 1773.
- In festo S. Joannis Cantii, confessoris.- Valentiae: Typographia Martini Peris e regione Templi sancti Dominici, 1774.
- In festo S. Salome viduae.- Valencia: por Benito Monfort, 1763.
- In festo apparitionis Sancti Jacobi apostoli et Hispaniarum apostoli et patroni.- [Valentiae: Apud Josephum Stephanum Dolz, S. Inq. Typog., 1767].
- In festo Sancti Prudentii, episcopi Turiasonensis.- Valentiae: typographia Martini Peris, 1787.
- In festo apparitionis Sancti Jacobi apostoli et Hispaniarum apostoli et patroni.- Valentiae: Apud haeredes Hieronymi Conejos, Metropoli. Ecclesiae typogra., 1759.
- In festo B. Michaelis a Sanctis, confessoris.- Valentiae: ex typographia Martini Peris..., 1787.
- *Misae Propriae sanctorum, quae auctoritate apostolica in diocesi et regno Valentiae celebrantur*- Valentiae: ex typographia Josephi Stephani Dolz, sumptibus Almae Ecclesiae Metrop. Valent., 1733.- Grabado en portada.
- In festo Beatae Josephae Mariae a S. Agnete Virginis.- [Valencia], s.i., s.a.
- In festo Sancti Titi, episcopi et confessoris.- Ratisbonae: ex officina Friderici Pustet, 1888.
- In festo S. Cyrilli, episcopi Alexandrini.- Valentiae: Typis N. Rius, 1883.
- In festo SS. Septem fundatorum Ordinis servorum B. Mariae Virg.- Ratisbonae: ex officina Friderici Pustet, 1898.
- In festo B. Joannis Baptistae a Conceptione, confessoris.- Valentiae: in officina Benedicti Monfort, 1823.

- In festo S. Joannis Damasceni.- Matriti: L. Miñon et filius, 1892.
- In festo S. Cyrilli, episcopi Hierosolymitani.- Valentiae: Typis N. Rius, 1883.
- In festo S. Joannis a Capistrano Matriti: L. Miñon et filius, 1892.
- In festo S. Iustini, martyris.- Valentiae: Typis N. Rius, 1883.
- Additio novissima.- Valentiae: ex officina typographica vulgo de El Valenciano, antea de D. Benedicti Monfort, sumpt. Almae ecclesiae metropol. Valent., 1854.
- In festo S. Pauli a Cruce.- Barchinone: typis haeredum viduae Pla, s.a.
- In festo Sancti Augustini.- Valentiae: Typis N. Rius, 1883.
- In festo Sancti Ferdinandi regis.- Valentiae: Ex typographia Benedicti Monfort, 1825.
- In festo S. Angelae Meritle, virginis institutricis.- Valentiae: Typis N. Rius, 1862.
- In festo sancti Bonifacii, episcopi et martyris.- Valentiae: Typis N. Rius, 1875.
- In festo sanctissimi Cordis Iesu.- Valentiae: in officina Josephi Thomae Nebot, 1817.
- In festo Purissimi Cordis eiusdem B.M.V.- Valentiae: Typis N. Rius, 1862.
- In festo sanctorum Cyrilli et Methodii.- Valentiae: Typis N. Rius, 1881.
- In festo S. Antonii Mariae Zaccaria.- [Valentiae]: Typis N. Rius, s.a.
- In festo descensionis B. M. V. de Mercede.- Mechliniae: H. Dessain, 1890.
- In festo Sancti Angeli, regni Hispaniarum custodis.- s.l.: s.i., s.a.
- In solemnitate Ss. Rosarii B. Mariae Virginis.- Barchinone: typis haeredum viduae Pla, 1893.
- In festo S. Teresiae Virginis.- Valentiae: Typis N. Rius, 1870.
- In festo S. Stanislain Kostkae, confessoris.- [Valentiae]: Typis N. Rius, s.a.
- In festo S. Josaphat, episcopi et martyris.- Valentiae: Typis N. Rius,

1883.

- In festo S. Silvestri, abbatis.- Valentiae: Typis N. Rius, s.a.

- In vigilia Immaculatae Conceptionis Beatae Mariae Virginis.- Valentiae: Typis N. Rius, 1864.

- In solemnitate Immaculatae Conceptionis Beatae Mariae Virginis.- s.l., s.i., s.a.

- In festo Immaculatae Virginis, sub titulo Regina sanctorum omnium.- Valentiae: Typis N. Rius, 1870.

- Additio.- Valentiae: Typis N. Rius, 1867.

- Missae Votivae per annum.- Valentiae: Typis N. Rius, 1884.

- Commune unius aut plurium Summorum Pontificum.- Valentiae: Librería Litúrgica Caroli Hofmann, [1942].

[38],236, 6, VIII, 257-596, CIV, [4], 10, [4], 116, [21], 22, [68] pp.; il. ; folio mayor - a,e,i,o,u4, A-T6, V4, a4, Z6, Aa-Zz4, Aaa- Nnn4, Ooo6, A-i6, k4, L2, ...

Encuadernación piel roja con gofrados y dorados(320 x 210 mm.).- Texto a 2 cols.- Texto a dos tintas.- Notación musical.- Grabado inicial en portada, e interior: Anunciación, Adoración de los Reyes, Crucifixión (Litografía de Sanchis-Valencia), Pentecostés. Iniciales impresas decoradas e historiadadas.- Notas manuscritas en márgenes y reconstruyendo faltantes. Faltan algunas hojas.

CS-SVFA, 52

-12-

IGLESIA CATÓLICA

[Missale Romanum]

Missale romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum/S. Pii V, Pontificis maximi, iussu editum, Clementis VIII et Urbani VIII, auctoritate recognitum....- Venetiis: ex typographia Balleoniana, 1740.-

Incluye:

- In missis defunctorum; in festis s. Joseph.- s.l., s.i., s.a.- Hoja insertada.

- Missae pro defunctis [et alii].- Venetiis: in aedibus S. Inquisitionis, 1739.- Fragmento de otro misal insertado (pags. LXI-XCVI).

- In festo Immaculatae Conceptionis SSmae. Dei genetricis Mariae.- s.l.: s.i., s.a.

- *Misae Propriae sanctorum Hispanorum...*- Venetiis: ex typographia Balleoniana, 1740.

- *Misae Propriae sanctorum, quae auctoritate apostolica in diocesi et regno Valentiae celebrantur*- Valentiae: ex typographia Josephi Stephani Dolz, sumptibus Almae Ecclesiae Metrop. Valent., 1733.- Grabado en portada.

- In festo Sancti Angeli, regni Hispaniarum custodis.- s.l.: s.i., s.a.- Hoja insertada.

- In festo sanctissimi Cordis Iesu.- Valentiae: in oficina Josephi Thomae Nebot, 1817.

- In festo B. Nicolai Factoris.- s.l., s.i., s.a.

- In festo B. Joannis Baptistae a Conceptione, confessoris.- Valentiae: in oficina Josephi Ferrer de Orga, 1821.

- In festo B. Mariae Virginis sub titulo de Guadalupe.- Valentiae: Typis Martini Peris, 1778.

- Missa S. Raymundi abbatis, fundatoris ordinis militaris de Calatrava.- s.l., s.i., s.a.

- In festo Ss. Engratiae Virginis et sociorum eius martyrum.- s.l., s.i., s.a.

- In festo B. Mariae Annae a Iesu.- [Valencia]: Se hallará en la librería de Joaquín Minguet, plaza del Colegio del sr. Patriarca, s.a.

- In festo B. Andreae Hibernon, confessoris.- [Valentiae]: [Typis Martini Peris, e regione Templi D. Dominici], [1791].

- In festo S. Fidelis a Sigmaringa, proto-martyris.- Valentiae: Typis Martini Peris, 1771.

- In festo Sancti Prudentii, episcopi et confessoris.- s.l., s.i., s.a.

- In festo apparitionis S. Jacobi apostoli et Hispaniarum apost. et patroni.- Valentiae: Apud haeredes Hieronymi Conejos, Metropol. Eccles. Typog., 1760.

- In festo Sancti Ferdinandi regis.- Valentiae: Ex typographia Benedicti Monfort, 1825.

- In festo sancti Francisci Caracciolo.- Valentiae: in oficina Josephi Ferrer de Orga, 1815.

- In festo B. Gasparis de Bono, sacerdote professi.- [Valencia]: Se hallará en la librería de Joaquín Minguet, plaza del Colegio del sr. Patriarca, s.a.

- In festo B. Michaelis a Sanctis, confessoris.- Valentiae: ex typographia Michaelis Estevan et Cervera, s.a.

- In festo Sancti Camilli de Lellis, confessoris.- Valentiae: Typographia Martini Peris, 1778.

- In festo sancti Hieronymi Aemiliani, confessoris.- Valentiae: Typis Martini Peris e regione templi sancti Dominici, [1769].

- In festo Sancti Jacobi apostoli et

Este Missal es propio de la Congregacion de Sacerdotes de esta Casa de ejercicios de S.ⁿ Vicente de la Universidad de Agullent, el que costó 75108, con la funda en que está incluso; cuyo importe le pagaron todos los que concuieran en el año de 1778.

Hispaniarum patroni.- Valentiae: Apud Josephum Stephanum Dolz, S. Inq. Typog., 1770.

- In festo B. Catharinae Thomas Virginis.- [Valentiae]: [Typis Martini Peris, e regione Templi D. Dominici], [s.a.]. Se hallará en la librería de Joaquín Minguet, plaza del Colegio del B. Ribera.

- In festo S. Rochi, confessoris.- s.l., s.i., s.a.

- In festo S. Joannae Franciscæ Fremiot de Chantal.- Valentiae: Typis Martini Peris, e regione Templi D. Dominici, 1772.

- In festo Sancti Josephi Calasancii, confessoris.- Valencia: Por J.E. Dolz, 1769.

- In festo B. Joannis de Ribera, confessoris...- s.l.: s.i., s.a.

- In festo B.M.V. Angelorum de Podio, vulgo del Puig.- s.l., s.i., s.a.

- In festo Sancti Josephi a Cupertino, confessoris.- Valentiae: Typis Martini Peris e regione Templi sancti Dominici, 1773.

- In festo B. Simonis de Roxas.- Valentiae: typographia Martini Peris, 1770.

- In festo S. Joannis Cantii, confessoris.- [Valentiae: Typographia Martini Peris e regione Templi sancti Dominici, 1770].

- In festo S. Salome viduae.- Valentiae: typographia Martini Peris, 1771.

- In festo Ss. Innumerabilium Martyrum.- s.l., s.i., s.a.

- In festo Translationis S. Jacobi apostoli...- Valentiae: Typographia Martini Peris, in vico Putei, iuxta hortum de Ensendra, 1787.

XXXVI, 460, XCVI, [2], 36, 22, [64] pp.; il. ; folio mayor .- +8,

++10, A-Z8, Aa-Ee8. Ff6. Aa-gg6, (2), ee-ff8, A8, B10, A-E2

Encuadernación piel con clavos (325 x 235 mm.).- Texto a 2 cols.- Texto a dos tintas.- Notación musical.- Ex libris manuscrito: Monjas.- Grabados iniciales, en portada (Eques M. Beylbrouck sculp.) e interior: Anunciación (M. Beylbrouck. Eques, sculp.; N. Ullughels pinto), Crucifixión (M. Beylbrouck. Eques, sculp.), Resurrección (M. Beylbrouck. Eques, sculp.; N. Ullughels pinto).

CS-SVFA, 48

-13-

IGLESIA CATÓLICA [Missale Romanum]

Missale romanum ad usum fratrum Minorum sancti Francisci Capuccinorum et monialium eiusdem ordinis.../ ex permissione Patris Seraphini Capricollo, totius praefati ordinis ministri generalis editum.- Venetiis: apud Nicolaum Pezzana, 1768.-

Incluye:

In missis defunctorum. Inserto.

In festis S. Ioseph, sponsis B. Mariae Virginis. Inserto.

In festo B. Joannis Baptistae a Conceptione, Confes.- Valencia: Josephi Ferrer de Orga, 1821. Inserto.

In festo S. Pauli a Cruce, Confessoris. - Valencia: Typis J. Rius, 1870. Inserto.

In festo B. Laurentii a Brundusio, sacerdotis Ordinis Minorum S. Francisci Capuccinorum. Inserto.

In festo Sancti Angeli, regni Hispaniarum Custodis. Inserto.

B. M. V. de la Columna. Manuscrito. Inserto.

Missae Propiae Sanctorum Hispanorum. Inserto.

In festo Sancti Ferdinandi Regis. - Valentiae: Ex typographia Francisci Brusola, 1825.

Missae propiae sanctorum diócesis Valentinae.

In festo pretiosissimi Sanguinis D. N. Iesuchristi. - Ruzafae: Tipis Emmanuelis Piles, s.a. Inserto.

In festo Nicolai Factoris, sacerdotis professi. - Valentiae: Typographia Martini Peris, 1787. Inserto.

Apponenda, et Immutanda in missali ordinis capuccinorum. Inserto.

In festo S. Josephi Calasancii, confessoris.

In festo S. Joannis Catii, confessoris.

In festo B.M.V. Angelorum de Podio, vulgo del Puig.

In festo Beati Joannis de Ribera.

In festo B. M. V. Boni Pastoris Iesu. Nove orationes in missa dicendae.

In festo Sanctissimi Cordis Iesu.

In festo sancti Francisci Caracciolo. - Valentiae: In officina Josephi Ferrer Orga, 1815.

In festo beatae Veronicæ a Julianes, virginis.

In festo BB. MM. Japonensium. Manuscrito.

Orationes dicende pro Sanctis infra assignatis. Manuscrito.

In festo Beatae Josephæ Mariae a S. Agnete, virginis. - [Valencia], s.i., s.a.

In festo sancti Titi, episcopo et confessoris. - Ratisbonae: Ex officina Friederici Pusstet, 1888.

S. Cyrilli, episcopi Alexandrini.- Valentiae: Typis Rius, 1883.

Ss. Septem fundatorum. - Ratisbonae: Typis Fr. Fuster, 1889.

In festo B. Joannis Baptiste a Conceptione. - Valentiae: in officina Benedicti Monfort, 1828.

S. Joannis Damasceni.- Matriti: L. Miñon et filius, 1892.

Sancti Cyrilli, episcopi Hierosolymitani.- Valentiae: Typis N. Tius, 1883.

S. Joannis a Capistrano.- Matriti: L. Miñon et filius, 1892.

Sancti Iustini Martyris. - Valentiae: Typis N. Rius, 1883.

Additio Novissima.- Valentiae: ex Officina Typographica Vulgo de el Valenciano, 1854.

In festo sancti Pauli a Cruce. - Barchinone: Typis Haeredum Viduae Pla, s.a.

Sancti Agustini, episcopi et confessoris.- Valentiae: Typis N. Rius, 1883.

In festo Sancti Ferdinandi Regis. - Valentiae: ex Tipographia Benedicti Monfort, 1825.

In festo S. Angelae Meritiae, virginis institutricis monialium S Ursulae. - Valentiae: Typis Josephi Rius, 1862.

In festo Sancti Bonifacii, episcopi et martyris.- Valentiae: Typis N. Rius, 1875.

In festo Sanctissimi Cordis Iesu. - Valentiae: in officina Josephi Thomae Nebot, 1817.

Post octavam Assumptionis B. M. V., festum Purissimi Cordis eiusdem B. M. V. - Valentiae: ex Typographia Josephi Rius, 1862.

In festo Sanctorum Cyrilli et Methodii, pontificum et confessorum.- Valentiae: Typis N. Rius, 1881.

In festo S. Antonii Mariae Zaccaria, confessoris.- [Valentiae]: Typis N. Rius, s.a.

In festo Descensioneis B. M. V. de Mercede.- Mechliniae: H. Dessain, 1890.

Festum Sancti Angeli, regni Hispaniarum Custodis.

In solemnitate SS. Rosarii B. Mariae Virginis.- Barchinone: Typis Haeredum Viduae Pla, 1893.

In festo S. Teresiae Virginis. - Valentiae: Typis J. Rius, 1870.

In festo S. Stanislai Koskae, conf. - [Valentiae]: Typis N. Rius, s.a.

S. Iosaphat, episcopi et martyris. - Valentiae: Typis N. Rius, 1883.

S. Silvestri Abbatis.—[Valentiae]: Typis N. Rius, s.a.

In vigilia Inmaculatae Conceptionis B. M. V., Hispaniarum ac Indiarum patrona.- Valentiae: ex Typographia Josephi Rius, 1864.

In solemnitate Inmaculatae Conceptionis Beatisimae Virginis Mariae, Hispaniarum ac Indiarum patrona.- Incompleto.

In festo Mariae Virginis, sub titulo Regine Sanctorum Omnium et Matris Pulchrae Dilectionis.- Valentiae: Typis J. Rius, 1870.

Additio.-Valentiae: Typis J. Rius, 1867.

Missae votivae per annum.- Valentiae: Typis N. Rius, 1884.

Commune unius aut plurium summorum pontificum. - Valentiae: Antonius Rodilla, 1942.

III - XXXIX, 460, XXXII, XXXI - C, 3 - (3 - 18) - 60, 1 - 3, 3 - 18, 1 - 4, [40], 23 -26, [40], 23 -26, [46] Encuadernación piel teñida de rojo(312 x 228 mm), orla dorada y cruz gofrada en centro.- Texto a dos cols.- Texto a dos tintas; cantos dorados.- Notación musical.- Grabados en portada e interior: San Francisco y Anunciación, - Litografía en interior: Crucifixión (N. Sanchís, Valencia) CS-SVFA, 53

-14-

IGLESIA CATÓLICA

[Missale Romanum]

Missale romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum/S. Pii Papae quinti iussu editum, summorum pontificum Clementis octavi et Urbani itidem octavi, auctoritate recognitum....- Matriti: apud Antonium de Sancha..., 1780.-

Incluye:

- *Misae Propriae festorum, quae generaliter in Hispania celebrantur*/ex apostolica S. Pii V, Gregorii XIII, Sixti V, Clementis VIII et Urbani itidem VIII...- S.l.: s.i., s.a.- A la portada le falta el trozo correspondiente al pie de imprenta.- Grabado en portada de B. Albiztu.

- *Misae Propriae sanctorum, quae auctoritate apostolica in diocese et regno Valentiae celebrantur*.- Valentiae: ex typographia Benedicti Monfort,

sumptibus Almae Ecclesiae Metropolitanae Valentinae, 1772.- Grabado en portada e iniciales.

- In festo S. Michaelis, B. Mariae Virginis de Columna, Vigilia et solemnitate Inmaculatae Conceptionis beatae Mariae Virginis.- Valentiae: Ex typographia Josephi Rius, 1864.

- In festo beatae Josephae Mariae a S. Agnete Virginis.- S.l.: s.i., s.a.

- Additio: In festo SS. Viginti-sex martyrum Japonensium, S. Michaelis de sanctis confessoris, S. Philumenae Virginis et Martyris.- Valentiae: Typis J. Rius, 1867.

- In festo S. Cyrilli episcopi Alexandrini, S. Cyrilli, episcopi Hierosolymitani.- Valentiae: Typis J. Rius, 1883.

- In festo S. Joannis a Capistrano conf.- [Valentiae]: Typis J. Rius, s.a.

- In festo S. Iustini martyris.- Valentiae: Typis J. Rius, 1883.

- Additio novissima: in festo Sanctorum Engratae et alii.- Valentiae: ex officina typographica vulgo de El Valenciano, antea de D. Benedicti Monfort, sumptibus Almae Ecclesiae Metropolit. Valent., 1854.

- In festo sancti Pauli a Cruce, confessoris et fundatoris.- Barchinone: Typis haeredum Viaduae Pla, s.a.

- In festo sancti Augustini, episcopi et confessoris.- Valentiae: Typis N. Rius, 1883.

- In festo S. Angelae Meritiae Virginis institutricis.- Valentiae: Typis Josephi Rius, 1862.

- In festo B. Mariae Virginis sub titulo reginae sanctorum omnium et Matris pulchrae dilectionis.- Valentiae: Typis J. Rius, 1870.

- In festo sanctissimi Cordis Iesu.- Valentiae: in officina Josephi Thomae Nebot, 1817.

- In festo S. Antonii Mariae Zaccaria, confessoris.- [Valentiae]: Typis N. Rius, s.a.

- In festo sanctorum Cyrilli et Methodii, pontificum et confessorum.- Valentiae: Typis N. Rius, 1881.

- In festo Purissimi Cordis Beati-
simae Mariae Virginis.- Valentiae:
Ex typographia Josephi Rius, 1862.
- In festo descensionis Beatissimae
Virginis Mariae de Mercede.- Bar-
chinone: Typis haeredum viduae
Pla, 1890.
- In festo Sancti Angeli, regni His-
paniarum custodis.- s.l.: s.i., s.a.
- In solemnitate SS. Rosarii B. Ma-
riae Virginis.- Barchinone: Typis
haeredum viduae Pla, 1893.
- In festo S. Teresiae Virginis.- Va-
lentiae: Typis J. Rius, 1870.
- In festo S. Josaphat episcopi et
martyris.- Valentiae: Typis N. Rius,
1883.
- In festo S. Stanislai Kostkae,
confessoris.- [Valentiae]: Typis N.
Rius, s.a.
- In festo S. Silvestri abbatis.- [Va-
lentiae]: Typis N. Rius, s.a.
- In festo Sancti Camilli de Lellis,
confessoris.- Valencia: Por Benito
Monfort, 1763.
- In festo S. Joannis Cantii, confes-
soris.- Valentiae: Typographia Mar-
tini Peris e regione Templi sancti
Dominici, [1770].
- In festo B. Joannis Baptistae a
Conceptione, confessoris.- Valen-
tiae: in officina Josephi Ferrer de
Orga, 1821.
- In festo Sancti Josephi a Cuper-
tino, confessoris.- Valentiae: Typo-
graphia Martini Peris e regione
Templi sancti Dominici, 1773.
- In festo S. Raymundi abbatis.-
s.l.: s.i., s.a.
- In festo S. Joannae Franciscae
Fremiot de Chantal.- Valentiae: Ty-
pis Martini Peris, e regione Templi
D. Dominici, 1772.
- In festo B. Andreae Hibernon
confessoris.- [Valentiae]: [Typis
Martini Peris, e regione Templi D.
Dominici], [1791].
- In festo B. Catharinae Thomas
Virginis.- [Valentiae]: [Typis Mar-
tini Peris, e regione Templi D.
Dominici], [s.a.]. Se hallará en la
librería de Joaquín Minguet, plaza
del Colegio del B. Ribera.
- In festo S. Serapionis martyris.-

s.l.: s.i., s.a.

- In festo Sancti Josephi Calasanc-
tii, confessoris.- s.l.: s.i., s.a.[1769].
- In festo B. Joannis de Ribera, con-
fessoris...- s.l.: s.i., s.a.
- In festo Sancti Ferdinandi regis.-
Valentiae: Ex typographia Bened-
dicti Monfort, 1825.
- In festo Septem Dolorum Beatis-
simae Mariae Virginis.- Texto ma-
nuscrito.
- Commune unius aut plurimum
Summorum Pontificum. Valentiae:
Librería litúrgica Caroli Hofmann,
1942.
[80],634, CXIV, [4], 60, 22, [41]
pp.; il. ; folio mayor .-
Encuadernación piel con cla-
vos(280 x 205 mm.)- Texto a 2
cols.- Texto a dos tintas.- Notación
musical.- Ex libris manuscrito: De
la congregación sacerdotal de San
Vicente de Agullent.- Grabados
en portada e interior: Anunciación
(Carol. Marrattus, pinx., Ioannes a
Palomino, sculptor regis magestia-
ti icid.), Adoración de los Reyes,
Crucifixión, Resurrección, Ascen-
sión, Pentecostés (Antonio Palo-
mino [lo inventó y] lo pintó, Juan
Palomino lo grabó, [grabador de
Su magestad), Santa Cena (Claudio
Coello lo pintó, Juan Palomino lo
grabó), San Lorenzo (B. Albiztu),
Asunción de la Virgen (Juan de Ca-
bazalero lo pintó, Juan Palomino lo
grabó), Todos los Santos (Juan Pa-
lomino, grabador de Su magestad).
CS-SVFA, 50

-15-

IGLESIA CATÓLICA [Missale Romanum]

*Missale romanum ex decreto sacro-
sancti Concilii Tridentini restitu-
tum/Sancti Pii papae quinti, iussu
editum, Clementis VIII et Urbani
itidem VIII, auctoritate recogni-
tum ...- Matriti: ex typis Societatis,
1803 .-*
Incluye:
- Canon missae.- s.l., s.i., s.a.- Ho-
jas insertadas.
- Commune sanctorum.- s.l., s.i., s.a.

- *Misae Propriae sanctorum His-
panorum,- Matriti: Typis Societa-
tis, 1803. Grabado en portada.*

- *Misae Propriae sanctorum, quae
auctoritate apostolica in diocesi et
regno Valentiae celebrantur- Va-
lentiae: ex typographia Benedicti
Montfort, sumptibus Almae Eccle-
siae Metrop. Valent., 1794.- Graba-
do en portada.*

[2], LXXVIII, 272, 8, 12, 299-636,
36, XLI-CXIV, 76, 18; il. ; fo-
lio mayor .- a-e8, A-R8, a4, a-b4,
V-Z8-Aa-Rr8, A-D4, Vv-Zz8, Aaa-
Eee8, Fff6, A-D2. Libro miscelá-
neo incompleto.

Encuadernación piel con clavos en
forma de caras de personas y de-
coración con dorados (300 x 210
mm.)- Falta parte de los cierres me-
tálicos.- Texto a 2 cols.- Texto a dos
tintas.- Notación musical.- Ex libris
manuscrito: V.G.A., A.S.M.- Gra-
bados iniciales, en portada (Bernar-
do Alviztur, sculptit, Matriti 1785) e
interior: Anunciación, Nacimiento,
Pentecostes, San Lorenzo, Asun-
ción, San Jerónimo (Bernardo Al-
viztur, sculptit, Matriti 1784-1785),
Crucifixión (D. Velázquez lo pintó,
Luis Nosorel lo grabó).

CS-SVFA, 49

-16-

IGLESIA CATÓLICA [Martyrologium]

*Martyrologium romanum Gregorii
XIII iussu editum, et Clementis X
auctoritate recognitum ... - Vene-
tiis: apud Nicolaum Pezzana, 1746 .-*
XL, 280, 40 pp.; il. ; portada a dos
tintas; 4º.- *-**8, ***4, A-R8, S4,
a-b8, c4.

Encuadernación piel (240 x 160
mm.)- Texto a dos tintas; cantos
dorados.- Ex libris manuscrito:
Esta es para la Casa de Ejercicios
de Agullent por donación del Dr.
D. Nicolás Rocafull, beneficiado
de San Bartholomé apóstol de Va-
lencia, por mano de mosen Thomás
Climent y Gil, en el año 1777.-
Grabado de Suor Isabella P. F. en
portada.

CS-SVFA, 40

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: Biblioteca Facultad Teología Valencia.

-17-

IGLESIA CATÓLICA

[Missale pro defunctis]

Missale pro defunctis Sacri Ordinis Praedicatorum, auctoritate apostolica approbatum/reverendissimi P. F. Antonini Bremon, eiusdem ordinis generalis magistri iussu editum.- Romae: apud Hieronymus Mainardi, 1749.-

32 pp.; il. ; folio mayor .- A-D4.

Encuadernación piel con clavos(335 x 230 mm.); portada desprendida del lomo.- Texto a 2 cols.- Texto a dos tintas.- Ex libris manuscrito: Es de Salvador M[adrid], presbitero.- Grabados de F. Pozzi (del.) y F. T. Moncornet, eiusdem ordinem (sculp.) en portada, y Calvario (F.T. Moncornet, sculp.); iniciales grabadas historiadadas.

CS-SVFA, 54

-18-

IGLESIA CATÓLICA

[Missale pro defunctis]

Missae in agenda defunctorum ad celebrantium commoditatem ex Missali Romano depromptae.- Venetiis: ex typographia Balleoniana, 1756 .-

14, [2], 12 pp.; il. ; folio mayor .- A7 (inc.), () , A-C2.

Cub. perg. (320 x 240 mm.).- Texto a 2 cols.- Portada y texto a dos tintas.- Grabado calcográfico en portada, y Calvario xilográfico; iniciales grabadas historiadadas.

CS-SVFA, 55

-19-

IGLESIA CATÓLICA

[Missale pro defunctis]

Missae in agenda defunctorum tantum deservientes ex Missali Romano... .- Bassani: ex typographia Remondini, 1817.-

24, [2] pp.; il. ; folio mayor.

Cub. piel (340 x 255 mm.).- Texto a 2 cols.- Portada y texto a dos tintas.- Grabado Calvario xilográfico.- Al fin: *Tres missae pro defunctis in die commemorationis Omnium Fidelium Defunctorum por Hispaniarum regnis.*- Valencia: in officina viduae Josephie de Orga, 1767.- 1 h., in fol .

CS-SVFA, 56

-20-

IGLESIA CATÓLICA

[Missale pro defunctis]

[Missae propriae pro defunctis in commemoratione Omnium Fidelium defunctorum] .- s.l.: s.i., s.a. .- 14, [12] pp.; il. ; folio mayor.- a4, b2,c, 42.-

Cub. piel con clavos (365 x 250 mm.).- Texto a 2 cols. y a dos tintas.-Ex libris manuscrito: Libro de Requiem. D. José Dordá. Libro de la capilla de la Comunión. Gaspar Linares.- Grabado Calvario (M-L.).

CS-SVFA, 57

-21-

JUAN CASIANO, San (c. 360-435)

Obras / de Juan Casiano; traducidas por el R.P. D. Miguel Vicente de las Cuevas...; publicadas por el R.P.D. Diego de Villarroya... .- En Zaragoza: por Juan de Ybar, 1661.- [52], 720 [16] p.; ++++++4, A- Z4, Aa- Zz4, Aaa-Zzz4, Aaaa-Vvvv4; il.; 4º

Cub. perg. (210 x 155 mm.); Título en lomo; cordones para cierre y botones en parte perdidos.- Variantes tipográficos en portada; Portada con orla tipográfica; Errores de paginación: de 539 pasa a 560 y de 564 a 569; Texto a dos cols.; Grabado intercalado: F. P. Jansen f.; en cubierta delantera ex libris ms.: Del P. fr. Josef Bas.

CS-SVFA, 23

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: Biblioteca Valenciana

-22-

JUAN DE LA CRUZ, San, (O.C.), (1542-1591)

Obras/ del venerable y místico doctor F, Joan de la Cruz....- En Barcelona: por Sebastián de Cormellas..., 1635.-

[40], 46, [2], 682, [54] p.; l8-ll12, a-c8, A-Z8, Aa-Zz8; 4º.-

Cub. perg. (200 x 150 mm.); restos cordones para cierres; titulo en lomo.-Ex libris ms.: Ex Josephi Christophori Villarreal.

CS-SVFA, 19

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: B. P. Orihuela, B. Prov. Escolapios Valencia, Facultad de Teología-Secc. PP. Dominicos Valencia.

-23-

LÓPEZ EZQUERRA, José,

Lucerna mystical/ pro directoribus animarumm.../ auctore Josepho Lopez Ezquerra....- Venetiis: apud Io. Baptistam Recurti..., 1758.-

[20], 282, [2] p.; 4º.-

Cub. perg. (225 x 168 mm.); restos cordones para cierres; titulo en lomo.-Ex libris ms.: de mosen Tomas Climent de la C. de Picacent.- Texto a dos columnas.-

CS-SVFA, 25

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: B. P. Orihuela, B. seminario de Orihuela, Biblioteca privada, Colegio Seminario Santo Tomás, B. Universitat de València, B. Capuchinos Massamagrell, B. Colegiata Xàtiva.

-24-

LORENTE, Francisco

Historia panegírica de la aparición y milagros de María Santísima del Tremedal: venerada en un monte del lugar de Orihuela, del obispado de Albarracín/ su autor el Doctor Don Francisco Lorente....- En Zaragoza: por Joseph Fort..., s.a. (1744).-

[34], 91, 163 p.; 4º; l-lll(4), A-L4,

M2, Aa-Zz8; 4°.-

Cub. perg. (185 x 140 mm.); lomo y cubiertas despegadas.-Ejemplar recortado.- Gravado entre los preámbulos y el texto.- El año tomado de preliminares.- El segundo ejemplar incompleto: faltan preliminares y las páginas 1 a 22 de los preliminares.

CS-SVFA, 11 y 12

-25-

MASDEU, Juan Francisco de (1744-1817)

Vida del beato Josef Oriol/ la escribió en italiano Don Juan Francisco de Masdeu... y la tradujo él mismo... - Barcelona: por la compañía de Jordi, Roca y Gaspar, 1807.-

[2],[VIII], 255, [4] p.; S4, A-Z4, Aa-Ii4, l2; il. ; 8°.-

Cub. piel. (200 x 140 mm.); guardas aguas; tejuelo con título en lomo.- Ex libris ms.: Estos ejercicios han sido para mí un camino de Damasco, ¡Que lo sean para ti, los que tu practicas ahora!; Para mí han sido buenos, para ti el que los lea que le aprovechen. San Juan de Enova, 1935. José Franco (Estruch).- Ilustrado en página junto portada: Coromina, grabado basado en un dibujo de Flanger.

CS-SVFA, 15

-26-

MIGUEL DE SANTANDER, (O.F.M. Cap.)

Retiro espiritual para los sacerdotes, o El Sacerdote preparado para el juicio de Dios: en diez días de ejercicios espirituales/ compuesto por... Miguel de Santander... - Tomo segundo.-Madrid: imprenta de la Administración del Real Arbitrio de Beneficencia, 1802.-

438 p.; A-Z4, Aa-Zz4, Aaa-Iii4; 4°.-

Cub. perg. (210 x 140 mm.); título en lomo.

CS-SVFA, 13

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: B. Prov. Escolapios Valencia.

-27-

MIQUEL I CATALÀ, Inocencio

Sapientia humana in liberalibus artibus insistens/, quam pro obtinenda Philosophiae Cathedra publicae concertationi exponit Innocentius Miquel et Catala, presbiter, pro his cathedris quater candidatus ac Philosophiae publicus academicus; in Valentina Universitate, die II mensis octobris anni 1775.- Valentiae: ex praelo Josephi Estevan et Cervera, 1775.-

[4], 48 pp.; 4°.- (02, A-F4.

Sin encuadernar.- Portada en mal estado y en parte desprendida; grabado en portada de Talamantes (1775).

CS-SVFA, 45

-28-

MOLINA, Antonio de (O. Cart.) (1560-1619)

Ejercicios espirituales de las excelencias, provecho, y necesidad de la Oración mental.../ por el P. D. Antonio de Molina, monge de la Cartuxa de Miraflores....- Barcelona: por Rafael Figuerò, [s.a].

[8], 344, [1] p.; l8, A-Z8, Aa-Vv8; 4°.

Cub. perg. (210 x 155 mm.); cordones para cierre perdidos; cubierta superior deteriorada; texto a 2 col.; en preliminares consta el año 1613, aunque el impresor esté documentado entre 1669 y 1718.- Ex libris: "este libro es de los reverendos señores sacerdotes ejercitantes de la hermita de Agullent"

CS-SVFA, 27

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: Colegio Seminario Santo Tomás; B. Provincial escolapios Valencia; Fac. Teología San Vicente Ferrer - Secc. Dominicos.

-29-

MOLINA, Antonio de (O. Cart.) (1560-1619)

Instrucción de sacerdotes en que se les da doctrina...para conocer la alteza del sagrado oficio sacer-

dotal y para exercitarle devidamente.../ por fray Antonio de Molina, indigno monge de la Cartuxa de Miraflores....- Enmendada y corrigida ... en esta ultima impresion....- Barcelona: en la Imprenta de Joseph Teixidó, 1697.

[24], 510, [48] p.; l8, A-Z8, Aa-Mm8; 4°.

Cub. perg. (210 x 155 mm.); restos de cordones para cierres; lomo deteriorado; texto a 2 col.- inscripción en hoja de guarda: "cuaderno del cabildo del año 1756".

CS-SVFA, 28

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: B. Provincial Escolapios Valencia.

-30-

MUÑOZ, Luís

Vida y virtudes de... P. Maestro Juan de Ávila...: con algunos elogios de las virtudes y vidas de sus más principales discípulos... / por ... Luys Muñoz.- En Madrid: en la Imprenta real, (1635)-

[8], 248 p.; l8, [1], A-Z8, Aa-Hh8; il.; 4°.-

Cub. perg. (200 x 135 mm.); restos cordones para cierres; título en lomo.- Ex libris ms.: Es de Mosen Thomás Climent... de Picacent.- Grabado en portada y falta grabado con retrato P. Juan de Ávila.- Ejemplar recortado.

CS-SVFA, 18

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: Biblioteca Valenciana.

-31-

NIEREMBERG, Juan Eusebio, (S.I.), (1595-1658)

De la diferencia entre lo temporal y eterno: crisol de desengaños, con la memoria de la eternidad, postrimerías humanas.../ por el P. Eusebio de Nieremberg....- Barcelona: en la imprenta de Juan Piferrer, 1716.-

[8], 436, [44] p.; S4, A-Z8, Aa-Gg; 8°.-

Cub. Perg. (205 x 160 mm.); cor-

dones para cierre perdidos; lomo desprendido; título en lomo.- Ex libris ms.: Es de mosen Vicente Llorens, presbítero y beneficiado. Lo dio a esta casa de ejercicios de San Vicente Ferrer. Este libro por donación de mosen Vicente Llorens, beneficiado de Muro, es de la congregación de los ejercicios de San Vicente Ferrer de Agullent, año 1766.- Al fin: Al desengaño de la vida de Lope de Vega. Dízimas (pp. 435 y ss).

CS-SVFA, 14

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: B. Prov. Escolapios Valencia.

-32-

PALAFIX Y MENDOZA, Juan (1600-1659)

Varón de deseos: en que se declaran las tres vías de la vida espiritual, purgativa, iluminativa y unitiva... por... Juan de Palafox y Mendoza...- En Madrid: en la imprenta real: a costa de Juan de Valdes...,1652.-

[40], 422, [58] pp.; 2 cols.; 4°.- l-ll8, ll4, A-Z8, Aa-Ee8, Ff-Gg4, Hh7, Ii4.

Encuadernación perg. (205 x 145 mm.); restos cierres de cordón; Título en lomo.-Anteportada.-Errores de paginación.- Ex libris manuscrito: Es de mosen Thomás Climent y Gil, para la Hermita de Agullente (tachado: Picacent).

CS-SVFA, 39

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: Biblioteca Universitat de València, Biblioteca del Estado de Castelló de la Plana.

-33-

PALMA, Luis de la (S.I.) (1559-1641)

Historia de la Sagrada Passión sacada de los quatro Evangelios / por el Padre Luis de la Palma...

.- En Murcia: por Josef Diaz Cayuelas...: a costa de Juan López, mercader de libros, 1719.-

[8], 357, [3] p.; *4- A-Z4, Aa-Yy4; il.; 4°.-

Cub. perg. (210 x 150 mm.); cordones para cierres; título en lomo.- Texto a 2 cols. Con apostillas marginales- Cortada en parte la encuadernación del lomo.- Grab. Xil. de la Virgen del Pilar a toda plana en verso de portada.

CS-SVFA, 24

-34-

RODRÍGUEZ, Alonso (S.I.) (1538-1616)

Exercicio de perfección y virtudes christianas/ su autor el V. Padre Alonzo Rodríguez... - En Barcelona: por Pablo Campins, 1740.-

[16], 600, [48]p.; Fol.- ¡(8), A-Z(6), Aa-Zz(6), Aaa-Hhh(6).

Encuadernación perg. (300 x 200 mm.).- Texto a 2 cols.- Título en lomo.

CS-SVFA, 42

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: Facultad Teología Valencia, CCP Muvim.

-35-

SEGNERI, Paolo, (S.I.), (1624-1694)

Quaresmal del Padre Pablo Señeri...; traducida de la lengua toscana en la castellana, por el Doctor Antonio de las Casas; tomo I.- En

Barcelona: en la Imprenta de Pedro Escuder...-

[16], 452, [4] p.; A-Z8, Aa-Ee8, Ff4; 4°.-

Cub. perg. (200 x 150 mm.); restos cordones para cierres; título en lomo.- Texto a dos columnas con apostillas marginales.- portada con orla tipográfica y anagrama xil. de la Compañía de Jesús.

CS-SVFA, 26

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: B. Catedral de Valencia.

-36-

SEGNERI, Paolo (S.I.), (1624-1694)

El christiano instruido en su ley... dados a luz en lengua toscana...y traducidos en idioma castellano por don Juan Espinola Baeza.../ por el Rmo. Padre Pablo Señeri...- Barcelona, [s.a.]

-Tomo primero; [24], 562, [6]p.; S6, SS6, A-Z8, Aa -mm8, Nn4; 4°

.- Cub. perg. (195 x 150 mm.); restos de cordones para cierres; título en lomo; con apostillas marginales; portada orlada.-

-Tomo segundo: 424, [16]p.; A-Z8, Aa-Cc8,Ee4; 4°.- Cub. perg. (195 x 150 mm.); restos de cordones para cierres; título en lomo; con apostillas marginales; portada orlada.-

-Tomo tercero: 448, [8]p.; A-Z8, Aa-Ee8,Ff4; 4°.- Cub. perg. (195 x 150 mm.); restos de cordones para cierres; título en lomo; con apostillas marginales; portada orlada.- CS-SVFA, 34, 35 y 36

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: B. P. de Orihuela, B. Colegio Corpus Christi Valencia.

-37-

SEGNERI, Paolo (S.I.), (1624-1694)

Maná del alma o Exercicio fácil y provechoso para quien desea darse de algún modo a la oración/ propuesto por... Pablo Señeri...; y traducido de italiano en español por el

Doctor Francisco de Rofran; parte primera...; añádese al fin de ella: El infierno abierto, discurso póstumo del mismo autor.- En Barcelona: en la Imprenta de Juan Piferrer, 1724.-

- Parte. I: [24], 383 p.; A-Z8, Aa8 [1]; 4º.- Cub. Pergamino. (210x150 mm.); restos de cordones para cierres; título en lomo; Portada orlada.- Parte 3: pp. 1 - 396; A-Z8, Aa-Bb8; 4º.- Cub. Pergamino (210x150 mm.); restos de cordones para cierres; título en lomo; portada orlada.- Parte 4: [4], 304 p.; A-T8; 4º.- Cub. Pergamino (210x150 mm.); restos de cordones para cierres; título en lomo; portada orlada.- CS-SVFA, 31, 32, 33.

-38-

SEGNERI, Paolo, (S.I.) (1624-1694)

El cura instruido: obra en que se le muestra a cualquier cura... la obligación que le incumbe.../ dada a la luz en lengua toscana por... P. Pablo Señeri, de la Compañía de Jesús...; y traducida en la castellana por Don Juan de Espinola Baeza Echaburu....- Barcelona: en la imprenta de Juan Piferrer... , 1724.

[6], 521, [7]; 4º.- l-ll4, A-Z8, Aa-Kk8. Encuadernación perg. (250 x 160 mm.); encuadernación despegada en el lomo; restos cierres de cordón; Título en lomo.- Guardas.- Ex libris manuscrito: Este libro, como intus consta, es de la congregación de exercitantes destinado para la Casa de San Vicente Ferrer de Agullent, y le tiene en custodia el infrascrito fr. Lorenzo Esplugues. El Cura instruido, que para los Exercitantes y dio para la Casa el Dr. Melitón Martínez Cura de Alfarrasí- Requiescat in pace / Amen. CS-SVFA, 38.

-39-

SEGNERI, Paolo, (S.I.) (1624-1694)

El cura instruido: obra en que se le muestra a cualquier cura... la obli-

*gación que le incumbe.../ dada a la luz en lengua toscana por... P. Pablo Señeri, de la Compañía de Jesús...; y traducida en la castellana por Don Juan de Espinola Baeza Echaburu....*Año 1735- Barcelona: Por Pablo Campins.

§4, 521, [4]; 4º.- A-Z8, Aa-Kk8. Encuadernación perg. (197 x 147 mm.); restos cierres de cordón; Título en lomo.- Guardas.- Anotación sobre Decio y los santos Abdón y Senén, cuentas monetarias. Error de orden en p. 387-385. CS-SVFA, 37

-40-

TALENTI, Vincenzo, (Sch.P.), (1695-1770)

Compendio histórico-chronológico de la vida, virtudes y milagros del beato Padre Joseph de Calasanz fundador... de la Religión de clérigos Regulares Pobres... de las Escuelas Pías/ traducido del toscano por el Padre Antonio de Christo....- En Madrid: en la oficina de Manuel Fernández..., 1748.-

XXXII, 359 p.; l-llll4, A-Z4, Aa-Vv4; 4º.-

Cub. perg. (210 x 155 mm.); cordones para cierres; título en lomo.- Autor tomado del principio del prólogo del traductor.- Falta el grabado.

CS-SVFA, 16

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: Biblioteca Valenciana, Bib. Rico Castalla Alicante, A.H. Municipal Castellón, B. Municipal Valencia, B. Universitat de Valencia, B. Col. Corpus Christi Valencia, A.B. Parroquia San Bartolomé de Vallada, B. Capuchinos Massamagrell.

-41-

SIN AUTOR

Manual de piadosas meditaciones: en donde, no solo se manifiesta la necesidad que todos tenemos de practicas la oración mental y el modo para hazer los ejercicios

espirituales.../ sacado a luz por los Padres de la Casa de la Congregación de la Mission de... Barcelona.- Barcelona: por Pablo Campins, impresor..., 1750.-

[12], 503, [17] p.; l8, Aa-Hh8, Ii12; 4º.

Cub. perg. (200 x 150 mm.); cordones para cierres; título en lomo.- Ex libris ms.: Libro del senyor Francesc Ricart.

CS-SVFA, 17

Otros ejemplares disponibles según catálogo colectivo Biblioteca Valenciana en: B. Col. *Corpus Christi* Valencia, B. Colegio Seminario Santo Tomás Valencia.

NOTAS:

- 1 Cfr. Batllori, M., "Agullent i la seua ermita de sant Vicent Ferrer", en: Agullent (1585-1985): Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, 1985, págs. 153-162; Cárcel Ortí, V., *História de la diócesis de Valencia*, Valencia: arzobispado, 1982, t. II, pp. 716-718; Casanova. E. (ed.), *Memòries d'un capellà del segle XVIII: Josep Esplugues*. València: IVEI, 1989; Id., "La Congregación sacerdotal de Sant Vicent Ferrer, l'ermita i Agullent", *Llibre de Festes d'Agullent 1991*; Pons Alós, V., "El Archivo de la Congregación Sacerdotal de Sant Vicent Ferrer de Agullent", *Almaig. Estudis i Documents*, XVIII (2002), págs. 165-168.
- 2 Archivo Congregación Sacerdotal de San Vicente Ferrer de Agullent, 1623-1952. Libro de memorias y noticias de la Congregación, II, págs. 43-45.
- 3 Cfr. Herrero Pascual, C., "Metodología para un catálogo de libros del siglo XVI", *Revista General de Información y Documentación*, 6-2 (Madrid: Universidad Complutense, 1996), págs. 11-50; Martín Abad, J.- Becedas González, M.- Lilao Franca, O., *La descripción de impresos antiguos: análisis y aplicación de la ISBD(A)*. Madrid: Arco Libros, S.L., 2008.
- 4 Presbítero. Maestro de ceremonias de la Santa Metropolitana Iglesia de Valencia, beneficiado en dicha santa Iglesia, examinador de ceremonias de los nuevos sacerdotes.

Mariano Seguí Calatayud, El “Gatet d’Otos”, (1819-1904). Un bandoler social a la Vall d’Albaida

AUTOR: DAVID MAHIQUES ALBEROLA

Mariano Seguí Calatayud, el “gatet d’Otos”, és un exemple de bandoler social a la Vall d’Albaida a l’equador del segle XIX. L’objectiu d’aquest treball és demostrar-ho. Què és un bandoler social? Aquest terme de la mà d’ E. J. HOBBSAWN ha estat popularitzat per la historiografia marxista. És l’equivalent amb una accepció més corrent, al lladre honorat o el bon lladre. La Vall d’Albaida va estar plena de bandolers al segle XIX, però, el fet que entre tants com hi va haver, el seu nom i la seua persona arribe fins a nosaltres per tradició oral és la demostració més contundent que estem davant d’un lladre singular. Mariano Seguí Calatayud era legalment un lladre, però, els seus conciudadans no el veien com un lladre. És un cas semblant a Diego Corrientes Mateo (1757-1781), Jose Maria “el Tempranillo” (1805-1833), Jaume “el barbut” (1783-1924), Giussepe Musolino (1876-1956) el bon bandoler de Calabria, Jesse James (1847-1882) o José Doroteo Arango Arámbula, “Pancho Villa”, (1878-1923).

Els bandolers socials “*son campesinos fuera de la ley, a los que el señor y el estado consideran criminales, pero que permanecen dentro de la sociedad campesina y son considerados por su gente héroes, paladines, vengadores,*

luchadores por la justicia, a veces incluso líderes de la liberación, y en cualquier caso como personas a las que admirar, ayudar o apoyar. Es esta relación entre el campesino corriente y el rebelde lo que confiere interés y significado al bandolerismo social”¹. El bandoler social és un producte de societats en transformació on la generalització d’unes relacions de producció capitalistes ha anat desfent les solidaritats tradicionals i comunitàries, ha proletaritzat un nombre major de llauradors i algun d’aquests sense voler, es veu “obligat” a convertir-se en lladre, a estar al marge de llei per negar-se a doblegar-se i ser dòcil al poderós. El bandoler social en situacions molt concretes pot convertir-se en un revolucionari, però, el normal és que no ho siga. La seua protesta és individual. És la rebel·lia personal i pròpia. En la seua ment encara estan en vigència els valors tradicionals de la comunitat camperola de qualsevol tipus. És possible que ell no tinga una plena consciència de ser-ho, però, sí que es considera com una mena de justicier que ajuda els seus iguals i intenta reparar en la mesura del possible injustícies. I sempre la comunitat el veu com una bona persona que els dona protecció i ajuda sempre que pot, i ells també li han de correspondre. Trobarà sempre amagatall i complicitat en la seua comunitat camperola.

Carreró de l’església

El bandolerisme social apareix quan el proletariat encara no ha desenvolupat unes formes d’organització i lluita pròpies. En el moment que apareixen formes d’organització obrera que serveixen per defensar els interessos del proletariat, el bandolerisme social no apareix.

El bandolerisme social té una gran similitud independentment del lloc on es done. És un fenomen universalment molt uniforme, que presenta un tret molt idèntic més enllà del lloc on es manifesta. La conducta, el “*modus operandi*” dels bandolers socials registra uns aspectes que són paral·lels o més bé, similars entre tots ells.

El nostre objectiu no és descriure la vida de Mariano Seguí Cala-

tayud², sinó més bé, buscar i identificar en la seua vida i en la seua conducta els trets d'un bandoler social. La metodologia que anem a seguir serà descriure les característiques que defineixen un bandoler social i anar descobrint-les en les seues actuacions.

Quines són aquestes característiques de la conducta i la vida d'un bandoler social? L'historiador E. J. Hobsbawn ha fet una molt bona síntesi d'aquestes i nosaltres a partir dels seus treballs les relacionarem.

El bandoler social, el lladre honrat està fora de la llei no per un crim, sinó per una injustícia. És la societat injusta la que el situa fora de la llei.

El bon lladre furta sense voluntat real de fer-ho.

El lladre honrat ajudarà als pobres, furta al ric i ho repartirà generosament entre els necessitats. Sempre que estiga en la seua mà corregirà els abusos.

No matarà mai sinó és en defensa pròpia i rebutjarà l'ús excessiu i banal de la violència. Tindrà bon cor i mai no serà sanguinari ni venjatiu.

La comunitat camperola a la qual pertany no el veu com un bandoler. És un component més de la comunitat camperola i es comporta com a tal. Aquesta comunitat li donarà protecció i ell la compensarà.

Serà respectuós amb les creences populars i especialment, amb l'imaginari religiós del poble.

En caure en mans de la justícia serà condemnat, però al ser un lladre honrat es convertirà en una persona simpàtica. Una per-

sona que transmetrà una empatia, se'l veurà com una bona persona i mourà a la compassió en considerar-lo un lladre per l'infortuni de la vida i la injustícia.

Serà empresonat per la traïdoria d'un del seus col·laboradors o per la delació d'una persona que ha estat subornada per les autoritats o la força armada que el busca.

Si sobreviu, tornarà, es reincorporarà i viurà la resta dels seus dies com un veí més, al qual se li tindrà un gran respecte.

El record de la seua persona perviurà en la memòria col·lectiva de la comunitat camperola. Aquesta elabora una mitologia sobre la seua persona, recordant-lo com una bona persona i especialment, com un home extraordinari, valent i astut.

Quines són les fonts històriques, estarà preguntant-se el lector, que van a utilitzar-se per reconèixer aquestes característiques de bandoler social en Mariano Seguí Calatayud? Aquestes en són de dos tipus. Una és les notícies de premsa sobre el Gatet que són molt abundants, les quals han estat publicades quasi per complet per Abel Soler i Daniel Alfonso en el seu llibre sobre Otos³. L'altra és una font oral, consistent en una fabulosa entrevista sobre el Gatet feta el dia 21 de maig de 2012 a Bruno Alfonso Boluda, llaurador d'Otos de vuitanta-quatre anys en el moment de l'entrevista. Aquesta entrevista ens va descobrir una rica memòria històrica popular sobre el Gatet que desprèn admiració i respecte cap al nostre protagonista, el qual ve a ser una demostració més de que estem davant d'un lladre honrat, d'un bandoler social, historiogràficament. La informació oral que ens facilita Bruno Alfonso Boluda és altament fiable per al-

Casa del Gatet. Des d'aquesta finestra va veure el Gatet el cadàver de la seua dona, per por a que l'apressaren

menys dos motius. És una persona que parla amb molta propietat i demostra una gran memòria i, a més a més, el que conta sobre el Gatet, ell li ho ha sentit contar a son pare que va conèixer de xicotet al "tio Gato"⁴, als darrers anys de la seua vida, quan va tornar a Otos.

El que farem per tant, serà a partir de la informació que disposem i el que coneixem de la seua vida i persona, anar identificant aquestes característiques del bon lladre en el nostre protagonista. Però abans cal fer alguna observació a tot el que portem dit. Aquests trets que caracteritzen al bon lladre no hem de pensar que es donen necessàriament de forma completa en tot bon lladre. Uns ho poden ser de forma més evident que altres. El bon lladre pot tindre a vegades actuacions que són contradictòries amb aquests trets, disculpables per l'ambient hostil en què es veu obligat a viure, on de vegades un excés d'escrúpols pot ser mortal. També pot ser que aquest lladre es comporte com un lladre honrat en la seua comarca, en les proximitats de la seua comunitat camperola, però, que si actua lluny d'aquesta, pot abandonar aquesta conducta de bon lladre. No hem d'oblidar que

al lladre honorat li convé ser-ho en la seua comunitat perquè d'aquesta manera rebrà protecció i ajuda i ell a canvi els compensarà generosament amb el producte de les seues bandositats.

Cal fer una breu resum de la vida de Mariano Seguí Calatayud per tal d'ajudar al lector a situar-se històricament i comprendre millor el que descriurem tot seguit⁵. El "Gatet d'Otos" va nàixer l'any 1819 i va morir el 20 de febrer de 1904, és a dir, a l'edat de vuitanta-cinc anys⁶. Aquesta edat per a l'època i per a una persona que tant va patir durant la seua vida, ens fa pensar en una persona físicament molt forta i resistent. Va iniciar la seua vida de bandoler l'any 1848 i va ser detingut en la masia de La Molinera, terme municipal de Gorga, per un grup de persones comandades per l'alcalde de Cocentaina, el 25 de gener de 1850. És a dir, la seua vida com a roder va durar quasi dos anys i en tant poc de temps va adquirir la fama de bon lladre. És important destacar que Mariano Seguí Calatayud tenia 29 anys quan es va fer roder i com podem veure tenia dos fills i per tant estava casat. Aquest fet, el bandoler casat i amb fill, no és anormal. Manel Arcos i Matinez⁷ quan descriu la situació personal de tant bandolers del segle XIX, crida l'atenció el fet que la immensa majoria eren casats i amb fills. No es d'estranyar, el bandoler és una persona del poble que es veu convertit en bandoler per la fam, la incapacitat d'alimentar als seus fills, tot conseqüència d'un nombre elevat de proletaris que tenen sous miserables o treballen terres de rics propietaris en condicions abusives, els quals en vindre anys de males collites o desordres com una guerra, és molt fàcil que acaben dins de colles de bandolers que assalten la propietat dels rics. No cal dir, que Mariano Seguí Calatayud

havia de compatibilitzar la vida de bandoler i tenir cura dels xiquets i en això la família i la comunitat camperola l'hauria d'auxiliar i ell compensar-la. En febrer de 1851 és condemnat a cadena perpètua i en març de 1852 va protagonitzar un intent de fugida. Aquest mateix any va ingressar al penal de l'illa d'Alhucemas en la mar d'Alboran, front a les costes d'Àfrica. En 1867 va participar en una fugida fallida d'aquest penal. L'any 1893 la possessió espanyola de Melilla fou atacada pels marroquins i els presos varen ser utilitzat per fer front als atacants junt a l'exèrcit colonial espanyol, i el nostre protagonista amb setanta-quatre anys va participar en la defensa de Melilla. Això va permetre que en setembre de 1895, el govern l'indultarà junt a altres quatre presoners. I ell sense pensar-ho més tornarà precisament al seu poble, on viurà com un altre veí més fins la seua mort. Mariano Seguí Calatayud va estar quaranta-tres anys, entre els trenta-tres i setanta-sis anys en el penal d'Àfrica. Només de pensar-ho es posa la pell de gallina. Al seu poble viurà la resta del temps de vida que li va quedar fins a la seua mort per l'hivern de 1904, és a dir, nou anys. Altres aspectes de la vida de Mariano Seguí Calatayud els coneixerà el lector tot seguit i de segur que el sorprendran i l'emocionaran com m'ha passat a mi mateix.

És important destacar que des de l'estiu de 1849 i pot ser que abans, apareixerà al costat del Gatet un altre bandoler, companys inseparables, la vida dels quals transcorrerà paral·lela fins l'any 1867. Estem referint-nos a Francisco Mira, "Sitala", veí de la localitat de Millena, entre Cocentaina i Gorga. Tots dos seran jutjats al mateix temps en València pel robatori de l'Olleria. *El Diario Mercantil de València*, el 10 d'abril de 1850,

al donar notícia del judici, descriu a Sitala de la següent manera:

"Su compañero Francisco Mira, alias "Sitala", de mayor estatura y de cuerpo más fornido, tiene una fisonomía rústica, si bien simpática como la del "Gatet".

Hem dit que van estar junts fins a 1867. Aquest any com recordarà el lector, el Gatet i altres presoners va intentar una fugida. Un dels que va aconseguir fugir era Francisco Mira, el cos del qual no es va trobar i per això el Butlletí Oficial de la Província de València en data de 15 de setembre de 1867 reproduceix una ordre de captura i recerca, on es dona una descripció més exacta de "Sitala".

"Pelo canoso, cejas al pelo, ojos melados, nariz regular, cara larga, boca regular, barba lampiña, color triguero, estatura 5 pies"

És molt probable que Francisco Mira, "Sitala", moriria ofegat com va passar a quatre dels presoners que aconseguiren fugir. Aquesta hipòtesi és la que defensen els historiadors Abel Soler i Daniel Alfonso.⁸ Tanmateix, també és possible que arribara a la costa africana, i es perderia allí el rastre.

Fer-se bandoler per una injustícia

Aquest aspecte pot ser és un dels més característics dels bandolers socials. No sabem amb la seguretat que donen els documents escrits què li degué passar a Mariano Seguí Calatayud. Abel Soler i Daniel Alfonso basant-se en fonts orals, afirmen que va ser acusat en 1847 d'un fals robatori, no de cap delictes de sang. Va aconseguir fugir de la justícia en ser traslladat d'un lloc a un altre, i de fet la premsa de l'època el qualifica de "desertor

de presidio", tirant-se a la serra i convertint-se d'aquesta manera forçosament en roder. I més exactament, una notícia de premsa de 1849 amb motiu de la mort de dos components de la colla capitanejada pel Gatet i un altre bandoler anomenat Caldo, quan van intentar fugir de la corda de presos en el port de Carraixet, en ser traslladats de Xàtiva a València, diu textualment: "Y semejante suceso es tan natural, como que el Gatet y otro compañero, siendo conducidos a esta capital (Valencia), lograron en otra ocasión evadirse de la fuerza que los escoltaba de un modo semejante." (La Espanya, Madrid, 2 d'agost de 1849).⁹

Tots aquests aspectes són coincidents en el començament de la vida del bandoler social. És acusat d'un delictes que no ha comés i que no és cap delictes de sang, perquè un lladre honorat no mata sinó és en defensa pròpia. És la justícia aplicada injustament el que converteix el nostre protagonista en lladre. Una activitat a la qual és llançat per una societat injusta que sobre ell, fa caure el pes de la llei sense ser culpable. El Gatet es rebel·la contra aquesta injustícia i això el llança a estar al marge de la llei, però a estar lliure. Tot açò ho confirma el periodista del *Diario Mercantil* quan en març de 1850 al donar la notícia de l'arribada del Gatet empresonat a València diu que "..., se agrega en este caso una compasión nacida del conocimiento de las causas que obligaron al Gatet a abrazar la vida airada. Las cuales, según nos han informado, son tales, que se necesita una virtud extraordinaria para haber resistido a ellas."

Hi ha una altra notícia de premsa que reflecteix aquest aspecte de fer-se lladre per una injustícia. La notícia la trobem en un diari de la capital de l'Estat, *El Heraldo*,

Madrid, 16 de febrer de 1850, el qual fent-se ressò de la notícia apareguda al *Diario Mercantil* de València sobre la detenció del Gatet i que havia demanat que acudira a confessar-lo el rector d'Albaida i també que posaren als seus dos fills en una casa de Beneficència perquè ell ja no podria tenir cura d'ells, afegeix el següent:

"Mariano Seguí era no hace mucho uno de los hombres honrados de Otos: una sed insaciable de vengar injurias que creyó haber recibido, le arrojó á la carrera del crimen, y temeroso de su fin pide no gracia para si, sino educación para sus inocentes hijos."

La seua fama arriba a Madrid, on el veuen com un dels homes honorats d'Otos, que s'ha fet bandoler per una injúria o injúries que havia rebut. Cal emfatitzar que no seria recordat com un bon lladre, si el començament de la seua activitat delictiva haguera estat provocat per alguna cosa que la seua comunitat otosina haguera considerat un delictes.

Quina seria aquesta injúria o injúries que obligaren al Gatet a fer-se roder? Ara és quan entra la història oral i la memòria històrica. Bruno Alfonso Boluda¹⁰ relatant el que la memòria històrica del poble d'Otos conserva sobre el Gatet, ens ha contat records que es conserven i que anirem reproduint al tall que ens servisquen per il·lustrar aquests aspectes del bandoler social. Respecte a l'aspecte que ens ocupa diu el següent¹¹:

"A la dona del Gato els cacics del poble li varen fer propostes deshonestes, ella no va acceptar res. Ella li ho va dir al seu marit, el Gatet, i este es veu que els degué dir alguna cosa. De tal manera que es varen furtar uns borregos i per culpar-lo al Gatet li varen ti-

rar les pells per la tapia de la casa i el varen acusar d'un robo que ell no havia fet. Els del poble sabien que ell no era. D'ahi es va tirar a la vida de roder.

Això ho ha contat el tio Nardo."

Aquesta narració és coincident en la tradició oral de que va ser acusat d'un fals robatori i és molt probable que seria detingut i s'escaparia, coincidint amb la informació periodística de l'època que el classifica de "desertor de presidio".

Mariano Seguí Calatayud, home dur i valent com més endavant tindrem ocasió de comprovar, es va enfrontar amb la colla de grans propietaris i cacics del poble per l'ofensa que li feren a la seua dona i qui sap si no hi havia altres motius d'enfrontament. Ell en lloc de baixar el cap i callar, els va plantar cara, i aquests varen ordinar un fals robatori i el varen acusar "fabricant les proves inculpatòries". És detingut i davant de l'acusació i presidi que li imposen, es rebel·la, fuig quan és detingut i es tira a la muntanya convertint-se en roder. És la més exacta manifestació de protesta i contestació personal contra el poder omnímode que tenen els rics senyorets sobre tot el poble. Mariano Seguí Calatayud no és un dòcil ni submís al poder dels rics. El poble això ho sap i sap que no és un lladre. El Gatet representa la rebel·lia i la insubmissió que molts no s'atreveixen a fer. S'ha fet roder per no tindre altra alternativa, davant d'una societat injusta que no li permet fer front d'altra manera a aquesta injúria que li han fet a la seua dona.

El bon lladre furtarà sense voluntat real de fer-ho

Un altra característica del bandoler social és el furtar però, per

dir-ho d'alguna manera, amb elegància. El robatori és un acte de necessitat i per tant, el bon lladre robarà sense ganes reals de robar. Per això evitarà la crueltat i serà respectuós amb les seues víctimes. El Gatet dona vàries mostres d'aquesta actitud. *El Diario Mercantil* de València, el 19 d'abril de 1850 amb motiu de la primera condemna a Mariano Seguí Clatayud publica la notícia del seu corresponçal en Albaida del 17 d'abril, on diu:

“La noticia de la sentencia que esa audiencia territorial ha dictado contra el célebre gatet ha llenado de satisfacción a todo este país: prueba de ello es el haberse estendido por todos estos pueblos al día siguiente de publicarse es esa. Parecía imposible concebir el interés que estos honrados habitantes muestran por un criminal, a no oír de boca de los mismos mil hechos notables en la vida de este celebre bandido.

Al mismo tiempo que este hombre asaltaba la propiedad ajena con una indiferencia que parecía serle desconocidas las palabras “tuyo” y “mío”, mostraba en sus acciones un tinte de honradez, que a llegar a noticias de Dumas, le haría producir otro héroe de las montañas de Calabria. Hemos oído a personas a quienes robó, contar su desgracia con la sonrisa en los labios; al recordar las conversaciones que les tenía Seguí, mientras traían el dinero; su continuo cuidado en disuadirles de todo temor, y la indiferencia con que recibía las cantidades y, sin contarlas, se las ponía en la faja pidiendo mil perdones y hasta volviendo el pañuelo en que se habían traído”¹²

El Gatet demanava perdó quan robava, xerrava amigablement amb les seues víctimes, els

contava les seues desgràcies que l'havien portat a la vida de roder, al qual recordaven les seues víctimes amb somriure. El Gatet no vol parèixer ni una mala persona, ni una persona venjativa. Tractava correctament a les seues víctimes, procurava tranquil·litzar-les i que no tingueren por. Finalment, quan rebia els diners, demanava perdó per haver-los furat, se'ls guardava amb indiferència i sense contar-los i, fins i tot, amb delicadesa els tornava el mocador on estaven embolicats els diners, atès que aquest era una cosa personal de les seues víctimes i no era seu.

Els robatoris del Gatet tenen uns límits, no sol excedir-se i arribar a un punt que es conforma. El dia 1 d'octubre de 1849 entraven per la nit a l'Olleria el nostre protagonista, el seu company “Sitala” i un altre home i després d'obligar l'alcalde i l'agutzil a acompanyar-los a la casa on era l'encarregat de certa recaptació li furten els diners. Tot seguit, continuen amb la feina i van a casa del dipositari dels propis on s'emporten els diners que troben i objectes de l'ama de la casa: roba blanca, un cobertor de “damasco”, l'adreç de l'ama i diners que troben per casa. Però fet aquest doble robatori en una nit,

l'alcalde els suplica que no continuaren i Gatet accedeix a la súplica de l'alcalde. La nota de premsa (*El Cid*, València 9 de setembre de 1849) conclou dient que *“Requerido el alcalde para que los acompañara a otras casas que ellos indicaron, no lo llevaron a efecto por suplicarlo el dicho alcalde”*. És a dir, hi ha un moment que l'alcalde els demana que es conformen i no continuen robant a més gent de l'Olleria, i el nostre protagonista es conforma, considera que ja té prou, accedeix a la súplica de l'alcalde i el deixa en llibertat, tot seguit se'n va de l'Olleria. Mariano Seguí Calatayud no és un lladre ni una persona avariciosa i furta amb una evident moderació el que necessita i prou. També cal destacar que anava acompanyat d'una colla i una decisió com aquesta d'acontertar-se i anar-se'n és difícil de prendre. Això ens dona a pensar que el nostre bon lladre era una persona amb caràcter que evidentment tenia un clar lideratge en el grup.

Un altre exemple d'aquesta consideració cap a les seues víctimes va tindre lloc també en el robatori de l'Olleria. Després d'entrar a la casa del comissionat de propis de l'Olleria i davant de la

Casa Blanca. Lloc on va intentar apressar al Gatet sense èxit

poca quantitat de diners que hi havia, varen anar a casa del dipositari dels fons de propis municipal on hi havia més diners. La dona del dipositari es va sobresaltar en veure entrar el Gatet i tots els acompanyants. El Gatet immediatament, la va tranquil·litzar i va ordenar que li donaren un got d'aigua en sucre. No volia que la dona es posara malalta per culpa seua. *El Mercantil de València* del 10 d'abril de 1850 quan està jutjant-se el robatori de l'Olleria diu el següent:

"Que, habiéndose sobresaltado la muger que abrió la puerta, le dijo él que no se asustara, que le darían un vaso de agua con azúcar. Que recomendó a las personas que estaban en la entrada que se sentasen y no se moviesen, pues de lo contrario lo pagaría el alcalde."

Més educat i considerat impossible. També la història oral relata un altre cas on el Gatet té una actitud semblant. Bruno Alonso en conta el següent cas que li va passar a la seua besàvia.

"Açò m'ho va contar ma mare."

Hi ha una casa a final del poble i la meua bisauela que tenia molts fills i s'havia quedat viuda, resulta que estaven fent en eixe moment la carretera del poble. I la meua bisauela tenia una espècie de fonda i els carreters que estaven treballant es quedaven allí. Una nit ella va baixar i es va veure al Gatet entre tres carreters. Ella es va sobresaltar i ell li va dir: "No patisques que açò no tornarà a passar. No vull posar-te en un compromís. No vindré més". I aixina va ser"

El Gatet no vol posar en perill i en problemes davant de l'autoritat a cap persona coneguda per ell i menys a una dona vídua amb fills. També cal destacar que aquest cas

és un mostra de com el Gatet amb total naturalitat malgrat ser un roder, estava relacionant-se amb els veïns del poble.

El lladre honrat ajudarà els pobres, furtarà al ric i ho repartirà generosament entre els necessitats. Sempre que estiga en la seua mà corregirà els abusos

Aquesta és una altra de les característiques universals del bandoler social. Hi ha una tradició oral al poble d'Otos que retrata el Gatet, ajudant als pobres i als llauradors als quals mai furtarà. El bandoler social és fonamental que es comporte d'aquesta manera, cas contrari no tindrà el suport, la complicitat i la protecció de la seua comunitat. A més a més, el Gatet tenia un altre condicionant que l'obligaria a comportar-se com un bandoler social: era pare de dos xiquets, que estarien al càrrec de familiars que necessitarien ajuda econòmica per tindre cura d'aquests dos infants.

Els historiadors Abel Soler i Daniel Alfonso defensen aquest aspecte del bon lladre en Mariano Seguí Calatayud.

"En la primeria de setembre ja sembla que el Gatet i el seu amic Sitala s'hagueren quedat a soles. Actuaven, això sí, en col·laboració amb "espies" o "licenciados de prisidio" de diferents pobles, però caminaven a soles, ell i Sitala, per motius també de seguretat. Ja que el risc que podia córrer un roder voltat de molts seguidors, és que algun d'ells el traïra. Així les coses, la premsa començava a parlar del gatet y "su compañero", que s'havien deixat veure per la Vall d'Albaida; concretament a Benitajar. Assaltaren la casa del propietari i cacic local Josep Cortell, el segrestaren i en demanaren rescat. Obtinguts els diners, l'alliberaren

(La Época, Madrid, 7 de setembre de 1849).

*El Gatet es trobava còmode saltant i rondant pels barrancs i les fonts de l'ombria del Benicadell, un territori que es coneixia com la palma de la mà. Ara i adés visitaria les cases d'Otos, on comptava amb persones que l'ocultaven i que li donaven de menjar; auxili que el Gatet sabia gratificar amb dobles d'or arrancades de les urpes de senyorets usurers. D'ací la fama de Robin dels Bosc que començava a guanyar-se el roder, particularment al seu poble."*¹³

La redacció de la notícia apareguda en la premsa amb motiu de la seua detenció delata aquest aspecte de bandoler social. El corresponsal o periodista s'expressava d'aquesta manera (*Diario Mercantil de València*, 26 de gener de 1850):

"Esta importante prisión (la detenció i empresonament del Gatet i el seu company Sitala) libra al país de un bandido cuya celebridad corria pareja con las de los Jaimes (Jaume "el Barbut" de Crevillent) y de José María (el Tempranillo, andalús). El alcalde de Cocentaina ha prestado un servicio importante que el gobierno creemos remunerará. Solo los pueblos pueden lograr la captura de un hombre que ellos mismos protegen. La tropa es impotente ante la sombra que se desvanece a cada instante."

No pot ser més clar el corresponsal, és més, dóna la sensació que està parlant amb un ple convenciment del que diu. Ningú no l'obligava a fer la comparació que va fer. El Gatet és com una ombra que fàcilment desapareix de davant dels nassos de les autoritats. Si l'ombra desapareix no és per màgia, evidentment, és per la protecció dels seus veïns i membres de la seua comunitat camperola.

Hem deixat per al darrer lloc intencionadament, el cas que hem arreplegat de la tradició oral. Bruno Alonso relata un fet sobre el Gatet que el retrata com un Robin dels boccs.

“Açò m’ho ha contat mon pare de xicotet i a mon pare li ho ha contar el seu pare.

El terme d’Otos es llarg. Els homes anaven a treballar als plans de baix tota la setmana, (es refereix el nostre informant plans de Torralba i Missena) i es quedaven a les casetes i el dissabte pujaven al poble. Es posaren a un costat i altre del corral de Banyon el Gatet i el seu company, i els deien a la gent que es pararen. La gent anava parant-se i quan pensava que estaven tots, el Gatet va dir als de més confiança, ells es coneixien, tu ves a esta casa, tu a esta altra i aixina. A les cases dels amos i que els demanaren coses de la matança i diners i que ho baixaren. I quan arribaven els va dir que ho deixaren i després va començar a repartir-ho entre tots els treballadors perquè tots menjaren.

Això va ser molt sonat.”

I tant sonat com seria. El fet que ens descriu Bruno Alfonso, està plenament integrat en la geografia física d’Otos. El Gatet i el seu company, cal pensar que seria Sitala, es posen vora al camí en el corral de Banyon, fan parar a tots els jornalers que venien de passar la setmana treballant en els plans de Missena i Torralba i després envien a uns quants d’ells a que es presenten en les cases dels seus amos i els demanen menjar de la matança del porc i diners. Després ho porten on estaven tots els homes, ho deixen als peus del Gatet i aquest els diu a tots els jornalers que venien de treballar tota la setmana fora de casa que vagen pas-

Masia La Molinera. Lloc on van ser apressats el Gatet i Sitala

sant i emportant-se a casa part de la “recol·lecta”. Un exemple del lladre que roba als rics i ho reparteix entre els pobres, perfecte. Encara més, reparteix entre els jornalers dels amos per als qui han estat treballant, la qual cosa, a més a més, és també una burla a tots eixos rics propietaris agraris o senyorets d’Otos.

No matarà mai sinó és en defensa pròpia i rebutjarà l’ús excessiu i banal de la violència. Tindrà bon cor i mai serà sanguinari ni venjatiu

No hi ha constància documental de cap delictes de sang on el Gatet estiguera implicat. És més amb motiu del judici del Gatet pel robatori de l’Olleria, els seus advocats, don Antonio Aparisi i don Francisco Brotons, el tercer punt de la seua defensa era “*Si cabia,(...), imponer pena de muerte al Gatet, no habiéndose muerto, herido ni maltratado a persona alguna.*”

Hi ha dos moments en la vida de roder del Gatet en els quals l’ús de la violència podria haver estat molt fàcil i no ho va fer. El primer va ser un robatori frustrat a un rector de Cocentaina. El Gatet

en veure que venien uns quants homes armats de la milícia, es va sentir traït pel rector que els havia avisat, però, en lloc de respondre amb violència cap al rector, li va besar la mà i va pegar a fugir. Així ho expressa el corresponsal d’Albaida (*Diario Mercantil*, Valencia, 19 d’abril de 1850).

“Esto y mas aconteció a un eclesiastico de Cocentaina, a quien cogió la mano se la beso, no obstante de ver aparecer de repente varios miñones, y creer que era una trama que se urdia para cogerle.”

Si aquest cas és cridaner encara ho serà molt més un altre que va passar el 15 de novembre de 1849 en l’heretat de la Casa blanca, entre Bèlgida i Otos. Els soldats que estaven per la Vall d’Albaida buscant al Gatet, van ser informats que aquest i el seu company Sitala estaven en aquesta heretat. Allí van anar els soldats i rodejaren l’heretat però el Gatet, segurament, es va adonar i no va deixar que eixira el llaurador que estava administrant l’heretat, “*pues no quería que si había soldados esperándole pagase nadie lo que el debía*”. El Gatet va eixir per un portonet disparant

i malgrat la resposta dels fusells dels soldats varen aconseguir fugir, deixant la seua manta plena de forats de les bales. Era clar, el llaurador havia informat als soldats que allí estava el Gatet per obtenir la recompensa per la seua captura. Però allò realment significatiu va passar després quan passat un temps el Gatet va tornar per la Casa Blanca. Podem imaginar-nos com es quedaria el llaurador en veure'l entrar. Però, deixem que parlen els corresponsals de premsa del moment, (*Diario Mercantil, Valencia*, 19 d'abril de 1850).

“Días pasados tuvimos ocasión de saber cómo había acontecido el hecho de la Casa Blanca, que ustedes tan exactamente narraron en su periódico; pero lo que no se sabe es ésa, sin duda, es la conducta que guardó Seguí con el masovero. Aterrado este, viendo que aquel había escapado de los tiros de la tropa, había resuelto abandonar la casa de campo, temeroso de que el Gatet se vengara de haberle vendido, cuando de repente se vio entrar al bandido en su casa: ya puede cualquiera figurar-se que suerte pensaría tener el aldeano con tal visita. Así que rogó y gimió para que no le asesinará. Seguí le asió del cuello y le dijo. “Cuando me vendiste, no te acordaste de que tenía yo hijos. Pero yo me acuerdo ahora de que los tienes y de que soy más honrado que tú” Y se marchó sin querer comer con el agradecido labrador. Estos rasgos explican el interés que se muestra en este país por la suerte de este hombre.”

Una actitud com aquesta no és pròpia d'un bandoler totalment al marge de la vida de la seua comunitat camperola i demostra una magnanimitat extraordinària. No vol utilitzar la violència si no és en defensa pròpia i segurament el Gatet va considerar una actitud

incorrecta la venjança i, a més a més, com tot bon home, va pensar en els fills que deixaria orfes si el matava. Encara li va dir més, que ell amb la seua actitud era una persona realment honrada, cosa que no podia dir el masover. Un comportament com aquest encara contribuiria més a mitificar la figura del Gatet. Evidentment, Mariano Seguí Calatayud tenia sang freda, pensava bé el que feia, no es deixava portar pels impulsos i sabia molt bé com aconseguir el favor i bona consideració del seu poble.

Aquest fet va ser tant sonat que també ens ha arribat per la tradició oral. Bruno Alonso ens conta un fet que passa a la Casa Blanca, que evidentment, és aquest mateix. Deixem que parli el nostre informant.

“El Gatet va anar a dormir a una heretat que el coneixien i es creia segur. Però van anar a detindre-lo. Ell li va dir al casero, tu eres culpable. I li va dir que obri la porta per on eixia el ganao i el casero li va dir que era de nit. Però ell li va dir : “té igual obri la porta” i quan el ganao anava eixint ell els va precipitar i es va camuflar entre els animals aconseguint escapar-se No se si van arribar a disparar. I quan estava a certa distància va fer mau-mau, burlant-se.

El gato va tornar a la casa i el casero li va dir que no li fera res. I el gato li va dir: “Això ho has fet tu que eres un tal, el perdone perquè sàpigues que això no es fa”.

Evidentment és el mateix fet que la premsa de l'època va reflectir. Sols cal destacar eixa arrogància o burla del Gatet, fent l'ematepeia del gat, per burlant-se dels seus perseguïdors. És clar, açò li va donar el nom del gatet d'Otos.

No obstant, sempre cal fer-se la pregunta si el Gatet va matar algú durant la seua vida de roder. I la informació oral ens indica que sí que va matar a una persona. Tornem a deixar parlar a Bruno Alfonso.

“Ho contava mon pare que li ho havia contat sa huelo.

El gato va deduir que l'altre no era fiable. Estaven en una cova i el gato estava dormint o fent-se el dormit. Va comprovar que l'altre estava manipulant un arma i va apuntar-lo i va fallar el percutor.

Això ho contava el gato quan va tornar. No tenia por ja.

Li va dir que ha passat i l'altre li va contestar que estava netejant l'arma. El gato li va dir que ara dormira ell que ja havia dormit prou. I quan este estava dormint, ben dormit, va agarrar una pedra i li la va esclafar en el cap”.

Aquest fet és altament probable de ser real, per no dir que és totalment real. Aquesta informació està validada en les notícies que apareixen en la premsa de l'època. *El Clamor Público*, Madrid, 12 d'agost de 1849 en la pàgina 3 dona la següent notícia:

“El Diario Mercantil del 9 dá a última hora los siguientes partes:

Capitanía general de los reinos de Valencia y Murcia.— Estado mayor.—Partes recibidos en la misma.

Según comunicación del gefe del cantón de Gandía el 1 del actual se cometió un robo en los montes de aquel término por tres hombres armados. El capitán comandante de las partidas destinadas á la persecución de malhechores en el Valle de Albaida y ribera derecha del Júcar participa en 5 del actual que al amanecer del mismo día se en-

contraron dos cadáveres en las calles de la Puebla del Duque, si bien parece que su muerte es debida á riña habida entre varias personas, y causada por embriaguez.

El propio capitán manifiesta que se ha encontrado en una cueva del territorio de Onteniente otro cadáver, cuyas señas convienen con las del bandido Caldo, de Villalonga, compañero del Gatet de Otos, infiriéndose de ello que ha dejado de existir el primero, á lo cual da visos de verdad la circunstancia de no habersele visto hace días en compañía del segundo.

El comandante de la partida que opera en el espresado territorio, sobre la comarca de Villanueva de Castellón, da cuenta con fecha de ayer, de haber reducido a prisión en el pueblo de Navarrés á cinco malhechores designados como autores de tres asesinatos y varios robos.

Lo que por disposición de S. E. se hace saber en el diario de esta capital para conocimiento de sus habitantes.

Valencia 5 de agosto de 1849.
= Joaquín de Souza”

I el mateix diari, *El Clamor Público*, Madrid dimarts 28 d'agost de 1849, és a dir, setze dies després torna a dir:

“De *El Diario Mercantil de Valencia* tenemos los siguientes partes:

El capitán comandante de las partidas destinadas á la persecución de malhechores en el valle de Albaida confirma, en escrito de ayer, la muerte del bandido Caldo, fundado en su completa desaparición del país y en que el mismo Gatet de Otos lamenta su pérdida, espresándolo así á los transeúntes que encuentra.”

En resum, a primeries del mes d'agost de 1849 el bandoler Caldo que anava en companyia del Gatet va morir en una cova d'Ontinyent, just després de uns quants robatoris que van haver pel districte d'Ontinyent tal com es queixava el “*gefe civil de Onteniente, de 30 del anterior*”¹⁴ (30 de juliol)”. El Gatet possiblement perquè no el culpaven, demostrava condol per la pèrdua de Caldo a tots els que trobava.

Aquests fets són molt coincidents amb el que narra Bruno Alonso. És probable que aquest Caldo no tinguera els escrúpols del Gatet i actuaria d'alguna manera que aquest censuraria. Això degué originar algun enfrontament entre ells que va acabar amb la mort de Caldo a mans del Gatet. El Gatet intentaria demostrar condol després d'aparèixer mort Caldo per tal que no el culpaven. No hem d'oblidar que aquesta narració de la mort d'una persona, el Gatet la va fer quan va tornar després de complir condemna. En aquell moment, ell ja no tenia por que l'inculpaven per cap delictes i contava les coses sense por.

Una vegada més torna a aparèixer la conducta del bandoler social. Aquest matà en defensa pròpia i matà a una persona roïna.

La comunitat camperola a la qual ell pertany no el veu com un bandoler. És un component més de la comunitat camperola i es comporta com a tal. Aquesta comunitat li donarà protecció i ell la compensarà

El bandoler social no perd mai el lligam amb la seua comunitat camperola que sempre l'acollirà, i mai considerarà que és un bandoler. És més, ell trobarà en aquesta un lloc de protecció i de refugi. Això de ser considerat com una

ombra que apareix i desapareix i que sempre acaba esmunyint-se als oficials de la llei, es deu a aquesta protecció i defensa que troba entre els seus veïns. El bandoler social serà plenament conscient d'aquesta realitat i ell farà el possible i l'impossible per mantenir-la, ajudant econòmicament a la seua comunitat. Recordem el repartiment de productes de la matança que va fer el Gatet, això és una forma d'ajudar-la i també de fer justícia.

Les paraules del corresposal que dóna la notícia de la detenció del Gatet al *Diario Mercantil de Valencia* el 26 de gener de 1850 ho confirmen.

“Solo los pueblos pueden lograr la captura de un hombre que ellos mismos protegen. La tropa es impotente ante una sombra que se desvanece a cada instante”

El bon lladre en els moments claus de la seua vida es comportarà com una persona responsable, com un bon pare o un bon marit i fins i tot, un bon company i veí. La seua conducta no desdirà de la conducta esperada d'un bon llaurador i una bona persona. Mariano Seguí Calatayud com a bon pare es preocuparà pels seus fills des del primer moment i en ser condemnat i d'això la premsa donarà repetides notícies. Només en ser detingut i abans de ser jutjat, ja manifesta aquesta preocupació de bon pare. La seua detenció causarà impacte i serà motiu d'atenció per la premsa de l'època en tota Espanya. El diari *La Época*, de Madrid el 15 de febrer de 1850 diu el següent:

“Parece que días pasados escribió el Gatet desde su prisión, en Cocentaina, al señor cura de Albaida, pidiéndole que pasara a aquella villa para oírle en confesión. Igualmente le pedía encarecidamente procurara que fueran

admitidos en la Casa de Beneficencia de esta ciudad (es refiere a València) dos niños que tiene de tierna edad; pues; según él, no quiere que, deseosos de vengarle el día de mañana, se vean en el trance que se mira"

Aquesta és una preocupació que Mariano Seguí Calatayud tindrà sempre present i en tot moment aprofitarà per manifestar-la i demanar que els seus fills ingressen en la Casa de Beneficència de València. Aquesta demanda la va fer quan va ser jutjat en primera instància a Albaida. El *Diario Mercantil de València* en arribar el Gatet a València empresonat, donarà la notícia de l'arribada d'aquest i de la condemna rebuda en primera instància i podem llegir el següent:

"Ha sido conducido a las cárceles el célebre bandido Gatet, cuya causa pende en segunda instancia en esta superioridad. Cuando se le notifico la pena de muerte, a que fue condenado en primera instancia, manifestó la mayor resignación. Llamó a sus hijos y les dio muy buenos consejos, como también a los parientes que los tienen a su cuidado. Todos los que presenciaron aquella escena estaban sumamente conmovidos. Lo cual no es de extrañar, si se atiende a que el interés que suscitan siempre en nuestro país los héroes de romance, se agrega en este caso una compasión nacida del convencimiento de las causas que obligaron al Gatet a abrazar la vida airada."

Aquesta preocupació no decaurà en ell com bon pare que era i en el judici en segona instància, davant de l'audiència de València torna a expressar la mateixa preocupació. El judici del Gatet va despertar curiositat en tota Espanya i això farà que mitjans de comunicació d'altres llocs envien cor-

responsals a València. El diari *La Espanya* en l'edició del 13 d'abril de 1850 recull la notícia del seu corresponsal en València amb motiu del judici al Gatet i a Sitala pel robatori en l'Olleria i en un determinat moment torna a destacar les paraules del Gatet intercedint pels seus fills.

"El Gatet, tambien con serenidad y aplomo, refirió todos los pormenores del robo que así como su compañero habían espontáneamente confesado, y concluyó manifestando el deseo y rogando encarecidamente al tribunal interpusiese sus protocolos para que sus hijos entraran en una casa de beneficencia"

El *Diario Mercantil de València* el dia 10 d'abril relata la mateixa escena de la següent manera:

"Después de una corta pausa, habiéndole preguntado el señor regente si tenía algo más que decir, respondió la siguientes palabras: "No tengo mas que decir. Solo me queda añadir que tengo dos niños... Que los pongan en buen sitio... en la Misericordia... De mí, que hagan lo que quieran..."

Açò demostra que el nostre protagonista és un home del poble i un bon pare que es preocuparà des del mateix moment que va ser detingut pels seus fills. La seua preocupació no és el seu futur, sinó el dels seus fills.

No cal dir com seria la impressió que s'emportaria el públic tant el que estava en la Sala de Justícia com el que llegira la premsa, del Gatet. De ben segur que més d'una persona vessaria alguna llàgrima per ell i a molts els mouria a la compassió. No cal dir que és molt probable que el Gatet també fora conscient d'aquesta realitat i ho utilitzara convenientment. Tan-

mateix no hem de pensar que seria una estratagema, al contrari la preocupació pels seus fills és ben palesa només en ser detingut i abans de jutjar-lo.

Què va passar amb la seua dona, estarà preguntant-se el lector? La seua dona va morir mentre ell estava de roder, i el Gatet es va comportar com un bon marit. I així ho va contar ell quan va tornar i ens ha arribat a nosaltres per tradició oral. Deixem una vegada més que parli Bruno Alonso sobre aquest tema.

"Fernando Pla que va ser alcalde, ell li ho contava mon pare."

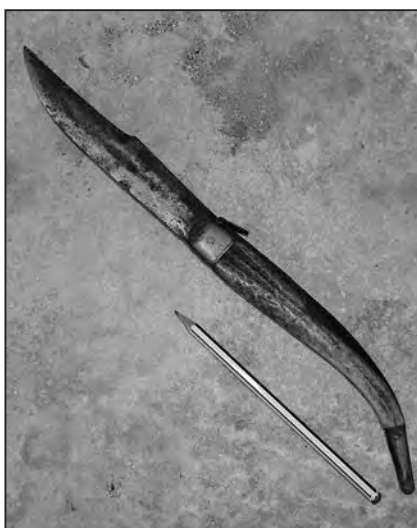
Va ser tan gran el desastre en la família que la dona del Gatet va morir. Ell vivia en una caseta en el carreró del costat de l'església. El gatet tenia por d'una "encerrona" si anava a veure la dona perquè era un carreró. Però de nit, a mitja nit va anar a pegar una mirada a la dona i la va veure des de la finestra.

Així ho va contar ell, quan va tornar al poble.

La mort de la dona degué ser per al Gatet un dur colp de la vida. Ell, com a bon marit, no podia no veure-la en morir i malgrat el perill que això suposava, a mitja nit va entrar dins d'Otos, es va enfilel pel carreró paral·lel a l'església i assomat des de la finestra per por que l'agarraren si entrava dins de casa, li va donar un adéu per sempre.

Serà respectuós amb les creences populars i especialment, amb l'imaginari religiós del poble.

Si el bandoler social és una persona més de la comunitat camperola, el seu comportament respecte a les creences populars i religioses cal esperar que serà com el de qual-

La faca del gatet d'Otos

sevol altre llaurador més. Mariano Seguí Calatayud sempre mostra un clar respecte en tot moment de la seua vida cap al mon religiós d'una comunitat camperola valenciana tradicional del segle XIX.

Recordem que en el robatori a un rector en Cocentaina en veure's rodejat, no només no li va fer mal, sinó que fins i tot li va besar la mà abans de fugir-se'n. Hi ha un altre moment important, quan es detingut demana que criden "al señor cura de Albaida, pidiéndole que pasara a aquella villa para oírle en confesión." Aquest rector d'Albaida era mossèn Josep Pastor Torregrossa que abans de 1835 havia estat rector d'Otos i segur que coneixia al Gatet. Aquest aspecte també el recullen Abel Soler i Daniel Alfonso i l'explicació que donen només fa que aprofundir en aquest aspecte de la conducta i comportament del nostre protagonista. Aquests dos historiadors diuen el següent:

"La confiança dipositada per Marià Seguí en el rector d'Albaida, i fill de la vila d'Agres -terra de roders-, mossèn Josep Pastor Torregrossa, és deu al fet que, amb anterioritat al 1835 aquest havia exercit de rector d'Otos. I és possible fins i tot que Marià Seguí l'ha-

guera ajudat d'acòlit a dir missa. A partir de l'any de les exclaustacions (1835), mossèn Pastor passaria a regir els destins de la rectoria de Santa Maria d'Albaida, localitat on moriria de vell, l'any 1891. (...) També és ben probable que, durant aquells mesos de peripècies del roder, mossèn Pastor l'haguera atès en diferents ocasions com a confessor; circumstància que pot explicar perquè no atemptà el bandit contra la hisenda de cap albaidí, ni causa cap desordre a la vila i terme d'Albaida."¹⁵

Aquests dos mateixos historiadors també nomenen una font oral, segons la qual el Gatet afirmava que durant els anys de presidi mai s'havia gitat sense resar abans el rosari. Cal assenyalar que aquesta era una conducta religiosa freqüent en les famílies camperoles. Una prova més del que diem.

El diari de *Las Provincias* en el seu almanac per a 1904 destaca com a notícia important la mort del Gatet i acaba afirmant que aquest va morir "fortalecido con los auxilios espirituales, con fervorosa resignación cristiana".

Malgrat la vida que va portar, Mariano Seguí Calatayud mai va perdre el lligam vital i espiritual que li havien ensenyat de menut i va tindre malgrat tot, el comportament esperat d'un bon cristià i bon llaurador valencià.

En caure en mans de la justícia serà condemnat, però al ser un lladre honrat es convertirà en una persona simpàtica. Una persona que transmetrà una empatia i se'l veurà com una bona persona i mourà a la compassió en considerar-lo un lladre per l'infortuni de la vida i la injustícia.

Aquest aspecte es transmet en totes les notícies que trobem del

Gatet des del moment que és detingut, i en això cal endevinar una conducta en la qual ell es conscient que cau bé i ho sap aprofitar.

La popularitat i simpatia que tenia el Gatet era tal, que fins i tot la mateixa reina, Isabel II, s'interessà pel la sort del nostre protagonista i demana ser informada per si cal donar-li la gràcia reial, és a dir, evitar la pena de mort. El periòdic de Catalunya *EL ÁNCORA, Diario religioso-social, económico-administrativo, literario, mercantil, de noticias y avisos*. Barcelona, dijous 11 de abril de 1850, recull la següent notícia.

Valencia 8 de abril.

Para mañana 9 está señalada en la sala segunda de esta Audiencia territorial la vista de la causa contra Mariano Seguí y Calatayud, natural de Otos, y conocido por el Gatet y Francisco Mira (a) Cítala, de Milleneta, sobre robo de caudales en el pueblo de la Ollería.

Tenemos entendido que S. M. se ha dignado mandar que caso de condenarse á muerte á alguno de los reos se le consultase la sentencia, por si le cree digno de dispensarle su Real gracia.

Creemos que sí llegare este caso cuantos tienen noticia del célebre Gatet de Otos verían con placer que S. M. usaba para con él la mas sublime y augusta de sus prerrogativas.

Tal es el interés que generalmente inspira este desgraciado. (D. M. de V.)

No sols a Madrid, sinó també a Barcelona arribava la fama del Gatet i hi havia lectors amb ganes de saber quin seria el seu destí.

Aquesta simpatia i empatia que

desprenia la persona de Mariano Seguí Calatayud arribà fins a les seues mateixes víctimes. *El Diario Mercantil de València*, el 21 de maig de 1850 quan dóna la notícia de les condemnes al Gatet i al seu company per varis delictes, acaba destacant que fins i tot les seues víctimes demanaven a la Reina clemència amb el Gatet.

"Parece que todas las personas ofendidas por los delitos de este procesado han elevado a Su Majestad una exposición pidiendo se sirva concederle la gracia de indulto, caso de ser condenado a la última pena en las causas que en adelante se vieren en la audiencia"

El ben cert és que malgrat hi haver una condemna de mort pel robatori de l'Olleria dictada pel tribunal de primera instància d'Albaida, el Gatet no va anar a parar al patíbul. Va ser condemnat a cadena perpètua. Això va suposar sens dubte una alegria per a molta gent. La notícia apareguda al diari *El Católico* de Madrid i *El Ancora* de Barcelona, el 15 d'abril de 1850, reproduïen idèntica notícia en aquest sentit.

"Valencia 12 de abril.

Ayer se publicó la sentencia en la causa contra Mariano Seguí (á) el Gatet, y Francisco Mira (á) Sitala. Por ella se revoca la del inferior, y se condena á ambos á veinte años de cadena por cada uno de los dos robos cometidos en la Ollería, cuarenta años de sujeción á la vigilancia de la autoridad y al pago de costas mancomunadamente. Ambos reos salvan la vida: la pena que se les ha impuesto cumple con la vindicta pública, al paso que deja satisfecho el universal interés que ha suscitado la suerte del Gatet, interés que en muchísimo tiempo no se había manifestado tan intensamente por ningún reo."

No pot ser més clara la notícia del que hem dit

L'any 1867 quan el Mariano Seguí Calatayud portava catorze anys de presidi, va protagonitzar junt a altres presoners, un intent de fuga que no va tenir èxit. La notícia apareguda al diari *La Esperanza. Periódico monárquico*, Madrid, el 12 de setembre de 1867, que es feia ressò d'aquest intent de fuga, també ens dóna una bona descripció de les condemnes que tenia el Gatet¹⁶.

"La hoja penal del Gatet es una no interrumpida relación de sentencias que, aunadas, arrojan tres condenas perpetuas, ciento veinticinco años de presidio, y la cláusula de estar sujeto su cadáver a la vigilancia de la autoridad "ocho días después de muerto".

Un altre aspecte d'aquesta empatia del Gatet, pot ser que la seua defensa va estar ni més ni menys que a càrrec del gran advocat i criminalista valencià Antonio Aparisi Guijarro. El qual segons la premsa (*Diario Mercantil de Valencia*, 10 d'abril de 1850) va fer una defensa amb molt d'interès i entusiasme.

"... A continuación, usó la palabra el licenciado don Antonio Aparisi y Guijarro, en defensa del mismo reo: solo diremos del discurso de este distinguido orador, que jamás ha manifestado tanto interés en la defensa de un patrocinado y que jamás ha estado tan feliz: tomando ora el tono terrible, ora el satírico, caía sobre los cargos que se hacían al reo con esa impetuosidad de estilo y acción que le distinguen. Elevose extraordinariamente al tratar sobre la circunstancia de considerarse a Seguí como cabeza o jefe de cuadrilla, y apeló a la misma conciencia de Sitala. Este, como después diremos, contesto generosamente a las palabras del orador."

Podem afirmar que l'empatia que transmetia la persona i la personalitat del Gatet, el va salvar de la condemna de mort, i va aconseguir que aquesta es convertira en cadena perpètua. El bon lladre dins del mal, encara va tindre sort

Serà empresonat per la traïdoria d'un dels seus col·laboradors o per la delació d'una persona que ha estat subornada per les autoritats o la força armada que el busca

El Gatet no serà detingut en la seua comunitat rural i camperola d'Otos. Això haguera estat impossible. Serà detingut lluny del seu poble, on no tenia la protecció d'aquesta comunitat de llauradors d'otísins amb els quals tenia una identitat i solidaritat total.

El 25 de gener de 1850, a la masia La Molinera de Gorga serà detingut el Gatet i el seu company Sitala per una delació, alguna tradició oral confosa diu que va ser una dona, que hauria dit a un dels confidents de l'alcalde de Cocentaina que aquells dos hi eren. L'alcalde de Cocentaina, Manuel Gosálbez, el tinent d'alcalde, José Perez, el fiscal de jutjat, Francisco de Paula Puig, huit paisans de la confiança de l'alcalde i sis guàrdies civil, un total de dèssset persones, varen ser necessaris per detenir a dos rodors. Una vegada més és la traïdoria la que permet detenir el bon lladre.

Pareix prou clar que després del colp de l'Olleria del mes de setembre de 1849, el qual degué impactar molt per l'efectivitat i la total llibertat en què van circular, la comarca de la Vall d'Albaida va conèixer un desplegament de soldats en tots els indrets i això degué obligar al Gatet i a Sitala a fugir lluny de la comarca. Això evidentment era per a ell una debilitat que

molt bé va saber aprofitar l'alcalde de Cocentaina.

Una vegada més els trets del bon lladre es tornen a complir en la història de Mariano Seguí Calatayud.

Si sobreviu, tornarà, es reincorporarà i viurà la resta dels seus dies com un veí més al qual li se tindrà un gran respecte

Aquest aspecte és també segons Hobsbawn, un del que sempre es compleix en el bon lladre. I el Gatet, aquest aspecte el compleix, millor impossible. El 4 de setembre de 1895 el ministre de Gràcia i Justícia, Francisco Romero Robledo, a causa de l'ajuda prestada pels presos d'Alhucemas a l'exèrcit espanyol per rebutjar l'atac marroquí sobre Melilla el mes d'octubre de 1893, va decidir indultar a cinc presoners i entre ells estava Mariano Seguí Calatayud¹⁷. Què va fer en recobrar la llibertat?

Va fer el que faria tot home de bé i honrat, tornar a la seua comunitat d'Otos on sabia que el rebrien correctament. El bandoler social sap perfectament que per als seus veïns ell no és cap bandoler. Ell sap perfectament que forma part de la comunitat camperola i del poble d'Otos i també sap que serà rebut correctament. Bruno Alonso també ens ha descrit la tradició oral sobre l'arribada del Gatet a Otos.

"Vindria en el tren perquè entones no hi havia altra forma.

Va agarrar el camí amunt, va anar pel camí de la punta a buscar el poble que era el més curt i ell ho sabia. En el mas de la Punta hi havia uns jornalers i va parlar amb ells i els va dir que era el "tio

Mariano". Això no pot ser, el tio Mariano fa cinquanta anys que ha desaparegut. I els va dir que era ell. Parlava en castellà.

Va preguntar pels seus familiars i li van dir que encara hi havia nebots.

Va dir ell: "Quan me'n vaig anar açò era pinar"

EL Gatet, en tornar a Otos, entrà pel camí de tota la vida que ell sabia que era més curt que el nou camí que havien fet. Podem imaginar-nos la sorpresa que s'emportarien els jornalers que estaven treballant en el mas de la Punta i sobretot quan va preguntar pels seus familiars, perquè pareix ser que els veïns d'Otos pensaven que hauria mort allà per l'Àfrica.

Va tornar a Otos, va ser acollit com un otosí més i es va posar a viure en companyia d'un nebot en l'atzucac de la plaça. En aquest lloc conviuria, irònicament, amb els components de la Guàrdia Civil que estaven en una casa del costat. Bruno Alonso ens diu que son pare li contava, que quan ell era menut escoltava contar històries al Gatet. En aquell moment li deien el "tio Gato", i en les nits de l'estiu a la fresca, fins i tot la guàrdia civil estava asseguda al costat del Gatet escoltant els succeïts de la seua vida. Va estar treballant com a jornalero d'un ric propietari d'Otos, durant nou anys fins la seua mort el 20 de febrer de 1904. Bruno Alonso afirma que "el Gato treballava com un jove qualsevol. Era una persona en poderio".

Encara tindrà ocasió de comportar-se com un justicier en aquests nou darrers anys de la seua vida. Deixem que parles una altra vegada Bruno Alonso.

"El nebot va fer un tracte amb

els tractants Pla, que tenien una casa al poble. Quan va anar a treballar el burro no estava en condicions per a treballar, estava coix, i els tractants no li van dir d'arreglar el cas o ell al dir-ho no van voler.

El gato li va dir al nebot això ho arregle jo. Va agarrar el burro i el va lligar on tenien la quadra els tractants i els va dir: "açò que heu fet no té per on agarrar-se, aixina que ahí teniu el burro i torneu-li els diners". No va fer falta més.

La meua font d'informació va ser Vicente Calatayud Martínez i en les nits de l'estiu a la fresca li ho vaig sentir contar".

Altra vegada el Gatet es comporta com un home que fa justícia. Els tractants havien enganyat el seu nebot venent-li un burro coix i no volien saber-se'n res. El Gatet li va resoldre els problemes al nebot amb els tractants. Aquests pensarien: "més val que li tornem els diners i en pau. Millor no tenir que veure-se-les amb el "tio Gato".

També Bruno Alonso narra que el Gatet va ser ajudat per un familiar i evidentment, no podem deixar de dir-ho.

"Ho sé per un germà de ma mare que tenia 10 anys més.

D. Terencio Seguí Alvarez, militar natural del poble, era nebot del tio gato. Aquell és el primer que va saber i es va interessar i va anar a estar en contacte en el ministeri. El va ajudar."

El Gatet reflexa al mil·límetre el que li passa a tot bandoler social si sobreviu, torna a la seua comunitat com un component més d'aquesta, i fa vida normal, fins el final dels seus dies.

El record de la seua persona perviurà en la memòria col·lectiva de la comunitat camperola. Aquesta elabora una mitologia sobre la seua persona, recordant-lo com una bona persona i especialment, com un home extraordinari, valent i astut

El bandoler social es converteix en un mite de l'imaginari comunitari que el recordarà i fins a un punt el considerarà, com una persona extraordinària. Açò fa que immediatament, comença a formar-se com una mena de llegenda en la qual aquest es converteix en un home que va fer autèntiques proeses. Se l'ubicava en Sierra Morena al costat d'altres colles de bandolers, en la notícia de la seua mort que dona *Las Provincias*. Això correspon sens dubte a aquesta mena de mitologia sobre el Gatet, però no a cap realitat. Distintes fonts, entre elles les del nostre informant, el fan fer una gran proesa botant la sèquia reial en la Ribera, quan és perseguit per la guàrdia civil. Va tirar dos garbes d'arròs al mig de la sèquia, va botar damunt d'elles i va passar a l'altra banda de la sèquia. La guàrdia civil es va quedar amb un parell de nassos sense poder atrapar-lo, per no ser tan valents com ell i botar la sèquia. Aquesta història, que també s'atribueix a altres bandolers, és altament improbable que el Gatet la fera. No hi ha proves que això pugui ser real, atès que ell no pareix que va estar mai per la Ribera fent bandositats.

Hi ha un altre fet que aquest sí que pot ser parcialment real sobre la gran fortalesa del Gatet que ja destacava de menut. Aquesta narració també és un element més d'aquesta mitologia que tot bon lladre genera. Bruno Alonso ha conservat aquesta tradició oral.

"El tio Blanc que era un home adult i home forçut, estava en la seua companyia el Gatet que era un xiquet. Estaguent en una fonda d'Ontinyent van anar a desdejunar i entraren uns arrieros, al vore com menjaven, els arrieros varen dir a vore si foren igual de valents per a treballar i finalment feren una disputa. Hi havia que carregar tenint els peus dins d'una barcella. El tio Blanc li va dir al major dels arrieros a vore si carregava el sac. I el primer va ser el Gatet, posen els peus dins d'una barcella i el xiquet, el Gatet, es va carregar un sac de 100 Kg.

En vista d'això digueren els arrieros deixem-ho estar i varen pagar el gasto que havien fet. El gatet portava una robustea des de xicotet. Era un home serio en el treball".

Quin aspecte físic tenia el Gatet? La veritat és que no tenim cap gravat del Gatet, és una autèntica llàstima. Hem de conformar-nos amb la descripció que fa el periodista el dia que començà el seu judici en València al *Mercantil Valenciano* el 10 d'abril de 1850.

"Su fisonomía es animada a la par que dulce, y difícilmente se conocería en él el celebre bandido si su estatura mediana no contrastara con la regularidad de sus miembros y la estremada soltura y agilidad de su cuerpo"

És a dir, no destacaria per una excessiva altura però al mateix temps seria una persona ben proporcionada i que el seu cos desprenia agilitat.

El nostre protagonista, no cal dir-ho, té una existència digna d'una recreació literària i cinematogràfica. La primera ja està feta,¹⁸ la segona pot ser és més difícil.

David Mahiques Alberola i Bruno Alonso, la nostra font oral

Els propietaris de la casa on va viure el Gatet i el seu nebot els darrers nou anys de la seua vida, l'atzucac de la Plaça i al costat de la casa, on hi era la Guàrdia Civil, com recordarà el lector, amb motiu d'unes obres varen trobar amagat sota la teulada una faca i un punyallet. El punyallet s'ha perdut però la faca encara la posseeixen aquestes persones i el lector la pot veure en la fotografia.¹⁹ Aquesta és coneguda en Otos com la faca del Gatet. Açò demostra que malgrat l'edat i el temps passat, el Gatet encara creia convenient tindre algunes eines pròpies de la seua condició de bandoler. La faca té unes dimensions considerables, té un mànec de banya d'algun animal on es pot guardar la fulla i al cap té una protecció de metall. La dimensió de la fulla de la faca és de 7'5 cm. de llargària i l'amplària màxima és de 3 cm. El mànec, incloent també la protecció de metall, té 32 cm. Per tant amb la fulla oberta la dimensió és de 39,5 cm. Com pot observar el lector, la faca no és totalment horitzontal sinó que el final, acaba desplaçant-se cap a dalt just amb la coronació de metall. Això i així es pot veure quan la tens a la mà, fa que el mànec s'ajuste a la mà donant-li una extraordinària maniobrabilitat i efectivitat en utilitzar-la.

Mariano Seguí Calatayud personifica en ell, la rebel·lia i la negativa a ser un dòcil instrument dels senyorets, dels rics propietaris. La seua és la història dels que perden, dels que estan entrant en un món que no comprenen i la seua protesta està abocada al fracàs perquè encara no empra les formes de rebel·lia i protesta pròpies de les naixents societats capitalistes. Però també és la història de l'home honrat, de l'home que veu un món injust, contra el qual ell es solleva de la forma més rudimentària i des de paràmetres tradicionals i no revolucionaris. I també és la història de l'home que malgrat viure en un món de perill constant, un món on el poden trair fàcilment, on no saps massa bé on passaràs la nit i si dins d'uns dies estaràs viu o mort, sempre mantindrà la conducta moral d'un bon llaurador i home honrat. I és açò el que el fa extraordinari.

La doble conducta de l'home justicier i l'home honrat, malgrat haver de viure com un roder, és el que fa als bandolers socials, productes d'un temps històric concret, persones fora d'allò normal, les quals mai seran considerades lladres pel poble.

A Mariano Seguí Calatayud, "el Gatet d'Otos", el darrer bandoler social del mediterrani occidental europeu, l'hem de recordar i transmetre'l a les generacions futures com un home just, honrat, decent i un home del poble.

NOTES:

- 1 Hobsbawn, E. J. : Bandidos. Ed. Ariel, 1976, pàg. 10
- 2 La vida de Mariano Seguí Calatayud ens és coneguda per diverses publicacions que anirem nomenant poc a poc. No podem afegir res nou d'ell i pot ser tot el que podem saber ja ho sabem i no hi ha més documentació que ens done més llum sobre la seua persona i vida
- 3 SOLER, Abel i ALFONSO, Daniel. Otos geografia, història patrimoni. Excm. Ajuntament d'Otos, 2012. Aquest llibre dedica un capítol al nostre protagonista i allí es pot llegir pràcticament totes les notícies que parlen d'ell. Les dades que donem estan extretes d'aquest llibre.
- 4 Al final de la seua vida Mariano Seguí Calatayud era conegut com el "tio Gato".
- 5 No cal dir que anem a utilitzar el llibre abans esmentat. SOLER, Abel i ALFONSO, Daniel. Otos geografia, història patrimoni. Excm. Ajuntament d'Otos, 2012.
- 6 Aquesta notícia apareix a "LAS PROVINCIAS", a l'almanac per a l'any 1904, València, 1904, p. 135. Aquest mateix diari, l'any 1975 dedica un article de Vicente Vidal Corella als antics roders i ho torna a dir. "LAS PROVINCIAS", València, diumenge, 19 d'octubre de 1975, pàg. 32.
- 7 ARCOS i MARTINEZ, Manel. Quan els trabucs refileven Ed. Tívoli, Gandia, 2012
- 8 SOLER, Abel i ALFONSO, Daniel. Otos geografia, història patrimoni. Excm. Ajuntament d'Otos, 2012. pàg. 266.
- 9 Totes les notes de premsa que mencionem es podem veure al llibre de SOLER, Abel i ALFONSO, Daniel. Si donem una notícia de premsa que no està en aquest llibre, és dirà adequadament.
- 10 D'ara endavant sempre Bruno Alfonso.
- 11 Sempre que utilitzem la informació oral de Bruno Alfonso evitarem fer les menors correccions ortogràfiques i d'expressió per evitar desvirtuar el que diu.
- 12 El subratllat es nostre per destacar l'actitud del nostre bon lladre.
- 13 SOLER, Abel i ALFONSO, Daniel. Otos geografia, història, patrimoni. Excm. Ajuntament d'Otos, 2012. pàg. 253.
- 14 El Clamor Público. Periódico Liberal, Madrid, 7 d'agost de 1849.
- 15 SOLER, Abel i ALFONSO, Daniel. Otos geografia, història, patrimoni. Excm. Ajuntament d'Otos, 2012. pàg. 258.
- 16 SOLER, Abel i ALFONSO, Daniel. Otos geografia, història, patrimoni. Excm. Ajuntament d'Otos, 2012. pàg. 266 i 267.
- 17 SOLER, Abel i ALFONSO, Daniel. Otos geografia, història, patrimoni. Excm. Ajuntament d'Otos, 2012. pàg. 267.
- 18 OLIVARES ALFONSO, Joan. Pana negra, Ajuntament de Valencia, 2007
- 19 Aquesta faca també es pot veure al llibre sobre Otos dels historiadors Abel Soler i Daniel Alfonso que hem nomenat diverses vegades, a la pàgina 255.

La escuela de primeras letras en la Albaida del S. XVIII (1700-1782)

AUTOR: Mª LUISA PLÀ TORMO

Es sabido que, en el s. XVIII, la gran preocupación del pensamiento ilustrado fue, sin duda, la culturización de la sociedad, base de toda reforma. Los ilustrados tenían el pleno convencimiento de que la única vía para hacer verdaderos ciudadanos capaces de servir a Dios y al Estado era la de dotarlos de una buena educación.

De ahí que la Ilustración defendiera la educación como uno de los derechos fundamentales como vía de progreso individual y social. Debía tener un claro perfil utilitario y un carácter nacional, universal, obligatorio, uniforme y cívico.

Retrato de Jovellanos. Goya

Ahora bien, el interés por la enseñanza tanto por parte de las autoridades políticas como de los mismos ilustrados, fue siempre más teórica que real (si exceptuamos, quizás, el ejemplo de Jovellanos). Pues los ilustrados encontraban en sí mismos aquella contradicción interna que les hacía proclamar la necesidad de educar a los súbditos, pero sin que tal educación les sirviese para animarles a ascender en la carrera de estudios y cargos, abandonando con ello la dedicación al trabajo agrícola o artesanal.

La enseñanza primaria en nuestro país era la más imperfecta del momento hasta el punto de haber sido considerada como la cenicienta del sistema educativo. No encontramos disposiciones innovadoras en la 1ª mitad del s. XVIII. Es a mediados del mismo y sobre todo en el reinado de Carlos III, cuando la obra reformista se hace más patente, partiendo del reconocimiento de la

Retrato de Carlos III. Mengs

ignorancia rutinaria del pueblo y del fuerte analfabetismo que padece.

En 1763 Carlos III respaldó los acuerdos de la Hermandad de San Casiano, recomiendo que los niños practicasen la lectura de libros de utilidad y los maestros deberían estudiar en buenos libros, que cuidarían la escritura y no tendrían actividades que les distraigan de su actividad docente. En 1767, tras la expulsión de la Compañía de Jesús, vacío que sería llenado por los Escolapios, especialmente en los primeros niveles de la instrucción, se marca el comienzo de la enseñanza secular y estatal en España, y la disposición del 11 de julio de 1771, de rango nacional, fijaba por primera vez en España los requisitos que debían cumplir los maestros de primeras letras, siendo la Real Cédula de Carlos III del 12 de julio de 1781, la que iniciará la obligatoriedad de la enseñanza primaria en España; aunque para otros esta afirmación es dudosa. Estamos ante una disposición benéfica, de control, económica y además docente. Para Aguilar Piñal es más bien “una disposición de carácter social, muy acorde con los postulados de la Ilustración”.

La escuela como institución

Quando se habla de la situación de la enseñanza primaria a comienzos del s. XVIII, he de recordar que esta institución no ha existido como tal desde siempre y su concepción inicial dista mucho de lo que hoy entendemos por “escuela” como institución.

La escuela como institución, según Bentham¹, fue concebida, en un principio, como un espacio cerrado que aseguraba la gobernabilidad de los menores. La autoridad social, efectivamente, sintió cierta fascinación por “los espacios cerrados” más aptos para el control social que para difundir el conocimiento y la cultura. El tiempo de la escuela era un tiempo para la disciplina y la ocupación, y así se preservaba a la infancia del contacto precoz con el mundo adulto y como mecanismo para evitar la mendicidad y la profusión de vagos y pícaros en las calles. La escuela se planteaba, pues, como la medida idónea para preservar a la población joven de los peligros y los males del mundo, como una de las tareas moralizadoras que había asumido fundamentalmente la Iglesia desde los orígenes de la evangelización y que después harán suya los Ayuntamientos. La enseñanza de primeras letras tenía un componente más moralizante que de instrucción.

La afirmación programática de la Ilustración de extender los bienes de la educación primaria a todos los ciudadanos debería entenderse, más bien, como esa tarea de “policía” y beneficencia dirigida a la prevención de la delincuencia entre las clases populares, ya que los hijos de los nobles o de la burguesía emergente eran educados en sus propias casas bajo la tutela de algún preceptor particular.

Tal es el sentido de la Real Cédula de 12 de julio de 1781 que, con frecuencia, ha sido considerada como la primera disposición normativa para implantar la obligatoriedad de la enseñanza primaria en España. Sin embargo, tal disposición se parece más a una norma de “orden público” que de educación.

La escuela como espacio escolar

Si algo definió a las escuelas rurales del s. XVIII y gran parte del XIX fue su precariedad físico-espacial que, de algún modo, condicionó el desarrollo psicomotor infantil y si bien a finales del XVIII ya se dictaron normas encaminadas a la creación de espacios docentes adecuados a tal fin, no siempre se cumplieron.

Deberemos esperar al s. XIX para poder hablar de la incipiente “arquitectura escolar,” una estructuración espacial de la escuela y un “Reglamento de las Escuelas Públicas” donde se especificaba lo que debía ser una escuela cuando la obligación de proporcionar local correspondía a los Ayuntamientos.²

Al ser los Ayuntamientos los encargados de sostener la escuela-edificio, su construcción, adaptación, reformas etc., y estar, generalmente, abrumados por cargas y pocos recursos, recurrían a edificios y locales no construidos originariamente para ser escuelas, estando éstas ubicadas en los sitios más insospechados e inadecuados: iglesias, conventos, habitaciones de las viviendas, cuartos de vecindades, hospitales... muchas veces sin las más mínimas condiciones de luz y ventilación y ni por asomo servicios sanitarios. Cualquier espacio “disponible” o que el Ayuntamiento pudiera hacer uso, se podía convertir en aula. Al estar la coeducación terminantemente prohibida, daría lugar a una preferencia por destinar el mejor espacio escolar a los varones frente a las aulas para niñas.

La falta de descripciones de estos espacios en los libros de acuerdos municipales, en general, y en Albaida en particular, complica el que podamos desgranar con minuciosidad y conocer con detalle el

interior de estos habitáculos donde convivían alumnos de edades diferentes, hacinados en espacios poco ventilados e insalubres.

En el s. XVIII, en Albaida, funcionaban 3 núcleos escolares:

- Escuela de Primeras Letras para niños, ubicada en la calle Trinidad.

- Escuela de Niñas (costurera).

- Aula de Gramática, ubicada en la Ermita de Nuestra Señora del Rosario hasta 1744.

Conocemos la ubicación de la escuela de niños por la mención en diferentes documentos que hacen referencia a tiempos pasados. En la sesión plenaria celebrada el 24 de mayo de 1863:

(...) El Sr. Teniente de Alcalde, D. Francisco Cerdá tomó la palabra y manifestó a la Corporación la conveniencia y necesidad de llevar a cabo algunas reformas en los edificios pertenecientes al común y que existen en la población, a fin de que una vez realizados se consiguiera poseer locales espaciosos, con destino a los diferentes actos públicos y demás servicios municipales, propios de esta población, cabeza de uno de los partidos más considerables de la provincia. En su consecuencia y tomando en consideración las sólidas razones que emitió su señoría para demostrar la utilidad de su proporción, se acordó por unanimidad reformar el edificio del Pósito de esta villa, previa la oportuna autorización, dejándolo reducido a un espacioso salón que a la vez que sirviera de locales para una escuela elemental de niños, fuese susceptible de aprovecharse en salón de elecciones municipales y de partido, sirviendo al propio tiempo de taller desahogo

de manufacturas, cuando en tiempos calamitosos, es fuerza del municipio proporcionar trabajo a la clase proletaria. Existiendo en el mencionado edificio dos escuelas de niños (en perjuicio de sus verdaderos adelantos) para conciliar la realización de la reforma con la mayor instrucción de la niñez, se traslade una de ellas a la casa de la escuela existente en la calle de la Trinidad y perteneciente al Municipio, y que prestó servicio en época no muy remota (...).

La de niñas, ubicada en la calle de Abajo, contigua a la Iglesia de S. Miguel.³

Escuela pública de Ohanes de las Alpujarras

Interior de la escuela de Ohanes

El Ayuntamiento de Albaida, en la medida de sus posibilidades, más bien escasas, mostró sensibilidad por los problemas escolares de la villa, en épocas bien tempranas⁴, procurando dotar a todos los estudiantes (primeras letras y de gramática) del material necesario:

(...) Justicia i jurats..... manen es faça una taula (per a les) 3 escoles i s'anyadisca a cada escola 1 sou i es nomenen 3 taladors i amb llicència del Sr. Marqués se tinga (...). 23 de febrer de 1671 (Acta del Consell).

(...) Otrosí, por cuanto en esta villa no hay lugar destinado para aula de gramática, más que la Ermita de Nuestra Señora del Rosario, y este sitio es penoso y desacomodado para los estudiantes por el mucho sol que padecen en verano como del frío y lluvia en el invierno, motivo por el cual dejan de ir muchas veces los estudiantes al estudio, acordaron que se haga una aula en esta misma casa de la villa en donde al presente está el archivo, y se saque puerta a la plazuela de la villa, haciéndose en dicha aula la obra que fuese menester y que esté al cuidado de ella el regidor decano, llevando cuenta y razón del gasto que se ocasionare en dicha obra para que a su tiempo se le satisfaga (...) 25 de febrero 1744.

(...) Acordaron el dar comisión al Sr. Regidor Ferrándiz, por serlo de mesada, para que mande hacer una tabla para escribir los niños de escuela por no tener éstos un lugar decente y capaz para poder escribir (...). 19 de Noviembre de 1767.

Los maestros

Como recoge Eloy Fernández Clemente al hablar de los maestros en el s. XVIII "raro era el pueblo que no tuviese maestro, pero muchos de ellos por no decir casi todos, ni merecían el nombre de maestros ni podían encontrarse maestros excelentes por una paga miserable con la que no podían vivir". Los Ayuntamientos, principales encargados de contratarlos, tenían poco donde elegir.

Según Domínguez Ortiz, en el s. XVIII la figura del maestro queda desdibujada. Conocer algo de este aspecto es harto difícil, pues sólo contamos con las noticias de los libros de acuerdos municipales, no hay contratos u otra clase de documentos.

Las actas de los acuerdos municipales nos acercarán a esta realidad intentando recomponer aspectos que nos permitan conocer la situación real de la Enseñanza de las Primeras Letras en la Villa de Albaida.

Según las actas municipales, en la villa de Albaida, en el s. XVIII, había una escuela de Primeras Letras para niños en edades comprendidas entre los 5 y 12 años y desde 1700 a 1782 estuvo regentada por:

- Juan Hernández, desde finales del s. XVII a 1754
- Bartolomé Pont, de 1755 a 1762
- Ramón Juliá Pastor, de 1762 a 1782, con algunas intermitencias
- Josep Úbeda, del 21 de enero al 21 de febrero de 1782
- Bartolomé Colomer y Pla, nombrado maestro de primeras letras en febrero de 1782.

Hubo estabilidad de maestros de primeras letras durante la mayor parte del siglo XVIII, a diferencia de los maestros de gramática; son hijos de la villa y están integrados en la sociedad que les circunda. Todos permanecieron mucho tiempo en el oficio, hasta edades bien avanzadas.

Perfil profesional del maestro

La realidad más común es que los maestros de la época carecían de una verdadera preparación para impartir la enseñanza. Se contaba en la época con una organización de tipo gremial -La Hermandad de San Casiano- cuyo origen parte del s. XVI pero es precisamente en el s. XVIII cuando se convierte en movimiento académico y se busca para sus asociados una preparación más acorde con los tiempos. Esta organización se establecía en Madrid y, entre sus funciones, estaba la de examinar y dar títulos a los

maestros, por lo tanto es posible que sus efectos llegaran con dificultad a zonas alejadas de la capital. Es quizá por esto, por lo que Dominguez Ortiz, cuando habla de los maestros de primeras letras manifiesta que “*el personal seglar era heterogéneo y sin conciencia de clase, porque no había centros de formación, jerarquía ni espíritu de cuerpo*”.

Los maestros tenían poca consideración social dentro del conjunto de la sociedad rural de la época, y a sus exiguos salarios se unía que una sociedad estructurada económicamente sobre bases agrícolas no era muy exigente en materia cultural. Y ello se constata en el tratamiento que recibían. Si bien los cargos públicos u otras profesiones liberales recibían el tratamiento de “Don” a los maestros de primeras letras se les negaba.

En cuanto a la estima de que eran objeto los maestros por el trabajo realizado hemos encontrado alusiones negativas en el archivo municipal de Albaida,

(...) molts particulars de la present villa diuen que el salari del mestre d' escola que la villa li dona a Luis Presencia es de molt poc profit perque sent un hombre fort i vell, deixen d' enviar als xiquets a l'escola per tant era de pareixer que li se lleve (...).16 de Septiembre de 1646 (Llibre del Consell)

En la 2ª mitad del siglo XVIII, el Ayuntamiento de Albaida se hizo eco de las disposiciones innovadoras que se publicaron (Real Cédula de 1771 y Real Cédula del 12 de julio de 1781), y partiendo del reconocimiento de la ignorancia rutinaria del pueblo y del fuerte analfabetismo que padece por falta entre otras razones de buenos maestros, se van a endurecer las condiciones que se les deben exigir así como

las condiciones laborales a las que deberán estar sometidos.

(...) Se ha recibido una carta del Sr. D. Juan Antonio de Madinabeitia, fiscal de su Majestad en la Sala del Crimen de este reino, con fecha del 19 de los corrientes, en la que se daba respuesta a la que esta villa le escribió con fecha del 9 del mismo al Sr. D. Juan Bautista Navarro (que a Dios goce), en asunto de que por mediación de dicho señor, se buscase un sujeto hábil para el magisterio de primeras letras de esta villa, y manifiesta dicho Sr. fiscal haberse interesado por Bartolomé Colomer y Plá, vecino de esta villa, sujeto capaz para dicho magisterio, que por respeto de dicho Sr. D. Juan Navarro no le había nombrado para dicho magisterio y deseando tan buena ocasión esta villa, para poder obsequiar y complacer a dicho sr. Fiscal, acordaron nombrar y nombraron por maestro de primeras letras de esta villa, al citado Bartolomé Colomer y Plá, con el salario, emolumentos y demás prerrogativas bajo los capítulos siguientes:

1.- Ha de obtener la aprobación de maestro del colegio del señor San Casiano dentro del plazo de 3 meses, contadores desde el día de hoy y pasado dicho término, sin reportar dicha aprobación, quede este nombramiento disuelto y sin ningún valor y efecto, se pasará nombrar otro maestro en quien concurra dicha cualidad.

2.- que sea su obligación de presentar a sus discípulo a examen siempre que sea bien visto por los señores de este Ayuntamiento y si no los encuentra hábiles, se le señalaría término para que estuvieran y de no cumplirlo, pueda la villa despedirle sin otra formalidad.

3.- que no pueda hacer ausencia de esta villa sin licencia del

Ayuntamiento ni tampoco hacer feriados sin licencia de la Justicia. En caso de hacerlo, puede tenerse por despedido.

4.- que sea su obligación el instruir a sus discípulos en la doctrina cristiana y darles algún baño de ortografía.

5.- que haya de tener la escuela en la casa que la villa tiene y ha de enseñar de balde a todos los niños que fueran pobres, hijos de esta villa, a conocimiento de los señores de este ayuntamiento.

6.- que sea de su obligación el enseñar a leer, escribir, contar, y la doctrina cristiana una hora de noche a cuantos quisieran aprender, habiendo de satisfacer por su trabajo, dos reales, moneda corriente, por mesadas cada uno de los que fuesen a aprender.

7.- que sea de su obligación llevar los niños a misa conventual y demás oficios los días de fiesta y hacer el vía crucis los viernes de cuaresma, en forma de procesión.

8.- que tenga obligación de admitir en dicha escuela los niños que tengan 4 años cumplidos.

9.- que sea de su obligación, satisfacer anualmente la tercera parte del censo que hay impuesto sobre dicha casa y escuela.

10.- se reserva esta villa de añadir los capítulos que bien visto le sean.

Que se le comuniquen a dicho Bartolomé Colomer los capítulos para su aceptación.

Bartolomé Colomer, conocidos los capítulos anteriores, dijo que aceptaba dicho nombramiento y se obligó a cumplir dichos capítulos (...). 21 de Febrero de 1782

Si deficiente era la calidad intelectual del maestro de primeras letras, en general, mucho peor era la de las maestras, hábiles en “*Labores*” pero prácticamente analfabetas.

La mayoría de la población femenina no recibía educación alguna, en contadas ocasiones adquirirían los aprendizajes básicos (lectura, escritura y cálculo) y nunca se proponía a la mujer acceder al nivel de la enseñanza secundaria. La separación de sexos era un hecho que evidenciaba diferentes posibilidades educativas para hombres y mujeres. La “escuela de niñas” era más bien clase de costura lo que hacía que las niñas pudieran asistir durante años a la “escuela” sin por ello aprender a leer y a escribir.⁵

Hacinadas en alguna casa-habitación particular, bajo la supervisión de mujeres con más buena voluntad que preparación, se les educaba para ejercer como buenas madres de familia, enseñándoles rezos y labores “propias de su sexo”. La inexistencia de escuelas públicas suficientes para la mujer perpetuaron un modelo de aislamiento y sumisión que sólo se rompería avanzado el s. XIX. Estas escuelas no eran gravosas en su mantenimiento por el bajo salario que percibían las maestras.

(...) *Se paga a Vicente Martí, marido y más conjunta persona de María Francisca Albert, costurera, 48 libras, por el salario de tal costurera de niñas desde el año 1746 hasta el mes de agosto inclusive de 1751, y 8 libras para el pago de arrendamiento de su casa-habitación (...).* 23 de diciembre de 1752

Nombraron por maestra costurera de niñas a María Francisca Albert, legítima consorte de Vicente Martí, vecina de esta villa, de

manera interina, con el salario de 10 libras.(...). 1 de Marzo de 1753

Tenemos constancia por las actas de acuerdos municipales y por el memorial que presenta Josefa Lloret, maestra de niñas, de la reclamación al Ayuntamiento hecha por ésta, que en la 2ª mitad del s. XVIII funcionaban dos aulas para niñas. Si eran poco las 10 libras que cobraba la maestra años atrás, a partir de 1769 éstas se las repartirán entre dos.

(...) *Josefa Lloret, doncella, vecina de esta villa, ha expuesto un memorial en el que dice: que se halla en el empleo de Maestra de Niñas y teniendo noticia que por este debía cobrar una renta que hay señalada para este fin y siendo el alivio que tienen las niñas muy beneficioso en que la suplicante tenga y continúe la costura por estar la otra maestra al otro extremo de la villa y ser penoso para las niñas ir tan lejos, acordaron, en atención a lo alegado, por esta parte y que el salario ha estado dividido en dos maestras, teniendo dicha Lloret enseñanza de costura abierta, se le concedan 5 libras de salario y otras 5 a Ana María Soler de los efectos de la Administración de D. Diego de Milá, entendiéndose cumpliendo ambas en sus encargos, corriendo esta asignación desde este día de la fecha (...).* 7 de Abril de 1769

El maestro como empleado municipal polivalente

Uno de los rasgos que mejor definen al maestro del Antiguo Régimen es que no es simplemente un profesional de la enseñanza porque se ve obligado a ejercer segundos y terceros oficios para subsistir. Si este hecho hoy nos puede parecer sorprendente, no lo era en una época en que acumular profesiones era lo habitual.

El Ayuntamiento de Albaida era el encargado de su contratación y de abonar su salario, convirtiéndose en un profesional independiente al servicio del municipio que cubría las plazas de maestro con personas que se ocupaban de otras tareas:

Parroquiales: El cargo de organista fue unido casi siempre al de maestro de primeras letras pero el Ayuntamiento de Albaida, bien por disputas internas entre Ayuntamiento y clero, (21 de julio 1749) bien ahogado por la falta de liquidez y estar abonando el sueldo de organista de unos fondos no destinados a dicho fin, se negó a continuar pagando su salario (12 de marzo de 1772):

... Juan Hernández, organista, maestro de primeras letras y cuidaba del reloj. Titular de la escuela hasta su muerte (1754)

... Bartolomé Pont: organista, maestro de primeras letras, sobrino del anterior. Ayudante de su tío y tras su muerte, titular de la escuela.

... Josep Úbeda, organista y maestro de primeras letras.

Privadas:

... Ramón Juliá y Pastor, agricultor y maestro de escuela. Ayudante de Bartolomé Pont y más tarde maestro titular.

El hecho de que los maestros ejerciesen otras profesiones les obligaba a procurarse alguien que le sustituyese cuando las obligaciones de estos oficios eran incompatibles con el desarrollo normal de las clases. Ese sustituto podía ser “el ayudante”. El Ayuntamiento entregaba la cantidad de dinero al titular y éstos pagaban el sueldo a sus ayudantes. A cambio de este sueldo, los maestros se comprometían asistir con regularidad a la escuela,

a enseñar (lectura, escritura, contar, doctrina cristiana) a los niños, y les imponían unas mínimas normas relacionadas con la enseñanza (calendario y horario escolar). La asistencia del maestro a la escuela no siempre estaba garantizada, algo que provocaba protestas vecinales, y el Ayuntamiento de Albaida tomaba medidas:

(...) Estando presente en la sala Ramón Juliá, maestro de escuela en esta villa, el Sr. Presidente le hizo saber que muchos vecinos se estaban quejando del poco cuidado que tenía con los niños de su escuela y del gran prejuicio que les estaba ocasionando pues se divertía en casernas y al mismo tiempo se dispensaba algunos días de la escuela. Por tanto se le advertía que si dentro de un mes no se advertía más cuidado en los niños y adelantaban, sería despedido. Habiendo hablado algunos señores con el referido maestro, expuso éste que eran malas voluntades que le tenían y si le querían apartar, lo podrían hacer concluido el corriente mes. Dicho esto, el citado maestro se fue (...). 29 de Enero de 1778.

El Ayuntamiento albaidense consideraba útil la institución escolar, intentaba garantizar la mínima

calidad de ésta, vigilaba “el adelanto de los alumnos”,

(...) Acordaron se hagan los exámenes para ver en qué estado están los estudiantes de gramática y niños de escuela, señalando para ellos el día 30 de los corrientes y que se les haga saber a los maestros para su inteligencia(...) (Los maestros son Tomás Vidal y Ramón Juliá, maestros de gramática y escuela de esta villa). 21 de Enero de 1770.

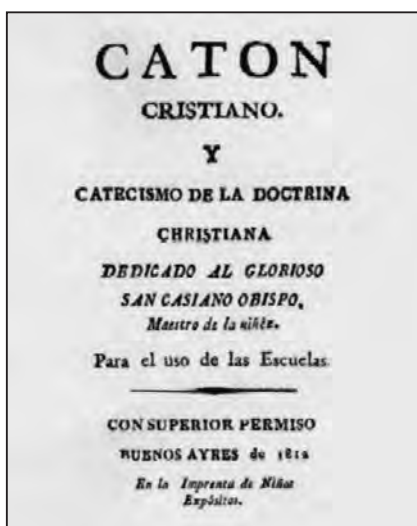
La falta de buenos profesionales y el buen papel que jugaba la Iglesia para la difusión de las primeras letras, unido a la inestabilidad permanente para cubrir la plaza de maestro de gramática, empujó al Ayuntamiento a entrar en contacto con los Padres Escolapios, que habían iniciado su expansión en 1683, y fue en la primera mitad del s. XVIII cuando se produjo su verdadera difusión.

(...) los Padres Escolapios, en otro tiempo, querían admitir fundación en esta villa, obligándose éstos a la enseñanza de las primeras letras y latinidad, esta villa les cedía 300 libras anuales, 200 de los Propios y las restantes 100 de la Administración del Sr. D. Diego de Milá destinadas para dichos magisterios.

Por tanto, acordaron se le escriba al Sr. Marqués de esta villa sobre dichos particulares, a fin que se digne a hacer las consultas al Reverendo Padre Provincial de esta orden por si quieren o no fundar en esta villa con las obligaciones y rentas expuestas(...). 3 de Agosto de 1779.

(...) Estando presente en la Sala Capitular de este Ayuntamiento se informa que se han presentado varios sujetos para ocupar la plaza del Magisterio de Gramática y Retórica en esta villa, y algunos parecen hábiles para desempeñar dicha función, se les ha informado que esta villa ha hecho diligencias por medio del Sr. Marqués de esta villa a fin de que pudiera conseguir la fundación de los Padres Escolapios, y en caso que la villa llamase a concurso por edictos para dicho magisterio, había de ser con la condición de que si se lograba dicha fundación, nombrarían al maestro de dicha fundación y no se proveería de otra forma.

Pareciendo a los señores capitulares que nada se va a perder antes si lograr el máximo beneficio en tener un buen maestro para la educación y enseñanza de los estudiantes, acordaron se le escriba al Sr. Marqués de esta villa cuan-

Padre Escolapio con niños. Lorca

to arriba queda expuesto y se sirva dar el beneplácito para que se despachen los edictos correspondientes bajo la citada condición o lo que estimare conveniente, para cuando llegue el caso de la fundación de los Padres Escolapios (...). 12 de noviembre de 1779.

Financiación y salarios

La enseñanza de las primeras letras era gratuita, por lo general, y en Albaida, en particular, ésta se financiaba por cuatro vías:

Recursos municipales

Donaciones esporádicas, cuando no habían recursos, por parte del Ilmo. Sr. D. Josep Tormo, obispo de Orihuela,

(...) Estando reunidos en la sala capitular del Ayuntamiento acordaron que, teniendo presentes los muchos y grandes beneficios que ha recibido esta villa de su venerado y amado Patricio, el Ilmo. Sr. D. Joseph Tormo, por la gracia de Dios, y de la Santa sede Dignísimo Obispo de la ciudad de Orihuela, del Consejo de su Majestad, habiéndola exonerado de 620 pesos en cada un año de su equivalente desde el año 1759, conseguida después la dotación de 100 pesos para el salario de Maestro de niños y 100 para el de Gramática(...). 5 de Noviembre de 1787.

Recurriendo a la “sisas”, impuesto que recaía generalmente sobre la carne y con lo recaudado se abonaban los salarios del médico, maestro-organista. Este recurso recaudatorio fue frecuente a lo largo del s. XVIII.

(...) Acordaron que para pagar el salario de médico, maestro y organista y también para ayuda de la fábrica y obra de la iglesia mayor de esta villa, se necesita imponer

sisas en la carne y también para pagar el derecho de la carnicería al señor marqués por no haber otros medios para esta satisfacción. Por tanto, acordaron e impusieron 5 dineros y medio por cada libra de carne (a saber, 3 dineros y medio para las cosas referidas y 2 dineros para dicha fábrica)(...). 24 de marzo de 1728.

Fundación de D. Diego de Milà y Aragón, que en su último testamento fechado el 11 de mayo de 1598, legó al municipio 2000 reales, cuyas rentas serían destinadas al pago de dichos maestros, quedando establecidas una serie de cláusulas- normas por las que se ha de regir la fundación.

(...) Se informa que, el día 21 de los corriente, han recibido una carta del Ilmo. Sr. Marqués de esta villa en que manifestaba que, hallándose actualmente Bartolomé Pont, sirviendo en los empleos de Órgano, escuela y conducción del reloj, por su tío Juan Hernández, y que siendo para dichos ministerios más que suficientemente hábil y de muy buenas costumbres, y natural de esta villa, parecía muy proporcionado el que se le confiriese a dicho Pont la propiedad de dichos ejercicios, por futura opción de ausencias y enfermedades de dicho su tío, de que resultaría a Su Señoría de mucha complacencia. No encontrándose para dichos empleos cosa defectuosa en el dicho Bartolomé Pont, nombraron a éste para la futura y en ausencias y enfermedades de Juan Hernández (...). 25 de febrero de 1736.

Las actas municipales informan de la dificultad de cobrar los intereses del capital asignado por el fundador, ante lo cual el Ayuntamiento se ve obligado a reclamar, por escrito o enviando emisarios, el abono de dichas cantidades. Estos tipos de interés eran fijos y regula-

dos por las leyes para todo el reino, en el s. XVIII, desde la pragmática de Felipe V en 1705, eran del 3%.

(...) Se propuso por el Señor Regidor Decano que por cuanto según lo dispuesto por D. Diego del Milà en su último testamento entre otras cosas, deja y lega a esta villa 2000 libras para el salario de maestros y habiendo vencido el plazo para cobrarse dicho legado del Administrador de la Administración fijada por dicho testador, le parecía muy propio que dicho síndico parase en la ciudad de Valencia, en donde está dicha administración, con poder bastante para solicitar y cobrar dicho legado (...). 16 de febrero de 1744.

Un dicho popular cuyo origen se desconoce, “pasas más hambre que un maestro de escuela” ya aparece en el siglo XVIII, y considera que los profesionales de la enseñanza primaria eran unos seres que soportaban a duras penas una existencia mezquina y el trabajo de maestro era una “oficio-refugio” al que se recurría bien como solución provisional o bien como fuente de ingresos suplementarios.

Sus exiguos salarios se acercaban más al mundo artesanal que a las del mundo, llamémosle, de las profesiones liberales (médicos, abogados, escribanos). Poco aprecio se tenía por la labor que realizaban estos profesionales.

En la villa de Albaida a los 11 días de abril de 1716, los 3 del Ayuntamiento (Alcalde Mayor) juntos en cabildo determinaron se quite el salario del maestro de gramática, el de boticario por entero, y el de organista 12 libras y del depositario de las sisas de carnes, 4 libras, señalándoles a éstos por su salario es, a saber, al dicho organista 48 libras y al depositario de 6 libras y así mismo quitaron

del salario del médico 30 libras, dejándole a éste con un salario de 120 libras al año. Esto es debido a que la villa está muy cansada y con pocos recursos para pagarles (...). 11 de Abril de 1716.

Es llamativo comprobar la evolución de los salarios de los maestros en Albaida, pues además de exiguos y de cobrar con acentuado retraso, se fueron devaluando a lo largo del s. XVIII:

1716 Juan Hernández, maestro, organista, cuidador del reloj	48 libras
1758 Bartolomé Pont, maestro y organista	36 libras y 7 por organista
1762 Ramón Juliá y Pastor, maestro	20 libras
1767 Ramón Juliá y Pastor, maestro	10 libras

La profesión no estaba bien pagada a tiempo y la retribución era sumamente parva como era tradicional en este grado de enseñanza.

(...) Por el Sr. Regidor primero, se ha presentado a este Ayun-

"Arte de escribir bien" de Fray Luís de Olod

Inicial Floreada, de Fray Luís de Olod, 1766

tamiento, un memorial puesto por Ramón Juliá, maestro de escuela de esta villa, exponiendo en él, que hacía dejación de dicho ministerio a causa de no poderse mantener con las 10 libras de salario que le da esta villa, dotadas en el reglamento que esta villa tiene del Real Consejo. Por tanto, acordaron se le haga saber a Bartolomé Pont, vecino de la misma y maestro en propiedad de dicha escuela, acuda a ésta a cumplirla con el referido magisterio, interim, y hasta que se tomen por esta villa otras providencias, en asunto de la representación que esta villa tiene hecha al citado Real Consejo por medio del Ilmo. Sr. D. Joseph Tormo, Obispo, sobre diferentes salarios que se ha excluido en dicho reglamento, y pidiendo otros nuevos. Igualmente acordaron se le escriba a dicho Ilmo. Sr. haciéndole recuerdo de dicha representación, a fin que solicite el breve despacho de ésta y haciéndole saber la referida dejación de maestro de escuela hecha por el referido Juliá (...). 8 de Enero de 1767.

Los maestros y sus familias, pues, se veían obligados a vivir en precarias condiciones. La mayoría estaban casados oscilando el número de hijos entre 1 y 6 y si según los cálculos de X. Carmona eran necesarios 150 reales por persona y año para alimentarse en la época, entendemos mejor que el maestro

debía buscar actividades complementarias a la enseñanza para poder subsistir.

Para paliar las precarias condiciones en las que vivían los maestros y sus familias, y la escasa liquidez que el Ayuntamiento disponía, en ocasiones completó su salario por vía de alimentos.

(...) acordaron señalar y señalaron por vía de alimentos para ayuda de los salarios de maestro de primeras letras, gramática y manchador del órgano de la Iglesia Parroquial de esta villa 13 libras moneda de este reino (...). 1 de Agosto de 1767.

Conclusión

En el s. XVIII se extendió por todo el país una gran fe en la Ciencia como instrumento para las mejoras materiales y morales del hombre. Surgió, así, el proyecto de extender la enseñanza a todos los niveles, como forma de desterrar el fantasma del analfabetismo y aumentar en lo posible la situación cultural de España. La falta de profesionales, unido a los escasos recursos de los poderes locales, provocarían más un "intento" de cambio-mejora que frutos palpables en una sociedad donde reinaba la ignorancia y la penuria económica. Fue una lástima para la villa de Albaida que las negociaciones del Ayuntamiento con los Padres Escolapios no se substanciaron con su presencia en la localidad ya que hubieran tenido el fruto cultural que otros pueblos cosecharon.

BIBLIOGRAFÍA:

- AA. VV. Aprendiendo a ser mujeres: las escuelas de niñas. Cuadernos de Historia Contemporánea Vol. 24 (2002) pág. 281-297
- DOMINGUEZ ORTIZ, A. La sociedad española en el s. XVIII. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), 1955
- ESCOLANO BENITO, A. Historia Ilustrada de la escuela en España. Dos siglos de perspectiva histórica. Madrid, 2006, pp. 219-239.
- FERNANDEZ CLEMENTE, E. La ilustración aragonesa. Una obsesión pedagógica, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Zaragoza, Aragón y Rioja” 1993, pag.207
- JOVELLANOS Gaspar de Melchor, Memoria sobre la Educación Pública. Madrid, Aguilar (B.C.E.) pp. 123 ss.
- LASPALAS PÉREZ, J. La condición social y profesional de los maestros de primeras letras en Navarra durante la 2ª mitad del s. XVIII. Príncipe de Viana. Septiembre-Diciembre 2011
- NEGRÍN FAJARDO, O. Educación popular en la España de la 2ª mitad del s. XVIII, Madrid, UNED 1987
- NUIN UGARTE, JM.^a- PLÀ TORMO, M^oLI. L' Escola del Palomar, arrels i vida. Ajuntament del Palomar, 2003
- PEREYRA M.A. Hubo una vez maestros ignorantes. Los maestros de primeras letras y el movimiento ilustrado de las academias” Revista de Educación, Madrid, 1988, pág. 190-223
- SÁNCHEZ GONZÁLEZ, R. La Ilustración y las escuelas de primeras letras. Reflexiones en torno a la enseñanza elemental en el s. XVIII Universidad de Castilla La Mancha, nº 13

FUENTES DOCUMENTALES:

Archivo Municipal de Albaida

NOTAS:

- 1 BENTHAM, J. Fue un filósofo y jurista inglés (Londres 1748-1832), fundador del utilitarismo. Ejerció una decisiva influencia en el desarrollo de la enseñanza y en la reforma de las leyes sobre pobres (poor laws).
- 2 “En la Corona de Aragón el fuero “De metges”, dado por el rey Jaume I als regnicols del regne de València*, será la base jurídica que permitirá a la ciudad de Valencia crear su universidad y a las colectividades organizadas en municipios adquirir el papel de educadores de sus poblaciones.” * Furs e ordinations fetes pels gloriosos reys d’Aragó als regnicols del regne de Valencia”, “Del rey en Jaume”, lib. IX, rub XXII,II, p. 198.
- 3 MADDOZ P. Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar. Publicación: Madrid : [s.n.], 1846-1850.
- 4 “Albaida, albergada por el sistema municipal foral que otorgaron los reyes aragoneses al reino de Valencia, dispuso de capacidad para crear una forma de instrucción local, basado en un fuero de Jaime I, equivalente al contenido de las Partidas de Castilla (II,ley I, título 31). La villa de Albaida adaptó a su tamaño y posibilidades dicho modelo que aparece cuajado y documentado formalmente al comenzar el siglo XVII, en los cuadernos de contabilidad municipal. Era la infancia de la educación pública.” ORTIZ, Luz, viuda de J. Gil-Masarell: “Instrucción y Educación en Albaida (Valencia) durante el siglo XVII”. Almaig,Estudis i Documents. -num.4 (1988).-Ontinyent: Junta de Fiestas de la Purísima; La Nostra Terra ed.
- 5 “La tasa de analfabetismo en Albaida en el s. XVII era del 64% entre los varones y del 100% entre las mujeres”. ORTIZ, Luz, viuda de J. Gil-Masarell: “Instrucción y Educación en Albaida (Valencia) durante el s. XVII”. Almaig, Estudis i Documents- num.4 (1988). -Ontinyent: Junta de Fiestas de la Purísima; La Nostra Terra ed.

El mitin de vinicultores de la Vall d'Albaida de 1901 a través de la prensa de la época

AUTOR: RAFAEL A. GANDÍA VIDAL

La Junta Directiva de vinicultores de la Vall d'Albaida, en su reunión del 15 de septiembre de 1901, acordó la celebración de un mitin para pedir la supresión del impuesto de consumos sobre el vino, en el que se discutiría la forma de solicitar a los poderes públicos protección para la producción vinícola, principal fuente de riqueza de varias comarcas. La villa de Ontinyent, antes de la reapertura de las Cortes, acogía la magna celebración el domingo 6 de octubre a las dos de la tarde en la plaza de Alfonso XIII.

Tres días después, el liberal D. Gonzalo Mompó Marcos, de 35

años de edad, como presidente de la Comisión de Organización, con premura y por escrito, ponía en conocimiento el acuerdo al primer edil del ayuntamiento anfitrión del evento, D. Blas de Guzmán y Pérez de Lema, a fin de que con arreglo a la Ley de Asociaciones tomase las medidas que le sugerían su celo dado el número extraordinario de concurrentes.

Previo al gran acontecimiento, que estaba llamado a tener gran resonancia a juzgar por el entusiasmo habido en los centros productores, fueron cursadas innumerables invitaciones a senadores, diputados a cortes, diputaciones provinciales, ayuntamientos, cámaras y so-

ciudades agrícolas, Sindicatos de vinicultores, Sociedades obreras y prensa, no solo de las provincias de Albacete, Alicante, Castellón, Murcia y Valencia, sino de toda España, para solicitar del gobierno la supresión del impuesto de consumos sobre el vino.

Pronto, el movimiento iniciado en la Vall d'Albaida tuvo un gran eco en los vinicultores de la región que protagonizarían diferentes reuniones preparatorias en diversos puntos de nuestra geografía, como Alcoy, Enguera o Novelda.

El domingo 8 de septiembre, la heredad del "Troncal" acogió la primera de aquellas reuniones a la

que asistieron gran concurrencia de propietarios, aparceros y colonos del término municipal de Alcoy, según recoge, en su segunda página, el diario de avisos, noticias e intereses publicado en la ciudad del Serpis.

Tras la presentación que el Sr. Martín hizo de los Sres. Estruch y Moreno, componentes de la Junta organizadora del mitin de la Vall d'Albaida y del diputado a Cortes por aquel distrito, D. Manuel Iranzo expuso con toda exactitud, claridad y elocuencia todos los aspectos del vino fuente principal de riqueza de aquellos territorios y de la imperiosa necesidad de suprimir el impuesto de consumos para dar más facilidad a la exportación de los caldos. Tras su aplaudida disertación, a la conclusión de su brillante discurso, propuso el nombramiento de una comisión, entre los allí reunidos, para la asistencia al mitin de Ontinyent, para el que solicitó la concurrencia masiva de todos los propietarios y colonos de las partidas alcoyanas de Polop, Barchell, Umbría, Canal, Dubots y Mariola.

La Comisión quedó formada por el abogado D. Francisco Tormo, los Sres. Barón de Ariza, D. José Martí, D. Eduardo Almunia, D. José Barceló, D. José Tort, D.

Pascual Merita, D. Raimundo Monllor, D. José Valor, Pbro. y D. Tomás Segura, en representación del Marqués de Montortal, el Conde de Rótova, los Sres. Herederos de Puigmoltó, Vitoria, Calatayud (D. Pedro y D. Vicente) y D. Gonzalo Sanchiz Mayans.

El acto con el agradecimiento a la Comisión Organizadora de Mitin de la Vall d'Albaida en nombre de los vinicultores alcoyanos, concluyó con un espléndido banquete obsequio del Sr. Martí en la masía del Bal·le, según anota el diario "Heraldo de Alcoy" en su edición del 11 de septiembre.

La población de Enguera fue visitada por dos infatigables propagandistas: el diputado provincial D. Gonzalo Mompó y el presidente de la Sociedad de Agricultura de Ontinyent, D. Rafael Osca. En ella fueron acogidos por D. Vicente Fillol Domínguez, diputado provincial y presidente del Sindicato de Vinicultores del distrito de Enguera; D. Severino González Perales, alcalde de la misma población, y otros señores entusiastas de la campaña llevada a término por los vinateros del distrito de Albaida.

Tras un cambio de impresiones, se reunieron la noche del 9 de sep-

tiembre en el círculo de La Unión con los mayores cosecheros, todos ellos invitados al efecto, quienes aceptaron por unanimidad el pensamiento de solicitar la supresión del impuesto de consumos sobre el vino, comprometiéndose el presidente del Sindicato, D. Vicente Fillol Domínguez, a convocar a todos los pueblos del distrito de Enguera para celebrar, en uno de los domingos próximos, un mitin en aquella población al que prometió asistir el diputado a Cortes por el distrito de Albaida, D. Manuel Iranzo Benedito.

El domingo 22, en la población de Novelda, se continuaba el ciclo preparatorio al que acudieron representantes de la prensa y un buen número de cosecheros de diversas poblaciones como Monóvar, Novelda, Aspe, Pinoso, Petrel, Villena, Elda, Sax y Elche, tras aceptar, con entusiasmo y cohesión el llamamiento de su alcalde, Tomás Abad Alenda. El excelente espíritu y predisposición a realizar un supremo esfuerzo para la salvación de sus comunes intereses, junto a las aspiraciones y a la adopción de soluciones efectivas, fueron manifestados en pro de las necesidades de sus pueblos y de su agricultura, cuya solución continuaba siendo un grave problema. Propósitos y aspiraciones en palabras de elocuentes representantes en Cortes, determinaron corrientes de opinión ante el planteamiento claro y sencillo del problema de la considerable producción vinícola, que representaba un tanto por ciento muy alto en la riqueza pública.

Analizado el posible error económico incurrido por la abundancia en los pedidos, la elevación de los precios, el alza en la exportación, la exageración de la transformación de los cultivos y la producción existente, fueron ob-

servadas las consecuencias por la clausura del mercado francés que limitó en un principio los pedidos, para ser posteriormente anulados, sobreviniendo el descenso de la exportación, y con ello la pérdida casi absoluta de los mercados. En esta reunión preparatoria, celebrada en el local del Casino, quedó manifestada la existencia del vino almacenado en las bodegas de los productores, consiguiendo salir de ellas a precios ruinosos para ser quemado en los alambiques de los destiladores. Urgía ante la falta de consumo la necesidad de recobrarlo y de fomentarlo, recuperando el mercado exterior y creando el interior, reforzando, abaratando y unificando las tarifas de transporte y facilitar la fabricación de alcoholes vínicos.

Con una felicitación sincera y afectuosa al alcalde de Novelda y saludados los congresistas de Ontinyent, como esperanza de redención para la viticultura nacional, se escribió el prólogo para Diputados y Senadores para que defendieran la abandonada y abatida agricultura según manifestaban la revista quincenal "El Ibero" en larga crónica de cuatro páginas de F. Figueras y Bushell, en su edición del 1º de octubre.

El prometido y anhelado mitin repleto de entusiasmo en las comarcas productoras, creyó oportuno reproducir, por medio de una circular, la invitación, para subsanar cualquier diferencia, que por olvido, u otras causas, se hubiera padecido, y además para que se sintieran también invitadas las Corporaciones y entidades agrícolas, no solo de las provincias reseñadas, que eran para las que especialmente se celebraba el mitin, sino las de toda España, cuya adhesión por escrito debían remitir, o en su caso comunicar el número de representantes a concurrir a D.

Gonzalo Mompó, presidente de la Comisión Organizadora.

Diferentes rotativos, entre ellos el "Heraldo de Alcoy" y la "Unión Democrática" en sus respectivas ediciones del 28 de septiembre y "La Vanguardia" en la del miércoles 2 de octubre y en su página 4, daban publicidad a las indicaciones siguientes:

1º La correspondencia se dirigirá a nombre del que suscribe la presente circular, en Onteniente.

2º Los señores procedentes de las provincias de Alicante y Murcia pueden venir a Onteniente por el ferrocarril del Norte hasta Játiva, en donde enlaza el tren de Onteniente, o tomando en Villena el ferrocarril económico hasta Bocairente, en donde habrá carruajes a la llegada de dicho tren.

3º Los trenes de Onteniente tienen su salida de la estación de Játiva a las 5 de la tarde y a las 10'30 de la mañana, llegando a la de Onteniente a las 7'15 de la tarde y a las 12'30 también de la tarde.

4º Los trenes de regreso tienen su salida desde la estación de Onteniente a las 4 de la mañana y a la una de la tarde.

5º Habrá además dos trenes especiales, uno que saldrá de la estación de Játiva a las 9 de la mañana, a la llegada del primer tren de Valencia y que llegará a Onteniente hacia las 11 de la misma y otro que saldrá de esta población así que termine el Meeting y llegará a Játiva a tiempo de enlazar con el tren mixto de Valencia a Madrid.

6º También habrá en la línea de Bocairente a Villena, un tren especial que saldrá de Bocairente

dos horas después de terminado el Meeting".

La confirmada asistencia del que fuera Jefe del Partido Liberal en el reinado de Alfonso XIII y en esos momentos, defensor en las Cortes de los intereses e inquietudes del distrito de Alcoy, desplegó en la prensa alicantina y sobre todo en la de la ribera del Serpis una amplia campaña que ayudó a favorecer la asistencia de las gentes al mitin cuya presidencia se le había ofrecido.

El "Heraldo de Alcoy" reflejaba en su edición del viernes 20 de septiembre, la agenda de su diputado, quien junto a su hermano y al redactor del "Heraldo" D. José Castillejo, marcharía el domingo o el lunes siguiente, a Oviedo desde donde regresaría el primero de octubre a Madrid para trasladarse dos días después a Valencia para asistir al mitin vinícola del Valle de Albaida, desde donde se trasladaría a Alcoy para visitar a sus numerosos amigos y electores. Jornadas más tarde, el mismo rotativo informaba de los cambios producidos en torno a la agenda de José Canalejas, quien llegaría a Alcoy procedente de Madrid, donde sería esperado por el presidente de la Diputación de Alicante, D. José Atienza, para juntos trasladarse a Ontinyent, y concluido el mitin regresar a Alcoy por una escasa estancia, pues ineludibles deberes le reclamaban en Madrid.

A dos jornadas de la esperada efeméride, el mismo rotativo informaba del cambio producido en el itinerario de viaje del diputado: "En vez de ir a Valencia, saldrá esta noche de Madrid directamente para Villena, en donde tomará el tren hasta Bocairente, trasladándose acto continuo en carruaje a la población en que ha de celebrarse el mitin de vinicultores.

En Villena se unirán al Sr. Canalejas, el presidente de la Diputación provincial D. José Atienza y una Comisión de Alcoy, de la que formarán parte, entre otros el Alcalde D. Severo Pascual, el primer teniente de alcalde D. Juan Pastor y el concejal D. Juan Vitoria. La Comisión de vinicultores de este término municipal, saldrá directa para Onteniente”.

El 4 de octubre a las 19'40 h. desde la estación madrileña del Mediodía, D. José Canalejas tomó el tren con dirección a Villena acompañado de los Sres. Vega Seoane, Saint Aubin y D. Tesifonte Gallego.

Reservadas todas las habitaciones de las dos hospederías existentes en Ontinyent, era necesario no solo aumentar el personal de su estación telegráfica, al menos para el señalado día del mitin, sino instalar un nuevo aparato. Desde la propia organización y según informaba el “Heraldo de Madrid” se trasladó tal necesidad al director de Comunicaciones y diputado por Hellín, Sr. Gallego, con el ruego de que se declarase permanente la estación telegráfica y se instalase un aparato “Hugues”. A pesar de haber declarado permanente el servicio con el correspondiente aumento del personal, pero no la instalación del aparato por la falta material de tiempo, se insistió en trasladar desde el centro de Valencia un Morse, a fin de evitar el retraso en la transmisión de los despachos con el correspondiente perjuicio para el público y la prensa representada por los redactores y corresponsales del “Heraldo”, “El Imparcial”, “El Liberal”, “La Correspondencia de España” y “El País” de Madrid; “Las Noticias” de Barcelona; “El Mercantil” y “El Correo” de Valencia; “El Liberal”, “El Noticiero” y “La Correspondencia” de Alicante; “El Diario”

y “Las Provincias de Levante” de Murcia; el “Heraldo” de Castellón; “El Diario” y “El Defensor” de Albacete y el “Heraldo de Alcoy” entre otros.

Nuevamente este último rotativo describía, en su edición del martes siguiente al gran acontecimiento, los aspectos que presentaba la población de Ontinyent: *“Deseosos de informar detalladamente a nuestros abonados, de cuanto ocurriera en la pintoresca villa en que había de celebrarse anteayer el mitin de los vinicultores del Valle de Albaida, allá nos trasladamos, llegando a Onteniente a las ocho de la noche del sábado, con una temperatura más baja de lo regular y con el temor de que el tiempo lluvioso que reinaba, viniera a hacer inútil nuestro viaje.*

La población presentaba animadísimo aspecto, viéndose las calles llenas de gente, cuya única conversación era el acto que había de celebrarse el día siguiente. Las fondas, hospederías y muchas casas particulares, estaban atestadas de viajeros.

El Sr. Canalejas, al que acompañaban los Sres. Saint-Aubin y Gallego, el Presidente de la Diputación de Alicante D. José Atienza, los diputados provinciales Sres. Pérez Gironés y Pérez Barceló, la Comisión del Ayuntamiento de Alcoy y otras distinguidas personalidades, había llegado por la mañana siendo visitado por las autoridades y comisionados de todos los pueblos de la región valenciana.

La afluencia de forasteros aumentó, sin embargo, en la mañana del domingo con la llegada de los trenes extraordinarios, tomando proporciones inusitadas y haciendo imposible el tránsito por las calles y la estancia en ninguna parte,

no siendo mayor debido al tiempo reinante y a la lluvia que, aunque con poca intensidad, estuvo cayendo durante toda la mañana, la cual desanimó a muchos ante el temor de que se suspendiera el mitin”.

Alrededor de la plaza de Alfonso XIII, lugar destinado para la celebración del acto, que tanta resonancia alcanzaría en España y que indudablemente influyó en las venideras decisiones de los gobernantes, se instalaron cuatro tribunas, adornadas con banderas con los colores nacionales y grandes guirnaldas de flores, para los comisionados de las cinco provincias de la región. La del centro, ocupada por la presidencia, los diputados asistentes al acto y los representantes de la prensa de Madrid y de provincias e instalada ante la fachada de la Casa Consistorial, era coronada con un gran rótulo en el que se leía: “MITIN DE VINICULTORES DEL VALLE DE ALBAIDA- ONTENIENTE-6 OCTUBRE 1901”.

Por orden de la Alcaldía, quedaron cerradas con vallas las entradas a la plaza, pudiendo acceder solamente las personas portadoras de la correspondiente invitación. Los balcones de las casas situadas en la plaza y los de muchas calles, atestadas de señoritas, estaban adornados con vistosas colgaduras.

“La Vanguardia”, en la página nº 2 de su edición del lunes 7 de octubre, indicaba la gran afluencia de gentes de los pueblos inmediatos y la llegada de dos trenes especiales, uno “*procedente de Valencia con 1.600 viajeros*” y otro “*de Villena y Bocairente, compuesto de 40 vagones*”, quienes atestaron las calles de la población. De igual modo describe la animación extraordinaria habida,

la tribuna presidencial ornada con los escudos de las cinco provincias asistentes y las demás levantadas, “cuyas entradas se ven adornadas de pámpanos y uvas. Los balcones se hallan ocupados por señoras, señoritas é hijas del pueblo, elegantemente ataviadas, las cuales son admiradas por viticultores y vinicultores y por los que no tienen viñas ni vino”.

A las dos en punto de la tarde, la plaza, en la que no cabía un alfiler y por la que era materialmente imposible dar un paso “al ser ocupada por una muchedumbre que no bajaría de 8.000 personas”, saludó con fuertes aplausos y prolongadas aclamaciones la presencia de D. José Canalejas. Minutos después ocupó la presidencia el Alcalde de Ontinyent, D. Blas de Guzmán y Pérez de Lema, quien tras presentar a la junta organizadora del mitin y a los diputados presentes, cedió el sillón presidencial al vicepresidente de la junta, D. Rafael Monzó, alrededor del cual se sentaron los Excmos. Sres. D. José Canalejas, D. Pedro G. Maristany y D. Manuel Iranzo, diputados a Cortes por los distritos de Alcoy, Barcelona y Albaida respectivamente.

Leídas las adhesiones recibidas y que lo fueron de 112 Ayunta-

mientos; 2.891 Sociedades Agrícolas constituidas; 2.703 agricultores particulares y 54 Diputados y Senadores y conocida la Memoria de los trabajos realizados por la Comisión organizadora junto al estado de la viticultura unida a la imperiosa necesidad de utilizar las más radicales medidas que la salvaran de la ruina, llegó el turno de los discursos, cuyo orden y tiempo limitado a un máximo de diez minutos fue establecido por la propia comisión.

Aplausos del público soliviantado rubricaron las diferentes intervenciones sucedidas tras el representante de los viticultores de Albacete y del Sr. Verdú Payá de Monóvar quien aseveró que: “Para conseguir librarnos del mal que nos amenaza, se hacen necesarias tres cosas: 1º Que la ley de alcoholes se cumpla. 2º Que las compañías de ferrocarriles abaraten los transportes. 3º que los gobiernos abran nuevos mercados, concediendo primas de exportación y que se creen escuelas de agricultura fijas o ambulantes, donde aprendamos a mejorar la calidad de nuestros productos. Para conseguirlo contamos con tres medios: 1º Mantenernos en nuestra actitud, 2º Pedir a los representantes en Cortes que cumplan en el Parlamento lo que

ahora nos ofrecen y 3º Solicitar el apoyo de la Prensa de todos los matices”. Tras la memoria leída por D. Francisco Masiá, presidente del sindicato agrícola de Requena, que tuvo que ser interrumpido por trascender del tiempo permitido, llegó el turno a los representantes de las provincias de Valencia, D. Abelardo Sánchez; de Alicante, Sr. Verdú; del de Castellón, Sr. Barón de Alcahalí y de Murcia, Sr. Boca Martínez. Al presidente de la Cámara Agrícola de Jumilla, D. Roque Martínez siguió D. Juan Mejía de Requena con una disertación pintoresca que animaba a los moros a abandonar el culto religioso que les impide consumir vino.

Aplaudidas y felicitadas fueron las intervenciones del joven abogado D. José Guardiola como representante del Ayuntamiento de Alicante y D. Manuel Simó del de Valencia. D. José Puig Boronat, presidente de la Diputación provincial de Valencia, y en nombre de las cinco provincias congregadas recomendó “a todos templanza y respeto a las leyes, como única manera de imponerse”, añadiendo que el remedio estaba en la purificación del sufragio en la elección de los representantes que debían atender los intereses. Seguidamente y por este orden fue iniciado el turno de los diputados. En primer lugar el del distrito de Vinaroz, S. Pérez San Millán, al que siguió el de Yecla, Sr. García Alfonso, el de Hellín, D. Tesifonte Gallego que habló en nombre de la prensa albaceteña, haciendo lo propio por la de Murcia, D. Pedro Pérez Cobos, concluyendo este grupo D. Santiago Mataix por Alicante.

El mitin que tantos adeptos había congregado, y que no escatimó los aplausos, finalizó con la intervención de los elocuentes oradores y diputados de Barcelona, Albaida y Alcoy, Sres. Maristany, Iranzo y

Canalejas. El primero de ellos habló más como exportador de vinos que como diputado, anotando que la producción vinícola no podía seguir más que tres caminos: consumirse, exportarse o destilarse. El segundo de ellos, infatigable propagandista del mitin, dirigió amargas censuras contra el impuesto de consumos, al que había que declarar la guerra a muerte, pues constituía “un criadero de holgazanes y matuteros”, estimulando a beber aguardiente por ser más barato que el vino, aduciendo ir contra las leyes económicas. Tras solicitar la reforma del impuesto sobre los alcoholes, la de los aranceles y una solución en el problema de los cambios, junto con grandes esfuerzos, confiaba en el auxilio de los diputados, de la prensa y del Sr. Canalejas al que se ofrecía a trabajar a su lado en pro del porvenir de “nuestros hijos y el pan de los pobres”.

Una estruendosa ovación estalló al ocupar la tribuna el diputado D. José Canalejas, al que sucedió un imponente silencio demostrativo del deseo que todos tenían de no perder palabra de cuando dijera el elocuentísimo orador demócrata:

“Vengo a pedir fuerzas, a cobrar entre vosotros alientos que hagan llegar al fin de la empresa que me he impuesto en pro de la prosperidad agrícola de España. Ante la invitación de la Junta organizadora de este mitin se me presentaban dos caminos: desertar o venir. Venir era dar pábulo a las bajas pasiones que me atribuyen fines distintos a los que aquí nos congregan. Desertar, era hacer traición a mis ideales, era claudicar, era faltar a mis promesas. Por eso opté por venir. Mis actos dicen lo que he sido: ellos dirán lo que seré. La situación actual de la vinicultura no es crisis, es agonía precursora de muerte. Hay que mejorarla a todo trance”... “La gravedad del pro-

blema exige la radical y decisiva supresión del impuesto de consumos, cuya existencia es una negación a la democracia, pero medida tan trascendental no es obra del momento sino del tiempo. El mitin no ha de concretarse, por lo tanto, a este solo punto; hay que hacer algo más. La solución de descepar las tierras es monstruosa. Hay que hacer por la agricultura lo que hemos hecho por la industria”.

Después de recordar la salvadora medida de la elevación del arancel adoptada para salvar la crisis de los cereales, se ofreció a llevar al Parlamento fórmulas de compensación para conseguir la supresión del impuesto de consumos, y la necesidad de dilatar el mercado interior por parte del Gobierno. Abrigió la esperanza de la supresión del impuesto de consumos, fundándose en el ejemplo dado por tres ayuntamientos de la provincia de Valencia, que adoptaron ya tan salvadora medida. Alentó y precisó la necesidad de constituirse en comunidad de intereses, de formar federaciones de agricultores como se había hecho en Cataluña y como iba a hacerse en Andalucía, para que ellas mismas se encarguen de dar soluciones y de crear hombres políticos.

“Dios es el gran Hacedor de criaturas; el pueblo es el gran hacedor de gobernantes”. Estas últimas palabras fueron acogidas con estrepitosos aplausos y vivas de la multitud, que se prolongaron por largo rato por quien al año siguiente ocuparía el Ministerio de Agricultura, Industria y Comercio y que en 1910 fue nombrado jefe de gobierno tras la Semana Trágica de Barcelona y la caída de D. Antonio Maura. D. José Canalejas murió tiroteado en Madrid el 12 de noviembre de 1912 por un anarquista, mientras paseaba por la Puerta del Sol y miraba el escaparate de una librería.

De aquel importante mitin que tanta resonancia tuvo en nuestro territorio emanó la aprobación de las siguientes conclusiones, cuya lectura, por parte del secretario, fue inmediata:

Primera: Supresión absoluta del impuesto de consumos sobre los vinos.

Segunda: Mantenimiento del «statu quo» legislativo respecto a la fabricación de los alcoholes industriales con productos del país y prohibición de fabricar con productos exóticos.

Autorizar a los sindicatos legalmente constituidos para intervenir y fiscalizar el cumplimiento de la ley de alcoholes.

Tercera: Favorecer las destilerías vinícolas, eximiéndolas de impuesto y sustituyéndolo por un tributo sobre los productos elaborados.

Cuarta: Exención del impuesto sobre los alcoholes vínicos destinados a reforzar los vinos para la exportación.

Quinta: Imposición de derechos sobre las primeras materias destinadas a la fabricación de vinagre artificial.

Sexta: Simplificación y reducción de las tarifas de ferrocarriles para facilitar el transporte.

Séptima: Revocación de la Real orden de 19 de agosto último, referente al impuesto sobre la cría de vino por los cosecheros.

Octava: Creación de sindicatos de vinicultores para la inspección de la venta de vinos, para evitar su falsificación y su adulteración.

Novena: Que se procuren los regímenes de expansión co-

mercial que faciliten la salida de nuestros productos agrícolas especialmente los vinos, mediante las reformas de los Aranceles y la celebración de nuevos tratados de comercio.

Décima: Orientación de los poderes públicos en la política comercial y fomento de los grandes intereses agrícolas del país.

Al terminar la lectura de las bases, resonaron nutridos aplausos. La muchedumbre prorrumpió en mueras al impuesto de consumos y vivas a los diputados.

El desfile de aquella inmensa muchedumbre, fue verdaderamente imponente.

Es de nuevo el "Heraldo de Alcoy" el que en su edición del 8 de octubre, informa de la llegada a las once de la mañana anterior a la ciudad del Serpis del ilustre diputado Sr. Canalejas, acompañado de los diputados a Cortes Sres. Saint-Aubin y Pérez San Millán, del presidente de la Diputación provincial D. José Atienza, del alcalde D. Severo Pascual y de gran número de amigos políticos y particulares, hospedándose, como de costumbre, en la casa del diputado provincial D. Carlos Pérez Barceló. Durante toda la jornada atendió las muchísimas visitas de personas influyentes de la política local y de comisiones de las sociedades obreras alcoyanas, visitando en la tarde la importante fábrica de tejidos de lana de los Sres. Hijos de S. García, en donde fue obsequiado con un espléndido lunch, y las sociedades "El Trabajo" y "Círculo Católico Obrero".

A la una de la tarde del martes, y con el tren de vía estrecha, el diputado Canalejas emprendió su viaje de regreso a Madrid, por Bañeres y Villena, acompañado

por su cuñado el diputado a Cortes por Brihuega D. Alejandro Saint Aubin.

También marcharon en el mismo carruaje, el Presidente de la Diputación Provincial de Alicante, D. José Atienza, y el general gobernador militar de la provincia Sr. Ximénez Sandoval, los cuales continuaron desde Villena su viaje de regreso a Alicante.

Acompañando a tan distinguidas personalidades marcharon a Bañeres el alcalde D. Severo Pascual y los Srs. D. Juan Pastor, D. Juan Vitoria, D. Santiago Reig, D. Rafael Barceló entre otros.

Veinte días después de haber finalizado el mitin, su junta organizadora, contra la cual se habían dirigido cargos y acusaciones injustificados, por la rectitud con que se procedió antes y después de su celebración era publicada en las páginas del diario de Alcoy la siguiente carta dirigida a "El Correo de Valencia":

"Sr. Director de El Correo:

Muy señor mío y de nuestra consideración.

Esta Junta directiva tiene el propósito de no recoger las apreciaciones personales acerca de su proceder en lo relativo a la organización y desarrollo del mitin vinícola de Onteniente, pero no puede menos, so pena de tácita aquiescencia, que rectificar los errores e inexactitudes de hechos que estos últimos días se han propalado.

No queremos entrar en polémica, porque por encima de nuestro amor propio está el capital interés de la viticultura y atenderíamos miserablemente al mismo, imitando a aquellos que hacen lo contrario. Si el Valle de Albaida, falto de

iniciativas, sin la gloria de ser el promovedor de la actual campaña, hubiera sido invitado en vez de invitante, ajustárase siempre a elementales reglas de educación y buena crianza. Pudiera tal vez haber disentido en el fondo, salvar su opinión y su voto, pero jamás pecara de descortés. Por eso, repetimos, quede aparte la polémica personal, aunque lluevan sobre nosotros denuestos e improprios, por un lado, de unos pocos viticultores, y por otro de aquellos elementos extremos de la política, ansiosos de justificar a última hora y con desplantes, su inercia en la magna cuestión de los consumos, a la que nosotros y no ellos hemos dado vida y relieve.

Vayan ahora por su orden las rectificaciones de hechos:

1º Incidente del Sr. Guardiola.- La Junta, ante las insistentes reclamaciones de los concejales de Alicante, acordó ampliar los turnos concedidos, dando uno por cada provincia a los ayuntamientos. Designaron los de aquella al citado señor, quien al decir que hablaba en nombre del "pueblo liberal de Alicante", provocó enérgica protesta del Sr. Navarro Zúñiga de Villena, colocado en lugar saliente de la tribuna presidencial. Sin los ademanes y voces de este señor, conocido por sus ideas liberales, es segura que el público hubiese permanecido callado.

2º Incidente del Sr. Simó.- Este señor manifestó deseo de hablar en nombre del Ayuntamiento de Valencia. Contestósele que podía hacerlo si para ello recababa la designación de sus compañeros y de los ayuntamientos de la provincia, pues la junta daba turnos, pero no señalaba personas. Nada más supimos ya, ni después el Sr. Maestre, ni ningún otro concejal de la provincia, por lo cual la pre-

sidencia, teniendo en cuenta los deseos del Sr. Simó, y para evitar que la provincia y la capital, luego de haber hablado Alicante, quedasen sin dejar oír su voz, le otorgó la palabra. Si obtuvo éste grandes aplausos, lo mismo aconteció al Sr. Iranzo, hijo también de Onteniente.

3º Incidente del Sr. Masiá.- Estaba acordado que el turno por los vinicultores valencianos le consumiese el Sr. García Berlanga por ser presidente del Sindicato provincial, pero al exponer el Sr. Masiá sus deseos de hablar, la junta accedió desde luego, dándole la representación de toda la provincia y reservando al Sr. García Berlanga el uso de la palabra como diputado electo, a cuyo derecho renunció a última hora. Como estaba prohibido que se leyesen memorias, al leer en vez de hablar una el Sr. Masiá, varios otros señores se acercaron a la presidencia recabando igual facultad, y por ello, y por exceder el tiempo reglamentario, se llamó la atención del Sr. Masiá, como ocurrió con otros varios oradores, sin que estos hiciesen cosa distinta que cambiar corteses frases con la Mesa.

Fuera de estos puntos concretos, nos importa también hacer constar que para el uso de la palabra se establecieron reglas fijas y generales, circuladas profusamente en hoja impresa, y que la Junta no designó personas a este efecto. Obrar de otra suerte hubiese sido exponer al caos y a la confusión más espantosa

Las conclusiones fueron objeto de detenida deliberación por parte de la Junta, que muy bien, permitiéndonos la inmodestia, pudo abrogarse el papel de ponente, puesto que había pulsado la opinión sobre el propio terrero en los principales centros productores y tenía a la vista además las comunicaciones, cartas y oficios de adhesión en cuya mayor parte se exponían también las conclusiones, síntesis de las cuales fueron las del mitin de Onteniente.

Hemos de decir también que si algún diputado a Cortes quedó sin hablar, fue por voluntario desistimiento, y que cualquiera deficiencia que se notase en el recibimiento y hospedaje de las personas que honraron el mitin con su asistencia, fue debido, en primer térmi-

no, a falta de previo aviso, sin que esto excluya lo que pudo ser consecuencia de las condiciones naturales de estos actos y de las de una población rural.

Con esto, y dando las gracias a la prensa por el concurso que en general ha presentado a nuestra obra, a los 1.900 ayuntamientos, 2.800 sociedades agrícolas y obreras, senadores, diputados a Cortes, diputados provinciales y vinicultores que se han adherido al mitin, con la tranquilidad de quienes creen haber cumplido un deber contribuyendo modestamente a despertar las dormidas energías del país productor y agrícola, damos por terminada la misión de la Junta directiva del mitin vinícola del Valle de Albaida, y nos repetimos de usted atentos ss. ss. q. b. s. m.

El presidente de la junta directiva
José Gomar
El Secretario Enrique Alberola”.

L'ensenyament musical a la Vall d'Albaida en 1865 a través dels arxius

AUTOR: FEDERICO VIDAL MARTÍNEZ

Diplomat en Biblioteconomia i Documentació

A l'any 1865, de quan data l'expedient conservat a l'Arxiu General i Fotogràfic de la Diputació Provincial de València, i originat a partir del Butlletí Oficial de la Província de València (BOPV) nº 191 d'11 d'agost de l'esmentat any, que passem a desenvolupar; l'Estat Espanyol es trobava sota el regnat d'Isabel II, amb un govern moderat, en certa mesura més autoritari de com ho havia sigut el de la "Unión Liberal" encapçalat pel general O'Donell fins l'any 1863; el govern moderat, marcat per les dificultats econòmiques, les revoltes a les colònies amb la consegüent pèrdua de part d'elles, etc., desembocarà en la revolució de "la Gloriosa", l'any 1868, la qual va acabar amb l'exili de la monarca i la fi del seu regnat.

Pel que fa a la situació de la província de València, aquesta es va caracteritzar per l'epidèmia de còlera que va entrar pel port de València i va castigar-la durament fins al centre de la Península Ibèrica. La població va minvar considerablement, vivia alarmada i amb escassos recursos per a fer front a la terrible malaltia. A més a més, hem d'assenyalar que la situació era pèssima a causa de les riuades de l'any anterior, fent que es perdera part de les collites i que molts habitants del camp, davant la desesperació per la falta d'aliment, decidiren emigrar a la ciutat. Segons les cròniques de l'època, a València es veien més indigents que mai. La situació era tan greu que l'alcalde de la capital, Ciril Amorós, va ordenar l'enderrocament de les mura-

L'ensenyament musical a 1865 es donava principalment a les bandes de música. (la Banda Instructiva Musical d'Alfarrasí a Alcoi a principis del segle XX)

lles per a donar feina a la gent i de pas descongestionar el cada vegada més saturat centre urbà atacat per l'epidèmia; com a testimoni d'allò, d'aquestes van quedar tan sols les torres de Serrans i les de Quart.

Tots aquests esdeveniments van provocar que fóra una època molt difícil i que la gent del poble necessitara una manera d'expressar els seus sentiments, i posar una nota festiva en les seues vides, on la música, especialment la de banda, va jugar un paper fonamental.

Les bandes de música i la democratització de la cultura al segle XIX

Els instruments de vent, juntament als de percussió, es consideren la base del que entenem per banda de música. D'aquests existeixen testimonis arqueològics des de l'època prehistòrica, però tal i com actualment coneixem les bandes de música, el seu fonament el trobem en les agrupacions formades a les darreri-

En la figura del director de la banda requereien les tasques educatives. (Banda Instructiva Musical d'Alfarrasí, any desconegut)

es del segle XVIII, i a València, entre els segles XIX i XX, l'època en la qual van assolir major expansió.

Per una part, les bandes de música militars van ser les més influents en l'expansió, especialment la Banda de la Guàrdia Republicana Francesa, la primera que va comptar entre 40 i 45 components, depenent de l'acte en el qual participaven. Alguns membres d'aquesta banda ja es dedicaven íntegrament a la música i eren capaços de tocar diferents instruments. Aquesta banda representava el poder adquirit pel poble amb la Revolució Francesa de 1789, des d'aleshores tots els francesos podien accedir a la cultura i la seua música animava al poble per a construir una nova societat, idealment, més igualitària. El recolzament rebut per la formació francesa va ser el referent que van prendre les respectives bandes a tota Europa. Tant va ser així, que alguns dels components, de la ja esmentada formació francesa, es decidiren per crear noves agrupacions d'amateurs per tot arreu del

país i/o es van decidir a escriure música per a elles (molts himnes es van escriure aleshores basant-se en cançons populars), així com també fer adaptacions per a elles a partir del repertori típic de les orquestres, que amb el Romanticisme van arribar a uns alts nivells d'interpretació. En definitiva, entre finals del segle XVIII i principis del XIX la música es va posar de moda; els diferents regiments militars van anar creant les seues pròpies bandes, i als municipis van començar a fundar-se les bandes municipals, sempre inspirades en la tradició militar. Esta proliferació és déu parcialment a que actuaven en actes també civils, fent concerts a l'aire lliure on tot el món en podia assistir, fent arribar la cultura a tots els estatus socials.

Altrament, la Revolució Industrial va propiciar el desenvolupament de la tecnologia dels instruments. Adolf Sax va inventar alguns instruments (els saxòfons, saxhorns, etc.) i va aplicar innovacions inspirades en aquests a alguns antics, com per exemple els pistons de les trompetes, millorant en gran mesura l'afinació i la interpretació, sense deixar de costat l'abaratiment en el cost de la producció i el preu dels mateixos per a que arribaren a més públic. Aquests avanços van ser introduïts per l'esmentada Banda de la Guàrdia Republicana.

L'ocupació a Espanya per part de les tropes franceses de Napoleó Bonaparte va propiciar que al nostre país les bandes militars entraren en contacte, com a França en els pobles. Les investigacions musicològiques atribueixen el fenomen a que aquestes acompanyaven als militars en les campanyes animant a les tropes, fet que produiria un efecte contagi a gran part del territori espanyol, especialment a les terres valencianes. Dit contagi no sols va afectar la Península, sinó també a les terres d'Amèrica on l'afició a les bandes de música es va cultivar i on hui en dia estan també molt arraigades, fent-les evolucionar com el cas de les famoses "Big bands".

Val a dir que no és cap casualitat que molts pobles on van acampar les tropes franceses tinguen una llarga tradició musical, com es pot comprovar a la documentació encontrada. A més a més, els treballs de recerca sobre la Guerra de la Independència, a la Vall d'Albaida, i el pas de tropes d'Ontinyent a Xàtiva, i a la inversa, posen de manifest que va haver contacte entre la població i els militars, i com hem assenyalat anteriorment, les bandes acompanyaven a les tropes. Acabada dita contesa, es van succeir durant tot el segle XIX les Guerres Carlines, que no van fer sinó que la música militar prenera més impor-

tància, fins que als tombants de dit segle va nàixer a València el Conservatori i el Certamen de Bandes. Trobem un exemple localitzat a Alfarrasí, on va acampar una bateria francesa, la qual dóna nom a una partida del terme, i n'hi ha testimoni de l'existència de banda almenys des de l'any 1840, i d'ensenyament musical almenys des de 1865, com es pot comprovar a l'expedient que comentarem i en el qual fonamentarem el treball que presentem.

La figura del director o mestre de banda

No es pot dur a terme una peça musical sense una audiència, per a que s'escolte, els intèrprets, per a fer-la arribar, i algú per a conduir a aquests, per a que siga ben coordinada i l'auditori siga partícip i en gaudisca de la música. Cal dir que el director ha sigut l'encarregat de realitzar aquesta tasca en les formacions bandístiques des dels seus orígens fins al dia de hui.

Com s'ha comentat a anteriors paràgrafs, en origen el director no sols complia amb les tasques de coordinació, a més a més, era l'encarregat de l'ensenyament musical. Es feia càrrec de les classes de solfeig i, depenent del grau de coneixement que podien assolir els alumnes, els ensenyava un instrument o un altre; per exemple i complint amb alguns tòpics que hui encara es donen a les bandes, els menys virtuoses amb el solfeig a la secció de percussió, aquells capaços de llegir millor, a la secció de vent fusta, els més forts a la de metall, etc. Alguns eren capaços de tocar-ne de diferents famílies. Els alumnes més avançats solien aprendre per a poder substituir al director tant ocasionalment, com si aquest deixava el càrrec, pel motiu que fóra (mort, jubilació,...). També es feien càrrec de les transcripcions, i adaptaven partitures

Alguns instruments com el fliscorn o el saxòfon van ser evolucionats a la Revolució Industrial. (Banda Instrumental Musical d'Alfarrasí als anys 1950)

d'obres orquestrals per a banda, o les de banda les adaptaven a les necessitats de les pròpies formacions (moltes vegades no tenien instruments de tota classe o algunes seccions eren de millor qualitat) i, els més agosarats, s'atrevien a fer-ne les seues pròpies. Per açò que comentem ve la tradició d'anomenar "mestre" al director de banda en la parla popular valenciana.

A partir de la informació obtinguda a l'expedient de 1865, sobre les bandes dels municipis de la província de València, es valida allò exposat a l'anterior paràgraf i ens aporta dades econòmiques, en alguns casos fins i tot el salari rebut per la seua feina, que en alguns casos s'inclouïa en els pressuposts municipals però que en sa majoria pagaven els propis músics a partir d'allò que guanyaven a les actuacions, i en el cas de les classes particulars pagaven pel temps impartit, o canviant per aliments del camp en aquells temps tan difícils. També coneixem a partir de la informació obtinguda que el mestre solia ser un músic militar contractat per a desenvolupar esta tasca en cas de bandes o pobles amb més recursos; en el cas de municipis amb menys recursos aquesta funció era desenvolupada pel músic més avançat.

Sintetitzant el que seria el perfil del director o mestre, mitjançant l'estudi de la documentació de l'ADPV, solia ser el d'un músic militar, del més avançat de la banda o del capellà del poble. En el cas de ser militar o un dels components de la banda es feia càrrec de la banda per afició i alguns diners, o simplement per tenir alguna cosa per a menjar, o també, tenir una certa posició dins del poble; l'administrava econòmicament, ensenyava als educands, copiava les partitures, n'adaptava i conduïa en assajos i actes. Si el capellà dirigia la banda ho feia per afició, rebre ajuda en la

celebració d'actes religiosos, a més de tocar amb la banda, i perquè els músics cantaren en els actes litúrgics i on parts d'obres escrites per a grups de cambra eren adaptades als vents.

L'expedient nº 4 de 1865 dels expedients generals de cultura del fons diputació conservat a l'ADPV.

Al Butlletí Oficial de la Província de València (BOPV) nº 191 el dia 11 d'agost de 1865, es va publicar la circular que va generar l'expedient que es conserva a l'ADPV (Arxiu General i Fotogràfic de la Diputació Provincial de València) i en el qual basem el treball que mostrem.

La circular inclosa a la Secció de Foment diu que "segons el Director General d'Instrucció Pública, amb l'objecte de facilitar unes dades sol·licitades pel Govern d'Anglaterra sobre els progressos de l'art musical a Espanya i el grau que el seu ensenyament assoleix entre nosaltres," s'ha de facilitar a la Direcció General: el nombre d'escoles de música a la província, ensenyances amb què conta i professors, alumnes per assignatura i les despeses, si són orfeons, bandes de música, orquestres i etc. Cal afegir que la circular para especial atenció a que es descriga si les despeses són lliurades per la Diputació, els ajuntaments, els alumnes, o de la manera que fóra. El governador d'aleshores a la província de València, Castor Ibáñez de Aldecoa, va encarregar als alcaldes que en quinze dies contestaren de forma ben detallada a la circular "per a no vore's obligat a prendre mesures coercitives"; en altres paraules, volia fer saber que reprendria als alcaldes que no contestaren.

Pel que fa a les respostes dels alcaldes que componen l'expedi-

ent General de Cultura, pertanyent a Foment, nº 4 de 1865, recull les de tots els pobles de la província de València verificades per les respectives a la circular. La importància assolida per la circular és tanta que alguns pobles van arribar a contestar, fins i tot, dues vegades.

En el cas de les respostes negatives, o les quals no comptaven amb ensenyament, si tenien alguna mena de grup musical, deixaven constància, descrivint les fonts d'ingressos, que en sa majoria provenien de les actuacions que realitzaven.

En cas afirmatiu, es feia una descripció del nombre d'alumnes per assignatura (solia ser solfeig i instrument), els ingressos com abans déiem i, de manera especial, en alguns casos com el de Benifaió, a la Ribera, es va detallar el nombre de components de cada corda, donant una valuosa informació de com era una banda formada per 28 individus.

Una particularitat d'aquest expedient, és que dels altres dos arxius de les diputacions de la Comunitat Valenciana, sols trobem aquest que presentem amb similars característiques. No s'ha pogut trobar cap informació relativa a la contestació a l'orde del Ministeri de Foment, ni en l'Arxiu de la Diputació d'Alacant, ni de Castelló, donant-nos a entendre que a la circular sols se li va donar importància a València; i el mateix succeeix amb els arxius de les diputacions de les províncies veïnes de la Comunitat Valenciana, és a dir: Tarragona, Conca, Albacete, Múrcia i les Balears; a Terol no es pot saber ja que no tenen fons d'abans del 1936. Malauradament, ampliant la recerca als arxius de les diputacions de Jaén, Segòvia i Barcelona tampoc s'ha aconseguit trobar res fins el moment. Tot apunta a que

COMARCA	Nombre de pobles	Pobles amb pràctica musical
València (amb actuals pedanies)	13	1
Els Serrans	19	3
L'Horta Sud	12	1
L'Horta Oest	9	0
L'Horta Nord	22	2
La Vall D'albaida	35	7
La Safor	33	2
La Ribera Alta	38	8
La Ribera Baixa	11	4
La Plana de Utiel-Requena	9	1
La Foia de Buñol	9	0
La Costera	21	1
La Canal de Navarrés	8	0
La Vall de Cofrents-Aiora	7	0
El Racó d'Ademús	7	1
El Camp de Túria	16	1
El Camp de Morvedre	16	5
TOTAL	285	45

(Fig. 1) Taula de bandes per pobles de la Província de València (1865)

el governador de la província de València, en Castor Ibáñez de Aldecoa, va intentar establir un cert orde a aquesta, com ja hem dit a la introducció, castigada pel còlera, i com a prova trobem un reglament per a regular la higiene a la prostitució, publicat el dia 1 d'agost, d'aquell mateix any 1865, tan sols uns dies abans de publicar la circular de la música i en qual dicta les normes per a evitar contagis fruit de l'esmentada pràctica.

A més a més, crida l'atenció que el govern d'Anglaterra sol·licite informació del desenvolupament de l'art musical a Espanya, especialment del seu ensenyament. No es coneix la raó exacta a dia de hui, però és molt possible que siga pel bon moment que passen les relacions diplomàtiques entre ambdós països, pel Tractat de Londres signat el 17 de gener de 1861, entre França, Anglaterra i Espanya, pel qual es comprometien a defensar els seus interes-

sos en les colònies del Continent Americà, que en aquells moments intentaven independitzar-se, fet que creava un clima conflictiu al que intentaven fer front junts, i podien prendre nota de com era l'ensenyament a Espanya en el moment que a Europa estan sorgint els conservatoris, front a les escoles privades, i que a València ho farà a l'any 1879. Més enllà, Anglaterra vivia el naixement de la Revolució Industrial, i potser buscava obrir mercat amb els instruments musicals, o de llibres, a causa de l'aplicació dels avanços tecnològics, i en especial la màquina de vapor a les impremtes.

Val a dir que l'expedient trobat a l'ADPV és important per a conèixer la situació de la música a tota la província de València, en un moment molt difícil per la situació sanitària i econòmica però que, malgrat les adversitats, aleshores viu el sorgiment d'un art que a dia de hui encara està expandint-se.

L'ensenyament musical a la província de València a 1865

En la taula adient (figura 1) es mostra la quantitat de poblacions dins de cada comarca amb algun tipus d'ensenyament o agrupació musical, pertanyents a la província de València.

Hem d'aclarir abans de res el cas de la capital, València, amb 12 pedanies (aleshores municipis independents i que van respondre a la circular publicada al BOPV); sols la capital comptava amb pràctica musical. Als efectes que expliquem s'ha representat com una sola a la, que és la pròpia capital. Allí trobem fins a 9 institucions d'ensenyament musical entre les quals estan la Societat Orfeó Valenciana i, altres 6 com són les Escoles Pies, el Col·legi de Nostra Senyora de Loreto, el Col·legi Sant Pau, el Col·legi Santa Rosa, la Casa de l'Ensenyament i el Col·legi Ibèric, en els quals l'ensenyament de música era complementari a l'en-

senyament en general, i s'impartien classes de piano, solfeig i cant; a més a més de l'única acadèmia especialitzada en música era la situada al carrer de les Ànimes, on Teresa Solera, mestra pel Conservatori de Milà (Itàlia) i del de València a la seua fundació a 1879, ensenyava piano i cant; ella mateixa impartia classes a la Casa de l'Ensenyament, per 2000 rals, dels quals 600 es destinaven al pagament del lloguer del piano. Segons la documentació, tan sols una corresponia a banda de música, formada per jornalers del camp, per tant no era professional, i que assajaven per les nits a l'antic carrer de Morvedre, actual de Sagunt amb l'objectiu d'actuar a les festes del seu barri o altres de la ciutat.

Seguint, a les comarques que comptaven amb algun tipus d'ensenyament, segons l'expedient, i per orde de més a menys pobles que responien a dita pràctica tenim:

- la Ribera Alta, amb 8 de 38 pobles
- la Vall d'Albaida, amb 7 de 35 pobles
- el Camp de Morvedre, amb 5 de 15 pobles
- la Ribera Baixa, amb 4 d'11 pobles
- els Serrans, amb 3 de 19 pobles
- la Safor, amb 2 de 33 pobles
- el Racó d'Ademús, amb 1 de 7 pobles
- la Plana de Utiel-Requena, amb 1 de 9 pobles
- l'Horta Sud, amb 1 de 12 pobles
- els Serrans, amb 1 de 13 pobles
- la Costera, amb 1 de 21 pobles, que comptaven amb ensenyament.
- Les comarques que no comptaven amb aquest tipus d'ensenyament eren:
- l'Horta Oest
- la Foia de Buñol
- la Canal de Navarrés
- la Vall de Cofrents-Aiora.

A la vista de les dades obtingudes, puguem determinar que l'ensenyament musical no era el mateix a València, la capital, que a la resta de la província. La diferència principal radica en el nivell econòmic de l'alumnat, que era de tipus acomodat en el primer cas, i de gent amb escassos recursos a les comarques, on compaginaven l'activitat musical a les feines agrícoles, en una època difícil per l'epidèmia de còlera i les males collites, com anteriorment hem assenyalat. Així i tot, en les darreries del segle XIX, es va donar una acostament del poble a la cultura, i les bandes de música van contribuir al fet complint amb una funció social, la del fenomen que alguns autors anomenen "democratització de la cultura". D'aquesta manera, amb més o menys recursos s'intentava allisonar o "instruir" a la gent del poble pla, i potser aquest el motiu de que moltes bandes de música porten, a dies de hui encara, a la seua denominació l'adjectiu "instructiva" o "instructiu".

En allò referit a la Vall d'Albaida, puguem observar que és la segona posicionada en nombre de pobles amb ensenyament musical, segons trobem a la documentació, però a més a més, n'hi ha poble que compta amb més d'una banda de música com el cas de Bocairent. Estos aspectes els desenvoluparem en el següent apartat.

Per últim, trobem comarques que no comptaven amb cap tipus d'ensenyament, que podria ser que estiguera germinant la llavor aleshores, o que simplement, els alcaldes no volgueren donar a conèixer allò que ocorria als seus pobles pels motius que fóra.

L'ensenyament musical a la Vall d'Albaida a 1865

Segons les dades recollides a l'expedient i com s'ha anat comentant al llarg del treball, l'element comú a l'ensenyament musical a la Vall d'Albaida, i a la resta de les comarques de la província de València és que, majoritàriament, es produïa a les bandes de música. També hem comentat que a la Vall, i les comarques centrals, és on es concentren la majoria de bandes.

En total com ja hem apuntat eren 7 dels 35 pobles d'aleshores (incloem la pedania de l'Aljorj que aleshores no depenia encara d'Albaida). Entrant en detall, segons la documentació, els pobles de la Vall on s'ensenyava música eren:

Aielo de Malferit: allí s'ensenyava orquestra i banda, la qual feia que s'havia format feia dos anys, aleshores des de 1863 aquest poble tenia banda de música.

Alfarrasí: comptava amb 21 alumnes, que en sa majoria eren

La uniformitat de les bandes és una clara influència de les bandes militars. (Banda Instructiva Musical d'Alfarrasí als anys 1940)

jornalers del camp, i estudiaven les assignatures “d’orquestra i banda militar”; a més a més, s’explica que tenia un sol mestre, a qui ells mateixos pagaven amb el que treien de les actuacions.

Atzeneta d’Albaida: Tenia una banda de música de 16 components, en la qual el director era el músic més avançat; també es fa constar que es finançaven a partir dels diners de les actuacions realitzades als pobles que anaven a tocar.

Bocairent: s’explica que no es coneix escola de música des de l’ajuntament però es va fer constar que comptava amb dues bandes de música amb 25 o 30 components cadascuna sense professor, i les despeses corrien a càrrec dels músics. És molt possible que no es volgués detallar més per algun tipus de distanciament polític, però amb un nombre tan nodrit de músics, de segur que aprendrien, almenys els uns dels altres.

Montaverner: comptava amb una banda militar formada per 21 músics en la qual el mestre no cobrava i els alumnes eren en sa majoria camperols, segons consta a la contestació del seu alcalde.

Ontinyent: la música era ensenyada pel mestre de capella de l’Església Major, on ensenyava solfeig a “alumnes voluntaris”, que s’explica que eren un total de 4 xiquets.

Quatretonda: comptava amb una banda de música formada per músics aficionats, dedicats a conrear l’agricultura, baix la direcció d’un altre, també llaurador, que tenia “més instint musical”; afegeix la contestació: “sols aspiren a eixir tocant pel poble a les festes dels seus patrons”. Aleshores no era una escola oficial però sí que en dona informació sobre l’ensenyament.

La uniformitat va anar evolucionant però hui en dia encara està present. (Banda Instructiva Musical d’Alfarrasi als anys 1950 en Alcoi)

Conclusions

Després del que hem trobat i explicat al llarg del treball presentat, les respostes dels alcaldes de la província de València a la circular publicada al BOPV d’11 d’agost de 1865, que formen l’expedient general de Foment nº 4 de 1865, conservat a l’ADPV, es pot esbrinar una síntesi sobre el panorama de l’ensenyament de música a la província de València, que hem fet al corresponent apartat.

Com a resposta a la petició del govern d’Anglaterra, si dita petició tenia l’objectiu de comprovar com funcionaven les escoles, conservatoris o acadèmies, es pot concloure que no estava reglat ni era oficial, com a l’actualitat. A la capital s’ensenyava música en institucions íntegrament educatives, i com a activitat complementària a les classes. Seguint, si entenem que la petició tenia com a objectiu saber el nivell de desenvolupament, per a fer un estudi del mercat espanyol per a vendre instruments, llibres, o qualsevol cosa, a València n’hi havia un mercat en expansió perquè era un moment en el qual es destinaven diners per a començar bandes als pobles, com el cas de Sueca, on l’ajuntament va destinar una partida de 4500 rals, per a l’any següent; però pel que fa a Espanya no seria massa satisfactori per l’escassa re-

percussió de la circular del Ministeri de Foment, a les províncies que tenim notícia.

Respecte a les províncies veïnes, com a l’anterior paràgraf hem dit, no s’han pogut trobar dades similars d’aquells anys, però comprovant que les comarques de la Ribera i la Vall d’Albaida eren les que tenien més pobles amb música es pot suposar que a la província d’Alacant també n’hi havia gran activitat musical, i sabent que a Alcoi, Cocentaina i Muro de l’Alcoy, entre altres, ja comptaven amb música queda clar que les comarques centrals de la Comunitat Valenciana eren les de més activitat musical, especialment de la música de banda. A Castelló, observant que les comarques tenen menys pobles amb música, puguem pensar que no n’hi havia tanta afició com a València, però n’hi haurien de segur pobles amb música per la proximitat a Tarragona, on sí que hem pogut constatar que n’hi havia música, i de banda, a la Casa de Beneficència.

Repasant a nivell provincial, l’ensenyament de música en general era diferent de la ciutat de València a les comarques. A la ciutat, l’ensenyament, principalment, estava dirigit a alumnes de famílies de nivell econòmic de mitjà a alt, i sobretot dedicat al cant i instruments, diferents dels del conjunt

de vents, encara que excepcionalment es trobava la banda del carrer Sagunt, la qual estava formada per llauradors i jornalers. A les comarques, el panorama era diferent perquè l'ensenyament anava dirigit a la formació de bandes de música, a excepció d'alguns municipis com Cullera, que com ja s'ha esmentat anteriorment, comptava amb alumnes de solfeig i piano.

Dins de la Vall, l'ensenyament de música a l'any que estudiem tenia, en comú amb les altres, que es realitzava en i per a les bandes de música, a excepció d'Ontinyent, com ja hem assenyalat. La figura del director o mestre no diferia del que ja hem comentat amb anterioritat; en la major part dels casos es tractava del músic que més coneixements tenia i ensenyava als seus deixebles tots els instruments, triava el repertori, transcrivia i, probablement, feia d'ajustador contractant les actuacions i cobrant o repartint els diners o beneficis que pogueren traure. També trobem el cas d'Ontinyent, excepcional a la Vall, però que tenia en comú amb altres parts de la província, a més a més, que l'Església mantenia molts llibres i tractats que ajudaven en gran mesura a l'aprenentatge.

Cal afegir que el fet musical de la Vall a l'any 1865, té molt a veure amb el pas de les tropes franceses i la Guerra de la Independència, on les tropes passaven d'Ontinyent a Xàtiva, i com hem pogut comprovar, els pobles amb música es troben a camí d'una a l'altra, excepte Bocairent, que per la seua altura també puguem considerar que seria un punt estratègic.

Memòria, arxius i música

Hem de fer una reflexió de tot el que té a veure amb la transmissió de la informació, i pensar que allò que perdura en el temps és el que queda

escrit, però per a això ha de "quedar" com ja hem assenyalat.

Els conflictes bèl·lics que assetgen tot el món han tingut com a un dels seus principals objectius la destrucció dels escrits guardats als arxius i les biblioteques. El motiu radica en vèncer a l'enemic i llevar-li l'essència que guarda la documentació, que fa que un poble es pugui reivindicar com a tal.

A dia de hui a la Vall d'Albaida, la música és part important de la seua societat. Cada poble té músics i la majoria compten amb una escola de música, o dues, i fins i tot existeix una institució a nivell comarcal que exerceix la tasca de l'ensenyament. Trobar les arrels del fenomen que vivim hui en dia ve a corroborar que no es pot descuidar el patrimoni històric i cultural, del qual formen part tots els habitants de la comarca o aquells que allí tenen les seues arrels.

La música constitueix una base essencial i per a que no se n'apodere l'oblit, hauria d'anar recollint-se la informació de cada institució musical, i conservar-la. En aquest sentit, els arxivers i bibliotecaris estan realitzant una important tasca d'ajuda a la recerca historiogràfica, que en estos dies està prenent una especial rellevància a raó d'estudis publicats, que es centren en les bandes de música, un tema que n'havia estat un poc descuidat per no considerar-se important i que el dia a dia ha vingut a posar d'interès general.

REFERÈNCIES DOCUMENTALS:

ADPV. BOPV nº 191 (11 d'agost de 1865).
ADPV. Fons Diputació. Secció Foment. Cultura. Expedients Generals de Cultura nº4/1865.

BIBLIOGRAFIA:

- ALAPONT MARTÍN, Llorenç [et al...]. Tesoros monetarios de Valencia y su entorno. València: Ajuntament de València, 2005, pàg. 332
- ASENSI SILVESTRE, Elvira. Música, mestre! Les bandes valencianes en el tombant del segle XIX. València: Servei de Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2013
- ASTRUELLS MORENO, Salvador. La Banda Municipal de Valencia y su aportación a la historia de la música valenciana. València: Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2003
- BADENES MASÓ, Gonzalo (Dir.). Historia de la música de la Comunidad Valenciana. Valencia: Prensa Valenciana [etc.], 1992
- BLAS NÚÑEZ, Amparo; ORIOLA VELLÓ, Frederic. El mirall pautat: Recull d'expressions i parèmies musicals en la tradició popular. Gandia: Tivoli edicions, 2012
- CAMPOS AÑÓN, Marcos. La Música Vella de Montserrat. Catadau: Gráficas San José, 2013, p. 15
- FEO PARRONDO, Francisco. La epidemia de cólera en San Fernando de Henares (1865). Nimbus. nº 15-16, 2005, pp. 57-72
- FONTESTAD PILES, Ana. El Conservatorio de Música de Valencia. Antecedentes, formación y etapa primera (1879-1910). València: Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2006
- GISBERT, Rafael. Gomis en Londres: 1826-1829. "Un trío filarmónico". Almag: Estudios i Documents. nº XXVII, 2011, pp. 6-15
- GOBERNA ORTIZ, Fernando. "Las tropas francesas durante la ocupación de San Felipe (Xàtiva) y pueblos del Valle de Albaida en la Guerra de la Independencia (desde Enero de 1812 a Julio de 1813)". Almag: Estudios i Documents. nº XXIV, 2008, pp. 6-34
- GUERENA, Jean-Luis. La prostitución en la España contemporánea. Madrid: Marcial Pons, 2003
- JIMÉNEZ CAVALLÉ, Pedro. La música en Jaén. Jaén: Diputación de Jaén, 1991, pp. 170-179
- MADOZ, Pascual. Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Madrid: [s.n.], 1846-1850
- MONLLEÓ PERIS, Rosa. La burguesía valenciana en el Sexenio Democrático: librecambismo y cuestión social. [Castelló]: Universitat Jaume I, 1996
- MÚRCIA i CAMBRA, Miquel Àngel. Gomis: l'altre, el mateix. Almag: Estudios i Documents. nº XXVII, 2011, pp. 16-25
- ROBLES MENDOZA, Román. La banda de músicos: las bellas artes musicales en el sur de Ancash. Lima: Universidad Nacional Mayor de San Carlos, 2000
- SANCHIS MORENO, Francisco José. El Hospital General de Valencia y su Archivo (1512-1868): 350 años de información y documentos. València: Institució Alfons el Magnànim, 2012, p. 15

Deturpacions, barbarismes i equívocs del llenguatge: uns quants exemples vius (també escolars) a Ontinyent

AUTOR: JOSEP SANCHIS CARBONELL

Tècnic de Promoció Lingüística de l'Oficina de Promoció i Ús del Valencià de l'Ajuntament d'Ontinyent. Coordinador del Centre d'Autoaprenentatge de Llengües (CAL) del Centre Públic de Formació de Persones Adultes (CPFPA) "Sant Carles" d'Ontinyent

Una veu llegia en veu alta el rosari des d'un llòbrec cantó de l'altar, i la resta responia amb un murmuri monòdic des dels bancs. Era prou més una remor que un recitat. Llatínades com *Stella matutina* es transformaven en expressions delirants com *Cistella matutina*, que em feien tornar a la realitat. Les ignoràncies solen ser atrevides i, algunes, fins i tot divertides

Josep Piera, *Putà postguerra*

«A Ontinyent això de trabucar paraules és un divertit costum: des de canviar *vertiente* per *serpiente* en l'himne del Cristó a la senyora Maria aquella que no sabia la causa de la falta de fills: "Jo no sé si és que jo sóc esmèril, o el meu home és omnipotent, però en vint anys de vida marítima que portem no hem tingut transcendència, ni siquiera un alboroc"»

("De dependències i independències", editorial de *Crònica*, núm. 693, Ontinyent, 17 d'octubre de 2008)

"—Mera que bovo que estàs!"
—Bovo pels peus."

"Ser del poble de la mera"
Popular

(Bocaviu)

Introducció

L'origen etimològic del mot que encapçala aquest treball de filologia recreativa, "deturpació", paraula lletja segons les nostres preferències estètiques, és el següent: *deturpatione* < *de-*, *turpo* < *turpis*, *-e*, la qual paraula significa, precisament, "acte de deturpar, desfigurar o enlletgir" (paraules com "recaça", "monjoia", "pebrella" i "albarís" serien boniques per al nostre gust, així com "fenoll", "rierol", "fenàs", "bonior", "bonegar"...). Deixant de banda ara les bondats dels mots — la qualitat, la lletjor o la boniquesa subjectiva que desprenen per a cadascú—, en molts dels exemples que oferim en l'apartat 2, si ens els prenem amb el sentit de l'humor que requereixen aquests casos, de segur que hi trobarem mostres divertides del llenguatge popular oral de base dialectal, captades al vol, exemptes de malícia, paraules i expressions sentides pronunciar, sobretot, a persones de 50-60 anys en amunt que, davant un colp d'indignació o de sentiment de ràbia, en lloc de "malícia" dirien, segurament, "malíccia". (1)

Val a dir però que les deturpacions es relacionen amb les incorreccions, els castellanismes i els vulgarismes del llenguatge, principalment en el registre col·loquial, i no només les que afecten o enlletgeixen la nostra llengua, sinó les

llengües en general. Ramon Solsona indica en aquest sentit que, "quant a les incorreccions, cal distingir entre els castellanismes i els vulgarismes propis del català. Totes les llengües tenen un registre popular que s'aparta de les normes i que sovint denota una certa falta de cultura. A l'home de la maleta [sic, novel·la de Ramon Solsona, 2012], al costat de castellanismes flagrants, hi ha molts vulgarismes [alguns dels quals reconeixem ben bé nosaltres, parlants del valencià d'Ontinyent] que són genuïnament catalans (de jonollons, can xixanta, enrecordar-se'n, boranit, etivocar, solsament, vem anar, prèmit, quansevol, sapiguer, etc.)". (2) Com a conseqüència de l'allunyament de la gramàtica que assenyalava Solsona, és força probable que cresca la creativitat lèxica passiva, tot i que fora de la normativa.

Parlant de castellanismes, en el nostre treball hem cregut convenient considerar com a deturpacions mots de la llengua veïna com ara "atún", "hasta luego", "esto", "rato", "peca", "frotar", "tobillo", "estamos en ello"... que contribueixen a fornir/enlletgir la nombrosa llista de barbarismes lèxics del valencià i expressions alienes a la nostra llengua.

El contingut d'aquesta mostra de "mots lletjos" i de vegades i ahora "graciosos", que certament de-

nota una escassa formació cultural i un pobre coneixement lingüístic en el registre formal, llegit i escrit per part de les persones de qui hem oït els exemples, se situa en el pla oral, i rarament són paraules i expressions que formen part dels registres escrits més enllà dels diàlegs novel·lats en què hom vol remarcar les característiques o la procedència lingüísticocultural d'algun personatge concret.

Pel que fa a l'àmbit d'ús, cal dir que les expressions de l'apartat 2 les hem podades sobretot en l'entorn administratiu, pròxim als serveis socials municipals. Així, tant hi trobem expressions d'ús general (“costra” per “crosta”, “ixe” per “eixe”, “analis” per “anàlisi”...) com d'ús més restringit (“anar a la golopeda” per “anar a la logopeda”, “certificat de convenència” per “certificat de convivència”, “tindre desclassificació d'ossos” per “tindre descalcificació d'ossos”...). I amb algun esguit en castellà: “monicipio” (“ya no vivo en este monicipio”), “pareja de hechos” (“parella de fet”), “médico florense” (“metge forense”; “forense”).

Les errades lingüístiques són més o menys involuntàries, o més o menys interessades per provocar gràcia amb més befa que no altra cosa; per dislèxia, equívocs, casos de jargons fonètics o “lenguatge inintel·ligible per alteració de l'ordre de les síl·labes, l'aparició de neologismes i la impossibilitat de reconèixer la sintaxi de les oracions” (3) i altres trastorns relacionats amb la psicolingüística; o el fet de dir una paraula per una altra, afèresis o “fenomen de pèrdua o caiguda d'un o més elements en posició inicial de mot”, apòcopes o “fenomen de pèrdua o caiguda d'un o més elements en posició final de mot”. (4) Vulgarismes. Barbarismes (castellanismes). Però també termes genuïns: “prestament” (“prestació”,

“préstece”). Sense tindre en compte la varietat d'equivocacions comeses, orals i escrites —un veritable desgavell—, alhora d'emprar el nom oficial del topònim major de la ciutat, Ontinyent: Onteniente, Ontenient, Ontenien, Ontenién, Ontinient, Ontinien, Ontinién, Ontinyen, Ontinyén, Ontinyet, Ontinyent, Onteyent, Otiyent, Ontiyet, Fontinyent... (5).

I aquesta forma que sembla vinguda d'un altre planeta: Ontee nenta, que llegim en una targeta de reclam comercial (“Javed Iqbal Doner Kebab Pizza Palasa – Santo Domgeo Ontee nenta Velnieia – Bajo. 16”).

Per al bon anar en el tema que ens ocupa, a fi de traure'n el màxim rendiment possible, cal parlar especialment a la llengua de les “iaies”. És cert: les nostres àvies, al costat d'una pronúncia plena i rotunda, encara i per molts anys, del millor valencià oral i d'una rica i sana fraseologia, (6) en adreçar-se als néts “amollen”, amb la naturalitat més involuntària del món i per influència perniciosa sens dubte, entre altres factors, de la televisió aclapadorament castellana, parau-

les com “regalo”, “frío”, (“fa frío”), “secreto”, i formes com “arrossito”, “brassito”, “colegio”, “caballo”, “caballito”, “sumo”, “recao”, “mandao”, “recuerdos!”, “limpiessa”, “recreo”, “columpio” (on ha anat a parar la nostra “engronadora”?), paraula d'eixes de quan érem infants); i fan anar també “de paseo”, i diuen “selebro” en lloc de “cervell”, “almóndigues” per “mandonguilles”; i per Nadal “Navidat” (per als més jòvens “estos Nadals”) i “Nochebuena”, i avança “Nochevieja”, que encara no s'han pogut “carregar” l'1 de novembre, “Tots Sants”; i “enero”, “maio”, “junio”, “disiembre”... i altres “perles” per l'estil. I es queden tan amples.

També hem de ser observadors de la llengua de les “nores” i del parlar de més d'un gendre (i per extensió la llengua dels fills escolars —ho avale amb l'experiència del meu fill de 8 anys—, víctimes d'un ambient i d'un clima lingüístic gens favorable en el sentit de propiciar un bon ús del valencià); i atents al parlar del públic en general que, tot i haver tingut ja la possibilitat d'estudiar el valencià i/o en valencià, i conèixer per tant els rudiments més elementals de la gramàtica i els

Patrimoni d'Ontinyent es degradada, com la nostra llengua

dicionaris, diuen “sierre” per “cremallera” o “curtcircuit”, “hombro” per “muscle”, “fruta” per “fruita”, “cualquier” per “qualsevol”; “qué camp més gran”, “qué ferro més rovellat”, “qué olor més forta”, “qué muntanya més bonica...” per “quin camp més gran”, “quin ferro més rovellat”, “quina olor més forta”, “quina muntanya més bonica...”. I al bar demanen una “jarra” (de cervesa) per una “gera” (7) o “pitxer” de cervesa. I al “pal”, mot molt de pati d’escola —certament una “branca” o “rama”—, l’anomenen “palo” (“solta eixe palo!”) en comptes —“en ves” diria més d’u— de “bastó”, “garrot”, “vara” o “barra”, segons com; i “jamón” es menja el “pernil” o el nostrat “cuixot”, que quina llàstima que a hores d’ara haja pràcticament desaparegut de l’ús verbal quotidià. En canvi, “pernil dolç” sembla guanyar terreny a “jamón de York”.

Amics inconscients del “malo” (“no sigues malo”) que cada dia s’aferra més i desplaça els nostres “roín”, “bord” o “dolent”; del “ni siquiera”, del “al dia sigüent” per “l’endemà” o “sendemà”; del vulgar “sinvergüensa” que es pot esquivar bé dient “pocavergonya”, “desvergonyit” o “descarat”; amics de les “mulettes” de quatre “pates”, perdó, “potes”, i enemics de les “crosses” (al capdavant, la llengua també, com deia Ovidi Montllor, “tot explota pel cap o per la pota”); còmplices dels “dibujos” (animats) dels seus fills: “porta’t bé o no voràs dibujos hui”; de la “playa”, dels coents “cole” (de “col·le” i “col·legi”) i “cumple” de “cumpleaños”; dels “esto” i dels “ellos” i “aquellos” provocadors d’urticària; de l’omnipresent “algo”, del “¡vale!” i del valencianitzat “val”(!) —tics de parla per a més d’u—, que és tant mot substantiu (“bo”, “comprovant”, “resguard”, “justificant”, “tiquet”, “bitllet”) (8) com forma verbal provinent de “valer” o “valdre”, tot en

detriment dels nostres “d’acord!”, “entesos!”, “conforme!”, “bé!”, “molt bé!”, “ja està bé!”, “prou!”, “ja n’hi ha prou!”, “exacte!”, “oi!”, “clavat!”, “adéu!”, “a reveure!”, “gràcies!”. I és que, com assenyala Pere Ortís, i segurament té raó, «“algo” i “vale” (“val”) són els dos barbarismes que més enlletgeixen la llengua catalana». (9)

Ai, el “¡vale!”. Mireu si ha penetrat amb força la forma “vale” en la llengua oral que fins i tot la fa servir Jaume Cabré en la seua extensa i magnífica novel·la Jo confesso, en els diàlegs: “—És l’objecte més valuós de la casa, vale?”. “—És que no ho sap nigú: ni el seu editor, vale?. “—No te’m posis feminista: et parlo com a amiga; no em burxis, vale? (10)

I fan seu i diuen “duda” per “dubte”, “valla” i “verja” per “tanca” (“barrera”) i “reixa”, respectivament; “canica” per “boleta”, “en serio” per “de veres”, “cuida(d)o” per “compte!”, “espai!”, “alerta!” o “cura”; “mofletes” per “galtes”, “sombrella” per “para-sol”, “charco” per bassal, “colxó” (<“colchón”) per “matalàs”, “matalaf” o “matalap”, que mira si hi ha maneres de dir-ho; “avispa” per “vespa”, “peca” per “piga”, “bordillo” per “rastell”, “tobillo” per “turmell” o el popular “garró”, “rellano” per “replanell”, “curva” (de carretera) per “revolta”, “madera” per “fusta”, “sobaco” per “aixella”, “rato” per “estona”, “prenda” (de roba) per “peça”, “semilla” per “llavor”, “atún” per “tonyina” o el nostre entranyable diminutiu “tonyinet”, “cuenco” per “bol” o “vas”, “frotar” per “fregar”, “sandía” per “meló d’Alger”, “vi tinto” per “vi negre”, “provar de sal” per “tastar de sal”. En fi...

Serà reversible la cosa i algun dia direm bé i com toca els noms de les coses que ens rodegen?

Partidaris sense adonar-se’n, tants i tants parlants valencians, de l’“¡ojalá!” (l’“òcala!” del pare) pel normatiu “tant de bo!” i els col·loquials “aixina fóra!” i “què més voldria!”; del nefast “con lo cual”, tan contrari a la salut de la nostra llengua; de l’“uno”, del “ninguno” en comptes del “cap” tan genuí, del “bueno” i del còmode, multifuncional i un pèl amanerat castellanisme “buenaas” que, increïble però cert, està substituint pràcticament, com més va més, i cada dia en més àmbits i situacions comunicatives, els nostres “bon dia!” (o “bon dia i bona hora!”) i “bona nit!”. I què en direm del “buenas tardes” (“moscardes?”), respondria el car amic David Mira al “buenas tardes”). I encara podem arribar més lluny, afonats en el desfici. A hores d’ara, en què ni tan sols tenim assegurades les nostres ancestrals fórmules de salutació.

Seguidors sense aturador del tan nostre “valencianíssim” castellanisme “entonses” (veg. l’apartat 2. Exemples, s.v. “Entonses”), de l’“aunque”, del “desde luego”, de l’“hasta luego” o “taluego” eixe ignominiós (11). I del cada volta més sentit, tant que escama les orelles, “estamos o estem en ello”, i dels pobres “gemelos...”, si sempre han sigut “bessons!” i “bessonades!”. Adeptes passius d’altres barbaritats lèxiques que s’allunyen i molt del valencià hereditari tradicional.

Influïts directament per la llengua gran veïna, els poderosos mitjans de comunicació gairebé exclusivament en castellà, i la llengua etiquetada dels productes comercials: “tenim una loció molt bona contra els piojos, està d’oferta” [«“polls” voldrà dir», la farmacèutica, remugues entre dents]; tot adobat d’un concepte que anomenarem “manca de consciència lingüística” que no ajuda gens a valorar com cal la llengua catalana.

na. Així, seguint Antoni Lluïa, “el que hem de fer per salvar la nostra llengua, per evitar que en unes poques generacions deixi per sempre d’esser parlada, i que d’ella i de nosaltres no en cantin pus galls ni gallines, és conscienciar-nos del valor de la nostra llengua i de la nostra responsabilitat individual i col·lectiva envers la seva conservació”. (12) Aquesta manca de consciència lingüística, déiem, aboca a no tindre cura del llenguatge oral, replet de castellanismes del tot innecessaris.

Per què l’absurd “hasta luego” (“hasta luec”, extremant la bro-ma), tan arrelat i difícilment bandejable ja de la parla, si podem dir “adéu!”, magníficament recuperat fins i tot per les persones grans al costat d’“¡adiós!” —de vegades se sent “iós”, “iós”—; si podem fer servir amb naturalitat mots com “cendrer” —potser ja ha quedat arrere definitivament el “senisero” dels vells fumadors—; i “tallat”, “soroll”, “plàtan”, “maduixa”, “raspall” (de les dents)... i “calçotets”, “forqueta” i “tovalló” (mots escolars com l’estàndard “globus” que ho engloba tot i arracona els hereditaris “bomba” i “bufa”) o, amb més dubtes, els adverbis “aleshores”, “després” i “abans”: “Abans...”. “Abans?”; això ho deia jo antes”? (13). I més i més mots recuperats o en procés de recuperació, això esperem, que permeten albergar l’esperança de sanejar part del nostre lèxic malmés; paraules com: “cap de setmana”, “fem”, “cognom”, “adreça”, “telèfon”, “estalvi”, “bústia”, “banyes”, “furgadents”, “arracades”, “ànec”, “balena”, “natalici”, “gespa”, “terratrèmol”, “esquirol”, “aixeta”, “lleixiu”, “sostre”, “barret”, “suc”, “vorera”, “conte”, “paperera”... Gràcies sens dubte a l’amenaçada presència del valencià a l’escola, al món editorial i al conreu literari dels nostres escriptors.

És veritat: per què “hasta luego”, si podem emprar a més d’“adéu” l’angelical “adéu-siau”, l’allunyat “a reveure”, el republicà “salut”, per no reivindicar fórmules de comiat de l’estil de “fins després”, “fins ara” (i el seu híbrid germà bessó “hastara”), els curts i expeditius “au!” i “bo!”, clar i ras, i les fórmules com ara “ja ens vorem!” i “no et faces tant de pregar”: «Quan s’acomia em féu: “m’alegre molt de vore’t, però no et faces tant de pregar”». (14) O el magnífic desideratiu “que estigau bons” que els nostres avis i àvies ens desitjaven en anar-se’n a “jaure”?

Per acabar, sentim com sona açò: “Buenas! Vullc un bocadill de jamó i ques, i un carajill pa endespués”, frase que hem sentit dir amb sorna a més d’un valencià lingüísticament conscienciat.

“Vale, bueno, hasta luego; estem en ello. Buenas tardes”: al remat, una altra mena de deturpació tant o més lletja que les deturpacions deturpacions. Pobra llengua nostra i de qui siga!

I com que trobem que és més interessant, il·lustratiu i divertit l’apartat que ve a continuació, passem als exemples concrets i donem per conclosa la introducció, sense cercar altres conclusions que les evidenciades més amunt quant a la mala salut de ferro del valencià.

EXEMPLES

Abre *Arbre*. “Els de Mig Ambient han tallat els arbres de l’Estació”.

Agujero *Agüero*. Auguri, averany. “Jo hi ha dies queestic de mala[*g*]ujero, i entonses...”.

Alboroto *Aborto*. Avortament. “La meua germana va tindre dos alborotos”.

Alteració *Antelació*. “Comunicar-ho en alteració”.

Amoto *Moto*. Pronunciat “amoto” per fonètica sintàctica: la moto

> l’amoto.

Ampatronat *Empadronat*.

Analís *Anàlisi*. “M’han de fer un analís de sang”.

Anapolític *Apolític*. “Jo sempre sóc anapolític”.

Anar a la golopeda *Logopeda*. “Me’n vaig, que he de dur la xiqueta a la golopeda”.

Anjuntament *Ajuntament*. “En l’anjuntament t’arreglaran els papers que et falten”.

Aparcaero *Aparcament*. “Buscava aparcaero i no en vaig trobar en cap puesto”.

Apartament *Aparcament*. “És difícil trobar apartament en este carrer d’ací darrere”.

Apartar *Aparcar*. “Apartar el cotxe”.

Apreparar *Preparar*. “Aprepara’t, que vaig”.

Arràdio *Ràdio*. Pronunciat “arràdio” per fonètica sintàctica: la ràdio > l’arràdio.

Arreglar-se el suicidio *Subsidi*.

Arrossito *Arrosset*. “Acaba’t l’arrossito que no et faràs fadrí”.

Arútjol *Orútjol*. Valencianització d’*orujo*. “Camp de l’Arútjol”. Al barri de Sant Rafael d’Ontinyent hi ha el carrer de l’Orútjol.

Asseguro *Assegurança*. “Vinc de parlar en l’asseguro, a vore si m’arreglen la taca del trespol”.

Assiàtica *Ciàtica*. “Em fa mal l’assiàtica i no em puc ni moure”.

Assistesta *Assistent*. “Ja ha vingut l’assistesta?”.

Assunt *Assumpte*. “Com va l’assunt?”.

Astrosis *Artrosi*. “Tinc una astrosis astrossà”.

Astrument/Estrument *Instrument*. “Pau, agarra l’astrument i no te’l deixes damunt la cadira”.

Auia *Aigua*. “Esta auia està calenta”. “L’auia del Pou Clar és la millor que hi ha”.

Auieta *Olleta*. “Pou l’Auieta”.

Aulor *Olor*. “Quina aulor més roín fa ací!”.

Bal·leari Balneari. “A tu lo que et fa falta és anar a un bal·leari”.

Barcacana Barbacana (per dissimilació consonàntica de la *b* i assimilació a la *c* [ká]). “Aquell dia va ploure tant que es va rebentar la barcacana”.

Bargina Albergina, albergínia.

Bicicleta Bicicleta. “Esta xancla de bicicleta que veus ací era del meu iaio”. Veg. vecicleta.

Belcro Velcro, veta adherent, per *bacon* [beicon]. “Primentonets omplits de formatge i belcro”.

Beneficiència Beneficència. “Vaig estudiar en la Casa de Beneficiència de València”.

Béurer Beure. “Només fa que béurer”.

Bissagra Viagra. “Qualsevol dia estic prenent-me jo la bissagra ixa, que açò comença a fallar ja”.

Bora Bona. “Bora nit cresol, que la llum s’apaga”.

Brassito Bracet. “Ton pare no vol agarrar-te al brassito, res de brassito, caminar un poquet”.

Bravo Forma acurtada per afèresi *sui generis* de referir-se a Caprabo, una empresa de distribució d’origen català centrada especialment en l’alimentació. Veg. ca Bravo.

Broncomonia Broncopneumònia.

Bronconomia Broncopneumònia. “Tots en bronconomia i el xiquet ben destapat, a gosades vida!”.

Calitro Eucaliptus. “Bany de calitro”.

Ca Bravo Caprabo. “Això m’ho vaig comprar de ca Bravo”. Veg. bravo.

Cagarnera Cadenera. “Estes cagarneres d’ací que veus són les que canten més de totes”.

Camarer Cambrer (per ultracorreció).

Càmbit Canvi. El grup consonàntic *nv* es pronuncia *mb* i s’hi afig una *t* adventícia. “No tinc càmbit”.

Caraquillo *Carajillo*, rebentat. “Posa’m un caraquillo de conyac”.

Carnestortes Carnestoltes. Creuament per confusió de *carnes* “carns” (segurament haguera volgut dir “comes”) i *toltes* “llevades” (“tortes”): *Camestortes*. “Entonses el xiquet eixirà en el Carnestortes de l’escoleta”.

Carsé Jersei. “Este carsé de llana calfa molt”.

Catastro Cadastre. “És ací lo de la Catastro?”.

Certificat de convenència Convivència (talment com matrimoni de conveniència).

Colomet Cromo. “Jugar a colomet”.

Comentat Comentari. “Fer un comentat”. Arrossegat segurament pel substantiu “preguntat” que solen emprar encara les persones grans: “escolte, vullc fer-li un preguntat”.

Confiabilitat Confidencialitat. “La meua ex no sabia que el metge tenia confiabilitat”.

Conforme està el palodrama Panorama.

Consultat Consulta. “Fer un consultat”. Arrossegat segurament pel substantiu “preguntat” que solen emprar encara les persones grans: “escolte, vullc fer-li un preguntat”.

Cónter Compte. “No m’he donat cónter de res”.

Còpia compulsiva Compulsada. “Només em falta la còpia compulsiva”.

Coranta Quaranta. “Coranta anys que té i sense trellat encara”.

Costipat Constipat. “Arrea costipat!”.

Costra Crosta. “Arròs en costra”. “M’ha caigut la costra de la ferida”.

Cotoriano *Ecuadoriano*. Equatorià. “Xica sí, el cotoriano ixe que viu en el replanell de la teua escala”.

Creminal Criminal. “Un *creminal*, segons ell, li havia baixat uns cèntims”. (15)

Criar-se en l’hambrient Ambient. “Eixe xiquillo sempre s’ha criat

en l’hambrient més inconvenient per a d’ell”.

Crompar Comprar, parir. “Hem crompat dos melons d’Alger i dos melons més d’eixos d’or dels d’enantes”. “Ja ha crompat, la teua germana?”.

Deballs De Baix. “Tala y venta de leña Hnos. Melero. Plaça Deballs, 3 [*sic*] Ontinyent” (rètol en el camionet del Melero de la plaça de Baix).

Delluns Dilluns. “Hui és delluns per a tot el dia”.

Dengú Dissimilació de ningú. “No ha vingut dengú”.

Descol·lectar Desconnectar. “Me’n vaig al bancal i així descol·lecte”.

Descomunicat Incomunicat. “Em van deixar descomunicat més d’una setmana”.

Desconcòria Desconcordia. “Açò quina desconcòria és?”.

Discriminar Discriminar. “Jesucrist és tot amor, no discrimina cap ésser, independent del seu sexe, color, ideologia, ni inclús els agressors com en aquells moments eren els romans”.

Dessiparar Separar. “Xica, sí, la meua filla s’ha dissiparat i ara tot són plors i problemes”.

Dessipartat Apartat, retirat, allunyat. “Al meu amic li agrada viure dessipartat de tot i de tots, allà als collons de Morera”.

Dessoltar Soltar. “Es va dessoltar la corda del bou i tots van pegar a fugir morts de por”.

Dijousos Dijous. “Els dimajos i els dijousos tenim classes de valencià”.

Dillunsos Dilluns. “Tots els dillunsos hi ha mercat”.

Dimajos Dimarts. “Els dimajos té entrene a l’escola”.

Discapacitat físic Físic

Disiembre Desembre. “Faig anys en disiembre, el dia de santa Llúcia”.

Distància Instància. “Vaig a tirar la distància per a la bolsa de treball”.

- Domenge** Diumenge. “Hem quedat domenge que ve per anar a Agres”. Veg. *dumenge*.
- Dostindre** Sostindre. “Porta això, l’auela ho dosté”.
- Dumenge** Diumenge. Veg. *domenge*.
- Ebro** Euro. “Xica, jo no m’aclarisc en ebros”.
- Enantes** Abans. Creuament de l’adverbi clàssic valencià *enans* i l’adverbi castellà *antes*. “Vine quan enantes”.
- Entonses** Llavors, aleshores. “*Entonses...?*”. “Mig almud i quatre onces”. (16)
- Entrecànvit** Intercanvi.
- Entremarinos** Ultramarins. “Tenda d’entremarinos”.
- Entrene** Entrenament. “Hui no hi ha entrene, que està plovent”.
- Eslince** *Esguinçe*. Esquinç. “Es va fer un eslince de tobillo jugant al fúrbol dels collons i ara a queixar-se tot lo dia”.
- Estrici** Exercici. “Fer estrici”.
- Famosis** Fimosi. “Una llàstima, però al meu xiquet l’hauran d’operar de famosis”.
- Farcol** Floricol “Arròs en farcol”.
- Fiscalia de corrupció** (*sic*)
- Flare** Frare. “El meu nét estudia en el convent dels frares”.
- Formicar** Fornicar. “Sí, sí, formicar és lo que sap, la mala...”.
- Formigar** Fumigar. “Demà formigaran els despatxos”.
- Fornicar** Fumigar. “La meua filla té por de les formigues de la caseta, per això ho he fornicat herbes i tot”.
- Fresol** Fesol. “Demà faré per a dinar fresols en naps i penques”.
- Fúrbol** Futbol. “El fúrbol és un negoci com una casa”.
- Gamell** Camell. “Te’n recordes quan anàvem a ballar al Gamell d’Albaida?”.
- Gavina** Cabina. “Hi ha uns jove-nets que sempre estan fessant en la gavina del Sant Domingo, igual que la Balaguera, la pobra”.
- Gavinet** Ganivet. “En l’erta en ixegavinet que talla com un condemnat”.
- Gènit** Geni. Pronunciat amb una *t* adventícia. “Tíndrer un gènit cagat”. “Ha tret el gènit de son pare”.
- Giner** Gener. “En giner, la palla en lo paller”. (17)
- Habercida** Herbicida. “Cremarem les ribes i en pau, tant de tirar habercida d’eixa”.
- Halburguesa** Hamburguesa. “El xiquet, que es menge esta halburguesa d’ací per a sopar”.
- Hierbana** Ikebana. “Vaig anar l’atre dia a Hierbana i hi havia unes plantes precioses”.
- Himen** INEM. “Vinc a arreglar-me lo de l’himen”.
- Hormones del cap** Neuronas. “Ja comencen a fallar-li les hormones del cap, ja”.
- Ieix** Eix. “Es va trencar el ieix del camió i de poc no la compta”.
- Independència** Dependència. “Vinc a pels papers de la independència”.
- INEN** INEM. “Entonses he d’anar a l’INEN?”.
- Infel** Eiffel. “Per baix de la Torre Infel de París han muntat una pista de gel més gran que la del Sant Domingo”.
- Interactiu** Hiperactiu. “És que el xiquet este és massa interactiu”.
- Internacional** Immigrant. “Ella és internacional”.
- Ixe** Eixe. “Ixe home que veus allà és el meu sogre”.
- Jardil** Jardí. “La sinyó Maria la Trierà té un jardil molt curios”.
- Jarsé** Jersei. “M’he comprat un jarsé de llana que no pica gens”.
- Liliforme** Uniforme. “El liliforme de l’escola”.
- Lleuir** Lluir. “Para lleuir el camal, / Rochet de Bas y Rateta”. (18)
- Lutxar** Dutxar. “M’ha lutxat en auia calenta”.
- Macador** Mocador. “Vine i et mocaré en el macador de l’auela”.
- Maio** Maig. “En víndrer maio ja parlarem”.
- Malíccia** Malícia. “Xica Mariua, em va agarrar una malíccia quan vaig saber que van despatxar el meu home de la faena que no vaig poder dormir en tota la nit”.
- Maquilenc** Macilent. “Tenia un aspecte maquilenc que no m’agradava gens”.
- Mare de Déu de Calcuta** Mare Teresa de Calcuta.
- Médico florense** Metge forense; forense.
- Melengue** Merengue. “Es va menjar com si res tres melengues de ca Moreta”.
- Meló d’algeps** d’Alger. “Mera...!, si em pensava que portaves un meló d’algeps, i és un baló de reglament”.
- Menopàusia** Menopausa. “Xica, dona, acalorades de la menopàusia”.
- Menut** Minut. “Vindran d’ací deu menuts”.
- Mera!** Mira! “Mera que té pelen-dengues la cosa”.
- Mig Medi.** “Açò és Mig Ambient?”.
- Milacre** Miracle. “No es va matar de milacre”.
- Mocodor** Mocador. “Vine que l’auela et torque en el mocodor”.
- Molt acuerdo** De mutu acord. “Jo em vaig separar molt acuerdo”.
- Monecipal** Policia municipal; municipal. “Conec un monecipal que sempre està pegant multes”.
- Municipio** Municipi. “Ya no vivo en este municipio”.
- Monstruació** Menstruació. “La meua filla va tindre la primera monstruació molt prompte”.
- Nemèsia** Demència. “La nemèsia és un mal molt fort”.
- Obtíndrer** Obtindre. “F5 per obtíndrer dades actualitzades”.
- Pac a** Cap a. “Vine pac ací”. “Feste pac allà”.
- Pacència** Paciència. “No tens gens de pacència, fill meu”.
- Papers de la independència** Dependència. “Vinc a pels papers de la independència”.
- Par** Atur (per ultracorrecció). “Es-

tic arreglant-me el par [paro]”.

Pareja de hechos Parella de fet.

Pecina Piscina. “Ja han aubert la pecina monicipal?”. Veg. pecina.

Peixet Peset (cognom). “El meu germà està ingressat en el Peixet Alexandre de València”.

Pensió no contritutiva Contributiva. “Vinc a vore això d’arreglar la pensió no contritutiva”.

Pepe roig Pebre roig. “Un poc de pepe roig a la salseta i bo”.

Pepsicolo Psicólogo. “La setmana que ve tinc vesita al pepsicolo d’Aixàtiva”.

Percurar Procurar. Vulgarisme habitual que vam sentir a la plaça de Sant Domingo de boca d’una dona gran. “Tu el que tens de percurar és de no quedar-te viu-do, perquè si et quedes viu-do vorem quina Magdalena percura per tu”.

Perolet Peroné. “Xica quina desgràcia, s’ha trencat la tibia i el perolet”.

Perxis Parxís. “Hui que fa fred jugarem al perxis”.

Pescina Piscina. “Enguany han pujat la pescina de preu”. Veg. pecina.

Pinça Pizza. “Esta pinça no m’agrada gens”. “Hui dinem pincas”.

Poblema Problema. “Si véns sense avisar, tindrem un problema molt gros”.

Pograma Programa. “El pograma de festes d’enguany és més gros encara que el de l’any passat”.

Polecia Policia. “Ara avisaré a la polecia i vos apanyarà, ganduls!”.

Precelina Penicil·lina. “Ma mare no tolera la precelina”.

Prestament Prestació, préstec. “Estem hasta al cap del prestament”.

Primentó Pimentó. “Primentons torrats i un rall d’oli és lo millor que hi ha”.

Progotólogo Protocol. “Ma que els agrada perdre el temps en pro-

gotólogos que no aprofiten de res”.

Pròloga Pròrroga. “L’Ontenient va guanyar de milacre en la pròloga”.

Provesó Processó. Per dissimilació consonàntica. “Enguany eixirem a la provesó del Cristo descalces, que ho hem promés”.

Queradilla Creïlla. “Una llanda de queradilles al forn, que bones!”.

Queraïlla Creïlla. “M’agraden molt les queraïlles fregides”.

Reixos Reis. Potser per creuament de reixa i rei. “Què t’han deixat els Reixos?”. Però segons Eugeni S. Reig, “la paraula reixos té l’aspecte de ser un doble plural que s’hauria originat al prendre el plural reis, pronunciat ‘reix’, per un singular. Per eixe motiu la paraula reixos arrossega l’estigma d’incorrecció lingüística, de vulgarisme inadmissible, de paraula deturpada pròpia de gent que no sap parlar bé”. (19)

Ribolució Devolució. Tal persona sol·licita la “RIBOLUCION DE LOS RECIBOS”.

Roïdo Soroll. “Xe quin roïdo fa ací!”.

Romano Rumano. “Tinc un nou veí romano a la meua escala”.

Sabata Sidecar. “Pujar a la sabata”.

Safuro Sulfur. “Si no li tires safuro al raïm no traus res”.

Sectecida Insecticida. “No tocar, sectecida” (cartellet a l’Ereta).

Selebro Cervell. “Tinc un amic que és un selebro”.

Separtà Separada. “La meua filla està separtà, xica”.

Ser adressiva Agressiva. “A voltes no puc remeiar ser adressiva”.

Ser realistas Racistas.

Sericonca Silicona. “Necessitarem un tubo gran de sericonca pa’ tapar ixos forats ben tapats”.

Soplete Sorbet. “Me’n vaig que estan preparant el soplete”.

Sospresa Sorpresa. “Em vaig endur una sospresa de por”.

Tamé També. “Tamé seria cas que ara vinguera ton pare i mos pillara”.

Església de Sant Miquel

Taxis Taxi. “Va agarrar un taxis pa anar-se’n a València”.

Taza de basura Taxa del fem. “Y continuando pacand[o] la taza de basura”.

Teléfono Telèfon. “Vaig a vore si m’arregle la factura del telèfono, que crec que s’han engan-yat”.

Telescòpia Endoscòpia. “El metge m’ha dit que m’ha de fer una telescòpia d’ixes en l’hospital”.

Tenorio Tenor. “Aquella xica que veus tenia una veu de tenorio que per l’amor de Déu!”.

Tereseta en ratlla Tres en ratlla. “Sempre m’ha agradat jugar al tereseta en ratlla”. Veg. treseta en ratlla.

Tindre desclassificació d’ossos. Descalcificació d’ossos. “La meua sogra és molt major i té desclassificació d’ossos”.

Tíndrer Tindre. “Tíndrer 50 tacos”.

Tocar la precaució Percussió. “El meu nét toca la precaució en la banda”.

Torcamansos Torcamans. “T’has torcat damunt, com si no n’hi hagueren torcamansos”.

Torús Talús. “Punta de Torús”, “la Torre de Torús”.

Treato Teatre. “Anit vam anar al treato Xecaray i em vaig adormir enseguida”.

Treseta en ratlla Tres en ratlla. Veg. tereseta en ratlla.

Tresillat Trellat. “Cada volta tens més poc tresillat, redell”.

Vaponejar *Pavonejar*; gallejar; presumir, faronejar. “Ai el meu gendre, sempre vaponejant”.

Vecicleta Bicicleta. “Només falta-ven ja les vecicletes aci”. Veg. becicleta.

Vertical Cervical. “Em fan mal les verticals”.

Vetrinari Veterinari. “Demà durem la gata al vetrinari”.

Víndrer Vindre. “Si arriba a vín-drer mos haguera pillat enfan-gats”.

Vórer Veure, vore. “Això és lo que em faltava vórer a mi”.

Votades Votacions. “Quan cauen les votades enguany?”.

Whisky Kiwi. “Hui vull un *whisky* de postre”.

Xinglet Xiclet. “Tin el xinglet de menta”.

Xocotet Xicotet. “És un xiquet molt xocotet encara”.

Xòufer Xofer, xòfer. “Me’n recorde d’aquell *xòufer* que cada 18 de juliol ens duia a la platja de Bellreguard amb aquell vell autotobús de Morales que feia olor marejadora d’escai bullint”. “... me’n recorde de ‘la cotxera de Morales’ i l’home aquell que aviava els *xòufers* cap als autobusos...”. (20)

Xucotet Xicotet. “De xucotets anàvem d’excursió al mas dels Abres”.

Informadores: Sole Ferre, Paqui Ferri, Rafaela Revert, Conxín Sanchis, Pili Santonja, Sussi Calabuig (*in memoriam*), Xelo Garcia, Josep Marian, David Mira, Guillem Llin.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES:

1. ALCOVER, Antoni Maria i MOLL, Francesc de B. (1993). Diccionari Català-Valencià-Balear (DCVB), 10 toms, Editorial Moll, Palma, s.v. “malícia”.
2. SOLSONA, Ramon, “Registres i genuïtat”, dins RodaMots. Cada dia un mot, s.v. “baldeio”, “mot usat en l’expressió col·loquial fer un baldeio, que significa netejar a cop d’aigua i, per extensió, fer neteja, fer dissabte”. 11 de desembre del 2012. Una iniciativa de la Xarxa de Mots. Idea i coordinació de Jordi Palou.
3. AMENGUAL BUNYOLA, G.A. (2011). Diccionari d’afàsies i patologies del llenguatge: català-castellà-anglès, Universitat de les Illes Balears. Servei Lingüístic, Palma.
4. PÉREZ SALDANYA, M., MESTRE, R., SANMARTÍN, O. (1998). Diccionari de Lingüística, “Llenguatges específics, 4”, Colomar Editors, Oliva.
5. BERNABEU GALBIS, Alfredo (1994). El nom d’Ontinyent. Títols honorífics, la bandera i l’escut. Text introductor, “Als deu anys de la recuperació del nom d’Ontinyent”, de Vicent-Lluís Montés Penadés. Quaderns divulgatius núm. 4, Servei de Publicacions de l’Ajuntament d’Ontinyent.
6. Veg., p. e., Bocaviu. Bocins de llengua de transmissió oral i escrita arrellegats a Ontinyent (2007). Textos i recopilació de Josep Sanchis Carbonell, Oficina de Promoció i Ús del Valencià / Servei de Publicacions de l’Ajuntament d’Ontinyent. En aquest llibre s’arrelleguen locucions i frases fetes com: “A dos tres com els naps” (quan una cosa ens sembla que és cara), “Al final, tonyina en ceba” (no res), “Agarrar una merda com un somier”, “Cagar per mig forat” (no acabar les coses, deixar-se-les a mitges), “Cavar a colp i repic” (a aixadetada i mitja), “Durar més que un boix en el bancal (o que un cul de morter)”, “Eixir a colomí per cap”, “Menjar a fogó ple” (menjar alamon), “No eixir de pa i cebeta”, “Ser un palpalloques”, “Tindre els guants blancs i el cul net”, “Tindre molta planta (cep) i poc raïm”...
7. Quant al mot “gerra”, en Bocaviu... s’arrellega l’expressió “castellans a la gerra, i qui no càpia, embotit, o en una barra” que deien els vells d’Ontinyent. En “Històries a la plaça” (dins Set amb set, “Lletres de Callarís / 1”, Victor, Ontinyent, 1996), text de Josep Sanchis Carbonell, podem llegir «L’amic del poeta lletraferit no és racista, ni de bon tros, però no es cansa de repetir que “els castellans a la gerra i el qui no càpia embotit, o en una barra”». “Històries...”, pàg. 58.
8. Diccionari de sinònims, antònims i idees afins (2007). Josep Lacreu, director, Edicions Bromera, Alzira.
9. ORTÍS, Pere, Netegem i enriqueim la llengua catalana, dins InfoMigjorn, revista virtual sobre llengua catalana. Continguts triats i enviats per Eugeni S. Reig.
10. CABRÉ, Jaume (2011, setena edició 2012). Jo confesso, Proa, Barcelona.
11. OLIVARES ALFONSO, Joan. L’escriptor d’Otos il·lustra “taluego”, és a dir “hasta luego” en els passatges literaris següents: “Quan eixia de l’Institut, vaig veure el con-

serge a través de la seua finestreta i li vaig alçar el braç per saludar-lo. Ell, vehement com sempre, es va afanyar a córrer el vidre, hi va traure mig cap i amb la seua veu embafosament telefònica m’amollà un taluego de plexiglàs que em va produir una lleu esgarripança per tota l’espinada” (...) “...havent acabat, s’acomiajà amb un taluego que em féu present l’empudgada amabilitat d’un impertinent representant d’hòsties-de-canto. Em va costar un terrible esforç contestar amb un temperat i simple adéu”. Veg. “Taluego”, dins el tendur, revista literària i de les arts de la Vall d’Albaida, núm. 2. Servei de Publicacions de l’Ajuntament d’Ontinyent, Ontinyent, 1998.

12. LLULL MARTÍ, Antoni (2009). Prenint el demble a les paraules, Edicions Documenta Balear, Palma.
13. Veg. Bocaviu...
14. OLIVARES ALFONSO, Joan. Veg. “Taluego”, dins el tendur...
15. MONTÉS, Vicent Ll. (2006). “Vespres i festes a l’Ontinyent dels anys cinquanta”. Llibre de Festes de Moros i Cristians, Societat de Festers del Santíssim Crist de l’Agonia, Ontinyent.
16. Veg. Bocaviu...
17. ALCOVER, Antoni Maria i MOLL, Francesc de B. (1993). Diccionari Català-Valencià-Balear (DCVB), 10 toms, Editorial Moll, Palma, s.v. “gener”.
18. Volant de “La comparsa de llauradors en les festes de 1907”.
19. REIG, Eugeni S., “Els Reis d’Orient”. El Punt Avui, dimecres, 9 de gener de 2013.
20. MIRA GRAMAGE, David (2013). “Aforismes i ‘desaforismes’ (improvisats –o no)”, dins LLETRES D(inter)CANVI, autoedició de 25 exemplars numerats de l’1 al 25, Ontinyent.

4. ANNEX

ANNEX 1
PRONÚNCIES DETURPADES
EUGENI S. REIG

Pronúncia deturpada d’un mot és la que el deforma a causa d’una alteració deguda a un –o més d’un– fenomen fonosintàctic com ara l’assimilació, la dissimilació, la metàtesi, l’epèntesi, la pròtesi, l’epítesi o paragoge, l’afèresi, la síncope, l’apòcope, l’encreuament amb altres mots, l’obertura o tancament de vocals, etc.

Tot seguit relacione una sèrie de vocables amb dues grafies. El que apareix en primer lloc és el normatiu i el que apareix –o els que apareixen, si en són més d’un– en segon lloc correspon –o corresponen– a una pronúncia deturpada, conseqüència d’un o diversos fenòmens com els que he especificat anteriorment.

- Aigua / auia
Alficòs / amficòs, anficòs
Aljub / arjup
Almud / armut
Ametla / amela, amerla, armela, ammel-la
Anàlisi / anàlissis, anàlis
Anem / nem
Anem-nos-en / anem-se’n, mone, némon
Api / àpit

Armari / almari, asmari
 Aspirina / asperina
 Bacinilla / bacenilla
 Bellota / abellota
 Biberó / vivaró, vivaron
 Bicicleta / vecicleta
 Bona cosa / bana cosa
 Bona nit / bora nit
 Bonegar / abonegar
 Botxaca / butjaca, bolxaca, boljaca
 Cadenera / cagagnera, cavernera
 Canvi / cànvit
 Cap a / pac a
 Caragol / caregol, cargol
 Caramel / carmel, caramelo, caramel-lo
 Casualitat / casolitat, causalitat
 Catedral / catredal
 Centímetre / centímetro, centímetro
 Col·legi / colègit, colege
 Comprar / crompar
 Compte / cònter
 Cridar / quidrar, quirdar
 Croqueta / cocleta
 Crossa / clossa
 Crosta / costra
 Darrere / raere, darrera, radera
 Dejú / dijú
 Diarrea / diarrera
 Diferència / diferència, diferència, diferència
 Difícil / defícil
 Diumenge / dumenge, domenge, dominge
 Diví / deví
 Divinitat / devinitat
 Enclusa / encrusa, incrusa
 Ensaimada / ensiamada
 Ensòmi / ensòmit
 Escarabat / escarbat
 Escriure / escríurer
 Esparadrap / aspalatrap, astrapalap
 Espingarda / espingarda
 Esquelet / ascalet
 Eucaliptus / ocalipto, ocalito
 Exemple / eixemple, egemple
 Exèrcit / eixèrcit, egèrcit
 Feradat / fredat
 Feréstec / fréstec, fernèstic, feròstic
 Fesol / fresol
 Fragrant / flagrant, flaglant, fraglant
 Frare / flare
 Ganivet / ganyivet, gavinet, gavinyet
 Gener / giner
 Geni / gènit
 Genoll / ginoll
 Injecció / indicció
 Jersey / carset
 Juliol / juriol, joliol, joriol
 Llentilla / dentilla, gentilla, lentilla
 Màsquera / màixquera
 Menjar / menjar, minjar, minjar
 Mil·límetre / melímetro, melímetro
 Militar / melitar
 Minut / menut
 Miracle / milacre
 Municipal / monicipal, monocipal
 Obert / aubert, obrit
 Oficina / ofecina
 Olor / aulor
 Orella / aurella
 Paciència / pacència, paciència, paciència
 Paràlisi / paràlisis, paralís
 Piscina / pescina
 Ploure / plóurer

Policia / polecia
 Polioli / borioli, poriol
 Predicar / pedricar
 Premi / prèmit
 Presó / presor
 Probabilitat / provalitat
 Problema / poblema
 Processó / professó, provessó, provessor
 Programa / pograma
 Qualsevol / consevol
 Quaranta / coranta
 Quilòmetre / quilómetro, quilometro
 Raíl / arraíl
 Remunerar / renumerar
 Rifar / arrifar
 Sargantana / sargantana
 Seixanta / sixanta, xixanta
 Sencer / sancer
 Senyor / sinyor, senyo, sinyo
 Senyora / senyo, sinyo
 Sil·labari / salabari, salavari
 Sinó / sínos
 Somni / sòmit
 Teatre / teatro, treato
 Telèfon / teléfono
 Terròs / tarròs
 Tindre / tíndrer
 Torró / terró, tarró, turró
 Tots els dies / totes les dies
 Traure / tràurer
 Vendre / véndrer
 Vidriola / vedriola
 Vindre / víndrer
 Visita / vesita
 Voliol / borioli
 Vòmit / gòmit
 Vomitar / gomitar
 Xicotet / xocotet
 Xifonier / sinfonier
 Xirivia / xerevia, xerivia
 Xiulit / xeulit
 En alguns casos, com els que relacione tot seguit, la grafia que correspon a la pronúncia deturpada –que és la que pose en segon lloc– és també normativa i, a vegades, aquesta grafia és la que figura en el DIEC com a forma principal i relega la grafia etimològica i no desfigurada a la categoria de forma secundària.
 Ansa / nansa
 Cagerada / cagarada
 Carabassa / carbassa
 Caragol / cargol
 Cartó / cartró
 Colp / cop
 Llentilla / llentia
 Murta / murtra
 Olm / om
 Orde / ordre
 Polp / pop
 I, fins i tot, en alguns casos, com ara en els substantius afàbrega i síndria, les úniques formes normatives són les deturpades.
 Article publicat en el punt dilluns 17 de gener del 2011.
<http://www.elpunt.cat/noticia/article/5-cultura/19-cultura/357599-pronuncies-deturpades.html>
 Article publicat en el diumenge, suplement dominical del periòdic ciutat de Alcoy, diumenge 23 de gener del 2011 (pàgina 25).

ANNEX 2

Hem manipulat un fragment del llibre *Quadern argentí* per veure com “sonaria”, poc més o menys. El resultat, un text infectat d’espardenyades.

Has travesado la frontera de la tierra compartida y, en un bote, te has plantado todo justo delante del espectáculo del agua. Sabías que açò era un espectáculo, pero encara no te lo acabas de creer. Has llegado al final, a tocar, fins adonde el agua cascadeja, a la blancura definitiva que empieza a brollar en las fuentes de la Serra do Mar, sientos de kilómetros río amunt. Te has acostado fins al límite permitit, pero la natura te ha arruixado de seguida con un polvo finísimo, y te ha ahuijado de allí, como si fueras una mosca impertinente. Millones de serpientes benignas y abejas infinitas en enjambre te han estufado la cara, en un verí adormidor. Pero las cascadas rugidoras finalmente te rechasan y nomás permeten que las mires y no las toques, y cuatro fotos. Sensasional. Y saber que allí dins, en aquella vorá-gine, una canoa sería como media anués en un basón...

Has passat la frontera de la terra compartida i, en un bot, t’has plantat just davant l’espectacle de l’aigua. Sabies que això era un espectacle, però encara no t’ho acabes de creure. Has arribat al final, a tocar, fins on l’aigua cascadeja, a la blancor definitiva que comença a brollar a les fonts de la Serra do Mar, centenars de quilòmetres riu amunt. T’hi has acostat fins al límit permés, però la natura t’ha arruixat de seguida amb una pols finíssima, i t’ha ahuijat d’allí, com si fores una mosca impertinent. Milions de serps benignes i abelles infinites en eixam t’han estufat la cara, amb un verí adormidor. Però les cascades rugidores finalment et rebutgen i tan sols permeten que les mires i no les toques, i quatre fotos. Sensasional. I saber que allí dins, en aquella vorà-gine, una canoa seria com mitja nou en un bassó...

Quadern argentí, de Josep Sanchis Carbonell, Associació de Veïns el Llombo, Ontinyent 2005.

Amancio Amorós Sirvent

AUTOR: Mª ELVIRA JUAN LLOVET

Su vida: Amancio Amorós fue un valenciano nacido en Agullent en el año 1854. Sus padres, sencillos y honrados artesanos, y que valoraban la música, propiciaron que, en su educación, tuviera una parte importante el Solfeo como base de las enseñanzas musicales que recibiría después.

Su formación musical comenzó bajo la tutela de un hermano de su padre y rector de la parroquia de San Salvador del pueblo de Cocentaina, Mosén José Amorós, que le proporcionó las enseñanzas de órgano y piano impartidas por el fraile Agustino Fray Pedro García, que era organista de dicha parroquia y fueron los progresos del alumno tales que, al cabo de dos años, sustituyó a su maestro en el cargo de organista.

Se trasladó a Valencia junto a su tío, y éste procuró que Amancio se perfeccionara en el piano, bajo la dirección del profesor Don Roberto Segura y en Armonía con Don Antonio Marco y Don Justo Fuster. Este prestigioso maestro Fuster lo tomó bajo su tutela y le inculcó limpieza de ejecución y correcto fraseo, consiguiendo el mecanismo impecable y elegante de su maestro. Al pueblo volvía de vez en cuando, fuera por motivos familiares o por las fiestas patronales. Murió en San Cugat del Vallés en 1925, donde vivía su hijo José Vicente Amorós Barra.

El músico: su iniciación como compositor fue de la mano de Don José María Úbeda y del maestro Salvador Giner Vidal, así como su perfeccionamiento y, no sólo en Composición sino también en Ór-

gano, realizando sus estudios en el Conservatorio de Valencia. Amorós poseyó una gran instrucción, pues estos maestros lo inclinaron también en el estudio de los clásicos. Y así, se puede comprobar que supo traducir en su música todo esto y, especialmente en las obras del género religioso, haciendo notar de este modo su personalidad artística.

Tuvo fama como pianista acompañante, con gran facilidad para repentizar, siendo muy solicitado en las veladas-concierto que se daban en los salones de las gentes acomodadas.

Participó como jurado en los certámenes que se organizaban en Valencia, fue nombrado presidente en la sección musical del 1894 que organizó *Lo Rat Penat* para premiar el mejor poema sinfónico para banda, inspirado en motivos valencianos.

Su creación musical religiosa estuvo influida por la moda italianizante de esa época, pero fue lo mejor de su nutrido repertorio.

Fue director de la Capilla de las Adoratrices de Valencia; profesor del Colegio Andresiano de las Escuelas Pías y Catedrático de Solfeo y Armonía del Conservatorio de Valencia, que obtuvo por unanimidad, así como Director del mismo centro sucediendo al maestro Giner en dicho cargo, que más tarde siguió ostentando como director honorario. Entre los alumnos del Conservatorio tuvo a Vicente Gil Gandía de Ontinyent durante los primeros años del siglo XX.

Amancio Amorós Sirvent

Llegó a ser Académico Correspondiente de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando* de Madrid y fundador de la *Biblioteca Musical Valenciana*, que publicó obras para Canto-Piano y Armonium de autores valencianos. Fue presidente de la Sección de Música de *Lo Rat Penat* y Director Numérico del *Centro de Cultura Valenciana*. Obtuvo numerosos premios en certámenes internacionales.

Relación de Amancio Amorós con la Asociación “Santa Cecilia” de Profesores Músicos de Valencia: observando quienes fueron los maestros de Amancio Amorós y la relación de afecto y amistad que le unió a ellos, no es extraño que formara parte, desde los inicios, de la *Asociación de Profesores Músicos “Santa Cecilia”* y se involucrara en ella, hasta el punto de formar parte de la primera junta directiva de esta asociación fundada el 22 de enero de 1897. Más tarde ostentó el cargo de presidente, sustituyendo al fundador de la misma, Don Salvador Giner Vidal. Así pues, Amancio

Amorós presidió dicha asociación entre los años 1909 y 1924, comenzando su andadura como presidente debido a la decadencia física del maestro Giner, su antecesor en el cargo. Amorós intentó impulsar diversas propuestas relacionadas con los fines de la asociación, pero por diversos motivos no pudo llevarlo a feliz término.

Amancio Amorós fue, por iniciativa propia el primer Clavario de la Asociación. En el año 1913 aceptó serlo para, con su ayuda, paliar el déficit que tenían las cuentas de la misma. En aquel entonces se estableció que el Clavario de cada año pagara los honorarios del predicador de la misa de la fiesta, así como las invitaciones y el estipendio de una de las misas mensuales, que por aquel entonces celebraba la asociación. Así pues en este año se cumple el centenario de esta efeméride.

Al año siguiente, es decir, en 1914, Amancio Amorós sugirió que se nombrara también una clavaría entre las asociadas, siendo la primera, Doña Josefa Esquer de Gómez.

En 1915 se inició la costumbre de imponer la medalla de Santa Cecilia, cuyo diseño para el troquel de la misma fue obra del hijo de Amancio Amorós.

En las bodas de plata de la Asociación, en el año 1922, se cantó un motete compuesto por Amorós. Al año siguiente falleció su esposa y el 6 de febrero de ese año 1923, Don Jacinto Ruiz Manzanares dio la noticia a los asociados, en junta convocada el día 2 de febrero de ese año. Dejó nuestra asociación al trasladarse a vivir fuera de nuestras tierras.

Así pues, Agullent puede estar orgulloso de este ilustre hijo suyo y...me consta que lo está.

Sus obras: Fue un compositor fecundo. Trabajó todos los géneros.

Catálogo completo de las obras de Amancio Amorós

Esta recopilación de obras de Amancio Amorós (algunas de ellas desconocidas) que se recoge a continuación, se ha obtenido fruto de una exhaustiva investigación realizada en los archivos musicales más relevantes de la Comunidad Valenciana y otros.

***Del género religioso:** Se le conocen al menos treinta y cuatro: seis misas con acampamiento de orquesta, entre ellas una *Misa Solemne en MI m.* para voces blancas, con acompañamiento de armonium, piano y quinteto de cuerda (premiada en la Exposición Regional de *Amigos de País*, de Valencia, 1883).-*Misa en DO M*, para voces, con acompañamiento de órgano y armónium y una *Misa Ceciliania* según el Motu Proprio de Pío X a tres voces iguales. Esta misa la compuso el año 1912 y se estrenó en la fiesta de Santa Cecilia, que se celebró el 29 de Diciembre, dentro de los actos del Congreso de Música Sagrada de Barcelona.

Vidi Angelicum, motete a San Vicente Ferrer a sólo y coro para voces iguales, con acompañamiento de orquesta.-*Salve Solemne* a dúo y coro, con acompañamiento de orquesta.-*Tantum Ergo* en SI bemol, sobre canto llano para voces iguales, a dúo y coro con acompañamiento de armónium.-Una *Colección de Trisagios* para tiple, tenor y bajo, con acompañamiento de órgano.-Otra de *Flores Místicas*, motetes como *Oh Salutaris* (tres voces iguales y órgano) y otro para solo de tiple o tenor y órgano), *Oh Sol de mis amores* (dos voces iguales y órgano).-*Himno a Santa Cecilia*, (coro, arpa y quinteto de

cuerda, obra premiada en el certamen internacional del Conservatorio de Valencia en 1889). *Quan dilecta tabernacula*,(tres voces mixtas y órgano) *Credidi* (Cuatro voces de hombre y órgano), *Dios excelso* (cuatro voces de hombre y órgano), *Letrillas para la Comunión* (una y dos voces iguales con órgano), *Panis angélicus* (sólo de tenor y órgano) *Panis angélicus* (solo de tenor, bajete y órgano) *Preces al Sagrado Corazón* (dos voces mixtas y órgano) *Ave María* (una y tres voces mixtas con órgano) *Acepta Virgen Pura* (dos voces , coro y órgano) *Romanza a la Santísima Virgen* (bajo o barítono y órgano) *Plegaria a la Santísima Virgen* (solo de tenor y órgano)-*Gloria a España*, (marcha triunfal religiosa para dos violines, viola, violonchelo, contrabajo, armonium y piano).*Gozos al Sagrado Corazón* (dos y tres voces iguales y órgano), *Gozos al Patriarca San José* (tres voces de hombre y órgano), *Gozos al glorioso San Blas* (tres voces mixtas y órgano) *Salutación al Patriarca San José* (una voz y órgano)

Se conservan ocho en el Archivo del P. Tena de la Biblioteca Musical Valenciana y seis obras en el Archivo del Patriarca, con los números 106-111, que son además de la *Misa Ceciliania* (a tres voces y coro con acompañamiento de órgano), *Beatus vir* (Salmo STB-SATB) para órgano, violón y contrabajo, *Oh salutaris Hostia* (motete a solo de tiple o tenor y acompañamiento de órgano), esta partitura autógrafa firmada por el autor; *Pues sois Santo sin igual* (Gozos a San José a 3 TTB y acompañamiento de órgano); *Recibid mil parabienes*(*Salutación a San José* (a coro unisonal y acompañamiento de órgano).

***Otro tipo de obras.** Obras para orquesta Sinfónicas, Noctur-

Salutación al Patriarca San José
 CORO POPULAR

por D. Amancio Amorós

Largo (de 184)

FIN

Amancio Amorós

nos como *Trists Record* (nocturno) premiada en los juegos florales de *Lo Rat Penat* de 1882, *Gomenchs del cor*. Escribió también zarzuelas como *Navegación Submarina* en cuatro actos, *Los dos esclavos* (1886); el *Tío Sap* (parodia de la ópera *Saffo* de Pacini).

En Valencia en 1878 surgió la Sociedad Artístico-Musical, que dirigía el maestro Valls y que favorecía el estreno de obras de compositores de ese momento. Uno de esos compositores era Amancio Amorós. En sus obras se encuentra con frecuencia el elemento popular valenciano, como en su *Sinfonía para gran orquesta* de la que él mismo decía: “compuesta sobre aires populares de Valencia y su Reino”. También se observa en su *Colección de 8 piezas pequeñas para piano y armonium*, sobre motivos populares valencianos.

Sus obras didácticas son estimables como: *Elementos de Solfeo*; del año 1889-1890, (de esta obra afirmó Felipe Pedrell que era una de las mejores en su género, escritas hasta entonces), *Teoría general de Solfeo en forma de diálogo* y que contiene muchos ejemplos y *Curso Elemental de Piano* del año 1896.

Podemos afirmar pues con rotundidad que el maestro Amancio Amorós fue un compositor verdaderamente fecundo. La escuela de música de Agullent lleva su nombre.

Otra memoria histórica: embargos en Albaida

AUTOR: LUZ ORTIZ GARCÍA-BUSTELO Y RAFAEL ORTIZ MORA.

Doctora en Historia y Geografía y Abogado

*En homenaje a la Dra. Dª Emilia Salvador Esteban,
catedrática emérita de la Universidad de Valencia, estimada maestra de mi doctorado.*

Una crisis económica y social

Hasta ahora, a pesar de lo que se ha hablado y escuchado acerca de la crisis económica presente, que ya es social y política, no he entendido que nadie dijera: con ella se ha cerrado un ciclo histórico. Pero así ha sido. La reforma laboral iniciada en 2007 señala el fin de un período histórico protagonizado por la llamada clase media. Me refiero con esta denominación a los asalariados que tienen nómina, sin sobreponer al concepto ninguna resonancia terminológica de lucha de clases. Veo en ellos a un grupo de población básico en la trama social española porque ha contribuido con su aporte fiscal y social, como ningún otro, a sostener el Estado español y sus competencias. Su constante ascenso, su protagonismo, fue garantizado por el advenimiento de la Democracia. Sus puntos de apoyo han sido: la percepción de un salario mediante nómina, el empleo fijo o indefinido y el horario de ocho horas diarias o 40 semanales. Actualmente se desarrolla una revisión sobre este tema y sus aspectos polémicos. Se ha de pensar que buena parte de dicho grupo proviene del ensanchamiento de las clases populares del primer tercio del siglo XX sobre las cuales se vertió la influencia de la ideología *obrerista* de Primo de Rivera¹ que quedó sellada

en la legislación laboral de Franco (*Fuero de los Españoles*) en donde pasó de idea a realidad. Y es que, ganada la guerra, Franco, consideró una fórmula mágica aquellas ideas; primero, para satisfacer al magma falangista (que no le era tan adicto) y en segundo término, para configurar una plataforma de derechos laborales y en tercero, para asentar que el franquismo aceptaba los principios de justicia social preconizados por los pontífices de Roma a partir de León XIII². Pretendía con ello no sólo lograr una paz social superando la lucha de clases comunista sobre la cual iniciar la reconstrucción de España, a la sazón en derribo total, sino también buscar un punto de apoyo en la política exterior que fuera rompiendo su aislamiento internacional. Como fuere, España comenzó a tener una clase trabajadora bien cobijada por el empleo fijo, la nómina de 14 pagas anuales (la conmemorativa del Alzamiento de Franco el 18 de julio del 36) y la de Navidad) cuyas posibilidades de desarrollo se desplegarían en décadas sucesivas. El auténtico nacimiento de la clase media española del siglo XX llegaría en la década de los 60, de la mano de los tecnócratas, con López Rodó a la cabeza. Ellos sacarían a España de la sobriedad impuesta por la autarquía y la iniciarían en la cultura del consumo por obra y gracia de los polos de desarrollo, la compra aplazada y el ansía de mejoría.

Así, garantizaron trabajo y pagas, es decir, empezaron la consolidación de lo que ya sería clase media. Pero se necesitaba más: que aumentasen los graduados universitarios. El ministro de Educación nombrado en 1968, José Luis Villar Palasí, valenciano, lo llevó a cabo mediante la Ley General de Educación de 1970³ (que los estudiantes de entonces motejamos de *grifo abierto de titulados*). Adolfo Suárez cerró el sistema nuevo dándole la vuelta, mediante la perspicaz reforma fiscal de su ministro de la UCD, Francisco Fernández Ordóñez, el año 1977. Fuertes contribuciones a Hacienda a base de IRPF y generosas cotizaciones a la Seguridad Social garantizaron a los *nominados* una jubilación y una asistencia sanitaria. Aquellas leyes nuevas formadas en la democracia y una coyuntura económica capitalista favorable, permitió a sindicatos y patronal, prolongar un sistema de derecho laboral durante tres décadas. Se había consolidado lo que siempre nos había faltado: una clase media contribuyente y consumidora, que sostuvo el estado de bienestar consagrado en la Constitución de 1978. Hasta que, reconocida la crisis, no quedó más remedio que obedecer las indirectas de la Unión Europea el año 2007 y proceder a su demolición.

Miremos más hacia atrás y no nos engañemos. España nunca fue

una tierra de paz y prosperidad amplia, continuada y abundante. Antes del siglo XVIII fue imposible poseer un grupo extenso de ricos burgueses como tuvieron Holanda o Francia. Marcel Bataillon, Ramón Carande, Earl Hamilton, Fernand Braudel, Henri Lapeyre, Gonzalo Anes, James Casey, Joan Reglá, Jaime Vicens Vives, Emilia Salvador... por citar algunos de los más grandes maestros de nuestra historia, lo han demostrado exhaustivamente. Este texto, reproducido del libro de Carande, *Carlos V y sus banqueros*, proporciona un retrato exacto de cómo fuimos los españoles cuando mejor estuvimos, chorreando el oro de América sobre los banqueros alemanes Welscher y Függer:

*“Y porque viene a propósito, no quiero dejar de decir a V.M. que la comparación que hace del servicio que el Reino de Francia ha hecho ahora a su Rey, estando consumido de amigos y enemigos, no es igual para en todos los reinos, porque demás que la fertilidad de aquel reino es tan grande que lo puede sufrir y llevar, la esterilidad de este reino es la que V.M. sabe, y de un año contrario queda la gente tan pobre que no puede alzar la cabeza en otros muchos [...] La gente común, a quien toca pagar los servicios, esta reducida a tan extrema calamidad y miseria que muchos de ellos andan desnudos, sin tener con qué se cubrir, y es tan universal el daño que no solo se extiende esta pobreza a los vasallos dde V.M., pero aún es mayor en los de los señores, que ni les pueden pagar sus rentas ni tienen con qué, y las cárceles están llenas y todos se van a perder”.*⁴

El comentario procede de la mayor y más documentada instancia: el príncipe Felipe escribe un informe a su padre el rey Carlos I, mientras actuaba a título de regen-

te, en su ausencia. Años después sería Felipe II el monarca mejor informado (poseedor de un enorme bagaje de conocimientos, de un alud de información continua venida del orbe nuevo conquistado) y dotado con gran capacidad de organización a todos los niveles. Sus palabras escritas constituyen un retrato perfecto de lo que hoy conceptuamos una crisis económica. Para más sufrimiento y escarnio, siendo rey, él mismo se vió obligado a declarar al Estado en bancarrota dos veces, sucedidas cuando ya la *empresa de Indias* se hallaba en pleno rendimiento. ¿Por qué? Los sueños de *grandeur*.

Una superestructura política (el imperio de Carlos I) puso en marcha un proceso de reunificación paneuropea (anteriormente sostenida en España por Alfonso X, hijo de Fernando III y de su esposa alemana Beatriz Stauffen, de Suabia). El gasto fue enorme para un país mal dotado, si bien en el siglo XVI, la posesión de América garantizó a futuro, por parte de la corona castellana, unos cauces de financiación más sólidos. El asunto se enmarañó con circunstancias y coyunturas adversas (guerras contra los príncipes protestantes del Imperio, la rebelión de los

Países Bajos, el coste del mantenimiento del sistema administrativo español y de sus conexiones geográficas...) hasta que, al filo del siglo XVII, sobrevino la crisis de los *metales y la revolución de los precios*. Empezó la quiebra española con la muerte de Felipe II en 1598. La paz de Westfalia en 1648⁵ hizo reconocer a Felipe IV, su nieto, su cese en el mando de Europa y la crisis del sistema imperial de Carlos I. Esa gran crisis política y económica, duró hasta la mitad del siglo XVIII cuando un rey inteligente, pesquisidor y documentalista como fue Carlos III aunque reducido a soberano de España y poco más, la levantó de su postración a base de informes, modificaciones, racionalismo y trabajo. Hasta llegó a importar alemanes para repoblar Andalucía... En suma, recondujo la gestión pública a sus justos términos. Pero la alegría duró poco en nuestra casa de menos pobres. Napoleón y su Imperio llamaban a la puerta. Dura lección. Y la de todo el siglo XIX (que acabaría a mediados del XX) no sería más blanda.

En nuestros días, a mediados del siglo XX, una superestructura política (el Tratado de Roma) presentó un proyecto de unión europea global que pretendía frenar a

Albaida

la extinta Unión Soviética en su frontera natural de los Urales, a fin de ganar el territorio del Este para la Unión Europea. Aunque no fue refrendada su constitución por todos los pueblos, se decidió seguir adelante con una unión monetaria y presentar cara a la supremacía americana del dólar para evadirse de su control universal. Contaba con un proyecto de financiación a base de impuestos sobre consumo (IVA) y un grupo colegiado al mando: la Comisión Europea. Sería garante de dicha financiación la clase media de asalariados, que estaba proporcionando estabilidad al continente. Todas las naciones implicadas consiguieron las metas propuestas, por diversos medios, el año 2000. En ese momento se produjo el impacto, mal calculado, de la puesta en marcha del nuevo sistema monetario común, descoyuntando la estabilidad de los sistemas parciales económicos integrados en el proyecto. El juego de las coyunturas se ha ocupado del resto. Pero sin duda la parte más importante ha corrido a cargo de la desestabilización de los procesos productivos europeos por incidencia del chino, basado en un modelo totalmente *sui generis*, preindustrial (consecuencia de que sus élites rectoras no han querido hacerse el *harakiri*, ni renunciar a la dictadura *sobre el proletariado*). El paralelismo entre crisis económicas fue estudiado hace décadas por Ernest Labrousse quien nos hizo saber que se generan cuando hay desajustes entre coste real y teórico de un proyecto o sistema político, por la desmesura (*grandeur*) de los gobernantes, a los que se suman coyunturas agrícolas, comerciales o industriales perversas. De nuevo los asalariados, la clase media, como en otras épocas los pecheros o el estamento Común, ha tenido que ser sacrificada para pagar el coste de este otro *sueño imperial*.

Ha sucedido lo peor: la quiebra el sistema que aupó a la clase media. Y en ella estamos aún.

Missio in possessionem: embargo

Por obra de la televisión, desde un sofá, secuestrada la mente por las imágenes de la crisis, nuestras emociones han sustituido al raciocinio. Los de la tele, ahorradores de tiempo y enemigos de datos no visuales, no han explicado nada, sólo han proyectado efectos muy impactantes de la crisis económica: los embargos por impago al quedarse la gente sin trabajo ni salario. ¿De qué se trata? De las inversiones del capital de la clase media que ha generado un capital a futuro y ha querido invertirlo, mientras ha podido, de acuerdo con el juego económico del más estricto capitalismo. Mediante el préstamo hipotecario la clase media ha puesto sobre el tapete la garantía que poseía, sus posesiones y sus nóminas, para pagar la adquisición de bienes inmuebles y ciertos complementos que se le ofrecieron por parte de los que ahora ya pasan por ser los *cerebros del lado oscuro*. Estos se han encargado de matar a la gallina de los huevos de oro. Ahora toca proceder como no hicieron los de la tele: explicar qué es, cuándo nació, por qué y para qué fue creada la garantía hipotecaria y su consecuencia fatal, el embargo. Primero hay que decir que es un arma económica, no un instrumento de tortura. Dice Wikipedia:

En Derecho, el embargo es la declaración judicial por la que determinados bienes o derechos de contenido o valor económico quedan afectados o reservados para extinguir con ellos una obligación pecuniaria ya declarada (embargo ejecutivo) o que, previsiblemente, se va a declarar en

*una sentencia futura (embargo preventivo). Ante la posibilidad de que el condenado al pago de la obligación pecuniaria incumpla la condena, las autoridades judiciales tienen la potestad de ordenar el embargo de sus bienes presentes y futuros con la finalidad de hacer frente a los pagos que puedan establecerse en la futura sentencia. En el caso de bienes no monetarios, la ley prevé su liquidación previa mediante subasta pública. Es posible que una parte de los bienes del deudor no puedan ser embargados por motivos legales. Tal es el caso, por ejemplo, del mínimo de subsistencia, que es la cantidad de dinero mínimo que se considera que el embargado necesita para su propia manutención. Existe un caso particular de embargo llamado embargo de crédito en el que lo embargado es el derecho de cobro sobre otra persona. Se utiliza con especial frecuencia en Derecho fiscal cuando la Hacienda Pública advierte a los deudores de un deudor tributario que los créditos a favor de este han sido embargados a favor de la Hacienda Pública.*⁶

Y analiza sus extremos explicando:

Relación entre ejecución y obligación: La ejecución presupone la existencia de una obligación perfectamente determinada, o al menos, determinable de manera exacta o fidedigna. Por ello, la ejecución debe siempre basarse en un título ejecutivo, en el cual consta la obligación de manera fehaciente. De no existir dicho título, el acreedor de la obligación deberá llevar a cabo el juicio declarativo correspondiente, para que el juez declare la existencia de dicha obligación y su monto; dicha sentencia judicial podrá servir, por su parte, de título ejecutivo. Relación entre ejecución

y juicio ejecutivo: *El juicio ejecutivo es una de las maneras por las cuales puede llevarse a cabo la ejecución, pero no es la única. Dicho de otro modo: todo juicio ejecutivo importa una ejecución, pero no toda ejecución importa un juicio ejecutivo. El ejemplo más claro es la llamada ejecución incidental, que es la ejecución de una sentencia judicial declarativa, en la que no se abre un nuevo proceso, sino que se prosigue con el anterior. De este modo, la ejecución importa un procedimiento judicial, pero no necesariamente un nuevo proceso judicial. Relación entre ejecución y embargo: El embargo es uno de los trámites del procedimiento ejecutivo, y es la clave sobre la cual gira la ejecución, ya que trabado el embargo, se priva al embargado de la disposición de sus bienes, y por lo mismo, se le otorga al acreedor la garantía de que su crédito se verá satisfecho. Debe hacerse presente que las distintas legislaciones contemplan nociones distintas del embargo. Así, en España, se habla de embargo para referirse al embargo ejecutivo propiamente tal, y de embargo preventivo para referirse a una medida judicial de cautela en los juicios declarativos, mientras que en otras legislaciones (Chile, por ejemplo) el concepto de embargo preventivo no existe con dicho nombre.*⁷

Definido, pues, el objeto, veamos de dónde nos viene, su tradición jurídica, para calibrar hasta qué punto está anclado en nuestras raíces económicas. Manuel García Garrido⁸ dice que el Derecho Romano lo llamó *missio in possessionem*:

Era un medio arbitrado por el pretor y la jurisprudencia en el siglo II a.C. contra la ocultación maliciosa del que va a ser citado a juicio. Dice el pretor: "Autori-

zaré que se posean y vendan bienes del que se oculte para defraudar a sus acreedores, si nadie le defiende según el arbitrio de un hombre recto" (Ulpiano, 59 ed. D. 42.4.7.1).// Acto por el cual el pretor autoriza a una persona para que tome posesión de los bienes de otra. La toma de posesión podía referirse a la totalidad de los bienes (missio in bona) o (missio in re) a bienes singulares. Las misiones in possessionem venían anunciadas en el edicto del pretor para determinados supuestos, como la puesta en posesión de los bienes del iudicatus, o la missio in bona legatorum servandorum causa; o eran otorgadas por el pretor en nuevos casos (misiones in possessionem decretales). A este género pertenecía la missio rei servandae causa, que concedía una mera detentación de los bienes para su conservación y administración: así, también la otorgada al acreedor en la ejecución patrimonial".

Es decir, en origen el embargo fue una defensa contra la ocultación de bienes, del que quiere hacerse pasar por insolvente y eludir responsabilidades pecuniarias. Contra eso el legislador creó un impedimento para evitar que el juego económico perjudicara las fuentes de financiación. El Derecho Procesal español contiene actualmente esta figura porque todo nuestro sistema jurídico (salvo algunas otras puntuales) es deudor del Derecho Romano. Nuestra esencia jurídica es la latinidad. Por eso vamos a analizar si tuvimos embargos antes de ahora en nuestra área más próxima y cómo eran, si iguales o diferentes.

El embargo en Albaida durante la edad moderna

La figura del Justicia de Albaida⁹ es imprescindible para

saber de embargos en la Albaida de época foral. Sus funciones y competencias se desarrollaban en un tribunal denominado *cort del Justicia*. Entre ellas figuraban las relacionadas con la propiedad. Y estas comenzaban por el encargo de dar publicidad a la posesión o a la tradición de cualquier bien, es decir, insinuar o anotar las cosas poseídas y su paso a otros propietarios. Sería lo que hoy realizan los registradores de la propiedad. Esto, era así porque según Jesús Lalinde¹⁰, debía realizarse ante el concejo y fue práctica habitual en Castilla y Aragón durante la Edad Media. No sólo en aquellos reinos sino también en Cataluña y Valencia, desde el siglo XIV, los reyes prescribieron, además, que en cada municipio hubiese un libro para realizar aquellos registros. Por esta razón en Albaida se presentaron escrituras ante el Justicia, es decir, al municipio, desde 1327 en que se data la venta de tierras realizadas por Huguet Çespluga¹¹, quien presentó su escritura ante la *cort del Justicia* siendo vecino de Palomar, jurisdicción de dicho tribunal en virtud del principio de *carreratge* que convertía a dicho lugar en calle de Albaida. Dos siglos más tarde se publicó la permuta de bienes producida entre Anthoni Albert y Anthoni Vidal el año 1526¹². Las escrituras así registradas se hallaban prestas a cualquier petición, incluso de copia, para causar los efectos jurídicos que precisase un interesado en acciones judiciales. Por tanto, cuando Pere Lloret necesitó presentar la escritura de venta de una casa, en una causa de *agraduació* por formar parte de una heredad en litigio, pidió una copia de la misma al Justicia de la villa¹³. Cualquier rectificación de las escrituras debía ser demandada a aquel tribunal cuando se producía un error en su redacción que perjudicara tanto al ven-

dedor, o al comprador, como a un tercero. Este fue el caso de Joseph Montoro, de Agullent, que en 1609 otorgó escritura a favor del albaidense Nofre Bono por transmisión de una tierra ubicada en la partida de La Vega, de Albaida¹⁴. En ella el bayle de Olleria había omitido que tal tierra se hallaba sometida a *responsuria* y solicitaba se anotase tal condición. La tierra procedía de un embargo y subasta ejecutada contra los bienes de Pere Vidal, ascendiendo su valor a 411 *lliures*¹⁵.

Por este último ejemplo vemos que también entonces, cuando una persona que había tomado dinero prestado de otra (porque entonces no había bancos tal cual ahora existen) a largo plazo, ofreciendo por garantía sus bienes inmuebles y no conseguía pagar *les pensions* o cantidades fijadas a título de intereses, más una parte añadida por cálculo previsto para amortizar dicho capital en determinado plazo, empezaba un problema que daba lugar a un litigio. Esta conflictividad y su solución se basaba en un *derecho real de garantía con que se sujetaba una cosa al cumplimiento de una obligación*, según Lalinde¹⁶ provenía de la Edad Media. Resalta Lalinde este dato: ocurrido el impago, caía sobre las propiedades que avalaban el préstamo la carga de subsanar dicha circunstancia.

“...el acreedor, poseedor (ya de la cosa no hace suyos los frutos, sino para compensar los intereses, pero puede convenirse que lo haga para amortizar la deuda o pacto de anticresis...A ello se aproxima la prenda inmobiliaria de los siglos X al XII, conocida en Cataluña como *gaudacio*...a partir de la Edad Media se exige publicidad en la constitución de la prenda, calificándose de hurto dicha falta de publicidad...”¹⁷

También en Albaida tuvo lugar la constitución de una prenda o *penyora* por legislación de los *Furs*¹⁸ que se producía cuando se derivaba una responsabilidad civil de impago. Veremos, a continuación, la aplicación que se hizo en Albaida, durante el siglo XVII, de tales preceptos y observaremos cómo confluyeron todas las tradiciones legales que Lalinde ha glosado para dar lugar a una práctica sincrética en el momento de la praxis judicial, en la *cort* del Justicia. En los embargos hipotecarios se realizaba, desde el siglo XVI, una *offerta de bens*¹⁹ para dar una oportunidad más el embargado.

Un transfondo económico y social se nota en la litigiosidad económica de nuestra área. Los resultados de un muestreo centrado sobre la actividad litigiosa del Justicia de Albaida, entre 1624 y 1634, arrojan un predominio absoluto de los temas económicos. En esos diez años hubo un total de 186 procedimientos, de ellos 156 tuvieron por objeto lo económico²⁰. Esta litigiosidad se alimentaba preferentemente de censales impagados, es decir, de préstamos hipotecarios. Pero en el muestreo de 10 años realizado, la curva asciende hasta un máximo en 1628 con 25 procedimientos, que van

cayendo lentamente hasta el mínimo de 5 registrados en 1633 para volver a alzarse hasta 9 el último año considerado, 1634. Su apostillado de demandas *hipotecarias* no aludía a la cosa prestada sino a los bienes que garantizaban el préstamo. Como los censales quedaban asegurados por bienes raíces, a tales procesos se les denominó ya con dicho término: *hipotecarios*²¹. Puede ser interesante recrear el procedimiento que se utilizó para reclamar un censal impagado. El primer paso era *la requesta*, es decir, un requerimiento solicitado al tribunal para exponer el motivo de la demanda (la cantidad adeudada) y llamar al deudor a su pago. Mediante tal petición el Justicia emitía una carta citando ante sí al deudor en potencia para que respondiera a la requisitoria. Si el supuesto deudor quedaba fuera de la jurisdicción del Justicia, dicho llamamiento se tramitaba desde su tribunal (en la villa de Albaida) al del justicia del municipio o lugar donde residiera el demandado y en el exiguo plazo de 5 a 10 días debería contestar a la demanda. Durante ellos, el demandante por medio de su procurador, podía rechazar la demanda, bien probando que no existía la deuda reclamada o que la demanda poseía defectos formales, presentando un alegato

Albaida

de *nulletat*. Si se probaba la veracidad de la reclamación o si se pasaba el plazo sin rechazarla, el acreedor quedaba en condiciones de pedir al Justicia un *manament executori* que disponía el embargo de los bienes garantes del censal. De nuevo el deudor podía oponer un *procés de rahons* (sic) justificando lo improcedente del *manament executori*. Pero si era desestimado, no le quedaban más alternativas que aceptar el embargo o realizar él mismo una *offerta de bens sitis*²² suficientes para satisfacer la cuantía de la demanda. Esta segunda posibilidad tenía la ventaja de impedir un embargo global y poder salvar alguna propiedad del deudor (cuando con una parte de las propiedades ofrecidas se cubriera el importe reclamado) por ser un procedimiento selectivo y voluntario del mismo. En caso contrario, el de la primera posibilidad, se producía una inscripción de bienes a cargo del *corredor de la cort* del Justicia²³ con posterior subasta pública total. Los bienes así adquiridos resultaban tan legítimos como si se hubieran tramitado mediante escritura de compra-venta y causaban cambio de titularidad en registros del fisco municipal. La rapidez del procedimiento parece que debió ser aceptable, de *deu dies perentoris*, semanas, a pocos meses, según el demandado fuera o no de Albaida. Los casos se prolongaban al recurrir las sentencias dadas por el Justicia a una instancia superior a nivel local, que era el tribunal del Bayle o Procurador Patrimonial del señor de Albaida, es decir, su *alter ego*²⁴.

Aunque este tipo de conflictividad económica involucró a los cristianos viejos de Albaida y Palomar desde fines del siglo XVI para llegar a su punto álgido en el primer tercio del siglo XVII, no puede considerarse exclusivo

de tal grupo confesional, ya que los moriscos o cristianos nuevos de los lugares de aquel señorío se vieron afectados por ella, y mucho, desde fines del siglo XVI (1597) hasta el año en que fueron expulsados (1609) ya en el siglo XVII. Lo cual viene a demostrar, además, que el Justicia de Albaida, en tanto que juez de primera instancia, poseía jurisdicción sobre los poblados conversos²⁵. Por los pleitos de censales se vieron afectados muchos particulares albaidenses, incluyendo a miembros de la oligarquía municipal, tanto a título de prestamistas como de prestatarios a lo largo de aquel siglo. También invirtieron en censales los clérigos, significándose a título personal, no colectivamente; incluso el mismo municipio tomó censales para financiarse con deuda pública²⁶. Un ejemplo en que se observa al municipio de Albaida actuando por inversor lo constituyen los censales dados en préstamo a particulares para financiar con sus intereses el Hospital Municipal (asilo) de san Miquel; procedían de las mandas pías dejadas por los católicos albaidenses para atender a los pobres y vagabundos asilados en el mismo. Dichos fondos se denominaban *almoynes* (sic). Constituían una administración en condominio bajo control del clero y del *jurat en cap*, quienes solidariamente con sus firmas autorizaban su inversión en censal (préstamo) a cualquiera que lo solicitara. Al producirse un impago, el *majordom* del Hospital recurría al procedimiento descrito para resarcirse de la deuda²⁷.

El municipio usaba el mismo procedimiento de *requesta* y embargo de bienes, pero no por censales sino por *peytes* (deudas por concepto de lo que hoy, *grosso modo*, llamaríamos IBI) contra quienes intentaban evadirse del impuesto municipal sobre bienes

inmuebles, la *peyta*. Existen numerosos ejemplos de requerimientos judiciales a *extravagants* (así denominaban los cabreves a los propietarios foráneos) dirigidos a los respectivos justicias del lugar donde residían los deudores: Bélgica²⁸, baronía contigua a Albaida pero ajena a las posesiones de los Milà de Aragón; Penáguila²⁹ en la actual comarca de La Marina y hoy provincia de Alicante; Alcoy³⁰ (actual provincia de Alicante) y Ontinyent, tierras de realengo³¹ y patrimonio real, por citar algunos casos. Hasta aquí llega la demostración de la existencia histórica de los embargos en Albaida y su procedimiento. Dicha villa, por tanto, poseyó un circuito económico donde sus excedentes se reinvirtieron en préstamos que usaron quienes los necesitaron.

Conclusiones

Creemos haber demostrado que el embargo es una figura jurídica sumamente antigua, del Derecho Romano, cuya finalidad era y es evitar el fraude y la ocultación de formas de pago de las deudas contraídas por préstamos, es decir, una defensa para el inversor. Resulta evidente la responsabilidad de quien toma uno: tiene que calcular bien los riesgos para evadirlo, ya que acarrea una consecuencia indeseable. Pero el embargo tenía y tiene la protección de defensa jurídica para quien recibe la inversión o prestatario, no se halla ni hallaba a merced de cualquier arbitrariedad, según hemos mostrado al describir su procedimiento en la referida villa.

En principio, el préstamo hipotecario, al ser una figura económica sometida a regulación jurídica, libera al prestatario de la arbitrariedad de prestamistas particulares o privados, cosa que reguló la Iglesia cristiana prohibiendo

la usura desde épocas tempranas. Al ser reglamentado por el derecho procesal foral, laico, y tener fijados sus intereses un tope por parte de la Iglesia, al menos desde el siglo XVI ya no presentaba una facies usuraria que hiciera preciso su anatema. Se puede decir que ya en esa época se consideraba más garantista que el préstamo privado sin hipoteca. Y así ha pasado hasta la actualidad. Empero, determinadas coyunturas económicas como ésta, han inclinado la balanza en contra de los prestatarios y los prestamistas han conseguido ciertas ventajas, según ha sucedido con las hipotecas concedidas para la compra de inmuebles en el presente, que ya han sido declaradas abusivas por los tribunales de la Unión Europea.

Desde un punto de vista estrictamente económico, al operar en principio con bases de remuneración estables y jugar con vencimientos de futuro, el préstamo hipotecario permite invertir a unos y financiarse a otros, tanto a las personas como las entidades, aun cuando sus obligaciones presenten una coyuntura desfavorable, pero superable, a medio y largo plazo. Su perfección hizo que, desde el nacimiento de los sistemas económicos basados en el flujo de moneda, hubiera inversores cuyos excedentes pecuniarios podían entrar en el circuito económico para seguir funcionando y creciendo, ellos y el sistema. Sin recuperar esas inversiones no se hubiera cumplido el ciclo económico. Por tanto la recuperación de la inversión en el préstamo hipotecario es clave para que exista financiación ajena. Es, ni más ni menos, que el germen primario del capitalismo.

Y ese inicio del capitalismo no se pudo producir sin el mercantilismo. Albaida constituye una buena muestra de todo ello. En Al-

baida, los grupos de inversores estuvieron ligados al comercio. Es muy relevante lo siguiente: desde el siglo XVI, los comerciantes albaidenses se integraron en el circuito de las ferias de Medina del Campo (a cuyas fechas remitieron los vencimientos de letras de cambio) y que financiaron su hacienda municipal mediante aquel sistema bien moderno y europeo. He aquí a los inversores de un incipiente capitalismo financiero: los oligarcas locales. Habían mercadeado con diversos productos y logrado ganancias. Actuaban a título individual para la gestión corriente. Pero descubrieron que podían pasar a invertir en la compra de vituallas dedicadas al municipio. Para lograr financiación extraordinaria tenían un instrumento magnífico: el Común, que organizado administrativamente en *consell general*, respondía de forma solidaria con sus bienes raíces ante la reclamación de cualquier deuda pública. Ellos, en conjunto, otorgaban una garantía hipotecaria a los prestamistas. Así lograron superar el hambre: comprando trigo en diferentes mercados y sosteniendo un avituallamiento constante de cereales y carne, a título de servicio público en tan pequeño municipio, mediante una financiación con préstamos y letras de cambio. Toda una hazaña. No aparecen datos de que ningún otro municipio valenciano, salvo la ciudad de Valencia, desplegara un sistema tan acabado para superar de forma moderna y legal los inconvenientes de vivir una determinada época histórica. Pero es plausible que los hubiera. A los historiadores económicos les ha pasado desapercibido el tema. Sin embargo la existencia constante de silos municipales es una pista para ahondar y llegar a ello.

En nuestros días ha quedado patente la importancia económica

Albaida

y social que tiene el correcto funcionamiento de este instrumento económico. Hoy todos sabemos que no se le debe enfrentar, de manera brutal, a ideas, proyectos o ambiciones superiores en mucho a la capacidad real de financiación del sujeto prestatario. Lo contrario provoca su quiebra, que se vuelve contra quien lo utiliza, constituyéndose en procedimiento de pago por la vía judicial. Y esto ha sido igual para todos los grupos sociales. Albaida sólo puso en marcha un proyecto: la financiación de la iglesia parroquial y la pagó el Común con una *sisa* sobre la carne durante 200 años. Por ello nunca fue embargada. Sufrió embargos y fue secuestrada (puesta bajo administración real) cuando sus señores la pusieron al servicio de sus ambiciones personales en la Edad Media, es decir, antes de que se perfeccionara el sistema de gestión municipal.

Reconducir las formas desorbitadas de endeudamiento, incluso para lo que parecen propuestas laudables, parece muy difícil, puesto que la toma de préstamos puede pasar de ser solución pasajera, a continuada, y convertirse en una irresoluble forma de gestión económica en pos de metas inalcanzables. Tal vez los niveles de endeudamiento personal y público en la Albaida moderna no llegaran, ni de lejos, a lo que estamos viviendo ahora. Faltan muchos datos para compararlo con rigor. Los catastros de propiedad municipal no detectan crisis económicas tan duras, no hubo caída del poderío de los oligarcas del siglo XVII aunque se produjeron reformas impulsadas por los Marqueses para evitar la corrupción del sistema. Los particulares resolvieron muchos problemas acogiéndose a la repoblación de los lugares moriscos. Pero esta-

mos hablando aún de la sociedad estamental del Antiguo Régimen.

En la actualidad, el procedimiento del embargo, bajo el peso de la crisis económica, ha señalado el fin de una época en la Historia Contemporánea. Se ha llevado por delante la configuración económica y social levantada después de la Segunda Guerra Mundial: un sistema de trabajo seguro, unos ingresos regulares, una exacción fiscal eficaz, medio siglo de esfuerzos económicos y buena parte de un grupo social muy nutrido y valioso. Su efecto devastador ha aumentado con medidas que podrían catalogarse de acoso económico al deudor, y eso ya pertenece, sólo, a la prepotencia de los agentes económicos que han exacerbado sus exigencias hasta niveles desmesurados. La historia ha demostrado que es imposible vivir siempre así, del préstamo. Quien olvida su historia repite sus errores.

NOTAS:

- 1 En la España anterior a 1936, J. A. Primo de Rivera hizo del obrerismo parte sustancial de su credo político y lo gestó por oposición a los sindicatos de lucha obrera, de corte marxista, triunfantes desde la victoria de la Revolución Bolchevique rusa. Líder de Falange Española antes de la Guerra Civil, en sus Discursos preconizaba un bienestar social que superase el nivel de miseria y analfabetismo con que iniciaron el siglo XX las clases populares españolas. Pretendía superar la lucha de clases. Pero nunca llegó a hablar del fomento de una clase media.
- 2 LEÓN XIII, Papa: Carta encíclica "De rerum novarum".
"Despertado el prurito revolucionario que desde hace ya tiempo agita a los pueblos, era de esperar que el afán de cambiarlo todo llegara un día a derramarse desde el campo de la política al terreno, con él colindante, de la economía. En efecto, los adelantos de la industria y de las artes, que caminan por nuevos derroteros; el cambio operado en las relaciones mutuas entre patronos y obreros; la acumulación de las riquezas en manos de unos pocos y la pobreza de la inmensa mayoría; la mayor confianza de los obreros en sí mismos y la más estrecha cohesión entre ellos, juntamente con la relajación de la moral, han determinado el planteamiento de la contienda. Cuál y cuán grande sea la importancia de las cosas que van en ello, se ve por la punzante ansiedad en que viven todos los espíritus; esto mismo pone en actividad los ingenios de los doctos, informa las reuniones de los sabios, las asambleas del pueblo, el juicio de los legisladores, las decisiones de los gobernantes, hasta el punto que parece no haber otro tema que pueda ocupar más hondamente los anhelos de los hombres. Así, pues, debiendo Nos velar por la causa de la Iglesia y por la salvación común, creemos oportuno, venerables hermanos, y por las mismas razones, hacer, respecto de la situación de los obreros, lo que hemos acostumbrado, dirigiéndoos cartas sobre el poder político, sobre la libertad humana, sobre la cristiana constitución de los Estados y otras parecidas, que estimamos oportunas para refutar los sofismas de algunas opiniones. Este tema ha sido tratado por Nos incidentalmente ya más de una vez; mas la conciencia de nuestro oficio apostólico nos incita a tratar de intento en esta encíclica la cuestión por entero, a fin de que resplandezcan los principios con que poder dirimir la contienda conforme lo piden la verdad y la justicia. El asunto es difícil de tratar y no exento de peligros. Es difícil realmente determinar los derechos y deberes dentro de los cuales hayan de mantenerse los ricos y los proletarios, los que aportan el capital y los que ponen el trabajo. Es discusión peligrosa, porque de ella se sirven con frecuencia hombres turbulentos y astutos para torcer el juicio de la verdad y para incitar sediciosamente a las turbas. Sea de ello, sin embargo, lo que quiera, vemos claramente, cosa en que todos convienen, que es urgente proveer de la manera oportuna al

bien de las gentes de condición humilde, pues es mayoría la que se debate indecorosamente en una situación miserable y calamitosa, ya que, disueltos en el pasado siglo los antiguos gremios de artesanos, sin ningún apoyo que viniera a llenar su vacío, desentendiéndose las instituciones públicas y las leyes de la religión de nuestros antepasados, el tiempo fue insensiblemente entregando a los obreros, aislados e indefensos, a la inhumanidad de los empresarios y a la desenfrenada codicia de los competidores. Hizo aumentar el mal la voraz usura, que, reiteradamente condenada por la autoridad de la Iglesia, es practicada, no obstante, por hombres condiciosos y avaros bajo una apariencia distinta. Añádase a esto que no sólo la contratación del trabajo, sino también las relaciones comerciales de toda índole, se hallan sometidas al poder de unos pocos, hasta el punto de que un número sumamente reducido de opulentos y adinerados ha impuesto poco menos que el yugo de la esclavitud a una muchedumbre infinita de proletarios”. [Etcetera]. Dada en Roma, junto a San Pedro, el 15 de mayo de 1891, año decimocuarto de nuestro pontificado.

En línea: http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum_sp.html. Cita tomada el 1 de agosto de 2013.

3 En línea: http://es.wikipedia.org/wiki/Jos%C3%A9_Luis_Villar_Palas%C3%AD. Referencia tomada el 29 de agosto de 2013.

4 El Príncipe Felipe al Emperador (Carlos I y V de Alemania) dada en Valladolid, 25 de marzo de 1545. Citado por CARANDE, Ramón: “Carlos V y sus banqueros”.- Barcelona: Crítica, 1983.- v. 1 p.62.

5 La Paz de Westfalia dio lugar al primer congreso diplomático moderno e inició un nuevo orden en Europa central basado en el concepto de soberanía nacional. El término de Paz de Westfalia se refiere a los dos tratados de paz de Osnabrück y Münster, firmados el 15 de mayo y 24 de octubre de 1648. En línea: http://es.wikipedia.org/wiki/Paz_de_Westfalia. Cita tomada el 29 de agosto de 2013.

6 En línea: https://es.wikipedia.org/wiki/Embargo_%28Derecho%29. Referencia del 30.07.2013.

7 En línea: http://es.wikipedia.org/wiki/Ejecuci%C3%B3n_de_la_deuda. Referencia del 30.07.2013.

8 GARCÍA GARRIDO, Manuel Jesús: “Diccionario de jurisprudencia romana”.- Madrid: Dykinson, 1995.- p. 237. La misma cita en: GARCÍA GARRIDO, Manuel Jesús: “Derecho privado romano: acciones, casos, instituciones”.- 6ª ed.- Madrid: Dykinson, 1995.- p. 257.

9 ORTIZ GARCIA-BUSTELO, Mª Luz: “Albaida villa y señorío: administración municipal y oligarquía urbana en el siglo XVII” [tesis doctoral en microficha].- Valencia: Universidad, 1992. Fue dirigida por la Dra. Dª Emilia Salvador Esteban, hoy catedrática emérita de Historia Moderna de la Universidad de Valencia, a quien rindo homenaje con este artículo por tanto como me enseñó en su magisterio de doctorado.

10 LALINDE, Jesús: “El Derecho histórico español”.- Barcelona: Ariel, 1974.- p. 411.

11 ORTIZ, Luz: Guia i Inventari de l'Arxiu Municipal d'Albaida.- “Alba” núm.2-3 (-1989).- Ontinyent: Ajuntament, 1989.- p.180. Pergamino núm. 96.

12 Ibidem, pergamino núm.92.

13 Archivo Municipal de Albaida, legº 1609-C, dº 79, 15.V.1609. Petición dirigida al registre del Justicia.

14 AMA, legº 1609-C, dº 61, s/º. Joseph Montoro, ciutadà, heredero de los libros notariales del difunto Jaume Montoro, notario, como tenedor de sus libros al Justicia de Albaida.

15 La lliura pertenece al sistema sexagesimal de origen carolingio, que perduró hasta la llegada del sistema decimal aunque Gran Bretaña lo conservó por moneda de uso común hasta entrar en la Unión Europea. No es moneda de curso legal sino de cuenta y se utilizó en todos los libros de contabilidad de la hacienda municipal de Albaida, en la Edad Moderna. Una libra contenía 20 sous o sueldos y un sou comprendía 10 diners o dineros. En Gran Bretaña 21 shillings formaban una guinea.

16 LALINDE, J.: “El Derecho histórico...” ob. cit., pg. 461.

17 Ibidem, pg. 462.

18 “Els Furs, adaptació del text dels furs de Jaume el Conqueridor i Alfons el Benigne de l'edició de Francesc-Joan Pastor (Valencia, 1547) a l'ordre dels mateixos furs en el manuscrit de Boronat Péra de l'Arxiu Municipal de la Ciutat de Valencia, feta per Arcadi Garcia i Sanz.”.- Paterna (València): Vicente Garcia Editores, S.A., 1.979.- pp. 72-75.

19 Este procedimiento se conserva en la actualidad en nuestra Ley de Enjuiciamiento Civil, lo que constituye la lista de bienes que solicita el juez al encausado.

20 AMA, legs. 1624-B “Procesos del Justicia”, 1625-B idem, 1626-B idem, 1627-B idem, 1628-B idem, 1629-B idem, 1629-B idem, 1630-B idem, 1631-B idem, 1632-B idem, 1633-B idem y 1634-B idem.

21 AMA, legº 1644-B, dº 14, 24.II.1644: Proçes de demanda hipotecaria de Jaume Vidal, tutor i curador de Pere Micó, son sogre, o fills d'aquell, contra Anna Ortiz, viuda de Joseph Lloret quondam cavaller de la Universitat d'Agullent. Este es el primer documento que contiene la denominación demanda hipotecaria en la documentación que utilizó para el estudio de la reclamación de censales.

22 Ver la nota 17 para insistir en que aún se practica este sistema, íntegramente, por la ley referida.

23 La existencia de un corredor de dicho tribunal la he podido documentar mediante referencias en los mismos procesos, ya que su oficio no se hallaba entre las remuneraciones pagadas a oficiales del municipio y que me han servido para documentar otros oficios. Este se halla avalado por: AMA, legº 1634-B, dº 53, 16.IX.1634, en donde un párrafo dice que Anthoni Mendes, mestre corredor publich de la present vila, subastó unas algarrobas confiscadas por orden de los Jurados.

24 En el caso de municipios pertenecientes al realengo el bayle, batle o batlle, representaba al rey y administraba el patrimonio regio, por tanto no hemos de ver en él una figura del organigrama municipal.

25 AMA, legs. de 1597 a 1609.

26 s He aquí algunas citass documentales alusivas al tema de embargos que justifican lo afirmado: AMA, legº 1609-C dº 72 Informe del embargo de Juan Albert y Guisabet Pla, cónyuges por el tribunal del Justicia de Albaida a instancias del presbítero Joaquín Sabater (se les embarga una casa-almazara sita en el carrer dels Alberts. Existe un caso documentado donde se observa que antes del embargo se procedía a una inscripción de bienes: Legº 1618 dº 30: Inscripción de bienes de Fracés Julià, notario, en casa de Esteve Soler alias Brunet, 19.XI.1619 (ahí se narra que el herrero Bernat Medina forzó la puerta por orden del Justicia para abrir aquella casa y dar paso a su tribunal).

27 AMA, legº 1605-B dº 42: Gaspar Montagut, mayordomo del Hospital contra Auzias Albert, labriego de Agullent, por censal impagado. Existen muchos ejemplos que no se citan por economía literaria.

28 Que los Jurados eran parte demandante, en nombre y a título de gestores de la Hacienda municipal y del Común de la villa de Albaida lo demuestra: AMA, legº 1632-C dº 28, es una carta de Melchor de Gaya, abogado, a los Jurados de Albaida donde refiere que éstos han incoado causa contra don Joseph Montoro, caballero y miembro de la Inquisición, pero como éste residía en Valencia, el abogado dudaba de que los Jurados pudiesen juzgar en aquel caso por ser tierra de barón el territorio de Albaida. Les aconseja que lleven el pleito ante la real Audiencia. La Inquisición le nombró un defensor en nombre del Santo Oficio. El fin del pleito llegaría años más tarde, junto con el de Vallcanera. Parece que de lo expuesto podría deducirse que los Jurados de Albaida poseían un tribunal propio, pero más bien se debe opinar que ellos formaban parte del tribunal del Justicia y actuaban como acusación pública en los citados casos, según se desprende también de los siguientes documentos: AMA, legº 1635-B docs. 27, 28, 29, 30, 31, 32, 32 y 34, que son cartas requiritorias remitidas a los jurados de Ollería y Canals y retro; llevan diversas fechas, desde enero a septiembre de 1634. El dirigido al justicia de Bélgida en: AMA, legº 1616, dº 11: Trellat de la execució de Juan Monçó de la vila de Albayda, contra Esteve Sanchis de Bélgida, 3.XI.1616, fue remitida por el justicia de Albaida al de Bélgida.

29 AMA, legº 1616-B, dº 11: Trellat de la execució de mosén [...] de Penáguila contra Joseph Tormo de Albayda, enviada por el justicia de Albaida al de Penáguila.

30 AMA, legº 1605-B dº 34: Relación hecha por el justicia de Alcoy al de Albaida sobre el embargo de Jaume Serrador contra Llois Sempere de Alcoy, 8.VIII.1605.

31 AMA, legº 1616-B, dº 46: Recurso de nulidad al manament executori dado por el justicia de Albaida a instancia y requesta de Matheu Monçó contra Aldonza Micó, viuda de Francés Vidal e hija del primero, exponiendo que se exime de los cargos imputados por ser vasalla del rey y no hallarse sometida a la jurisdicción de dicho justicia, 3.III.1616.

Crònica d'un pla general

El "Plan Arrufí" 40 anys de planejament urbanístic a Ontinyent

AUTOR: JOSEP VIZCAÍNO I FERRE

Advocat, urbanista

Ahores d'ara, parlar d'urbanisme podria semblar una temeritat. Hui el pensament general és que l'urbanisme està en l'origen de tots els mals que pateix la nostra economia i, per extensió, la nostra societat. La veritat és que no és així, ja que no cal fondre i confondre el concepte amb l'ús que s'ha fet a diferents llocs i indrets, que no en general.

L'urbanisme ben entès és, sens dubte, "el bon govern del territori"; qüestió ben distinta és com els responsables d'eixe bon govern trafiquen amb les seues previsions en benefici d'uns pocs i en perjudici d'uns molts.

En aquestes dates hem vist com, de nou, es torna a parlar del Pla General d'Ordenació d'Ontinyent i de les actuacions, tal vegada desafortunades, portades a terme per tal de dotar el municipi i l'entorn comarcal d'unes instal·lacions adequades, al preu que fóra i com fóra. Aquest assumpte sols tracta d'il·lustrar la diferència entre urbanisme i tràfic urbanístic.

Però no és aquest el tema que volem tractar. El nostre objectiu és més modest i, tal vegada, menys "escatològic".

Es tracta de fer un menut reconeixement del nostre primer "Plan General de Ordenación de Onteniente" (PGOU), que així és com ha estat retolat des del seu naixement als primers dies de 1974, l'any 2014 en farà 40.

GÈNESI

En general, és prou comú que aquests documents, com a instru-

ments de govern del territori que són, costen prou temps i esforç de concebre, formar i finalment "parir". En el nostre cas, aquest "embaràs" va durar aproximadament vint anys, més que qualsevol altra criatura de la natura. En farem una síntesi, encara que la cosa va ser més complicada.

Com a qüestió prèvia hem de dir que l'Ajuntament d'Ontinyent va ser, en aquelles dates, "pioner" en aquest assumpte ja que la primera "ley del suelo" no veuria la llum fins al 12 de maig de 1956. És a dir que l'Ajuntament ja pretenia fer un "Plan General" abans de la primera Llei del Sòl espanyola.

Dit això, tal vegada s'entenga millor el que va succeir després i que de forma molt resumida contem tot seguit.

Segons consta a l'expedient de l'època, després d'una llarga espera (no sabem de quants anys), a les primeries de l'any 1954 l'arquitecte municipal, Camilo Grau Soler, va presentar a l'Ajuntament el "Plan General de Urbanización de Onteniente".

Per tal de no perdre més temps, l'Ajuntament va nomenar una "Comisión" que varen formar els regidors Francisco Belda i Rafael Pla perquè, amb l'arquitecte en qüestió, pogueren proposar al document tècnic presentat les modificacions que consideraren convenients o adequades.

La primera vegada que l'Ajuntament d'Ontinyent coneix el Pla General és en la sessió de data 4 de juny de 1954, i lògicament va quedar l'assumpte "sobre la mesa".

Ontinyent 1968

No va ser fins a la sessió de 9 de juliol de 1954 que no s'aprova (provisionalment) el Pla i s'obrí el termini "para oír reclamaciones".

En sessió de 29 de setembre de 1954, a la vista del tràmit "para oír reclamaciones", el Pla torna a quedar "sobre la mesa".

Doncs bé, després de les quatre reclamacions presentades per altres tants interessats, el Ple torna a deixar "sobre la mesa" l'assumpte dos vegades més, concretament el 22 de desembre de 1954 i el 28 de gener de 1955.

No serà fins que prenga possessió la nova corporació que no

s'aprovarà el Pla, concretament en la sessió de 19 de febrer de 1955.

Pareix que l'Ajuntament s'havia pres de veres l'assumpte del Pla, ja que en tan sols un any va aprovar-lo i remetre'l (el 15 de febrer de 1955) a la "Comisión Provincial de Servicios Técnicos" per a la seua aprovació definitiva.

Com és normal hui encara, en aquella època la "Comisión Provincial de Servicios Técnicos" va tornar a l'Ajuntament, amb data 4 de novembre de 1955, el Pla, amb una llarga llista d'"observaciones" relacionades amb "su deficiente confección"¹. Ací comença una nova època de successives rectificacions, aprovacions i remissions que acabarà en el fet que s'encarregue el treball a un nou arquitecte, concretament a Luis Albert Ballesteros, tècnic de la Diputació de València, qui redactarà de nou el "Plan General" que aprovarà l'Ajuntament en l'acord plenari d'11 de setembre de 1957.

Amb el nou arquitecte redactor es reiteren tràmits d'informació pública, reclamacions i resolució de l'Ajuntament i finalment, per acord plenari de 7 de febrer de 1958, es torna a remetre el Pla a la "Comisión Provincial de Urbanismo de Valencia"² acabada de crear, que es registrarà d'entrada, finalment, el 6 de maig de 1958.

El rosari, o millor, el calvari que quedava per passar amb aquest Pla General és escandalós ja que, en el que ací interessa, es va tornar a redactar un altre Pla General, i a data de setembre de 1964 encara no havia estat aprovat.

En algun moment posterior, i segurament per la impossibilitat d'aprovar el Pla, l'Ajuntament canvia de redactor i en contracten un altre, José Casas Arrufí, cap al 1968. La primera actuació d'aquest

arquitecte català és requerir de l'Ajuntament una cartografia nova del municipi, obtinguda per tecnologia provinent de l'exèrcit, és a dir per "vol aeri", cartografia que servirà de base territorial per a la redacció amb garanties tècniques i legals suficients del que serà sens dubte el primer Pla General d'Urbanisme d'Ontinyent.

Concretament era el dia 14 de gener de 1974 quan entrava en vigor el nou "Plan General de Ordenación Urbana de Onteniente" després d'un llarg procés de gestació, tramitació i aprovació, com hem vist abans.

Fer un estudi, mínimament rigorós, d'un instrument de planejament mai no és una tasca fàcil. Si aquest estudi es fa mentre l'instrument es troba dins del seu període de vigència, aquesta tasca es complica, si cal, una mica més, ja que deu acometre's amb tota la serenitat i prudència necessàries. En qualsevol cas, no pretenem ací fer cap estudi d'aquesta classe, i menys encara quan la societat percep l'urbanisme com una mena de desgràcia col·lectiva que impedeix que els pobres puguen viure al camp, i que l'única possibilitat de gaudir d'un entorn rural és, malauradament, integrar-se en una urbanització que, com el seu nom aconsella, és com tindre una casa amb un pati al voltant, i poc més.

Malgrat açò, el que sí volem dir amb tota rotunditat és que considerem aquest el millor document de planejament fet, fins ara, per a Ontinyent en la seua recent història, tant des del punt de vista sincrònic com diacrònic. Aquest document és el primer que proposa un "model de ciutat" absolutament nou per a l'època amb uns continguts certament moderns, com per exemple la previsió de recorreguts per a vianants a distints carrers existents i futurs que integren una autèntica

mallà viària per a vianants i altres que pel context no citarem ni desenvoluparem.

D'altra banda cal dir que, si hem anomenat aquest document com "El Plan Arrufí" sols és per a poder fer, per menut que siga, un reconeixement al seu autor, l'arquitecte català José Casas Arrufí, al qual, el que aquest treball escriu, va conèixer personalment encara que de forma efímera, i del qual guarda un bon record de la seua gran professionalitat. La personalitat d'aquest tècnic, la seua altesa de mires i, fins i tot, el Pla General que ens va deixar corroboren aquestes afirmacions que tenen com a únic objectiu constatar la personalitat i el bon treball d'un home excepcional, que va saber fer i, especialment dirigir, un equip pluridisciplinar compost d'un nombrós grup de persones algunes de les quals han estat, amb el pas del temps, rellevants en el món polític, com és el cas d'Emèrit Bono.

Aquest Pla General, no obstant això, podríem haver-lo anomenat també "Plan Gironés". Perquè si és cert tot el que hem dit respecte d'Arrufí, no podem deixar d'esmentar el personatge polític de l'època que, sens dubte, va ser l'impulsor d'aquest Pla General: ens referim a l'alcalde Vicente Gironés Mora.

Amb Vicente Gironés va nàixer la idea de dotar Ontinyent d'un Pla General que afavorira el futur desenvolupament d'Ontinyent, no sols en allò que es refereix a la ciutat i la resta del terme municipal, també en allò que podria potenciar l'aspecte de capitalitat comarcal. Pensar en termes de capitalitat de la comarca en l'any 1968-69 era, almenys, molt precoç. Cal posar com a exemple d'aquesta vocació capitalina la previsió a Ontinyent d'un heliport situat al voltant del camp de futbol.

Aquesta visió supramunicipal del Pla General marcarà de forma molt significativa les seues previsions, i a més a més representa una perspectiva de futur urbanístic, administratiu i polític molt precoç que hui mateix continua vigent amb la mateixa o més intensitat que quan en 1972 es redactava la primera memòria del Pla General.

Aquesta i altres circumstàncies refermen la nostra afirmació: la indubtable qualitat d'aquest Pla General, alguns aspectes del qual mereixen ser destacats en aquest treball de reconeixement i felicitació:

-En primer lloc és el document de planejament amb una més llarga durada i vigència. Algunes de les seues previsions han estat i continuen estant vigents al llarg d'un quart de segle. Amb algunes modificacions de més o menys importància, el seu model continua plenament vigent, fins que va ser derogat i substituït per un altre que des de 2007 s'ocupa del govern del nostre territori al segle XXI, del qual no en parlarem, precisament perquè està vigent, i no perquè no en tinguem cap opinió.

-També cal destacar-ne la importància i el pes específic temporal dins del context urbanístic local. No se'ns escapa que des de "l'eixample" fins a l'actualitat, el "Plan Arrufí" abraça la meitat d'aquest període.

-Però sens dubte, l'aspecte més destacable té a veure amb la qualitat de la seua acció. Amb aquest Pla General, el govern del territori es fa d'una manera integral, és a dir, afecta tot el sòl del terme municipal. No sols es planifica la ciutat "futura", tal com ho feia l'"*Ensanche*", també la ciutat actual o heretada, i fins i tot la resta del territori destinat majoritàriament als usos rurals. Aquest Pla General, seguint els criteris de la Llei de 1956, es constitueix en el primer Pla General d'Ordenació Urbana amb una clara vocació operativa integral.

-Finalment cal fer menció a un aspecte d'especial importància pel que fa a l'ordenació urbanística. Per primera vegada a Ontinyent s'utilitzen tècniques urbanístiques de planificació, de manera que aquest fenomen planificador deixa de ser un simple capritx tècnic o polític. En aquest Pla General la ciutat té una estructura urbanística coherent, tant per al ciutadà³ com per al trànsit de vehicles⁴. Les xarxes d'una i altra classe s'estructuren de forma sistemàtica i funcional.

Quant a l'estructura de l'oci, els espais que ara anomenaríem "dotacionals" formen un altre "sistema" que comporta un acostament d'aquests serveis al ciutadà. Els grans espais lliures propis d'altres ordenacions, "*Ciudad Jardín*", deixen pas a un fum de xicotets espais repartits per la ciutat i la previsió d'un gran parc urbà.

Fins i tot, una de les previsions més significatives són els seus apunts a fórmules de gestió urbanística i la definició de variables per a extingir allò que hem denominat la "*lotería del planeamiento*", previsions que en la legislació estatal no apareixeran fins anys més tard, i molt més tard, vint anys després, en la legislació autonòmica.

En fi, molts i variats serien

els aspectes que caldria destacar d'aquest Pla General, però no és aquest el lloc ni disposem de l'espai necessari per a tractar-ho. Tan sols volem deixar constància de la importància d'aquest Pla que, encara que formalment ha deixat d'existir, materialment viu mitjançant el model de ciutat adoptat i algunes de les previsions dels nous planejaments que l'han substituït al segle XXI.

Sols ens queda felicitar el "*Plan General*" per la modernitat i la valentia de les seues previsions, i amb el Pla els seus autors, promotors i la ciutat en general, tot i que desitgem que l'actual Pla General del segle XXI pugui tindre més qualitats per a Ontinyent que el Pla anterior.

Felicitats. Agraïment. Al company Josep Sanchis, pel seu saber i per ajudar-me en la correcció dels textos.

NOTES:

- 1 Aquesta dinàmica, desgraciadament molt comuna, té molt a veure amb la que, per aquelles dates era ja el projecte de Llei del Sòl de 12 de maig de 1956. Pareix que l'òrgan provincial encarregat d'aprovar el Pla coneixia el text de la "nasciturus" Llei del Sòl i les seues previsions no quadraven de cap manera amb el document de Pla General redactat per l'Ajuntament i aquesta circumstància la valoraven molt negativament. Tal vegada era una bona decisió no deixar nàixer un Pla General amb unes previsions totalment discrepants amb la nova llei que s'acostava i amb unes disposicions que quedarien totalment obsoletes a curt termini.
No podem oblidar, en aquest aspecte concret, que el darrer Pla General Municipal d'Ordenació ha hagut de passar per aquesta mateixa circumstància: ha estat concebut i redactat amb una legislació (LRAU) i ha nascut al món jurídic amb una legislació vigent, ben diferent (LUV), amb els problemes que a data de hui està causant eixa circumstància, i de segur que en seguirà causant.
- 2 Cal assenyalar que, en la dita data, en vigor la nostra primera Llei del Sòl en 1956, l'anterior "Comisión Provincial de Servicios Técnicos" es transforma en aquesta nova Comissió assumint les competències de l'anterior i algunes més atorgades de nou.
- 3 Cal destacar, com a exemple, la xarxa de recorreguts per a vianants i els espais lliures que projecta.
- 4 L'estudi d'aquest aspecte és sotmés a una especial consideració i dedicació per primera vegada en la nostra curta història urbanística.

La orfebrería de la parroquial de Santa María en la Exposición Nacional de 1910

AUTOR: RAFA GANDÍA BORREDÁ

Destacadas y conocidas personalidades de la Valencia de principios del siglo XX, amantes de la cultura y del arte, organizaron en los salones del Palacio de Bellas Artes de nuestra capital una importante exposición con motivo de la Exposición Nacional que la ciudad del Turia acogió en 1910.

El bello edificio, vinculado al Pabellón de Arquitectura, con el que se comunicaba, fue construido con motivo de la Exposición Regional de 1909, por el arquitecto de la Diputación provincial de Valencia, Vicente Rodríguez –“alma de la Exposición”– que proyectó, además, el Gran Casino, el Arco de la Entrada, la Fuente Luminosa y el Palacio de la Diputación.

Situado cerca de la entrada, cerrando por su lado sur la Gran Pista o Stadium, se accedía a su entrada principal por la amplia escalinata de la derecha de la avenida Central, encontrándose otra, frente al Gran Casino. Disponía de una sala principal dedicada a la obra pictórica de Mariano Benlliure. Su galería con dos desniveles, uno a dos metros sobre el nivel del estadio y otro, superior, con balcones sobre el mismo, era de estilo modernizado, constituyendo su elemento decorativo, gran número de columnas paralelas con pedestales sobre las que descansaban esculturas.

Dos de las dependencias del palacete fueron dedicadas a fotografía; otras dos, a las obras de los alumnos de la Escuela de Bellas Artes y una

sala, a escultura. El cuerpo principal se destinó al arte del siglo XIX, y más concretamente a los pintores valencianos. Cuatro salas y una rotonda exhibían arte retrospectivo, cedido por instituciones y coleccionistas particulares y una quinta, arte decorativo. Su coste ascendió a 231.054'32 ptas., según anota Francisco Pérez Pucho en su obra: “Valencia 1909”, quien además añade: “*si la colección que albergaba pudiera haber quedado estable, Valencia hubiera tenido uno de los mejores museos de Europa*”.

Gran cantidad de retablos, pinturas, esculturas, muebles, orfebrería, bargueños, armaduras, joyas y metales preciosos, sedas y tapices, marfiles, relicarios y toda clase de arte religioso y profano se reunieron en la sección de Arte Retrospectivo gracias a las cesiones de grandes familias y de importantes coleccionistas valencianos que las prestaron para dar prestancia al gran certamen regional, contribuyendo de manera especial el llamamiento y la petición que el Arzobispo de la diócesis valentina, el ovetense, Excmo. y Rvdmo. Victoriano Guisasola y Menéndez, realizó en numerosas casas solariegas, catedrales y parroquias valencianas que aportaron destacadas y bellas obras que configuraron un catálogo de 1.637 objetos de arte antiguo, entre los siglos XIII y XVIII, prestados por ochocientos un titulares procedentes de toda la región.

Esta importante sección de arte retrospectivo, idea esta muy de últi-

ma hora de Tomás Trenor Palavicino, enmarcada en la segunda parte del certamen, caracterizada por el número de homenajes, la intensidad de los congresos profesionales convocados y los festejos populares celebrados, fue inaugurada el 13 de octubre de 1909, el mismo día que fueron fusilados los cinco condenados a muerte de la Semana Trágica, y clausurada junto al certamen el 9 de enero de 1910, en un espléndido acto.

La presencia de nuestra comarca en este destacado certamen, entre los 2.566 expositores agrupados en dieciocho secciones entre ellas la de Artes Bellas, queda referenciada en el nº 25 de Almaig 2009, en “Ontinyent y la exposición regional de 1909” de Rafael A. Gandía Vidal. Y el de Ontinyent en particular en la participación en la gran Fiesta de la Danza, con los componentes de la

Comparsa de Contrabandistas, Marineros y Moros Marinos, quienes a decir del rotativo ABC del 27 de septiembre de 1909: *“Sorprenderán con sus lujosos trajes y sus bailes complicados, de preciosa música, los marineros de Onteniente, tripulantes de la fragata Méndez Núñez, que figurará arcos y tules en caprichosas evoluciones, y los moros marinos de la misma población, tripulantes de la fragata Almanzor, que con banderas, arcos, lanzas y sonajas ejecutan unos lucidísimos bailables”*.

La lectura y el análisis del Catálogo de la “Sección de Arte Retrospectivo”, impreso por la Tipografía Moderna, sita en la calle Avellanas, 11 de la capital, no registra ninguna aportación de nuestros dos templos parroquiales, ni del de San Miguel ni de los Conventos de las Carmelitas Calzadas y Franciscanos, así como de los fondos artísticos de la desaparecida finca “La Ereta” – *“un tríptico de marfil de gran tamaño e indudable autenticidad; dos primorosas placas esmaltadas; una sacra de plata repujada, que llamó poderosamente la atención en la exposición eucarística, y ha sido reproducida por modernos orfebres; grabados de Alberto Durero; un Vignola con autógrafos y dibujos de José Churriguera; una baraja fabricada en Valencia en 1640; pinturas sobre mármol; armas antiguas entre las que descuella una espada romana, una llave del siglo XVIII sobredorada, muy artística; ropas, cortinajes, blondas y tejidos del siglo XVIII, y cerámica primitiva y romana...”* – reunido por el pintor Vicente Tortosa Calabuig y reseñado, entre otras, en una de las concurridas tertulias literarias habidas en 1914 en el domicilio de José Martínez Aloy, referenciada en la Geografía General del Reino de Valencia dirigida por Carlos Sarthou y Carreres que en la página 585 del II Tomo, y para la mencionada obra y tras la visita rea-

lizada al pequeño museo, completa con el sinfin de obras de indiscutible mérito artístico *“cuya mera enumeración llenaría varias páginas”* junto a las habidas en el oratorio donde destacaba *“una buena tabla gótica de la Virgen; una pila, también gótica; una silleta plegable de San Luis Beltrán; relicarios; sacra de plata con marco gótico de madera sobredorada...”*.

El 18 de diciembre de 1909, el rey Alfonso XIII, de acuerdo al Consejo de Ministros presidido por Segismundo Moret, accedió con un Real Decreto a lo solicitado por el Ateneo Mercantil, prorrogando la Exposición a todo el venidero año, elevándola a Exposición Nacional. El propio Gobierno presentó a las Cortes el oportuno proyecto dotado con una subvención de dos millones de pesetas, a entregar en la forma y en los plazos estipulados, nombrándose un Comisario Regio que dirigió las oportunas instrucciones y al que se rindieron las cuentas de inversión de los fondos, cuya aprobación fue enviada al Ministerio de Fomento.

Cesada la organización del Comité de la Exposición Regional y puestos a disposición de la Exposición Nacional todos sus edificios, parques, jardines, mobiliarios y otros efectos, pronto comenzó el montaje de las instalaciones nuevas, la terminación de las suspendidas y la presentación de productos, inscribiéndose más de mil expositores, procedentes no solo de las tres provincias valencianas sino también del resto de España y del extranjero (Holanda, Alemania, Francia y Austria).

El cambio de Gobierno, ocurrido el 9 de febrero, hizo variar el Comité de Honor, cuya presidencia ostentada por S. M. el Rey integraba en sus Vicepresidencias a S. A. R. el Infante Fernando de Baviera de Borbón, y a S. A. R. el Infante Car-

los de Borbón; formando parte de su comité: el Presidente del Consejo de Ministros José Canalejas, el Ministro de Estado, Manuel García Prieto; el Ministro de Gracia y Justicia, Trinitario Ruiz Valarino; el Ministro de Hacienda, Eduardo Cobián; el Ministro de Guerra, Ángel Aznar; el Ministro de Marina, Diego Arias de Miranda; el Ministro de Gobernación, Conde de Sagasta; el Ministro de Instrucción Pública, Conde de Romanones; el Ministro de Fomento, Fermín Calbetón; Antonio Maura y Montaner; Segismundo Moret; Eugenio Montero Ríos; José López Domínguez; Marcelo de Azcárraga; Eduardo Dato; Juan Navarro Reverter; Rafael Gasset; Amalio Gimeno; Monseñor Victoriano Guisasaola, Arzobispo de Valencia; Luís de Castellví, Capitán general de Valencia; Joaquín Moreno, Gobernador Civil de Valencia; Rafael Albiñana, Presidente de la Diputación provincial; Ernesto Ibáñez Rizo, Alcalde de Valencia; Ramón de Castro, Presidente de la Cámara Oficial de Comercio; José María Machí, Rector de la Universidad; Joaquín Gómez de Barreda, Comandante de Marina; Cándido Rodríguez de Celis, presidente de la Audiencia territorial; Javier Gómez de la Serna, Director general de Obras públicas; Carlos Groizard, Director general de Agricultura, Industria y Comercio; Conde de Mon-

tornés, Jefe de Fomento; Gil Roger, Delegado regio de la Primera enseñanza; Carlos Torrijos, Delegado de Hacienda, y Carlos Dupuy de Lome, Decano del Cuerpo consular. Siendo el Comisario Regio de la Exposición, Vicente Puchol y Sarthou.

El Comité Ejecutivo presidido, nuevamente, por Tomás Trenor Palavicino, contó como vicepresidentes primero y segundo con Ricardo Serrano Chassaing y el Marqués de Colomina Ventura Feliu, respectivamente; siendo su Comisario general Francisco Almarche y sus secretarios generales José Ribera y Ricardo Micó, tal y como registra la documentación editada a su conclusión, y depositada en la Biblioteca Valenciana Nicolás Primitiu. Fueron sus vocales natos los directores de los diarios de Valencia y tres corresponsales designados por el Comité, y sus vocales honorarios: Teodoro Llorente y Olivares; Rafael Ferris, Ingeniero Jefe del Distrito Forestal; Vicente Ferrer, Ingeniero Jefe de Minas; Adolfo Fernández, Ingeniero Jefe del Servicio Agronómico; Luís Martí, Ingeniero Jefe de Obras Públicas; Rafael Rodríguez de Cepeda, Presidente de la Sociedad Económica de Amigos del País; Joaquín María Belda, Presidente de la Real Academia de San Carlos; el Presidente de la Sociedad de Arquitectos, y Antonio Fillol, Presidente del Círculo de Bellas Artes. Los Arquitectos: Ramón Lucini y Francisco Almar, Arquitectos del Estado; Carlos Carbonell y Vicente Rodríguez, Arquitectos Municipal y Provincial, respectivamente.

Cada una de las siete comisiones creadas: Enseñanza y Bellas Artes; Agricultura y Productos Alimenticios; Industrias; Congresos, Asambleas y Conferencias; Festejos y Recreos; Hacienda y Propaganda, tuvieron sus propia estructura y funciones.

La Comisión de Enseñanza y Bellas Artes, quedó constituida el 5 de abril bajo la presidencia de José Español, de la que el marqués de Almunia fue designado vicepresidente, Juan José Zapater, vocal, y Arturo Ledesma, secretario. Contó con las subcomisiones de:

- Pintura: Joaquín Agrasot, José Benavent y Manuel Sigüenza.
- Arte Decorativo: Julio Cebrián, Gonzalo Salvá y César López.
- Escultura: José Aixa, Francisco Paredes y Luis Gilavert.
- Arquitectura: Antonio Martorell, Luis Ferreres, José M. Manuel Cortina y Francisco Mora.

Arte Retrospectivo, integrada por el canónigo y archivero de la Catedral de Valencia, Roque Chabás Llorens como delegado del Arzobispo de Valencia; el canónigo, historiador y catedrático de Historia del Arte, José Sanchis Sivera; el abogado, historiador, político, miembro de la Academia de Bellas Artes y de Lo Rat Penat, cronista de la provincia y uno de los promotores de la creación del Centro de Cultura Valenciana, José Martínez Aloy; el abogado, escritor, miembro de la Academia de San Fernando y presidente de Lo Rat Penat, José Mª Ruiz de Lihory y Pardines (Barón de Alcalalí) y Luis Tramoyeres Blasco, historiador del arte valenciano, miembro de la Real Academia de la Historia y de la de Bellas Artes de San Fernando de Madrid.

La subcomisión, sin dejar un momento sus tareas y en constante entusiasmo, auxiliada por renombrados artistas valencianos, trabajaron sin descanso y con asombrosa celeridad, ordenaron y colocaron las nuevas y valiosísimas aportaciones de la nobleza, clero, comunidades religiosas y particulares. Fue el rotativo "El Imparcial" en su edición del martes 3 de mayo de 1910, el que cita algunos detalles que resaltan la importancia de esta sección,

con las cuatrocientas piezas de cerámica antigua, de reflejos dorados de los siglos XIV al XVII, junto a la desconocida y preciosa colección de vidrios valencianos todo ello aportado por Emeterio Albors; las magníficas armaduras, una célebre carroza histórica catalogada como de las mejores del mundo, una colección de 30 tapices góticos y gobelinos, en su mayoría, 17 gualdrapas y arneses riquísimos, y un hermoso conjunto de relieves de marfil todo ello del marqués de Galtero y de Dos Aguas; raras y preciadas colecciones de azulejos valencianos de Manuel González, Manuel Cortina, Francisco Almarche, entre otros; la gran colección de armas y cerámicas de Francisco Martínez y Martínez; las incontables pinturas, porcelanas, vidrios y camafeos del Sr. Bernal; las colecciones de tablas, de las que sobresalen las de los siglos XV y XVI de Miguel Martí Esteve; maravillosas miniaturas y joyas romanas cedidas por José Gutiérrez. El propio rotativo anota ser prolijo el citar a todos los expositores, así como a los templos y monasterios que respondiendo a la petición del prelado valentino, enviaron lo más precioso de sus objetos de marfil, plata y oro, ropas, cruces, custodias, retablos y ornamentos, entre las que destacan las aportadas por las Catedrales de Valencia, Alicante, Menorca... y la famosa cruz de Arfe de la Colegiata de Alicante.

Visitado detenidamente el Palacio de las Bellas Artes, el día de la inauguración, S.M. el Rey, demostrando ser un gran conocedor de esta ciencia, quedó admirado, una vez más, de esta sección de Arte Retrospectivo, donde figuraban obras de mucho valor artístico, según informaba el diario ABC del 27 de abril. Lo mejor de lo expuesto en el certamen regional volvió a reaparecer, enriqueciendo este verdadero Museo que tanto interés despertó en el monarca, que a decir por el rotativo

“El Telegrama del Rif” el miércoles 27 de abril de 1910, expresaba *“deseos de organizar en Palacio un museo de la misma índole, a cuyo efecto había comprado a las monjas de Sevilla valiosísimos tapices”*.

El vendaval de la última contienda civil arrasó gran parte del patrimonio de Ontinyent, desapareciendo, entre ello, el archivo y el tesoro artístico de la parroquia de Santa María, de cuyo contenido se hicieron eco la mencionada obra de Sarthou Carreres y lo publicado en “Las Provincias”, el miércoles 21 de abril de 1915, tras la visita que a esta ciudad realizaron once miembros de “Lo Rat Penat” recibidos y guiados en su visita por el alcalde, Salvador Bueso; el juez de instrucción, César Cánovas; el notario, Juan Gil y los franciscanos fray Luis Fullana y fray Francisco Ferrer. A pesar del temporal de lluvia, pudieron inventariar sus monumentos, anotando de la sacristía del plebano templo *“las múltiples pinturas al óleo entre ellas los retratos del venerable Gaspar Blas Albuixech, del arzobispo D. Juan Segría y del Dr. Donat, hijos de Onteniente y del Beato Juan de Ribera; un medio punto con el Padre Eterno, un Apostolado, un gran cuadro de Dimas y la mejor de todas un lienzo al óleo de “La Cena” de Emans, que es una verdadera obra de arte”*. Existía en la propia sacristía, un armario dorado, de estilo plateresco, con algunas pinturas en su interior y en el archivo, ubicado en su planta inferior, verdaderas joyas como *“una “Vera-Cruz”, en que se adivinan dos artífices, el más antiguo de últimos del siglo XVI; la famosa “Cruz Procesional” del siglo XIV, ya conocida; una magnífica “Custodia” gótica, que es una bella muestra de orfebrería valenciana y que se conserva muy bien, no obstante las dos restauraciones de que indudablemente ha sido objeto; una “Arquilla” cincelada de plata, labor del siglo XVI, (que a decir de*

Sarthou Carreres en agosto de 1922 quedaba con carácter de depósito en el naciente Museo diocesano de Valencia) y un *“Cáliz” de oro, con su patena, ricamente ornamentado y de estilo plateresco”*.

La sección retrospectiva, que más cautivó la atención de los visitantes a la Exposición Nacional, mostró de la ciudad su hermosa cruz procesional y su custodia del siglo XIV.

El que fuera juez, archivero e historiador Carlos Sarthou Carreres, a través de sus múltiples estudios, entre ellos “La Orfebrería de Onteniente” y “Las Custodias Valencianas del siglo XV”, publicados el 20 de agosto de 1922 en las páginas del Blanco y Negro y el 11 de junio de ese mismo año en el ABC, respectivamente, nos dio a conocer la custodia gótica procesional, cuyo templete era rematado en tres esbeltos chapiteles calados que lucía por remate, adornado con fina crestería y lindas estatuillas que ornaban el templete central. Toda la obra era de plata dorada, debida a un hábil punzón del siglo XV. El araceli u ostensorio, así como los aditamentos de los ángeles orantes y el par de columnas de la base fueron restaurados posteriormente en el siglo XVI.

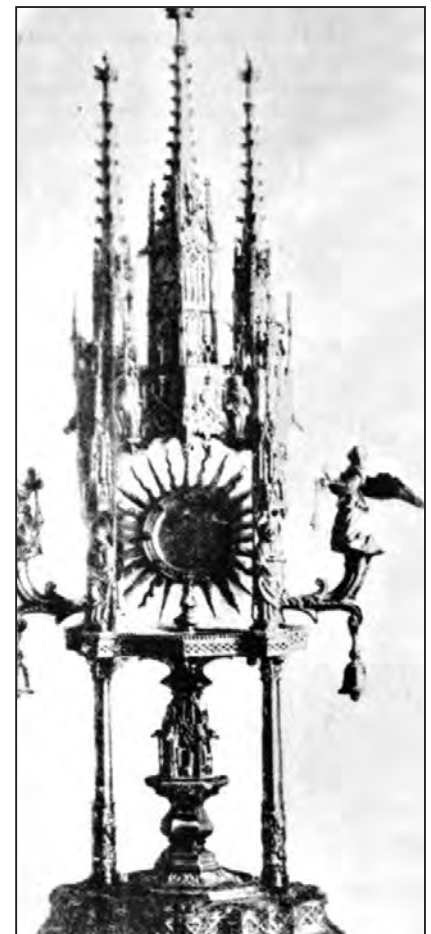
La cruz procesional, obra maravillosa, orgullo del cabildo municipal y eclesiástico, era una joya riquísima de plata sobredorada de estilo ojivobizantino, de delicado cincelado y espléndidos esmaltes traslúcidos, dada a conocer por el canónigo José Sanchis Sivera en el “Almanaque de las Provincias” (Valencia 1910) y posteriormente por Elías Tormo en el “Boletín de la Sociedad Española de Excursiones” (Madrid 1921).

Incluida en el inventario de visita del año 1569, en el folio 161, Libro 1º, fue labrada por Pedro de Capellades y entregada al clero el

21 de marzo de 1393, habiéndose empleado en la incorporación de sus esmaltes la técnica del vaciado (champlevé) aplicada primeramente por los alemanes en el siglo XIII, a los que siguieron los franceses e italianos, cuyos destacados talleres de esmaltación por este procedimiento se encontraban en Colonia, Verdún y Limoges, ignorándose que existiera en Valencia artista que la utilizase con éxito tan grande.

Las páginas del libro “Antigüedades de Santa María” describe de esta forma ligera esta magnífica obra, formada por un pie de tres minaretes, repetidos dos veces, y la cruz ribeteada toda ella de crestería gótica:

“Empecemos por el anverso. Lo primero que salta a la vista es la imagen del Crucificado, de marcado corte bizantino, escuálido, con las horribles señales de la cruenta pasión, del que, según frase del pro-

feta, se le pueden contar todos los huesos. En las cuatro cabezas de la cruz, y superpuestas a ellas, véanse otras tantas imágenes: en la de la parte superior el ángel del dolor, con los instrumentos de la pasión; en la de la derecha la imagen de la Santísima Virgen, en su espantosa soledad; en la de la izquierda, el evangelista San Juan, reflejando en su rostro la tristeza de un amor perdido; en la inferior, Adán saliendo del sepulcro, sobre cuya cabeza cae la sangre del Salvador, que resucita al mundo con el suave bálsamo de la gracia. Los cuatro brazos de la cruz están completamente llenos de escenas en la pasión, ejecutadas en esmaltes de profundo espiritualismo y mística realidad: la última cena, en la que Jesús instituye el adorable sacramento de su cuerpo y de su sangre; la oración en el huerto, donde se sumerge en un prólogo de dolor; el beso de Judas, después del cual una alevosa e inicua turba prende al justo; la cruelísima flagelación por la que se renuevan heridas sobre heridas y llagas sobre llagas; la coronación de espinas, que abre fuentes de sangre en su cabeza divina; la calle de amargura, tinta en rojo arroyo de sangre; el mal ladrón, blasfemando y haciendo diabólicas contorsiones; el buen ladrón, resignado en su destino y con la esperanza del perdón; la resurrección gloriosa, con toda su soberana majestad; las santas mujeres abrumadas por el dolor, dirigiéndose al sepulcro; el ángel en figura gallarda mancebo, custodiando la vacía sepultura, y finalmente, la bajada al Limbo y la liberación de las almas de los justos.

No es menos fecundo y expresivo en representaciones el reverso de la cruz. En el centro se ve de relieve la figura del Salvador, sentado, en majestad actitud, de aspecto verdaderamente oriental, sosteniendo en la mano izquierda una esfera terrestre y la derecha con los dedos en alto

en disposición de bendecir al pueblo. En las cuatro cabezas vense también otras tantas imágenes: una águila representando al evangelista San Juan, en la parte superior; el toro figurativo de San Lucas, en la derecha; el león que simboliza a San Marcos, en la izquierda y un hombre en actitud de adoración en la parte inferior, que indica al evangelista San Mateo. Los esmaltes representan escenas de la vida de la Virgen empezando por la leyenda tan general en la Edad Media respecto a la Concepción, es decir la oración de San Joaquín en la montaña, rodeado de inocentes ovejas, y la de Santa Ana en su casa, siguiendo luego el encuentro de los santos esposos en la Puerta Dorada del templo, participándose la revelación que han tenido; la anunciación del nacimiento del Mesías, llenado de gozo y turbación a María; la sagrada familia en la cueva de Belén, con el buey y la borriquilla junto al pesebre; la aparición del ángel a los pastores, manifestándoles que ha nacido el Redentor del mundo; la adoración de los rústicos creyentes y la de los magos rodeados los primeros en humilde sencillez, y los segundos de la fastuosidad del poder; la predicación del Bautista a las muchedumbres; la coronación de la Virgen, por reina del cielo; la resurrección de los muertos el último día del mundo, y el juicio final, en el que Jesús, teniendo en sus manos los instrumentos de la pasión, separa a los buenos de los malos”.

Los archivos metropolitanos acogieron el protocolo notarial del año 1392, número 3.667 del notario Jaime Pastor del contrato establecido el lunes dos de septiembre entre el platero Pedro de Capellades y Pedro del nombre de Dios, jurado y síndico de Ontinyent para la elaboración de una cruz de plata para el uso y servicio de la parroquia, hallándose como testigos Antonio Gaco, rector de Almenara y Pedro Garrigós, de Biar.

Aquella misma jornada, a punto de finalizarse la obra convenida verbalmente con anterioridad, con indicación de precio y cualidades, fueron firmadas las capitulaciones que se hallaban en los notables del mismo notario, en el volumen número 3.540, de cuya lectura se desprende el interés que tenía el pueblo de Ontinyent de adquirir una cruz que fuese una obra rica y de gran belleza.

“Dos de septiembre de 1392 – Sepan todos, que yo, Pedro Capellades platero de la ciudad de Valencia, atendiendo que de antemano he pactado y convenido con Pedro del nombre de Dios, jurado, síndico y procurador de la Universidad del lugar de Onteniente., sobre hacer, construir y labrar una cruz de plata para el servicio del lugar anteriormente dicho de Onteniente. a razón y precio de seis libras y quince sueldos reales de Valencia por cada marco (media libra) de plata; atendiendo también a que en el anterior convenio no se dijo nada acerca del tiempo en que debía estar terminada la cruz, ni tampoco se otorgó escritura pública sobre lo anteriormente estipulado... Por consiguiente para que la verdad del convenio resplandezca más entre nosotros a tenor del presente documento público. Yo, Pedro Capellades prometo de nuevo ahora y convengo de buena fe, con vos presente, Pedro del nombre de Dios, jurado, síndico y procurador del predicho lugar de Onteniente. Y con los que como delegado representáis, en lo estipulado privadamente entre nosotros y que ahora ratifico solemnemente por medio de escritura pública: Que de hoy a todo el próximo mes entrante de Octubre, haré, construiré y terminaré por completo la referida cruz y la entregaré a ti o a otro cualquiera que te represente en el citado lugar y la presentaré labrada y realmente del todo terminada dentro del tiempo arriba expresado. La cual cruz tendré y estaré obligado a confeccionar,

labrar y perfeccionar artísticamente semejante o casi parecida a la cruz mediana de la Catedral de Valencia, esmaltada y cincelada como conviene. Lo que si no hiciere y cumpliere como se ha concertado, y realmente concedo expresamente con este convenio, caeré e incurriré por lo mismo en la pena de trescientos sueldos reales valencianos que tendré que entregar y pagar a ti o a los que representen como multa y en virtud de la multa comparecer, si llegare a ser debidamente acusado y reclamado por ti o por otro de tu lugar tan solamente. Y además, por falta de cumplimiento de lo que acabo de contratar, prometo tanto pagar a ti o al que te represente los gastos que ocurran, como cargar con los daños o reparar del modo debido lo que se ocasionare por mi culpa ingeteindome, en todo a nuestra libérrima voluntad. Y para la reclamación de dichos daños me someto a ti o a los tuyos bastando tan solo vuestro propio juramento, que ahora como para entonces exijo, renunciando a todo otro género de pruebas o requisitos. Y para atender a todas y cada una de las cosas predichas y fielmente cumplidas me obligo a ti y a los tuyos con todos mis bienes y derechos muebles e inmuebles tenidos y por tener. Ante estas declaraciones, yo, Pedro del nombre de Dios, confesando que son modaderas y aceptándolas como están expresadas arriba; en nombre propio y también en el de la Universidad del lugar de Onteniente. Y a nombre de cada uno y en junto, ante ti, Pedro Capellades y los tuyos, convengo y prometo: Que desde ahora y durante todo el predicho y próximamente venidero mes de Octubre o antes, si antes quedare terminada la cruz, daré y pagaré a ti o a otro si quisieres en tu lugar, todo lo que reste a pagarte del precio de la cruz, cuando haya sido terminada, como queda convenido, a razón o al foro de siete libras de dicha moneda por cada marco de plata, no obstante haber convenido

y estipulado el precio de ella a razón de seis libras y quince sueldos como queda dicho. Igualmente atendiendo a que el trabajo de la cruz resulta más bello y más suntuoso de lo que ahora al principio hemos convenido, sobre esto especialmente, prometo y declaro no dar ni pagar más que las siete libras convenidas por cada marco sin admitir reclamación de ningún género. Lo que si no hiciere y cumpliré, como consecuencia, incurriré en la pena de pagar otras quince libras de la misma moneda, que daré a ti o a los tuyos como multa, y pagaré si por ti fuere reclamada o también acusada juntamente con todos sus daños y consecuencias y atenderé a los gastos que pueda ocasionar a ti o a los tuyos la retención de la cantidad del dinero que resta al precio de la cruz en cargada. Y para la reclamación de todas estas cosas, bastará tú con tu solo y propio juramento que ahora para entonces exijo de ti y quiero tener como dado sin requerir otro género de prueba. Y para atender a todas y cada una de las promesas hechas y cumplirlas fielmente os empeño en nombre propio de la anteriormente citada Universidad, todos los bienes y derechos de la misma, muebles e inmuebles, habidos o por haber. Dado en Valencia a dos de septiembre del año mil trescientos noventa y dos, Lig+no de Pedro Capellades, lig+no de Pedro del nombre de Dios a quienes otorgamos y firmamos esta escritura. Como testigos el discreto Antonio Gaco, Rector de la Iglesia de Almenara y Pedro Garrigós vecino del lugar de Biar”.

También el precio se modificó en el contrato, al excederse el artista en el esmero de la obra, lo que creyó de justicia la parte contratante, que la recibió en marzo del año siguiente, como lo consigna otro documento que se halla en el mismo protocolo del notario Jaime Pastor, que dice así:

“Viernes 21 de Marzo de 1393

Yo, Pedro Capellades, platero, confiero, que he recibido de la Universidad de la Villa de Onteniente. De manos de Jacobo Revert, notario de dicha Villa, subsíndico de la misma Universidad la cantidad de ciento cincuenta y siete libras y dieciséis sueldos reales valencianos por el precio de una cruz de plata que hice para el servicio de la Iglesia de dicha Villa de peso de veintidós marcos cuatro onzas y cuarto y medio de onza a razón de siete libras por cada marco, y por otra parte la cantidad de doce sueldos por la madera de dicha cruz, estando conformes en cancelar la escritura de compromiso etc. Testigos: El Venerable Bernardo Payes, licenciado en Derecho y Luis Llopis notario”.

Entre los documentos estudiados también consta la cancelación de la escritura de compromiso otorgada por Capellades al final de las capitulaciones arriba transcritas, donde se hallan escritas, con diferente letra las siguientes líneas:

“En el día 21 de Marzo de 1393 fue cancelado el predicho documento por voluntad de Pedro Capellades y Jacobo Revert, Notario, vecino de Onteniente Subsíndico y procurador delegado por dicho Pedro del nombre de Dios, con escritura otorgada en Onteniente. El 17 de marzo y año con todo por Juan de Monserrat Notario de autoridad real para toda la tierra etc. Testigos: el Venerable señor Bernardo Payes, licenciado en Derecho y Luis Llopis notario de Valencia”

De este modo la orfebrería aportada por la parroquia de Santa María seriada con el número 357, quedó expuesta en la vitrina H situada en la rotonda del palacio de Bellas Artes para el regocijo y aprecio de los ilustres visitantes que visitaran en 1910 la Exposición Nacional.

La construcción del Colegio de San Ignacio de la Compañía de Jesús de Ontinyent

AUTOR: DAVID MIGUEL NAVARRO CATALÁN

Departamento de Composición Arquitectónica - Universidad Politécnica de Valencia

La Compañía de Jesús se establece en la ciudad de Ontinyent mediante la apertura de una residencia en junio de 1703 realizada durante la misión llevada a cabo por los padres Luis Tárrega y Antonio de Borja, miembros de la comunidad de la Casa Profesa de Valencia, con la intención de cumplir la voluntad de Doña Vicenta Blasco de fundar un nuevo colegio en la ciudad de Ontinyent¹. Los legados efectuados por la nobleza valenciana constituyeron la principal fuente de financiación de las fábricas jesuitas, como muestran las donaciones de Doña Isabel de Mompalau en la Casa Profesa de Valencia, Don Pedro de Miralles en el Colegio de Segorbe o Doña Bárbara Pérez en el Colegio de San Pablo de Valencia.

Cuatro años antes, el 6 de mayo de 1689, el rey Carlos II había otorgado real provisión a instancias del provincial de la Compañía mandando ejecutar la cláusula testamentaria de la benefactora de la fundación. La licencia real otorgada el año 1704 permitirá tomar posesión del edificio del nuevo colegio al año siguiente². Se trataba de un pequeño inmueble ubicado en el barrio de la Vila, sede provisional hasta la construcción de un primer conjunto de reducidas dimensiones en el emplazamiento definitivo al otro lado del cauce del río³. Como en el resto de la provincia, las obras en el conjunto de las fundaciones valencianas se habían ralentizado

durante unos veinte años debido a los estragos causados por la Guerra de Sucesión, aunque a comienzos de la tercera década del siglo se produce un claro repunte de la actividad edilicia y el inicio del último gran momento de la historia constructiva de la Compañía de Jesús en tierras valencianas. Se trata de un periodo muy fecundo en el que además de la construcción de la sede de Ontinyent se lleva a cabo la finalización del cuerpo de clausura del Colegio de Segorbe, el inicio de la construcción del nuevo edificio del Colegio de Alicante, la construcción de un pequeño colegio en Orihuela así como una serie de intervenciones de carácter puntual en la Casa Profesa de Valencia o el Colegio de San Pablo. Por último, a mediados de siglo (1758) se establece la tardía fundación del Noviciado de San Estanislao de Kostka

en Torrent, cuya existencia se prolonga durante apenas nueve años hasta la expulsión de 1767.

Las rentas otorgadas por el testamento de Doña Vicenta Blasco facilitan la rápida adquisición de solares para la construcción de un nuevo edificio, de modo que en el año 1722 únicamente faltará *comprar más que una casa para tener solar competente para colegio* incluyendo los terrenos necesarios para la construcción de una nueva iglesia y de un futuro cuerpo para residencia con dieciocho celdas⁴. En el mismo año se tiene testimonio de la existencia de una planta del nuevo conjunto que debía ser enviada a Roma para su aprobación por parte del consejero edilicio, tal y como expone el informe de la visita pastoral realizada al colegio de Ontinyent en el año 1722

Antiguo Colegio de San Ignacio de Ontinyent

donde se establece que *añadidas las oficinas, que corresponden a lo dicho, se formará la planta, y antes de todo se remitirá al Padre Provincial para que vista, la envíe a Roma a Nuestro Padre sin cuya aprobación no se puede pasar a la ejecución.*

El inicio de las obras se retrasará durante más de una década quedando de inicio la actividad constructiva limitada a una serie de reformas en el edificio primitivo que será ampliado en 1729 mediante la construcción de nuevas celdas⁵. Finalmente, las obras de la iglesia y del nuevo edificio del colegio se inician en 1736 trabajando durante unos nueve años en la cimentación y arranque de los muros destinando los esfuerzos en primer lugar a la construcción del nuevo templo⁶. Los trabajos se desarrollan con rapidez ya que en el año 1747 se rematan las cubiertas y en el año 1750 se coloca el pavimento en el interior de la nave⁷. El templo, ya finalizado, será bendecido el 7 de agosto, aunque la pieza correspondiente a la sacristía será concluida ya en 1755⁸.

De forma simultánea a la construcción de la iglesia, aunque con menor empeño, en el año 1737 había dado comienzo la fábrica del nuevo edificio del colegio⁹ donde se trabajaba en la ejecución de las celdas de los padres ya en el año 1740¹⁰. Por su parte, las tareas docentes podrán ser iniciadas en el año 1747 al ubicar las escuelas de gramática de manera provisional en el antiguo edificio¹¹. El escaso número de alumnos inicial se incrementará al concluir el templo y poder centrar los esfuerzos en la fábrica del colegio. Las obras se desarrollan sin interrupción lo que permite finalmente unir la obra nueva en construcción con la iglesia al llevar a cabo la ejecución del tramo de conexión situado en la cuarta

tribuna del lado de la Epístola del templo en el año 1750¹². Sabemos por otra parte que el aula destinada a impartir gramática debía estar ya concluida el 2 de septiembre del mismo año, ya que en ese día se pagan al carpintero 15 sueldos por *3 tablas para bancos, las dos para la iglesia y otro para el aula* y por componer *dos revoltones* del forjado. En este momento ya se han habilitado algunas de las celdas del nuevo edificio en construcción además de estancias como la ropería donde se abastecía de vestimenta a los padres, como nos indica el pago de 1 libra y 8 sueldos efectuado a un *maestro* de identidad desconocida y a 2 peones *por mudar una jácena que amenazaba peligro del lado de la ropería*. Debe tratarse del mismo maestro al que junto con un peón se le pagan el 7 de diciembre¹³ sueldos por *enguilexar el tejado de los aposentos de la parte del río y por componer unos pilares que amenazaban peligro*¹³.

A partir del año 1751 se ralentizan las obras en el colegio, ya que la mayoría de los pagos reflejados en el *Libro de obra de la iglesia y colegio* corresponden al templo, figurando únicamente los 41 sueldos pagados en febrero de 1752 *por una puerta y una ventana para un aposento*. Las obras deben reanudarse a partir de 1754, ya que sabemos que el 23 de septiembre *estaba la obra en la última reboltonada*, el mismo día en que se contrata con *Thomas Pastor Maestro de la Obra* la conclusión del grueso de la fábrica incluyendo la construcción de la sacristía. La fábrica avanza con rapidez ya que en el mes de noviembre se pagan 6 libras y 6 sueldos *por componer 63 vigas a punto de poner en la obra*, mientras que al mes siguiente se efectúa el pago de 10 libras *por componer otras 100 vigas a punto de poner en la obra*. En febrero de 1755 se pagan 12 libras *por 800 tejas y 1600 atovas o*

ladrillos, lo que nos indica que la fábrica del edificio prosigue a buen ritmo hasta cubrir sus aguas en el año 1755¹⁴ ya que el 20 de abril se le pagan al citado maestro 1001 libras *por levantar la obra 13 palmos más, poner los tirantes y cadenas, así como por dejar la pieza de la sacristía del todo concluida, y toda la obra cubierta, como ahora está, dándole el Colegio todos los materiales y el dicho Thomas todas las manos*¹⁵. Debe sin duda tratarse del mismo maestro al que se le pagan 42 libras por la ejecución del refectorio, pieza acabada a finales del mismo año¹⁶ junto al *De Profundis*, portería, locutorio y cocina¹⁷.

A partir de este momento las intervenciones en el *cuarto nuevo* serán de menor magnitud¹⁸, trabajando en el corredor o *tránsito*¹⁹ a la vez que se construyen las caballerizas en el año 1757 junto al viejo edificio. Al año siguiente nos consta que se interviene en las escuelas ya que se pagan 20 libras a *Domingo Revert maestro carpintero de esa villa por rematar las 8 ventanas de los estudios, y componer las otras 8 grandes a gusto de ponerlas en sus lugares*, mientras se ejecuta la escalera principal del nuevo cuerpo, como muestra el pago efectuado en noviembre de 1759 a *Joseph Antonio Pastor pedrapiquero* por la ejecución de *6 gradas y un rellano de piedra para la escalera de 1 palmo y medio de longitud cada grada, 2 palmos de ancha y 7 de alta*. Al año siguiente la obra debe estar muy avanzada ya que el 12 de enero se ajusta por 255 libras con Tomás Pastor (citado en esta ocasión como *maestro albañil de esta villa*) *dejar a punto de dar de alabastro el primero y segundo tránsito, y la escalera su entabicado, y con más de dar de alabastro los cuatro aposentos y primer tránsito*, llevándose a cabo también trabajos de carpintería como muestran los pagos efectuados al carpintero

Domingo Revert. Por otra parte, este año aún no se ha finalizado la escalera ya que si en agosto se pagan 11 libras y 12 sueldos por *4 gradas de piedra, dos de 9 palmos y dos de 7 y medio, y refinar las demás gradas y rellano*, en el mes de octubre se vuelven a pagar 11 libras por *componer las bóvedas de la escalera*. Al año siguiente, en el mes de mayo nos consta que se sigue trabajando en dicha escalera efectuándose el pago de *14 gradas y dos rellanos a 21 sueldos cada grada, arrancados, traídos y trabajados*.

Las intervenciones durante el año 1761 son de pequeña magnitud destacando los pagos del mes de julio por *18 jornadas del maestro albañil y veinte jornales de oficial* por el revoco de *alabastro del primer tránsito hacia el guardapolvo de la escalera, y tránsito de abajo hasta el refectorio*, así como por *asentar dos rellanos y catorce gradas de la escalera, y la puerta de la sacristía*. Sabemos con seguridad que en el año 1762 aún no se han acabado las obras, puesto que en el mes de agosto se pagan 65 libras por *pavimentar la azotea, ladrillos cuadrados que entraron, lucir con yeso las paredes, de alabastro sus ventanas, y las de los dos aposentos al segundo tránsito*, mientras que en el mes de septiembre se registra el pago a un maestro de identidad desconocida de *6 jornales de maestro y 10 de peón y 7 libras de alabastro para darlo a un aposento nuevo*, así como de *un jornal y 2 oficiales en componer el aula de filosofía*. En el mes de noviembre la obra debe estar a punto de finalizar como muestra el pago de *3 jornales de maestro y 5 de oficial en hacer el guardapolvo de un aposento y retejar todos los tejados de la obra, iglesia y casa*, lo que permite que en el mes de diciembre se trabaje ya en la definición de estancias como aposentos o cocinas²⁰.

En el año 1763 se debe acabar la obra del nuevo colegio, ya que en los años siguientes todos los gastos corresponden a pequeñas intervenciones en iglesia y sacristía. En el mes de enero se pagan *6 jornales de maestro y de oficiales por componer la pared al huerto que mira a Casa García*, llevando a cabo al mes siguiente el pago de *2 jornales de maestro, 2 de oficial y medio de peón en la pared mediera del huerto*. En este momento las estancias interiores están acabadas como muestra la referencia a *2 barchillas de alabastro para acabar de blanquear el tránsito y dos aposentos de arriba* llevada a cabo en el mes de septiembre de 1763.

Tras la expulsión de los jesuitas de la localidad el edificio mantiene la función docente transformado en escuela pública, albergando un aula de primeras letras y dos de latinidad y retórica, habilitando además la residencia de tres maestros²¹. Este proceso de reformas será llevado a cabo bajo la dirección de los maestros de obras Félix Soler y Vicente Robles por un montante total de 940 libras. Durante los trabajos se habilitan tres aulas en el primer piso, en el segundo una habitación para el maestro de latinidad y una pieza con doce camas para los estudiantes, mientras que el tercer piso se acondiciona como residencia de los maestros de mínimos y menores. La iglesia, por su parte, conservará parte de las alhajas y vasos sagrados mientras que los volúmenes de la biblioteca del antiguo colegio serán trasladados a la biblioteca pública arzobispal de Valencia en junio de 1722²². Por último, las edificaciones correspondientes al edificio primitivo u *obra nueva* debieron ser derruidas en las décadas posteriores a la expulsión

En el año 1837 el conjunto queda confiado a la orden de los Escolapios que abren un colegio de

primera y segunda enseñanza. Finalmente, el viejo edificio será duramente transformado en la década de 1940 a 1950 conservando las dimensiones de la antigua fábrica transformado en las actuales Escuelas de San Carlos. Previamente, la construcción de la Capilla de la Comunión neobizantina a finales del s. XIX había mutilado el antiguo cuerpo de residencia incluyendo la desaparición de la antigua sacristía, tras la transformación de la antigua iglesia en parroquia en el año 1851 bajo la advocación de San Carlos Borromeo²³.

El dilatado proceso de intervenciones y reformas llevado a cabo desde la expulsión hasta la actualidad ha dado como resultado la desaparición del antiguo edificio, que fue perdiendo su estructura original de manera progresiva hasta el vaciado y transformación de las fachadas llevado a cabo tras la Guerra Civil, conservando únicamente el volumen y cota de la cumbra de las cubiertas. Por fortuna, tanto la documentación utilizada para restituir el proceso de construcción como la existencia de un desconocido dibujo del colegio de fines del s. XVIII recientemente desvelado nos ha permitido elaborar un esbozo de la distribución del antiguo edificio, que presentaba unas reducidas dimensiones en comparación con la media habitual en las sedes jesuitas valencianas²⁴.

La distribución del Colegio de San Ignacio se organizaba en torno a un cuerpo principal de planta rectangular que albergaba residencia y escuelas con las aulas en planta baja y las celdas de los padres en las plantas superiores. La iglesia se construyó perpendicular a este volumen resultando de este modo una planta en *L*, habitual en colegios de pequeño tamaño con todas las funciones agrupadas en un único cuerpo. La disposición del

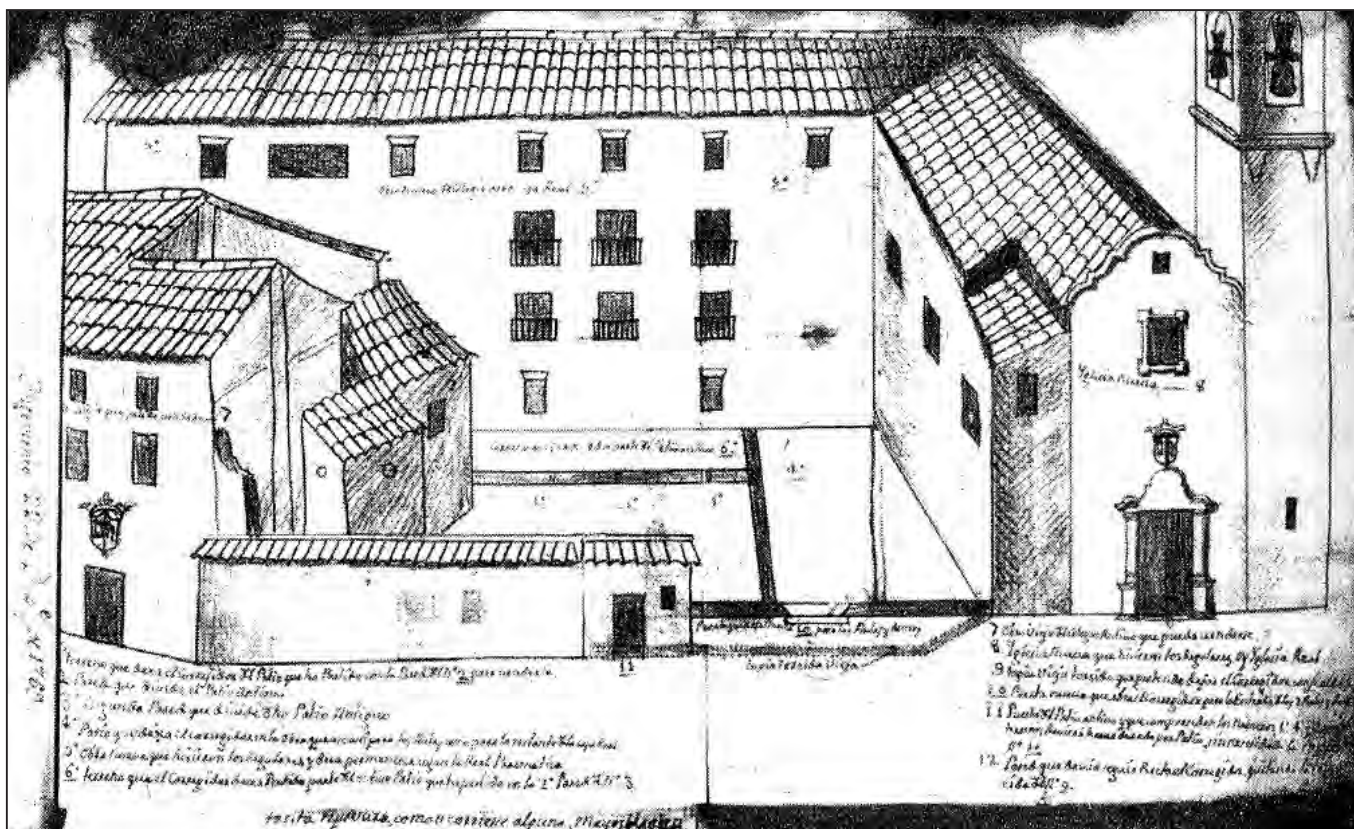
templo en posición transversal con respecto al colegio y la alineación del edificio primitivo con la calle dotaba al conjunto de una planta estructurada en torno a un patio de carácter público sin porticar²⁵.

El conjunto estaba situado en un ensanche de la Calle Mayor que podemos identificar con la actual plazuela de San Carlos²⁶. La fachada del cuerpo principal respondía al esquema habitual de la tipología colegial con tres niveles superpuestos de huecos adintelados (correspondientes a planta baja y dos plantas intermedias) coronados por una galería de huecos también adintelados pertenecientes al nivel de *cambrá* o desván situado bajo la cubierta rematada a dos aguas y revestida con teja cerámica²⁷. A esta estructura de tres plantas más *cambrá* se debe añadir la presencia de un sótano como indica el pago de 4 libras realizado en el año 1760 *por 8 ventanicas de alcoba a sótano*. En la actualidad, podemos restituir el aspecto primigenio de este vo-

lumen gracias a los dos ventanales cegados y los tres arquillos de medio punto del testero conservados después de las sucesivas reformas. Este cuerpo debió ejecutarse con una construcción económica y rápida, con forjados de bovedilla de ladrillo y fachada de mampostería enfoscada con recercado de vanos de ladrillo caravista, como puede aún apreciarse en el testero del antiguo edificio.

En la planta baja del cuerpo de residencia se situaban estancias habituales en este nivel como la portería (ubicada junto al locutorio y el *apósito* o celda del *hermano portero*), el refectorio²⁸, la cocina y el *De Profundis*, así como la sacristía anexa a la iglesia²⁹. Junto a la portería, probablemente en posición central, debía situarse la escalera principal que daba acceso a las celdas de los padres situadas en los niveles superiores. Refectorio y *De Profundis* eran medianeros como podemos deducir del pago de 11 sueldos y 82 dineros efec-

tuado a 1 maestro y 6 peones en abrir y llenar los cimientos a la pared que hace división del refitorio y de profundis³⁰. Estas piezas estaban comunicadas por un *tránsito* o corredor y su ubicación en planta baja es confirmada por los pagos efectuados en julio de 1761, en los que se abona la cantidad de 12 libras y 4 sueldos por 18 jornales del maestro albañil y veinte jornales de oficial por el alabastro del primer tránsito hacia el guardapolvo de la escalera, y tránsito de abajo hasta el refectorio, asentar dos rellanos y catorce gradas de la escalera, y la puerta de la sacristía. En noviembre del mismo año se pagan además 13 libras por el revoco de alabastro para el atrio, refectorio, el tránsito de abajo, la escalera. La referencia a dicho tránsito nos indica la ubicación en planta baja del refectorio así como de un atrio que debemos identificar con la portería o zaguán, estancia de acceso a la clausura. En la parte posterior recayente al río se encontraba el huerto, al que debían

Representación del Colegio de Jesuitas de Ontinyent de 1769

ventilar estancias de servicio como la cocina.

En la planta baja estaba previsto también habilitar las nuevas aulas conforme avanzaba la construcción. En septiembre de 1762 se registran pagos *por componer el aula de filosofía* en el edificio aún sin terminar. Las escuelas, que incluían el aula donde se impartían las lecciones de gramática, debieron estar ubicadas durante largo tiempo en la planta baja del cuerpo recayente a la actual calle Mayans u *obra vieja*. A estas escuelas se hace referencia en repetidas ocasiones en el *Libro de Obra* como muestran los pagos reflejados desde el año 1750 en adelante. El 2 de septiembre de este mismo año se pagan 1 libras y 6 sueldos *por 24 haces de cañas para el tejado de las aulas*, mientras que el día 8 del mismo mes se registra un pago de 31 libras *por 16 maderos para el tejado de las mismas*. En esta pieza debió estar ubicado el acceso principal coronado por el emblema de la Compañía, sustituido después de la expulsión por el escudo de la Corona³¹. En este volumen, los alumnos disponían de letrinas en planta baja, ya que el 30 de septiembre de 1750 aparece reflejado un pago de 16 sueldos *por cuatro haces de cañas y docena y media de llicenas para el lugar común de las aulas*. También en este nivel, en las edificaciones anexas, debieron estar situadas las caballerizas, accesibles desde la calle a la derecha de la entrada a las Escuelas³².

Los niveles superiores del cuerpo principal albergaban la vivienda de los padres estructurada en dos plantas rematadas por el desván o *cambrá* cubierto a dos aguas. En estos dos niveles intermedios se situaban las celdas o *aposenos* abriendo huecos al río con el corredor o *tránsito* orientado hacia la calle garantizando la privacidad de

los padres³³. Junto a dichas celdas, en estos dos niveles intermedios debieron situarse la enfermería, biblioteca, el oratorio o capilla privada de los padres³⁴, así como las letrinas o *lugar común*. La existencia de dos niveles intermedios de residencia de carácter privado se deduce de uno de los pagos registrado en enero de 1760, donde se mencionan las celdas ubicadas en segunda planta al citar el acuerdo con el maestro Tomás Pastor en el que *por el precio de 255 libras se obliga el dicho a dejar a punto de dar de alabastro el primero y segundo tránsito*. En el mismo sentido, en agosto de 1762 se hace también referencia a las celdas y el corredor ubicados en segunda planta en el pago de 65 libras *por pavimentar la azotea, ladrillos cuadrados que entraron, lucir con yeso las paredes, de alabastro sus ventanas, y las de los dos aposentos al segundo tránsito*. La comunicación entre iglesia y colegio, establecida al nivel del primer piso, daba acceso directo a los padres desde sus celdas hasta las tribunas. El corredor de distribución de estas celdas o *aposenos* comunicaba con la tribuna situada sobre la capilla del lado del Evangelio inmediata al presbiterio, dando acceso a las tribunas de ambos lados de la nave y coro³⁵.

Por último, las edificaciones que envuelven el ábside del templo, incluyendo la actual sacristía son posteriores a la expulsión, probablemente construidas al ejecutarse la Capilla de la Comunión de finales del s. XIX, ajenas por tanto a la estructura del antiguo cuerpo de residencia y escuelas. De la misma manera, las estancias situadas en nivel de sótano bajo la citada capilla deben corresponder a la misma época.

NOTAS:

- 1 “Otra misión, o expedición hubo a 20 de Junio del mismo año 1703, que aunque no fue a predicar, sirvió para entablar la fundación del Colegio de Onteniente. Parecióle al Padre Francisco Badía, Provincial actual, de esta provincia de Aragón, estando en visita en esta Casa, que en ya tiempo, visto el estado de la administración del futuro Colegio de Onteniente, de tratar su fundación. Para esto resolvió, que los Padres Luis Tárrega y Antonio de Borja fuesen a la Villa de Onteniente, y los representasen, el ánimo, que tenía la Compañía, de fundar un Colegio en aquella Villa, para cumplir con la voluntad de la difunta fundadora la Señora Dª Vicenta Blasco, hija del señor Regente D. Juan Gerónimo Blasco natural de aquella villa para que con su beneplácito se pasase a los demás requisitos de la fundación.” Historia y segundo centenario de la Casa Profesa, Tomo 2°, Parte 2^a, fol. 435. Archivo de la Casa Profesa de la Compañía de Jesús de Valencia. La Historia de la Casa Profesa es un manuscrito de tres tomos depositado en el Archivo de la Casa Profesa de la Compañía de Jesús de Valencia que nos aporta esta información sobre la fundación del Colegio de Ontinyent.
- 2 Fullana i Mira, L.: Història de la ciutat d’Ontinyent, transcripción del original realizada por D. Victor Mira Teijeiro, Caixa d’Estalvis d’Ontinyent, Ontinyent, 1997, pág. 261-262.
- 3 Bernabeu Galbis, A.: Edificis Històrics i Carrers d’Ontinyent, Caixa d’Estalvis d’Ontinyent, Ontinyent, 1994, pág. 52.
- 4 La estructura de la Compañía de Jesús se basaba en un importante aparato de correspondencia, que facilitaba que los superiores fueran informados periódicamente de los trabajos realizados en un tiempo determinado. Los memoriales de las visitas realizadas por los padres visitadores y las cartas anuales nos proporcionan una preciosa información para el conocimiento del proceso constructivo de los colegios jesuitas. El informe de estas visitas recogía una serie de recomendaciones que eran puestas en conocimiento del padre provincial, quien en ocasiones se encargaba de estas visitas él mismo en persona. Los memoriales de las visitas al colegio de Ontinyent pueden consultarse en los fondos del Arxiu Històric de la Companyia de Jesús de Catalunya o Archivum Historicum Societatis Iesu Cataloniae (en lo sucesivo AHSIC). El padre Francisco Sierza en el memorial de la visita efectuada el 11 de febrero de 1722 al colegio de la Compañía de Jesús de Ontinyent nos habla de lo adelantado que se encuentra el proceso de compra de solares diciendo que no falta más que comprar más que una casa para tener solar competente para colegio. En el mismo informe se hace referencia a la capacidad del futuro edificio, estableciendo que haya en él doce sujetos, y labrando cuatro, o seis aposentos más sobre este número por los

- huéspedes, que pueden convivir, hay habitación que sobra. AHSIC, Série Col·legi, Secció Obres, Sig. ACOB 62.
- 5 El padre Vicente Juan, en su visita del 13 de noviembre de 1729 establece que hay capacidad para hacer tres o cuatro aposentos sin mucho coste, ordeno a su Rector que los mande hacer cuanto antes, echando un orden de maderos debajo del tejado, con sus bovedillas, para que no nos queden a teja vana, y vivan con más conveniencia los sujetos que habiten en ellos. AHSIC, Série Col·legi, Secció Obres, Sig. ACOB 60.
 - 6 En estos trabajos son empleados un gran número de bloques de piedra procedentes de un pantano derruido por la riada del año 1689. Llorà Tortosa, A.: *Ontinyent y su Historia*, Tipografía Minerva, Ontinyent, 1992, pág. 388.
 - 7 Los diversos pagos referidos en el texto principal están todos extraídos del Libro de obra de la Iglesia y Colegio de Onteniente. Este documento, esencial para conocer el desarrollo constructivo de iglesia y colegio, se encuentra depositado en el AHSIC, Série Col·legi, Secció Obres, Sig. ACOB 70. En marzo de 1750 se pagan 1 libra y 8 sueldos por entrar la tierra de la calle para igualar el piso de la Iglesia. En mayo de 1750 se abona la cantidad de 15 libras a Joseph Pastor, por la segunda grada del presbiterio, mientras que en junio de 1750 se pagan 10 libras a Joseph Colomer por componer una serraia, dos pasadores, cuatro bisagras, y una llave para la puerta que sale al patio, y por componer otra serraia para la sacristía, y por clavos para clavarlo, y al carpintero por clavarlo. En julio de 1750 se pagan 71 libras y 6 sueldos por 24 cartelas para componer las tribunas, 1 libra y 6 sueldos por 2 jornales a un tallista y un carpintero para adornar el Altar Mayor, así como 13 libras y 10 sueldos por las celosías, y goteras del Presbiterio. Por último, en febrero de 1751 se registra el pago de 36 libras por hacer las celosías de los antepechos de las 16 tribunas y el coro.
 - 8 En los pagos registrados en abril de 1755 se expone el estado de las obras de la iglesia al mencionar la pieza de la sacristía del todo concluida, a la vez que se hace referencia a toda la obra cubierta, como ahora está.
 - 9 En su visita del 8 de junio de 1737, el padre Antonio Guim nos informa del estado de las obras en su inicio al afirmar que últimamente debo dar repetidas gracias al Padre Rector por lo que ha mejorado la habitación del colegio, y singularmente por haber no solamente dado principio sino también adelantado tanto la deseada fábrica de la nueva iglesia. AHSIC, Série Col·legi, Secció Obres, Sig. ACOB 62.
 - 10 Así lo manifiesta el Padre Provincial Agustín Bernat en su visita del 20 de agosto de 1749 al reflejar en su informe que al Señor Rector agradezco la continuación de la fábrica de la Iglesia, que espero pueda llevar al cabo, como también la habitación del Colegio en la cual prevengo no hayan ventanas de aposento. AHSIC, Série Col·legi, Secció Obres, Sig. ACOB 60.
 - 11 El Padre José Androsilla hace referencia a las nuevas escuelas al mencionar en su informe de su visita del 10 de julio de 1747 que la nueva planta de escuelas de gramática en este colegio, me obliga a ordenar estrechamente, que en orden de la enseñanza y educación de niños se entable, y practique lo que en las demás escuelas de gramática de la provincia se halla establecido. AHSIC, Série Col·legi, Secció Obres, Sig. ACOB 62.
 - 12 El 30 de junio de 1750 se pagan 10 sueldos por una jácena para el tránsito por el que se pasa a la iglesia. Años antes se había llevado a cabo la compra de casas para obtener el solar necesario para la continuación de las obras como nos indica el texto del Acta del Cabildo Municipal de Ontinyent del 11 de junio de 1750. "Otro sí fue propuesto como por el Padre Rector del Colegio de la Compañía de Jesús se a dado recado que quiere derribar la pared de las cassas. Compró dicho Colegio para su construcción i iglesia en la que la calle gana más de siete palmos de ensanche lo que replica a la villa se aga constar por sí con el tiempo lo necesita el Colegio no le pueda embarazar acordaron que el Señor Alcalde y el Padre Rector pasen con un maestro junto a dicho terreno se aga ante el Cabildo una declaración de lo que constase para evitar en lo venidero question entre los vecinos y lo firmaron" Cabildos desde el año 1746 hasta el año 1750, fol. 271, Arxiu Municipal d' Ontinyent.
 - 13 En el refuerzo de dicho tejado se emplean cinco maderos que han entrado en enguilexar dicho tejado, por los que se pagan 3 libras el 14 de diciembre de 1750.
 - 14 En marzo de 1755 se efectúa el pago de 31 libras por 4000 tejas en el colegio.
 - 15 Según figura en el pago llevado a cabo en abril de 1755.
 - 16 En julio de 1755 se registra el pago de 8 libras y cuatro sueldos por 8 jornales de maestro y 20 de peones en hacer la cocina, abrir paso a la obra nueva y tabique del De Profundis, así como de 42 libras abonadas por las manos del maestro y trabajo de los peones en hacer el Refitorio.
 - 17 En noviembre de 1755 se menciona el concepto por dar blanco a la cocina, la portería, un aposento y la sala.
 - 18 En enero de 1757 figura el concepto 40 tejas para el tejado de la caballeriza por un montante de 1 libra y 42 sueldos. Por su parte, en los meses de abril, mayo y junio se pagan 1 libra y 18 sueldos por componer la bovedilla del campanario.
 - 19 En octubre de 1757 se paga 1 libra por un picaporte en la puerta del tránsito.
 - 20 En diciembre de 1762 aparece registrado el pago de 3 libras, 6 sueldos y 10 dineros por 6 jornales de maestro y 3 y medio de oficial en dar el alabastro a un aposento nuevo. En el mismo mes se pagan 1 libra, 16 sueldos y 8 dineros por dos jornales de maestro y 4 de oficiales en hacer la chimenea, así como 1 libra y 4 sueldos por 240 clavos para la chimenea y cocina.
 - 21 García Trobat, P.: "Un Colegio Jesuita en Ontinyent", *Almaig, estudis i documents*, La Nostra Terra, Ontinyent, nº 4, 1988, p. 66.
 - 22 Martínez Tornero, C.A.: *Los colegios de los jesuitas en la Comunidad Valenciana tras su expulsión de 1767*, Institució Alfons el Magnànim, Valencia, 2012, pág. 99-106.
 - 23 Llorà Tortosa, A.: *Ob. Cit.*, pág. 389, 455.
 - 24 La Representación del Colegio de Jesuitas de Onteniente de 1769 se encuentra en los fondos del Archivo Histórico Nacional, Clero-Jesuitas, legajo 815. Este dibujo ha sido publicado recientemente por Carlos Martínez Tornero en Martínez Tornero, C.A.: *Ob. Cit.*, pág. 98.
 - 25 El padre Pedro Navarro en su visita del 26 de junio de 1765 hace referencia a este patio al ordenar que no se traigan más piedras, ni cal al patio del colegio. AHSIC, Série Col·legi, Secció Obres, Sig. ACOB 62.
 - 26 En el momento de la expulsión existía una pequeña plaza abierta frente a las Escuelas. Bernabeu Galbis, A.: *Ob. Cit.*, pág. 55.
 - 27 Existen múltiples pagos por tejas registrados en el Libro de Obra.
 - 28 Goberna Ortiz, F.: "Els primers estudis de Joseph Ortiz i Sanz en el seu poble natal i en el col·legi dels pares jesuïtes d'Ontinyent", *Alba: revista d'estudis comarcals de la Vall d'Albaida, Ajuntament d'Ontinyent, Ontinyent*, nº 13-14, 1999, pág. 104.
 - 29 En el año 1864 se abre una puerta en la vieja sacristía que comunicaba con el patio de las escuelas, lo que nos confirma su ubicación en planta baja. Llorà Tortosa, A.: *Ob. Cit.*, p. 389.
 - 30 Este pago aparece registrado en abril de 1755.
 - 31 Martínez Tornero, C.A.: *Ob. Cit.*, pág. 99.
 - 32 En enero del año 1757 se pagan 1 libras, 42 sueldos y 8 dineros por 40 tejas para el tejado de la caballeriza.
 - 33 El 7 de diciembre de 1750 aparece registrado el pago de 13 libras por un maestro y un peón por enguilexar el tejado de los aposentos de la parte del río. La orientación de las celdas al cauce del río nos la confirma la situación del fragmento de corredor de acceso a los antiguos aposentos comunicado con la iglesia. Su ubicación junto a la fachada opuesta nos hace deducir que las celdas abrían huecos a la fachada al Clariano.
 - 34 Sabemos de la existencia de este oratorio o capilla interior ya que en julio de 1761 encontramos el pago de 15 sueldos por arquivates de la puerta de la capilla y tribunas.
 - 35 En la iglesia se conserva un fragmento de corredor accesible desde la quinta capilla del lado del Evangelio y con la comunicación cegada con las antiguas escuelas. El paso debe cerrarse a partir de 1940 cuando se lleva a cabo la última reforma del viejo edificio, ya que la habitación de los maestros de Escuela habilitada en el segundo piso durante las reformas del s. XVIII continuaba manteniendo la comunicación con el templo. Llorà Tortosa, a.: *Ob. Cit.*, pág. 389.

“De morisquets”.

Dues històries apassionants.

La Inquisició contra Catalina Barón i Miguel Blanco

AUTOR: IGNACIO GIRONÉS GUILLEM

Tot va començar quan una amiga meua, Maria Franca, sabedora del meu interès per la recerca de morisquets i les seues empremtes, em va enviar uns documents, trets de l'Arxiu Històric Nacional, referents a un procés inquisitorial contra un morisquet de Guadalest.

Allò em va estimular i em vaig posar a buscar tot el que es poguera esbrinar de la vida, obres i miracles d'aquest desafortunat morisquet.

Hi vaig trobar molt i de molts; d'ell, dels seus parents, dels seus amos i dels funcionaris i inquisidors que el varen jutjar, allà a Palerm, en el virregnat de Sicília.

Però he de confessar que quan ja donava per rematat l'article d'aquest any per a la revista *Almaig*, sobrat de temps, vaig pensar

que mai vindria de menys recaptar quelcom de noves informacions i detalls. Això em va dur a llegir un llibre de Mikel d'Epalza¹ sobre els moriscs al nord d'Àfrica i aquesta lectura em va dur a un altre treball, anterior, de Louis Cardaillac², sobre els moriscs a Sicília.

Aquest article em va donar una referència a un altre procés que també s'estava desenvolupant, aleshores, a la mateixa ciutat de Palerm i pel mateix tribunal. El que més en va cridar l'atenció, per allò del paisanatge va ser que en aquesta ocasió, la desafortunada, si bé no tant «morisqueta com el Miquel», per allò d'esser una dona casada, era que es tractava d'una veïna nostra, de Bellús... Com que queia prop del nostre poble d'Ontinyent, no era cosa de deixar passar l'oportunitat de pegar-li una ullada.

Confesse que sense cap esperança vaig buscar en el mateix Arxiu Històric Nacional, no desconfiant de que tingueren localitzat el procés, ja que estava segur, sinó no creient que ja estiguera «digitalitzat» i, per tant, a l'abast de tothom.

Però la sort em va acompanyar i allí eren les 116 pàgines del procés i, aprofitant tot el que ja havia avançat en l'estudi de Miquel Blanco Reboltet, vaig considerar interessant pegar un gir de 180 graus al meu article i incloure també ací el que he pogut descobrir de Catalina Barón, que així s'anomenava la nostra paisana, fins i tot, diria jo que adquirint un protagonisme que no esperava.

Són, doncs, dos casos de moriscos expulsats: l'un, un morisquet i l'altra d'una dona casada, units únicament per la desventura, per la

mateixa expulsió i pel mateix tribunal inquisidor del virregnat de Nàpols i Sicília, en la ciutat de Palerm.

Aquesta última coincidència ens permet fins i tot la fantasia de poder imaginar si tal vegada es coneixien entre ells i algun dia van creuar les seues vides. Puix mira per on, va i sí. Al procés de Caterina apareix com a testimoni, en la pàgina 37 de l'expedient, Vicència³, la criada del capità Benito de Prado, propietari de Miquel Blanco, com vorem a la segona part. Que no resultaria fins i tot enjudiciat Miquel Blanco com a conseqüència del mateix procés de Caterina? Per les dades dels dos processos es dedueix que primer van encausar a Caterina (1613) i després a Miquel (1614), encara que al títol del procés de Fe de Catalina figure l'any de 1616 que es quan va acabar.

Com aquesta hipòtesi la tenim documentada, mourem el relat a partir del primer dels dos casos, el de Caterina, per allò de que va ser el primer en la data del procés. Després ens fixarem en Miquel, encara que “formalment” aquest es podia considerar morisquet mentre que la primera, no. Tot i que possiblement tots dos tenien la mateixa edat, però, coses de la burocràcia

formal, les dones, als setze anys ja eren casades i, per tant majors d'edat, com es el cas de la nostra veïna de “Veyluz”, (com simpàticament redacta un escrivà del tribunal del sant ofici de Palerm).

El Procés de Fe Catalina Barón, de Bellús

Començant per tant per Caterina, direm que la seua supervivència a l'expulsió va estar tan dramàtica com rocambolesca, encara que aquest terme quede curt per a descriure a seua immerescuda desgràcia.

Casada als 16 anys, amb un morisc anomenat Miquel, a Bellús, un any abans de l'expulsió, va ser inclosa en el moviment de deportats i conduïda fins al port de Cartagena on la galera del capità Bernal els duria, als dos, amb destinació a la ciutat d'Ora.

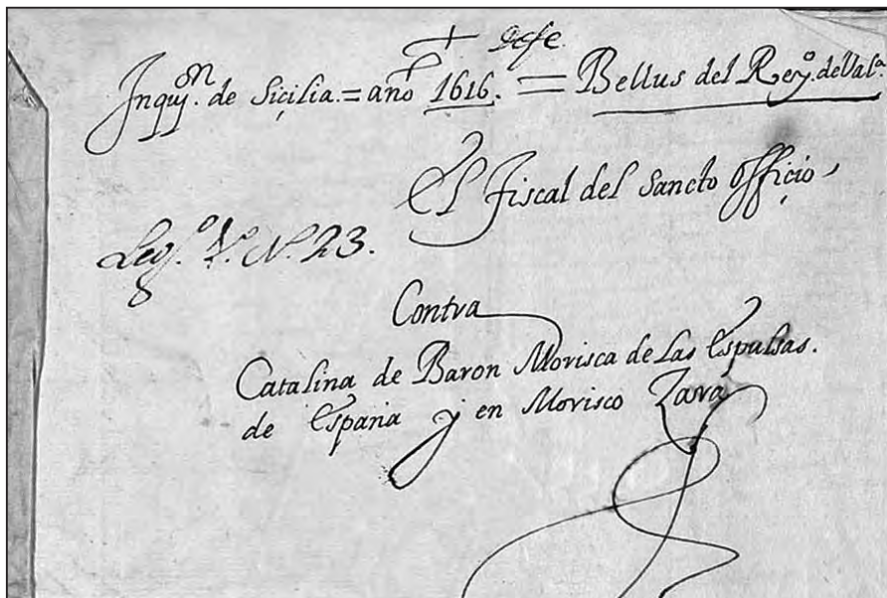
Però, no va arribar a baixar de la nau, ja que en el mateix port d'Orà, el capità va preferir desembarcar al marit i quedar-se-la com a esclava: “*esta se fue con su marido a embarcar a Cartagena i passar a Orán y allí la robo un Governador de la galera que se llama Bernal...*”

El temps que va durar aquesta “desventura” no degué ser molt llarg, donat el moment en el que comença el seu procés a Palerm, ja que en “l'interim” d'aquests quatre anys, des de 1609 a 1613, que és denunciada al sant ofici de Sicília, ja havia estat cedida pel capità Bernal al capità de galera Jorge : “*...y después la dió a un patrón de la galera Escalona llamado patrón Jorge i este la traxo a Palermo...*”, i després apareix maridada amb un turc, Alii, del que sabem que es esclau del marquès de la Motta, tot i que la marquesa la reconeix com a muller del seu esclau, però no especifica la propietat d'ella. Més bé sembla donar a entendre que sap que viuen junts, «però no es cosa d'ella». Es dir, no apareix com a esclava del marquès de la Motta.

Així i tot, la seua desventura no serà mai tinguda en compte en el judici, com a motiu atenuant, sinó més bé ignorada. El seu procés i càstig és, senzillament per apostata heretge que, havent estat batejada, assegura que ara torna a ser mora.

El procés és tota una exposició de successos en el qual cada pàgina pot donar peu a un estudi. El nostre problema és com resumir-ho ací, triant d'allò més principal i lamentant tenir que renunciar a altres detalls. Tal vegada hem de prometre un «continuarà».

Per a començar, en la galeria de personatges que es descriu, hi ha uns quants que resulten d'aparició estranya, perquè coneixedors nosaltres de les seues peripècies particulars que va patir la protagonista fins arribar ací, no acabem de comprendre com pot ser que un dels seus acusadors, en Palerm, siga, precisament un cosí d'ella, “*...Josep Savia, natural de Bellús, al presente esclavo del Principe de Castillon, morisco de los del Reyno de Valencia, de 25 años...*”,

i una “germana”(germanastra matissarà ella), filla de son pare però d’una segona muller, que li diuen Serafina, també de Bellús i acusada, conjuntament amb ella del mateix delictes i al mateix procés. Com han aconseguit acabar tots a la mateixa ciutat?

El cas és que des del dia 23 de març de 1613 s’inicia una “causa” contra ella que durarà fins a 1615, i si molt volem filar, fins i tot al 1616 on encara revifem detalls del seu expedient, encara que en aquest cas, només tracta d’aspectes econòmics, ja que es fa referència a les costes processals i al seu manteniment carcerari.

Mentrestant, a 1614, el 6 de juny, s’ha iniciat ara la “causa” contra a Miquel Blanco, per motivacions molt semblants, qui sap si fins i tot esguitat pel procés a Caterina, com a conseqüència

Dona vestida amb sambenito

d’investigacions paral·leles. No oblidem que Vicenta, la criada que viu a la mateixa casa que Miquel, la del capità Benito de Prado, és convocada a declarar el que sàpiga de la morisca.

Però tornant ara a Caterina, el procés, igual com ocorrerà al segon judici, ens permet conèixer tot un món de persones que pul·lulen al votant d’aquesta història: uns com a testimonis o denunciants, altres com a inquisidors i funcionaris, o altres, senzillament com a figurants històrics que entren en el relat, en una espècie de “flashback” que fa la protagonista al contar els seus orígens.

Seguint a aquests “protagonistes”, podríem distribuir la acció en tres escenaris: el moment de les acusacions, quan s’enceta la història, amb els seus delators i els crims de què la acusen; l’escenari que ella descriu amb les seues al·legacions i detalls vitals, tant ací a Palerm com a Bellús, en un passat pròxim recent; i finalment l’escenari del judici, amb els funcionaris i la resultant sancionadora del desenvolupament del procés: pena de relaxació, amb insígnies i vestimenta de “sambenito”, en pena d’excomunió major.

Evidentment, des del punt de vista personal, xovinista i veïnà, crec que el que més ens «cria l’interés», és la seua vida a la Vall d’Albaida. Sa casa i ara la nostra. És dir, el segon escenari. Per eixe mateix motiu, hem prestat més atenció a les tècniques judicials al cas de Miquel i les hem obviat ací, ja que són pràcticament les mateixes i pels mateixos funcionaris, llevat d’uns pocs.

Entrem doncs en eixe escenari vital i veiem com l’informe de les seues noces diu que es va casar “a la porta de casa dels seus pares”, en presència del rector fra Roque

Arroyo i tenint com a testimonis a l’agutzil, Cuevas i a “l’alcaide”, Agustín Verdugo. (donada la transcendència d’aquest fragment del procés, l’hem inclòs al final de l’article, en la secció de DOCUMENTS). Però nosaltres, intentant ratificar les dades obtingudes, hem recurrit a l’associació “Raíces del Reino de Valencia” que ha pres també part en la recerca de dades del moment i el rector més pròxim que ha trobat li deien fra Pedro Ponce. però era ja de 1623⁴.

Però sembla que aquest document es un “contra-informe” o “diligències” que el sant ofici de Palerm sol·licita a la inquisició de València i aquesta li remet però d’una tal Caterina Cantera, que ella no reconeix en cap moment, no identificant-se amb ella.

Segons la seua versió, diu que es va casar en l’església i que no recorda el nom del capellà i que son pare era turc de Constantinoble, esclau del governador de Bellús.

Si és certa o no la coincidència entre les dues Caterines, tant li fa, si més bé ens permet conèixer altres personatges del moment. Joestic més bé amb ella, creient també que València havia enviat el que més li venia a mà. Per contra, la capacitat de falsejar de la morisca seria prou preocupant, tenint en compte que tampoc tenia res a guanyar negant-ho.

A la seua versió, el relatat per ella, conta quan i com la van casar, ja que, seguint el costum, van ser els pares que la van traure de casa i la van entregar a Miquel, alies Alii, i a partir d’aquell moment «va fer vida marital amb ell», i ara, fa cosa de dos anys es va casar en aquesta ciutat amb un moro, esclau del Marqués de la Motta que li diuen Habdí i que no tenen fills però que ara està prenyada d’un mes. Que

Carrer major de Bellús

Porta del palau de Bellús

son pare li diuen: *“Mohamet Turco, natural de Constantinopla, esclavo de don P^o Gialera, Governador de Vellus, el qual entien que esta en Constantinopla haviendose rescatado, no save si es bivo”*. Sa mare era: *“Maria en xpistiano i en morisco Mariam, la qual entien que hera natural de Arabia, es difunta y murió en Bellús”*.

Per altra part el tribunal li llegeix l’informe, remés per la inquisició de València, on va contraure matrimoni, aquesta vegada en la porta de sa casa amb Miquel Contanti, de Chiva, identificant-la a ella com Caterina Cantera, filla de Gaspar Cantera.

Sobre aquestes identificacions, contem amb una documentació aportada per la amable regidora

de cultura de Bellús, n’Ana Huget, que diu que existeix un Pere Cantera en les llistes dels deportats de Bellús que, en eixe cas, seria parent de Gaspar Cantera, del qui ací li assignen la paternitat. Encara que ella es ratifica negant que el conega⁵.

Açò és tota la informació que tenim de Bellús de 1608, tot i que podem recurrir als altres noms que figuren al document n^o I, com el nom del notari de Xàtiva que signa la cerimònia, etc.

Altra cosa que també podem extraure és que en aquell moment hi havia una església al poble, sembla que al mateix lloc on s’alça hui l’actual, on devien acudir tots o pagar pena els moriscos que no ho feren. Caterina diu que ella no tenia problema ja que son pare era ric i li pagava la pena a sovint.

És interessant l’anècdota que conta Caterina que sa mare es posava a escalfar aigua en una olla per llavar als xiquets morisquets acabats de batejar per tal de llevar-los l’efecte dels sants olis. També diu, i nosaltres ja estem buscant, amb l’ajut d’Ana Huget, que al soterrani de sa casa hi havien fet una mesquita, d’amagatall, per tal de reunir-se els parents i fer la Zala, el Guadoc i totes les «Zerimonies de la setta de Mahoma».

Ella, conta també, que es llavava en la mateixa olla de sa mare els divendres, tota nua, inclús «les parts vergonyants».

Poc més hem pogut traure d’aquella seua vida a la Vall.

Respecte a la vida que feia en Palerm, pel que ha contat la senyora marquesa, que es va adonar del que succeïa, quan van anar a prendre a Caterina els agutzils de la inquisició, *«per soroll que feien i es va assomar al corredor»*. I pre-

guntada pels béns de la “rea”, va dir que només sabia que vivia amb el seu esclau turc Alii, a les quadres de la casa i que tota roba i pertinences eren del marquès. Sabem que tant el seu marit com Abram, el marit de Serafina, anaven tots els dies a la reixa de la carcel de la Vicaria per portar-les viandes i roba neta. Sembla que també es duïen carn, que es va convertir en una prova més de delictes, ja que la menjaven *“indiferentement”* encara que fora dia d’abstinència. Tots diuen, com ara vorem en els testimonis, que feia vida de mora i *“parlaven entre ells la parla morisca que ningú entenia”*.

Respecte dels testimonis i acusadors, hi ha nou persones. Un, el primer, el seu cosí. Altres, curiosament, els criats d’un dels inquisidors, el reverent Matienzo. I els altres, eren dones que compartien cel·la amb les acusades i eren citades per tal que declararen el que havien sentit en el temps de reclusió.

De tots ells pareix que la flama la va prendre el seu cosí. Els altres únicament es ratifiquen en les primeres declaracions.

Tots presenten unes acusacions en comú com es, en primer lloc, la decidida voluntat de mantenir-se mora: *“que ella hera mora y mora havia nacido y assi la havian criado sus padres y que de aquí ha cien años no diria otra cosa y si la han de ahorcar que la ahorquen luego y si vender, que la vendan o embien a Berberia donde esta su padre y si estuviere en el infierno, que alla quiere yr”*. També tots confirmen que menjava carn quan no tocava, filava en diumenge, o resava una pregària amb una espècie de cadeneta, que a tots els sorprendia perquè semblava com un rosari “però sense creu”, que és el que més els cridava l’atenció, “el tasbih”.

Un tasbih

En quan al desenvolupament del procés i les seues conseqüències, el tercer escenari, cal afegir com tot ell és un munt de paperassa farragosa donada la meticulositat dels protocols. Les audiències, en la sala del secret del sant ofici, es desenvolupàvem, o bé en la sessió del matí o de la vesprada i que només una vegada es va interrompre per haver excedit l'horari i haver d'ajornar la sessió per a altre dia.

Les citacions no presenten una seriació constant sinó que sembla més bé que eren convocats conforme avançava el cas. Tots eren citats diverses vegades, una per a dir el que sabia, altra per a vore si hi havia novetats i oir la seua declaració escrita i finalment per a ratificar-la.

De tota manera, quatre anys per a un procés, semblava d'una importància i envergadura que no va arribar a tindre el de Miquel Blanco. En total, segons Louis Cardaillac, en Sicília es van produir 50 processos contra moriscs des de 1610 a 1614.⁶

Ella també fa que aquest procés s'allargue més del que cal, quan sembla que fa creure als inquisidors que havia meditat i demanava la seua reincorporació a l'església catòlica, apostòlica i romana. Aquells

s'alegren bastant i sol·liciten una sanció amb misericòrdia. Però prompte acudeixen noves manifestacions que asseguren que aquella conversació la va representar per temor i per tal de buscar una ràpida i avantatjosa eixida. Però sembla que la seua tàctica i la del seu advocat i curador era la de demanar l'absolució d'heretgia, argumentant que mai havia estat batejada i per tant no se la podia acusar d'apostasia.

El cas és que finalment, tot i el dubte d'un inquisidor que argumenta que no hi havia suficients proves que haguera estat cristiana alguna vegada, la majoria de membres del tribunal van considerar provada que havia estat cristiana «per que sabia el pater noster i l'avemaria en castellà» i allò no ho podia haver après a Palerm. També, que ara li deien Caterina i no Zara, com abans, quan era morisca, el que demostrava que havia estat batejada.

Argumenten, fins i tot, que tots els moriscs expulsats d'Espanya, com era el seu cas, havien estat batejats prèviament, abans del desterrament.

Ella, ho havia intentat tot. Primer, que la deixaren anar a “Berberia”, a buscar els seus pares i parents, però després, ja esgotada demanava que la cremaren, que la penjaren o la vengueren, que tant li se donava. Fins i tot va proposar que la posaren en amo en una bona casa per tal d'instruir-se en la “vertdadera fe”.

No deixa de ser suspicax el fet que en el procés exhibirà una cèdula de llibertat i un passaport, per tal d'anar a Berberia, expedit pel virrei de Sicilià en 1612, que, pel que es veu a la fi, poc efecte li va fer i poca impressió li va causar al tribunal (DOCUMENT n° II), clara mostra de l'enfrontament entre el poder

polític del virrei i el poder religiós de la Inquisició.

En conclusió, Catalina Barón, alies Zara, va esser condemnada a relaxació, a portar l'hàbit del sambenito i les insígnies de la inquisició, i a rebre la condemna en acte de Fe públic.

Passem ara a vore el cas de Miquel Blanco Reboltet, tot i que hauran percebut en la lectura del procés anterior, hi ha moltes coses més que es podrien contar.

El llarg camí d'un morisquet Procés de fe de Miguel de Blanco Reboltet⁷

Mamprenem ara l'altra causa on descobrirem les petjades d'un morisquet de la Vall de Guadalest que reflecteix el seu periple vital des de la ciutat de Palerm, cinc anys després de l'expulsió dels moriscs (1614).

La importància del seu cas ve entesa perquè representa una mostra del que va poder ser la vida d'un d'aquelles menuts (els morisquets) a partir del moment en que es va quedar soles.

Respecte a la seua identificació, hem utilitzat tant aquest procés com el cens de morisquets manat fer per Pedro Girón, en un bándol del 9 de juny de 1611, en la ciutat de Palerm⁸. D'aquesta manera, en el procés s'identifica al morisquet com Miquel Blanco Reboltet, alies Hamete o Alii, de Miserat, de la Vall de Guadalest, i que ara esta en casa del capità Benito de Prado. Mirant en el cens del morisquets de Palerm, el descriu com a Miguel de Revolta, fill d'Abaida i Fàtima, natural de la Vall de Laguar.⁹

Que ambdós individus són el mateix, no hi ha cap dubte, puix tots dos estan en propietat del ma-

teix capità Benito de Prado i manifesten la mateixa edat, tot i que el seu lloc de naixement presenta una certa dualitat, el mateix que el seu primer cognom.

Diu que té 20 anys, però l'escriptura puntualitza que té aspecte de tindre'n més. De tota manera, ja en la declaració del capità es diu que llavors tenia 18 i, per tant, hauria nascut a 1594 i en tindria 15 a 1609, al moment de l'expulsió, i ens pot suggerir que però ell mateix poguera haver “manipulat” la seua edat per passar com a morisquet. Hem de tindre em compte que ser menor el feia alliberar-se de ser declarat esclau, per ordre del rei.

Tal vegada aquesta edat “pont” li va crear el dilema de romandre junt als seus pares i córrer el risc de ser expulsat a “Berberia” o abandonar sa casa, com ell mateix defen, amb la finalitat de restar a la terra pàtria, com finalment aconseguirà, encara que siga el regne de Nàpols.

Respecte al seu lloc de naixement, també apareixen dues versions, que, per a mi són creïbles totes dues. Ell diu que es de Miserat, d'un nucli habitat dintre de la Vall de Guadalest, tot i que no hem sa-

but localitzar-lo, mentre que el capità Benito de Prado diu que “es de la Vall de Laguar”, on es pot entendre que volia dir que va ésser “dels capturats a la Vall de Laguar” com a resultat de la rendició de l'avalot perpetrat pels insurrectes i sufocat un parell de mesos després d'emetre's el bàndol d'expulsió.

Respecte d'eixos dos mesos que hi ha des de l'edició del ban fins la seua aparició en poder del capità, diu “que va estar dos mesos servint a un cavaller en “el Savi”, prop de Dénia, d'on podria haver estat capturat o venut al capità Benito de Prado, que havia fet campament al port de Dénia amb la flota de Nàpols.

La temporalitat dels dos mesos que confessa Miquel son també el temps que es va tardar des del primer embarcament fins als últims expulsats, que son precisament els rebels de Laguar.

Una vegada identificat, entrem ja en el missatge que desvela el procés: A les seues declaracions, només pretén, davant del tribunal de la Fe, distanciar-se de les pràctiques musulmanes, penades per la Inquisició i que no li farien cap favor si les reconeixia.

Conta que havia estat educat en la fe islàmica, resant les cinc oracions diàries i dejunant al Ramadà, encara que, com excusa - recordem que està declarant davant d'uns inquisidors que volen analitzar la seua fidelitat a la fe cristiana -, dirà que eixos costums només les practicaven els majors. Conta també com compartien dos noms, el cristià i el musulmà, com ja deia Caterina – encara que és molt sospitós que diga que no recorda el seu propi nom musulmà-, i com va ser “retallat” pel barber de la contornada, “Francisco”, segons ell, quan tenia entre cinc i sis anys¹⁰ (DOCUMENT IV). També descriu com solien acudir a missa tots els dies de precepte, “per estalviar la multa de cinc sous” en què concorria l'infractor.

És curiós com comptabilitza les hores de l'oració musulmana “al so del toc de la campana de l'Ave Maria”, per interpretar l'hora de l'alba, encara que per a una finalitat poc cristiana.

Per aquell temps va ésser quan va aprendre les oracions islàmiques: *“besan la tierra alzando y bajando la caveça diciendo Alala ohimin Allahu hagvar, Al-la huma Al-laho Akbar (en realitat es diu Al-laho Akbar únicament)... como dezir Dios grande, y quando començavan a comer, dezian Vizmila, Bismil-lah (en realitat es diu bismillah ala barakatillah)... que no save lo que quiere dezir y acavando de comer dezian Lege Albarc, Albarc (Al Barak: la oració completa es: alhamdo lilahi-lazi atama wa sakan wa yaalna menal muslemin), que tampoco save lo que quiere dezir”*¹¹.

D'oracions cristianes li van ensenyar el “pater nostre, l'ave maria i el credo”, del que només recorda l'encapçalament.

Descriu també la necessitat que té de fer les ablucions preceptives

alcoràniques quan té “coneixement carnal” d’una dona, més que res per no donar peu a sospites, ja que aquesta pràctica els deixava purificats.

Bé, allò eren tot coses de la seua vida al poble.

Però com va estar el trànsit des que deixa de ser morisc lliure a les serralades alacantines fins que apareix com a esclau del capità Benito de Prado en el regne de Nàpols?

Ell diu que, per voluntat pròpia, va deixar als seus pares per evitar ser deportat a “Berberia”. Assegura que tant els pares com un parell de germanes resideixen “actualment” en “Berberia”, mentre que la germana Catalina ha restat criada de “l’alcaide” del castell de Guadalest. Respecte d’ell, ja hem vist com va ser inclòs en les últimes deportacions de moriscos des del port de Dènia, però va aconseguir eludir la deportació entrant com esclau al servei del capità de Prado (En Apèndix Documental es reproduïx la fitxa d’inscripció com a morisquet a les llistes de Palerm).

De Benito de Prado, diu el document, en boca de Miguel de Blanco: *“estuvo en el Savi, dos meses, en servicio del cavallero que ha declarado, el qual le dio al capitán Benito de Prado, que andava embarcado en las galeras de España con su compañía ocupados en la Espulsion de los moriscos i con el vino a este Reyno havra tres años y al presente esta tambien a su servicio y siempre ha estado en esta Ciudad.”*¹²

Hem tractat d’identificar al esmentat capità i, primerament hem buscat en el llibre de Manuel Lomas¹³ sobre el moviment dels vaixells al moment de l’expulsió, en el port Dènia on apareix una relació de patrons de les naus, però no fi-

Ceràmica de la capella de sant Lluís Bertrà, València

guren els noms dels capitans de les galeres reials sinó que en aquest cas només figura el nom de l’embarcació, com ara, Capitana, Patrona, Zuñiga, La Ingrata, San Andrés, etc. Els patrons que identifica corresponen tant sols als vaixells particulars contractats per a reforçar l’esquadra reial, però tampoc hem tingut èxit ací.

Però a l’any vinent, 1610, el trobem als Alfaques¹⁴, junt a don Pedro de Leyva, que manava las galeres de Sicília, i el trobem gràcies a que havia estat acusat d’abusar en la cobrada dels passatges dels moriscos.¹⁵

La vinculació de Benito de Prado i Pedro de Leyva torna a demostrar-se i també podria ser embarcat en la galera capitana, ja que Pedro de Leyva l’implica en la signatura d’un document en Les Alfaques¹⁶, sempre relacionat amb el moviment de moriscos cap a l’expulsió.

El capità Pedro de Leyva i Gamboa va ser l’encarregat de les galeres de Nàpols i Sicília, com diu ell mateix en la seua biografia.¹⁷ Ja

en Sevilla, en 1570, atracava amb 24 galeres en l’Arenal amb el principal i probablement únic grup de moriscos deportats directament a la ciutat, en la guerra de l’Alpujarra¹⁸.

Cal també tenir en compte que dintre de les galeres anaven companyies de soldats d’infanteria disposades a desplegar-se per les serres morisques quan l’ocasió ho va requerir, com així va ser i que el nostre ja famós capità Benito podria haver estat dels qui van pujar a la serra per fer baixar els moriscos. – en la novel·la “el cavall verd” apareix un tal Pedro de Pradas, capità del Terç dels Galiots.¹⁹

Resulta clar que a partir de l’encontre amb aquest capità, el nostre Miquel, deixa la seua terra de la Marina per a parar el la ciutat siciliana de Palerm, com a esclau d’aquell, junt a un menut grup de morets, i que altres parents del capità manifesten també altres morisquets en la seua propietat.

Fins ací podríem dir que discorre la vida de Miquel abans

d’arribar a Palerm. Allí, acabarà implicat en un procés “de depuració” com els altres 50 casos als que hem fet referència abans. Si va esser encausat com a conseqüència del procés de Caterina es un aspecte que no ens atrevim a assegurar.

Dirigim ara una altra mirada cap al procés de Miquel, per vore si sembla o no al de Caterina: El cas del nostre Miquel es un de tants processos diguem-ne “burocràtics” en el que no va fer falta utilitzat cap turment.

De fet, les autoritats afrontaven un nou problema amb els moriscos que tornaven. Plantejaven un problema de fons al tribunal, el de l’actitud que guardar amb ells: van ser tractats amb benevolència, sobretot a partir del regnat de Felipe IV, que va demanar als corregidors que no compliren amb fortes mesures contra els que tornaven a les seues terres. Fins i tot, hi va haver molts d’aquests processos que es van produir de manera espontània, es a dir que es presentaven per la seua pròpia iniciativa davant del tribunal.²⁰

Cal fer l’advertiment que el sant tribunal de la Inquisició va jugar en el regne de Nàpols un paper determinant a l’hora de dirimir el poder del rei respecte del poder de la aristocràcia local representada pel seu virrei. Tal vegada per això el sant ofici de Palerm ni va donar poca transcendència a la cèdula de llibertat i passaport que presentà Caterina Barón.

Al regne de Nàpols es va generar una dura lluita entre el poder del virregnat i del monarca que utilitzava aquest instrument per a recuperar el poder fàctic.

Al procés de Miquel de Blanco i Reboltet també se’l cita per tres

vegades com en el cas anterior es feia en tots els testimonis. També li s’adjudica un advocat defensor (curador) d’ofici, donada la seua minoria d’edat. Vist així, també a Caterina podríem haver-la considerat com a “morisqueta”, ja que també tenia el seu curador, atenant a l’edat.

També igual que al procés de Caterina intervenen tres inquisidors (Llanes, Matienzo i Torrezilla²¹), ací sembla que només Domingo de Llanes apareix com a president del tribunal²².

L’autoritat d’aquest personatge queda palesa pel tracte que rep i com és citat cada vegada que fa al cas. Ell només presideix i supervisa el procés que el condueix un fiscal. El curador, proposat per la mateixa cúria i acceptat immediatament per Miquel es Francisco Canela, el que garanteix amb el seu patrimoni la qualitat de la seua curaduria. A més a més, presenta com a garant del seu patrimoni a Otabio Caruso, el mateix que havien emprat per a Caterina Barón.

Per tant s’utilitza tota la mateixa estructura que hem vist abans en l’altre procés i apareix la que nosaltres considerem que es el personatge vinclant a les dos causes: la morisca Vinçença, alies Zara (el mateix alies que la nostra protagonista), a la que acusa Miquel “*le ha oydo dezir que quiere ser mora y vivir como tal*”²³, i que és una criada que té el capità Benito de Prado, també en sa casa. Aquesta Vinçença diu que fa tres anys que és a la casa i que és natural de Gandia, encara que el l’altra fon documental, apareix com Vicencia, filla de Ayd i Fàtima, de la serra de Xarmonne, de 30 anys d’edat.²⁴

Però encara que els dos morisquets semblen portar un camí molt paregut, la resultant dels dos

processos no va ser la mateixa: La diferencia entre Caterina i Miquel és que aquella va ser condemnada, mentre que ell va resultar absolt, després d’una breu amonestació.

Per acabar, hem de significar també que el estudi d’aquests dos moriscos o morisquets (encara no sé com catalogar-los) ens obri la porta a altre nou nivell d’investigació, ja que gràcies a les seues notícies vam poder reunir el llistat de tots els morisquets enregistrats al regne de Nàpols i Sicília, de manera que hem aconseguit incorporar 51 nova fitxa a la llista definitiva de la pàgina web: morisquillos.com

APENDIX DOCUMENTAL:

DOCUMENT I

Proceso de fe de Catalina de Barón Archivo Histórico Nacional, INQUISICIÓN, 1747, Exp.22

Fee del matrimonio de Catalina, Morisca

En treinta y uno de Agosto de mil y seiscientos y ocho, yo fray Roque Arroyo, Retor, precediendo licencia del Sr. Ofiçial Lagaria, en veinte y tres de Agosto de dicho año, guardando la forma del concilio tridentino, desposse por palabras de presente, en la entrada de la casa de Gaspar Cantera a Miguel Cotendi, hijo de Frances Cotendi y Catalina Cantera, donzella, hija de Gaspar Cantera, todos naturales deste lugar de Vellus, testigos, Cuevas, el Alguazil y Agustin Verdugo, Alcayde~

En siete de setiembre de mil seiscientos y ocho, yo, Fray Roque Arroyo, Retor, di las vendiciones nubsiales a Miguel Cotendi y Catalina Cantera, testigos Agustin Berdugo y Cuevas, Alguazil.

Hago fee yo, Nofre Blas Borja, notario público de la ciudad y Reyno de Valencia, notario y scrivano del Sancto Ofiçio, en la ciudad de Xativa y su distrito, que las presents arriva escritas memorias de esponsalicio y vendiciones nubsiales las he sacado y trasladado del libro que se ha hallado en el lugar de Vellus,

en poder del Retor de dicho lugar, escrito en valenciano, por orden y en presencia del licenciado Agustín Vicente López, canónigo del Aseu de Xativa, comisario del sancto officio en dicha ciudad de Xativa y su distrito, en el qual libro estan las memorias de los bautizados y empieza en el año mil y quinientos noventa y seis y los desposorios en diez y siete de octubre de noventa y siete y no se hallaron otras memorias ni libros, en fee de lo qual pondo mi signo.

Vino signada esta fee del notario que la haze.

DOCUMENT II

Proceso de fe de Catalina de Barón Archivo Histórico Nacional, INQUISICIÓN, 1747, Exp.22

Pasaporte i licencia que se halló en poder de las Reas

Don P^o Giron~~ en Virtud de la presente concedemos libre pasaporte a Zahara, morisca del Reyno de Valencia, natural de Veyluz, junto a Xativa, hija de Mahamat, de edad de veinte años, para que pueda salir libremente del Reyno y yr donde su voluntad fuere, sin pagar duanas ni otro derecho alguno y ordenamos y mandamos al secreto o secretos de la parte donde se embarcare que tomando la razon a las espaldas de ella para que no pueda servir dos veces no le pongan impedimento alguno en su viage antes le den el favor y ayuda que (30) huviere menester que assi conviene al servicio de su Magestad y es nuestra voluntad. Data en Palermo, 10 de marzo de 1612 (¿). El Duque, Por mandato de su excelencia, Cessar Velli.

Villete del s^o del virrey p^a de la compañía de Jesus que iva a Tunez de la redepcion de captivos xpistianos~no le nombre~ Su excelencia me ha mandado avise a vuestra Paternidad mande se embarque en la nave a Asaara, morisca, a quien su excelencia ha dado libertad para yr a Tunez como vuestra Paternidad podra mandar ver por su passaporte. Dios guarde a Vuestra Paternidad, en Palacio a 15 de marzo 1612 (¿) Cessar Velli~~

DOCUMENT III

Coleccion de Documentos Ineditos para la Historia de España

Pidal, Miraflores i Salva. Tomo XLIV. Ed. Viuda de Calero. Madrid 1864 (pags. 134-135)

El capitán Benito de Prado (presentà a) —Miguel de Revolta, hijo de Abaida y de Fatima, natural de la Sierra de Laguarres, de edad de 18 años.

Agustín Sayto, hijo de Gerónimo y María, natural de Alcora, de Valencia, de edad de 12 años.

Vicencia, hija de Ayd y Fatima, de la sierra de Xarmona, de edad de 30 años.

Francisco, de edad de un año; ha nacido en esta ciudad de Palermo 111 nacido en esta ciudad de Palermo.

DOCUMENT IV

El cuaderno de un visitador de moriscos. (pags. 48 – 49)

Eliseo Vidal Beltran

http://www.uv.es/dep235/PUBLICACIONES_L/PDF235.pdf

Respecte als barbers “retajadors”, hi ha documentació “precedent” que ens pot ajudar un poc a conèixer aquesta activitat. El El cuaderno de un visitador de Moriscos, Eliseo Vidal Beltran diu:

17 personas son nombradas por ejercer la función de barbero, retajador o circuncidador, dos de ellas con carácter accidental, con sus propios hijos...

Los datos relacionados con los barberos citados en el texto son los siguientes:

Juan y Bernabé Abela, hermanos, vecinos de Tabernes, en la Valldigna; reincidentes; actúan en Tabernes, Yátova y otros lugares — hojas 1 v. y 2 r.—.

Alli, natural de Gandia; más exactamente, de la Font d'en Carrog, vecino de Benifairó de Valldigna; vive en Simat, cerca del monasterio; “onbre de medio tiempo, la barva vermeja, los ojos malos”; “va como onbre que pide limosna, y otras vezes va haciendo mel cocha” — 14 r., 14 v., 16 v. y 17 v.—.

Axer o Axell Cotrell o Cotrel, vecino de Tous, “maestro de hazer curueñas”; actúa en Cárcer, Alberique, Alcocer — 15 r., 16 v.—.

Joseph Bermejo o Rojo, vecino de “Monte Chelva” — 9 r., 10 r., 11 v.—.

“Un capatero del arrabal de Gandia” — 2 v., 78 v.—.

Fat, natural de Anna; vecino de la morería de Játiva; alpargatero; “onbre grande de cuerpo, mellado; tiene una gran señal en la cabeça, mayor que media mano; syn cabello ninguno» — 8 v., 10 v., 11 c., 11 v., 16 v.—.

El de Planes, alguacil de la iglesia de Benilloba, que delata al de Guadalest — 16 r.—.

Xup o Alxop, de Guadalest, “viejo”, “gibado”. “que tiene cargo de hacer las barvas en todo el condado” —9 v., 15 v.—.

Mahoma Buxarquel, de Guadalest, “moço de alqueria” de Maurar —16 — Pienso que se trata de persona distinta de la anterior.

Jaume Fonda, de Muro; practicó la circuncisión a su hijo —16 r.—.

Pedro Abrahin, en Sonejo: circuncidó a su hijo —18 r.—.

Parelli, de Esлада; actúa en Sot de Ferrer.

Aviasat, de la vall d’Uxo; en Sot de Ferrer.

Chau Chau, de Albalat (de Segart), igualmente en Sot de Ferrer —18 r. en los tres casos—.

Soaib, vecino de Elda —10 v.—.

NOTES I BIBLIOGRAFIA:

- 1 Epalza, Mikel de: Los moriscos antes y después de la expulsión. Biblioteca Virtual Universal. 2003. <http://www.biblioteca.org.ar/libros/89381.pdf>
- 2 Cardaillac, Louis. El problema morisco en Sicilia. Universidad Paul Valery. <http://omartounsi.blogspot.com.es/2009/07/el-problema-morisco-en-sicilia-louis.html>
- 3 Proceso de fe de Catalina de Barón. Archivo Histórico Nacional ,INQUISICIÓN, 1747, Exp.22. pag 37: “y que en esta ciudad conoce a una morisca que esta con el capitan Benito de Prado y que se llama en xpistiano Vicençia y en moro Zara, la qual no save de que parte de España es, pero pasaron juntas con las galetas deste Reyno”.

- 4 Asociación Raíces del Reino de Valencia. Lo unico que si he conseguido es un listado de los parrocos en Bellús desde 1626, incluido en el indice de la parroquia de Bellús: Fray Pedro Ponce - religioso- regente del dia 6 de agosto de 1623 al 21 de febrero de 1626; Mosen Pedro Guarner- sacerdote secular-Cura del 20 de febrero de 1626 al 4 de marzo de 1628. No hay nada de este matrimonio que es anterior a los registros que existen en Bellús. En Montichelvo en 1609 el bautismos de Gaspar Antoni Cotendi Securi, hijo de Alexandro y Angela.Vecinos de Montichelvo. QL-02 (1603_1663) Folio 15. Anterior a estas fechas aparece el apellido Cantero en Ayora. Es muy posible que el apellido inicial sea Cantero y que siendo mujer feminizaran el apellido. Pedro Cantero Camara en 1529; Juana Cantero en 1533; Violant Cantero en 1533
- 5 Huget, Ana. Edil de Cultura de l’Ajuntament de Bellús. A la pregunta sobre la identificació de Pere Gailera respon: “Com a Pere Galera no tenim res, els que ixen son: Pere Magera i Pere Cantera (els mes pareguts a Galera) encara que no ixen nomenats com a Governadors, si no com a moriscos expulsats amb les seues famílies al any 1609”. La informació l’hem tret de ARV. Manaments i Empares, any 1603, 1.4.m.36
- 6 Cardaillac, Louis. El problema morisco en Sicilia. http://cvc.cervantes.es/literatura/aih/pdf/07/aih_07_1_024.pdf
- 7 El document en qüestió es un quadern de 15 fulls corresponents a un procés inquisitori, conservat en l’Arxiu Històric Nacional, - INQUISICION 1748, Exp 19 – 6 Proceso de fe de Miguel de Blanco Reboltet - optes a traves de P.A.R.E.S. (Portal de Archivos Españoles – fons digitalitzats).
- 8 Pidal, Miraflores i Salva. Tomo XLIV. Ed. Viuda de Calero. Madrid 1864 (pag. 130). Colección de Documentos Ineditos para la Historia de España (del Duc d’Osuna).
- 9 Pidal, Miraflores i Salva... Pag. 134.
- 10 Vidal Beltrán, Eliseo. El cuaderno de un visitador de moriscos. Pags 48 i 49. http://www.uv.es/dep235/PUBLICACIONES_L/PDF235.pdf
- 11 Transcripción y traducción de Abdul Saboor Numan, misionero Jefe de la Comunidad Ahmadía del islam en España
- 12 ARCHIVO HISTORICO NACIONAL. INQUISICION, 1748. Exp. 19.
- 13 Lomas Cortes, El puerto de Denia y el destierro morisco (1609 – 1610). PUV. Historia Oberta. 2009.
- 14 Lapeyre, Heny. Geografía de la España morisca. Documentos acreditativos. Pag. 263
- 15 Calanda 1610. Historia local, Calanda, Gasca. <http://calanda1610.blogspot.com.es/2012/03/pasaje-beberia.html>. 14 del 11 de 2012. Pasaje a Berbería: “Mexia como máximo representante de la Corona en los Alfaques se enfrentaba a un grave problema logístico: el transporte de los moriscos al norte de África. Ante la insuficiencia de medios de que disponía la armada, se recurrió a embarcaciones privadas. Las perspectivas económicas atrajeron a patronos franceses, italianos e ingleses. Los moriscos por su parte se vieron ante

- necesidad de costear su travesía, Mexia obligó a los más adinerados a pagar el pasaje de los desfavorecidos y su sustento. Los calandinos tuvieron que entregar al Capitán Benito de Prado nada menos que 60.000 reales y los focinos 10.000 reales. Teniendo en cuenta que salieron unas 400 familias de Calanda y otras 100 de Foz.”
- 16 Pedro de Gamboay Leyva. Segundo hijo de Sancho de Leyva, virrey de Navarra. En el año de 1595, capitán general de las galeras de Sicilia: Por manera que suman veinte y cinco tropas y en ellas an benido 9.997 casas con 12.140 hombres, 13.084 mugeres, 7.543 mochachos, 5.314 machuchos y 3.871 niños de teta, y de todas las he.ades an sido 41.952 y descontando desta suma los 3.871 niños de teta vienen a resumirse en 38.081 personas pagaderas: todo lo qual se embarcó con orden del señor don Pedro de Leiva y Gámboa y con la intervención de don Alejos de Marimón y Jaffer, comisario general del Reino de Aragón, y con la del capitán Benito de Prado y Martín, de Larrasoaña y Urdaniz, personas nombradas para este efeto por el dicho don Pedro de Gamboa y Leiva. Fecha en los Alfiques a 16 de setiembre 1610.
D Alexos Benito de Prado Min de Larraosaña de Mar y Mon y Jafer y Urdaniz
- 17 Gomboa y Leyva. Biografía de don Pedro de Gamboa y de Leyva.
http://www.todoavante.es/index.php/Gamboa_y_de_Leyva_Pedro_de
- 18 Gamboa y de Leyva, Pedro de. Biografía de don Pedro de Gamboa y de Leyva. Capitán general de las Galeras de España. Caballero de la Militar Orden de Alcántara. Consejero del Virrey de Nápoles. Era el segon fill de don Sancho de Leyva, que era que primer va ser a Sevilla quan la guerra de l'Alpujarra. Es creu que el Señoríu reialment pertanyia a sa mare Leonor de Gamboa y Arteaga, i per això el fill anteposà el cognom de la mare, encara que en la majoria dels casos els historiadors, el nomenen com don Pedro de Leyva. Les primers dates que es tenen d'ell, es quan estava a la esquadra de les Galeres del Estret, l'any de 1578. L'any 1595, ja como capità general de les galeres de Sicília. La seua esquadra va acudir per a dur a terme l'expulsió dels moriscos del regne de València.
- 19 Borrel, Joaquin. El caballo verde. Ediciones Mari Montañana. Valencia 1983... Pag. 134.
- 20 Boeglin, Michel. Inquisición y Contrarreforma. Tribunal del Santo Oficio de Sevilla (1560 . 1700)
- 21 Esteban de Torrecilla y Manso. Inquisidor General. Nace en Badarán (Rioja) el año 1568. Estudió la carrera eclesiástica en el seminario de Burgos, donde se ordenó en 1594. Poco después es nombrado capellán y beneficiado de la iglesia de Badarán y más tarde Racionero (Canónigo) de la catedral de Calahorra. Luego marcha a Madrid con sus parientes, la familia Manso de Zúñiga. Entonces Felipe II le nombra Inquisidor del Reino de Sicilia y Cerdeña, y posteriormente Presidente o Regente del Consejo Supremo de Italia.
- 22 Garcia Mijares, Manuel. Apuntes históricos, genealógicos y biográficos de Llanes y sus hombres. Capítulo XI, Libro II: Linaje de

- Juan Pariente y los duques de Estrada. I. D. Domingo Llanes Espriella y Ascendientes (1893)
- 23 PARES. Archivo Histórico Nacional. INQUISICION, 1748, Exp. 19
- 24 Pidal i Miraflores. Coleccion de documentos ineditos para la historia de España. Tomo XLIV Imprenta Viuda de Calero. Madrid 1864, pag 135.

Agullent i Ontinyent a través de l'Almoina de Francesc d'Eixea (1404-1936). II: Les disputes pel seu patrimoni i rendes¹

AUTOR: EMILI CASANOVA

La separació jurídica d'Agullent d'Ontinyent el 1585 i la seua creació com a universitat (vegeu *Agullent: 1585-1985. IV Centenari de la Segregació Jurídica d'Agullent d'Ontinyent* (1985), Ontinyent: Caixa d'Estalvis) va significar un llarg plet econòmic i territorial que a pesar de les concòrdies (vegeu Lluïsa Tolosa, "Concòrdia entre Agullent i Ontinyent en 1589", op cit, p.19-24) no acabà definitivament fins l'acord d'amollonament de 1889 ("vegeu el meu "Els límits del terme municipal d'Agullent" (2005), en *Llibre de Festes de Moros i Cristians d'Agullent*, p.100-113. Una de les més importants i sibil·lines disputes va ser l'aprofitament dels censos produïts pel ric patrimoni de l'Almoina d'Eixea, que a pesar de ser creada per un agullentí mai no va canviar la seu d'Ontinyent per Agullent, com demostra la documentació històrica municipal, la seua administració vinculada a l'ajuntament d'Ontinyent i el fet que l'ajuntament d'Agullent acceptara esta situació des de l'inici, ja que com a màxim protestà l'abandó en ruïnes de l'hospital de transeünts d'Agullent. Mentre Ontinyent aprofitava patrimoni i rendes per al benestar dels seus ciutadans (ensenyament, obres públiques; sous dels administradors), Agullent feia el non sabo i protegia els arrendata-

Jhs xps o filij

En lo beneyt nom de nra senyor Jhs xps e sta omil verge oya
ya mare sua Comença lo rapbreu e memorial dts rengals sta al
moyna instituida p lo hon en ffiances de xea p vehi sta vila de on
tynye empo habitador en lo lort de agulle fina sta dta vila p qos
sta dta institucio consta p lo testament de nra rebut p lo hon
e supret en qut rorda not a xonij dies de agost any dta nra
de nra senyor o nra Quatre e poburat p lo dit not a xes mor
del dit testador a xonij de setembre any o nra nou los quals
son vt parit.

Primerament ab artes pobles rebuts p my johan garria not
maior de dies en lany octubre lany mil Quatrecentos Quatre
ta set pots d'ingres hontys fore rapbreuats los rengals ab loy
mes e fatigues q la dta almoina pacheix en ontynye agul
len e albayda los quals lo dit en ffiances de xea compra ab se
ro es reus rengals de nra anthony gil e d'na beuenguda muller
sua Ciutada de pat e de nra nicolau de pla e sta dona na bez
thomena muller de agul rebuts e albayda ab nra rebuda p
lo supret en jarme miguo not e albayda pma die july ano
mair any o nra xonij de nra. Des d'los altres compra dts honra
bles en Comera gale e en thodugo dies ab nra rebuda p lo sup
ret en ffiances galonij not Ciutada de pat octava die july
ano mair any o nra xonij de nra la qual rapbreuano fons fe
ta apistancia dts hon en ffiances ffuel Ciutada de pat en ja
hon de xea e nra anthony de pla administradors sta dta almoina
enpays ab los hon en jarme de nombreu e en joha d'ragio ju
rats sta vila e ontynye Et entrara com apuradors dts dts ju
rats ab nra de puzano rebuda p my dit joha garria not a xes
dies e ombre any o nra xonij de nra set de nra lo hon en ffiances
maestre mayor e dies jurat p los dts administradors obligat a
fer la dta rapbreuano ab romissio d'ida en agulle a tres dies
d'agosto dia mes e any rebuda p my dit johan garria not
los quals rengals p orde son vt parit.

ris de cases i bancals no perseguint el cobrament dels censos. A la fi, Ontinyent vengué o permutà, amb artimanyes legals, tot el patrimoni agullentí per diners o propietats ací i els rics d'Agullent, avantpassats dels Esplugues, Conejero-Climent i Belda, formaren el seu patrimoni, fins a l'adquisició de l'Almoina per la Junta Provincial de Beneficència l'any 1940². De tot este capítol queda poca memòria en els dos pobles: a Agullent, el subtítol de la placeta Remigi Soler: antiga placeta d'Eixea, i un dels masos més imponents del terme, l'Almoina; i a Ontinyent el carrer d'Eixea, i una casa en ruïnes en el carrer Pallarés, hui Tomàs Valls.

1.- *Els drets dels beneficiaris de l'Almoina*: El testament de Francesc d'Eixea de 1404 indica clarament quins eren els seus béns, a quins descendents els deixava i qui tenia dret a beneficiar-se'n per a dots i per a fer estudis superiors de dret, medicina o teologia. Com ha ocorregut en casos similars generació rere generació creixia el nombre de persones que tenien dret a subvencions, de manera que, per exemple, el 19 de maig de 1778 es diu que la quantitat per a repartir entre familiars és tan petita que "no servía de alivio a pariente alguno" i s'estudia que els diners de l'administració tingueren un altre destí, com la casa de la Misericòrdia o Beneficència d'Ontinyent. I això a pesar que, per exemple, el 10 de maig de 1801 l'Almoina envià a la tresoreria de València els seus comptes, on veem com tots els cabals existents en depòsit en són molts: 15.038 reals, 32 m, més 21.742 anteriors que sumen 37.125 reals, 10 m., sense haver comptat els diners del fons d'Amortització³.

De fet, sempre es tingué ben clar que "A más de lo expuesto debe hacerse presente por la Junta que

las rentas de la Administración no tienen el solo destino de limosnas, porques estas son lo de menos y los demás son los legados mandados por el fundador a Yglesias, Hospitales y parientes, que se casan o obtienen grados en las universidades, cuyos parientes sino cobran el legado por haverse casado no sólo pierden lo que les corresponde y debe, sí también el derecho de parentela para todo lo demás que les pueda pertenecer de la administración.

Per això des dels primers testimonis veem com l'administració, formada per dos jurats de l'ajuntament d'Ontinyent, 2 familiars i un arrendador procuraven pel seu rendiment. Així, en els "Capítols dels arrendaments", fets el 24 d'abril de 1574 per Gaspar Joan Sancho i Gaspar Borja, exjurats d'Ontinyent, Mateu Garcia i Joan Grinyana, familiars d'Eixea i Joan Vidal, arrendador, acorden:

1) "que durant los dits arrendaments l'arrendador pugua fer guarets i reguarets ; lo darrer any no pugua sembrar reguarets ni fer adacsa roja.

2) que no puguen sembrar cosa alguna en los olivars ni en los clars, sens consulta dels administradors y visitadors

3) que l'arrendador no pugua tallar arbres de les terres ni cimals de oliveres, carrasques, pins, sens licència sots pena/.../ salvo lo primer any en lo qual a coneguda de dos lauradors posadors per la administració pugua dessimalar.

4) que l'espitaler de Agullent pugua pendre de rames derrocades per la neu o per lo ayre o de cimals que dessimalaran fins en trenta càrregues de lenya cascun any per al dit hospital

5) que haja de pagar cascun any

lo cequiatge lo cequier de la dita Orta nova del Pla o les despeses d'escurar la bassa de Agullent.

6) que durant l'arrendament qualsevol despeses que faran en la casa y almàcera de la dita almoina en adobs que no excediran vint sous les pague l'arrendador

7) que totstamps que los administradors voldran plantar algunes plantes de oliveres les puguen fer tallar dels olivars de l'Administració sens donar rahó alguna al arrendador, puix sien per a terres de l'Almoina, així censides com no censides

8) que lo arrendador no pugua tallar plantes de oliveres per a vendre ni plantar fora de l'Almoina

9) que a l'espitaler li seran senyalades per los administradors quatre fanecades de horta per a fer herbes per a la cavalcadura, les terres que a l'administració pareixerà

10) que l'arrendador haja de tenir les terres a ús de bon laurador, donant en los olivars dos relles, la una en giner i l'altra en maig; en los morerals tres relles.

11) que l'arrendador haja d'escombrar totes les morerals i tallar les que els visitadors li senyalaran

12) que en los morerals no pugua sembrar algú cosa que haja de granar.

13) que haja de pagar lo delme de la fulla.

14) que los administradors puguen fer plantar oliveres, morerals y figues y el arrendador llaurar.

15) que ha de buscar al talador per a talar morerals si no ha de pagar l'esmena de aquella

16) que no ha de pelar les plantes chiques y tanyoses primerenques.

17) que cacun any escure les ribes, céquies i braçals de l'Almoina.

18) l'arrendador no podrà donar l'aigua d'un bancal o tros a un altre tros, si no adecua el conveni

19) que haja de donar tot l'oli que es cremarà en la llàntia de la capella d'Agullent.

20) A la fi dels sis anys del primer arrendament la dia Almoyna haja de pagar a l'arrendador els milloraments fets en la terra y moreres, oliveres, figueres, vinya, carrasques y en fer una bassa en lo Pla de l'Almoina per a recollir l'aigua que naix. Ho valoraran dos persones nomenadores per l'Administració y dos per Joan Vidal, arrendador”.

I trobem com l'administració presenta autos executius contra els arrendadors d'Agullent que no complixen. Per exemple, el 17 de setembre de 1712 el jutge Josep Osca, d'Ontinyent va contra Vicent i Maria Àngela Esplugues, fills de Pere Joan Esplugues que viu a la casa dels Espins, camí de l'ermita de Sant Vicent, al costat de la plaça de Santa Rosa que deu un cens que val 12 ll, 17 s, 8 d., cens que ve endossat des de 1517. El jutge es dirigix al Justícia d'Agullent i com Esplugues no pot pagar se li agafa un “mulo castaño y una mula castaña de 4 años, y una sábana y una capa de paño pardo, una cosa a cada hijo”⁴.

Entre totes les coses, destaca la donació de beques d'estudi i ajudes per a casaments encara al segle XX. Així, el patró-administrador Francesc Boscà redactà unes normes per a aclarir el repartiment dels pocs diners que quedaven a l'Almoina el 1889: “Extracto del

reglamento para dar dotes y becas, en la parte pertinente:

Cap I

Art 1º Teniendo en cuenta el carácter de estas, conforme a la voluntad del testador o fundador, en lo sucesivo se darán dotes de cincuenta pesetas a todos aquellos que acrediten el carácter familiar de las respectivas ramas a quienes afecta, debiendo solicitarlo antes o al tiempo de contraer matrimonio. Dicho carácter de familiar se acreditará por cualquier medio que lleve al convencimiento del Patronato que el solicitante es descendiente de las personas llamadas por el fundador.

Art 2º. Si durante el respectivo año natural lo hubiese solicitado algún pariente de los designados y hubiere sobrante, se entregará al pariente o parientes que lo hayan solicitado, al terminar el respectivo año conforme previene el testador en su testamento.

Art 3º Si durante el año no lo hubiese solicitado ninguna de las personas llamadas y conforme a las facultades concedidas por el Ministerio del Trabajo, en este caso se concederá dicha dote a los pobres que acrediten tal carácter por cualquiera de los medios establecidos en derecho y sin perjuicio de las gestiones de cualquier orden que pueda hacer el Patronato, debiendo acreditar al mismo tiempo, que es condición indispensable a estos pobres, ser nacidos en Onteniente o Agullent.

Art 4º Los precitados pobres habrán de solicitarlo durante el año en que contraigan matrimonio, y no se les dará dote alguna hasta la terminación del mismo, con el fin de evitar haber concedido una dote a persona estraña en perjuicio dealgún familiar.

Ar 5º Se trata de la manera de distribuir los fondos.

Cap II

De las becas para estudiantes

Arft 1º Quanto sea dicho anteriormente respecto a los familiares para la adquisición de dotes, será aplicable igualmente a las becas.

(Se refiere al derecho preferente de los parientes y manera de acreditar este)

Art 2º (Se refiere igualmente a la manera de acreditar la pobreza del solicitante y naturaleza de Onteniente o Agullent).

Art 3º. (Preferencia de los familiares a disfrutar la beca y plazo para entregarla- Como lo dicho respecto a dotes. Art 4º del Cap I)

Art 4º (Las becas son de dos clases: una de veinticinco pesetas para estudiantes de primeras letras y las otras de cincuenta pesetas para estudios superiores)

Art 5º (Manera de distribuir fondos tanto en el caso de no haber bastante, como si hubiere exceso)

Cap III

Disposiciones generales

Art 1º (Se refiere a la aplicación de fondos tanto de dotes como de becas para estudiantes, incluyendo entre estos a los que estudien la carrera eclesiástica).

(Los demás artículos no tienen otra finalidad que proveer los diversos casos que puedan ocurrir y a la publicidad que debe darse al reglamento con el fin de que puedan solicitar los que se crean con derecho a la dote o beca respectiva).

El patrono-Administrador Francisco Boscá (1889)".

I al seu costat, trobem la "Relación de las personas que tienen derecho a recibir dote y beca para estudiar primeras letras o estudios superiores de derecho, medicina y teología, sean pobres o ricos, conforme a la voluntad del testado Francisco de Egea y en los términos y condiciones que se expresan en el extracto del reglamento de régimen interior, aprobado por la Superioridad: Tienen derecho los descendientes de los señores siguientes: Guillermo March y doña Dolsa; Berenguer Rafals y Dolsa Egea; Antoni Revert y Teresa Egea; Bartolomé Leuger y Doña Dolsa Egea; Antonio Revert y Teresa Egea; Pedro Tordera y Gualda Egea; Francisco Espí; Juan Despí; Simón Guaillet (vol dir Guaytes); Margarita Egea; Bartolomé y Juan Egea; Jaimeta Egea y Nicolás Juliá; Esteban Vilar; Pedro Vilar; Guisabet Vilar; Juaneta Guayter; Catalina Donat; Bernardo Pla y Dolsa Egea; Ramón Litrà, Jaime Rolán; Pedro Tortosa (Molts d'estos cognoms havien ja desaparegut ja al segle XIX com Eixea=Egea.

2.- Irregularitats de funcionament en benefici de l'ajuntament d'Ontinyent: L'administració Eixea pagava sous desmesurats als seus administradors regidors d'Ontinyent i contractats, no publicitava prou en les dates que

havia indicat el fundador el repartiment als beneficiaris, no pagava els censos a institucions de fora d'Ontinyent, especialment a Agullent, i feia préstecs a bon preu a l'ajuntament d'Ontinyent, tot desviant-se dels seus objectius. Tot això era irregular, per la qual cosa en moltes inspeccions eren censurats estos comportaments. Per exemple: en els "Mandatos hechos en esta visita para la conservación y buen gobierno de la Administración de Francisco Exea", en la visita pastoral del 24 de noviembre de 1695, Isidoro Aparisi en nom de l'arquebisbe Fra Rocabertí diu que després d'examinar els comptes de l'administració i les seues activitats recomana mitjançant diversos decrets:

- que el pregó general de l'Administració s'ha de fer en totes les ciutats i viles on puguen haver beneficiats

- no es deu pagar al procurador o col·lector de l'administració les 300 lliures de bestreta.

- que no es pague tants sous al racional, al procurador, a l'escrivà

- per a que les ajudes i subvencions arriben a tots ordena que en casos d'urgent necessitat no es puga donar més de 5 lliures en un any; i només en cas de necessitat urgentíssima i notòria es puga allargar a 10 lliures.

- que es faça una Arca amb tres claus, una que la tinga el jurat en cap, l'altra l'administrador més antic i l'altra l'escrivà.

- que tots els papers, llibres i altres informacions sobre l'administració es posen en l'arxiu municipal, fent per a l'efecte un "almari o caixons proporcionats" tancats amb clau.

- que no es facen pòlisses sense escriure en el llibre les provatòries del parentesc i del matrimoni

- que les porcions siguen iguals per a tots els parents, que no excedisca de 30 sous i si són marit i muller 45.

- per a evitar abusos en els pagaments que es facen només en dos ocasions a l'any: 8 dies després de Nadal, i 8 dies després de Sant Joan de juny.

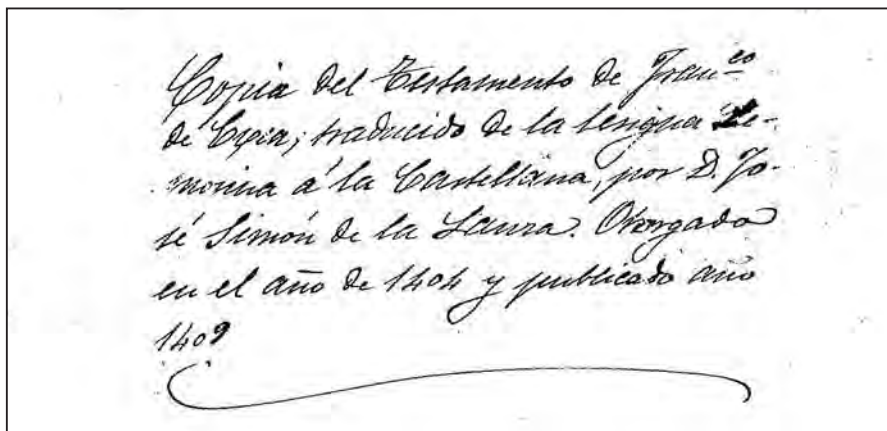
- que es socórrega els parents molt pobres que acudisquen a l'administració amb paper segellat "con los sellos de sus Iglesias, y se socorran a su albitrio, intentando ser prudentes y fieles dispensadores con advertencia que no exceda por ahora cada año de 150 libras". En aquest cas es podrà pagar en qualsevol data.

- que el que deu la vila d'Ontinyent a l'administració ho pague.

- que es faça un capbreu de tots els béns

- que l'administració tinga facultat perquè els cens sense títols ni notícies que no es cobren puguen ajustar-se amb els deutors i que s'obliguen de nou.

I obliga l'administració que pague el que deu, per exemple: 7 lliures, 10 sous a la universitat

d'Agullent per 50 misses en honor del fundador; i que tinguen la possessió i cura de la Capella a invocació del Naixement de Crist Nostre Redemptor, dita de l'Almoina de Francesc d'Eixea "y sepultura y vaso de aquella construida en la dicha Iglesia parroquial de Agullent, en la cual se han enterrado los oficiales de dicha administración y obra pía, y están en dicha posesión de dicha capilla; así en la Yglesia vieja como en la Yglesia Nueva; por la arquitectura que en la obra nueva en dicha capilla se ha hecho han pagado de mejoras dichos administradores 55 escudos de los administradores de dicha Yglesia con época recibida por Juan Pla, notario" (el 18 de novembre de 1614), "y dicha administración está en pasífica posesión de poner tumba y encender antorchas en dicha capilla el día de Todos Santos y de la Comemoración de los Difuntos haciendo celebrar en el altar de aquella cada año un aniversario general y hacer desir absoluciones sobre dicho vaso y sepultura, proveido de todo lo necesario de azeite para la lámpara, ornamentos y demás cosas concernientes al adentro de dicha capilla como consta por las disposiciones del licenciado Vicente Solbes, vicario perpetuo de dicha Yglesia de edad de 46 años y mossén Blas Calatayud, presbítero de de dicha villa de 72 años" (14 de febrer de 1645).

Actuació fraudulenta per a desfer-se'n per venda o permuta de les finques d'Agullent. Els administradors d'Ontinyent tenien moltes dificultats per a cobrar els censos a Agullent, on estaven pràcticament totes les propietats de l'administració, perquè l'ajuntament i la justícia agullentins no hi col·laboraven. Això feia minvar les recaptacions, per la qual cosa, els administradors d'Ontinyent ordiren una estratègia legal: vendre o permutar els

béns d'Agullent i amb els bancals permutats o amb els diners arrellegats que destinaren a comprar paper de l'estat mantindre el nivell dels censos. Així trobem ja el 1784 un "Expediente para justificar ser útil a la Administración de Francisco de Exea vender o permutar las fincas de Agullent, y subrogarlas en otras de Onteniente", on els administradors de l'Almoina: "Josep Colomer, administrador de la Pia Administración parece en nombre del don Juan Isidro Bella, don Josep Puig Moltó y Galtero, de don Bartolomé García y de don Gabriel Torró, que componen la dicha fundación" van davant del notari Vicente Bartolomé Presencia, "deseando los referidos administradores fomentar y mirar por los mayores incrementos de las rentas de esta administración, para el mayor beneficio de los mendigos y pobreza, a cuyo piadoso fin están destinadas sus rentas, proyectaron la venta y permuta de las tierras y demás fincas que dicha administración posee en la universidad de Agullente y demás pueblos fuera de esta universidad y término y rehemensar y poner sus productores en propiedades fructíferas y de buena calidad dentro de esta villa, y habiéndolo reflexionado y mirado por todos estos aspectos contemplando el extraordinario beneficio que indispensablemente se ha de seguir a dicha administración, acordaron se obtuviese decreto y facultad del superior eclesiástico a cuya jurisdicción está sometida la referida pía administración y sus rentas". Justifiquen la venda dient que si tingueren "sus propiedades dentro del término de esta villa no sólo lograría el beneficio de poder cuidar de ellas con la mayor exactitud y puntualidad (circunstancia que los haría extraordinariamente productivas y fructíferas sí que también se haría más fácil su percepción y cobranzas en cuya parte expende la administración crecidas

sumas anualmente, y aun con todo se le hace difícil la cobranza por haver de acudir al alcalde de Agullente donde está la mayor parte de los arrendadores y donde por ser pueblo pequeño, regularmente son estos parientes y amigos de los que administran justicia, motivo porque se observan en dicha administración atrasos de mucho momento y que considerablemente la deterioran, siendo no poco digno de consideración que las tierras de este término son de más substancia y producto que las de Agullente, y que por ser pueblo crecido y rico con precisión se han de hallar mejores y más conductores o arrendadores que en la referida universidad de Agullente", per la qual cosa seria beneficiós la permuta o venda de béns per a poder donar més beques i ajudes.

Fan de testimonis Jeroni Reig, d'Ontinyent, Joaquim Osca, Antoni Soler i Josep Tomàs. Aquests confirmen el que deien els administradors: "por existir en Agullente no pueden cuidarse con la facilidad y prontitud que estando en este término sin ocasionarse algunos gastos a la Administración, y porque como quasi todos sus vecinos son gente pobres y por precisión los han de tener y cuidar en calidad de arrendadores no pueden hacerlo según sorresponde por su pobreza. De aquí se sigue que coxen muy poco y por consiguiente no pueden pagar a la Administración si no se les ejecuta, pero como es lugar corto quasi todos son parientes y amigos del alcalde, este suele no hacer noticia y de ello se origina mucho atraso en la Administración en sus rentas con recursos".

L'1 de novembre de 1791 se li envia el "Memorial a don Domingo Crespo, presbítero, visitador del Arzobispado" demanant-li la facultat de vendre o permutar els béns d'Agullent per altres d'Ontinyent,

facultat atorgada el 8 del mateix mes. El 6 de juliol de 1792 l'administració atorga poders a Josep Colomer, el qual ven una gran part de les terres a arrendadors com Josefa Maria Revert, i a canvi dóna terres a l'Administració Eixea a Ontinyent. Entre 1801 i 1858 venen pràcticament tot el patrimoni agullentí a gent d'Agullent com Bernardo Antolín, el baró de Safra, Joan Tormo, Melchor Esplugues, Vicent Climent, Teresa Orquín, Antoni Martínez...

Sufragament de les classes de Gramàtica i altres a gent d'Ontinyent i familiars d'Eixea:

Una de les finalitats de la deixa Eixea era fer que pogueren estudiar els seus descendents. Per això, l'ajuntament d'Ontinyent, escàs de recursos, a partir de la creació dels convents dels Jesuïtes el 1703, es planteja aprofitar els diners de l'Almoina per a sufragar estos estudis a Ontinyent, els superiors i els primaris. Així, el 1708 amb un raonament interessat però impecablement lògic, els administradors de l'Almoina accepten pagar als Jesuïtes les classes superiors de Lletres: "Sumària de testimonis" preparada per Don Francisco Colomer Bellvís de Borja, marquès de Colomer, doctors en dret i prevere, en nom de la Fundació Eixea, en la qual després de passar revista a totes les obligacions concretes pel fundador Francesc d'Eixea (Hospitals d'Ontinyent i Albaida, el vicari i la casa-hospital d'Agullent, els familiars i parents en estat de necessitat, que els barons parents puguen anar a estudiar gramàtica, dret o medicina a València, Xàtiva i Alzira, i si sobraven diners amb els veïns parents d'Ontinyent i Agullent encara que ja hagueren cobrat el que els corresponia pel testament –cosa que no es feia habitualment i els administradors es quedaven els diners sobrants), planteja que com els diners per a l'administració

cada vegada és menor i ha crescut tant la parentela els parents ixen a tant poc que la satisfacció de la porció de la renta "no puede servir de algún alivio ni al más pobre y necesitado, y porque todos los parientes que son muchos, que viven distantes de esta villa están imposibilitados de lograr aún este corto beneficio pues ha de ser mayor el coste que an de llevar viniendo a esta que lo que pueden persebir y si al presente se reconocen todos estos inconvenientes es preciso se aumenten con el tiempo creciendo el número de los parientes, sea discurrido el que esta se aplique (para que tenga efeto la voluntad del dicho fundador y la administración se da en beneficio y utilidad de los parientes como se desea) al Colegio de la Compañía de Jesús de dicha villa de Onteniente para que con su producto y en aquella forma que pareciere a los supervivientes eclesiásticos y de dicha religión y administración se formen en dicho Colegio esuelas de gramática, Filosofía y Teología donde los parientes de dicho fundador logren la enseñanza y buena educación, lo cual se conforma con la voluntad de dicho fundador /.../ y si el fundador quiso asistir a los parientes que estudiasen en Xàtiva, Algesira y Valencia y otros estudios no es dudable que si hubiera tenido presente el que podrían estudiar en esta villa de Onteniente de quien hera calle y suburbio el lugar de Agullente de donde hera el fundador y en donde tenía el mayor número de parientes se ubiera inclinado por los medios posibles a conseguirles este beneficio para que pudiendo lograrle sin la incomodidad y dispendio de salir de sus casas". Creuen que amb esta mesura la voluntat del fundador de potenciar la procreació en el matrimoni i la formació dels fills es complirà ja que la Companyia de Jesús dóna molt bona educació en les seues escoles "y porque siendo

imposible multitud de parientes que oy concurren a todo lo que dispuso y previno el fundador, debe cumplirse su voluntad en aquella mejor forma que permita la ocurrencia del tiempo, número de parientes y estado de dicha administración". En la posterior discussió, Dionisio Ros, de l'Orde de Montesa, senyor d'Almiserà i advocat del Consell d'Aragó i Francesc Cubells y Blasco Milan de Aragon, alcalde, diuen que l'Almoina així no complix la voluntat dels testadors, però Joseph Segrià, Miquel Esplugues i Joseph Sancho Blasco i el plebà de Santa Maria, Vicent Colomer diuen que és una bona manera de complir amb el testament perquè sense una reforma de l'administració no es pot socórrer els pobres ni pagar els dots.

El 10 de desembre de 1733, l'Almoina resolgué atorgar 50 lliures per al manteniment del mestre, 30 per al de gramàtica i 20 per al de Puerícia perquè quedara "atendida la obligación de subvenir la administración a los parientes del fundador en los estudios de Gramática y que por hallarse muy alcanzada la villa de Onteniente (donde quasi todos residen y tienen su abolengo) de que se originaba que la villa" no podia mantindre un mestre de gramàtica, cosa que provocava un detriment als parents del fundador perquè eren pobres i no podien estudiar per això la llengua llatina.

Posteriorment, passen a ajudar l'escola pública d'Ontinyent. Així el 1801, (AMO Cabildos 9-10-1801) diu: "se tuvo presente la necesidad en que se halla esta villa de educación a los jóvenes y abandono de muchísimos años que se experimenta en la Enseñanza Pública punto céntrico y tan recomendado por su magestad, que ha merecido en todos los tiempos el desvelo del Gobierno /.../ el Ayuntamiento meditando sobre ello y considerando

que la falta de dotación segurament es el escollo que no permite el logro de tan importante punto en que pende la Felicidad de la nación, conociendo que de la Administración Ejea pudiera sacarse una porción que sirviendo de aumento a la que en el día facilite el deseado medio, no oponiéndose a la mente del Fundador por dirigirse a la Enseñanza de sus parientes, acordaron se pase desde luego oficio a la Administración para saber de qué cantidad podría desprenderse". El 23 de enero de 1802 la Administración contesta que pagaran al mestre, i el 7 de gener de 1803 que pagaran també al mestre d'infantil "Puerícia": "viendo la necesidad que hay y perjuicios que resultan por carecer esta villa de una enseñanza pública para niños, no pudiendo atender a ello por falta de efectos con que satisfacer el salario a los maestros, e viendo el interés que en todos tiempos ha mirado estos objetos a la indicada Administración" es pague un mestre i es facen escoles.

El 22 de maig de 1805 l'ajuntament torna a demanar als administradors que de les rendes "tomando los pases necesarios del Exmo Sr Arzobispo se pueda señalar una renta para dichas cátedras para beneficiar a dichos maestros y común". Però tarda a solucionar-ho tot perquè anys després encara lamenta que no existix l'ensenyament primari indispensable.

Els beneficiaris de l'Almoina radicats a Agullent: A més dels beneficiaris particulars d'Agullent, també el clero (misses en honor del fundador de l'Almoina i familiars), el convent de Dominics, l'església (mantindre la sepultura) i l'hospital de pobres transeünts, construït en terrenys del la mateixa família Eixea entre el carrer Nou i Santa Anna, devien ser atesos per l'Almoina, que en estar radicada

a Ontinyent s'oblidava sovint de l'obligació, com hem vist abans respecte al manteniment de les misses i sepultura del fundador.

El cas més cridaner és el de l'hospital del qual encara es conserva el solar. L'ajuntament d'Agullent sempre reclama el manteniment en condicions de la casa-hospital que el fundador tant estimava: "man que lo dit alberch lo qual yo comprí del dit en Pasqual Lop, sia, romanga e servesca a recollir los pobres de Crist que vendran al dit loch, en lo qual sia posat o estiga un lit mijancer per a servitut dels dits pobres, lo qual alberch e lit, persetualment sia regit e administrat per los dits regidores"⁵. La casa, que també tenia una taüt per a portar a soterrar els pobres de solemnitat, va passar després de guerra a la Junta Provincial de Beneficiència, supose que amb tots els altres béns de l'Almoina, sense que ni s'aprofitaren els diners de la casa del costat, també propietat de l'Almoina venuda al canonge Vidal, hui propietat de la família Pons-Gisbert: "--Registre de la propiedad "Urbana: "Y un solar sito en Agullent, calle del canónigo Tormo. De cuatrocientos cincuenta y dos metros cuadrados, y linda por la derecha entrando con casa de Isabel Vidal Soler o sea finca que se vende junto a esta, en esta inscripción/.../ Sin cargas. Libro de arrendatarios. Isabel Vidal Soler, adquirió esta finca por compra a la Fundación Obra Pía de don Francisco de Ejea, según resulta de la escritura autorizada por el notario que fue de Onteniente, don Pedro Sols Garcia, el veintinueve de septiembre de mil novecientos cincuenta y ocho/.../ se vende esta finca y otra --deu ser el solar de l'Hospital- por trescientas mil pesetas" (Inscripció el 13de novembre de 1981.

L'Hospital que tenia un hospitaler encarregat però segurament

sense cap guia d'actuació pel que demana Vicent Ferri (AMA 14-7-1907): un projecte de reglament per a règim i administració de l'Hospital, per al servei, tractament i assistència que haja de prestar-se, entra ja en ruïna a primeries del segle XX, de manera que segurament ja no feia la seua funció primitiva, com es veu reiteradament en les actes municipals: ("AMA, 31-10-1909: "En vista del lamentable estado en que se encuentra el edificio del Hospital que amenaza ruina y no ser posible el arreglo se acordó por unanimidad subastar las huertas anexas a dicho Hospital llamadas de las Manchas y de las Campanas, y con sus productos atender a los gastos de costumbre y caso de haber sobrantes que se inviertan en reparación del Hospital". El 30-7-1922, el veí José Espí Vidal --l'actual casa d'Antonio Galbis-exposa l'estat ruïnós de l'hospital i demana a l'ajuntament que requerisca obrar i reparació als patrons entre els quals està l'advocat Francecs Boscà, i a l'ajuntament d'Ontinyent. L'alcalde d'Ontinyent contesta "La representación del Patronato de l'Obra Pía de Don Francisco de Eixea tengo el gusto de participarles que el presidente del mismo lo es don Francisco de P. Boscá Puig, residente en Mayans 22". Este no degué fer-los cap cas perquè el 28-5-1923 l'ajuntament insistix: "el vecino D José Espí Vidal, en la que expone que la casa Hospital y refugio de pobres transeüntes de la testamentaria de Ejea, que linda en la casa que habita de su propiedad, amenaza inminente ruina hasta el extremo de que se desplomará de un instante a otro la pared medianera", segons informe de l'aparellador d'obres d'Ontinyent D Salvador Gil Martínez. Per això "suplica se dirijan órdenes terminantes a la referida testamentaria de Ejea representada por sus patronos o administradores para que dentro de un plazo

prudencial verifiquen las obras necesarias de reparación, reconstrucción o demolición de la casa refugio”. L’ajuntament contracta com a advocat a Francisco Montés d’Ontinyent i li envia a l’obrer del poble juntament amb un altre pèrit pràctic de la localitat perquè emeten informe, i alhora s’autoritza l’alcalde perquè “practique cuantas indagaciones e investigaciones juzgue convenientes con el fin de averiguar los derechos de la población sobre el edificio denunciado y dé cuenta en su día al ayuntamiento para proceder en su consecuencia”. El mes següent, el 22-6-1923, l’alcalde Angel Castelló requereix a Boscà com a president de l’Obra Pia de D. Francisco de Exea per a executar obres “de derribo y refuerzo de la casa que dicha institución tiene en esta villa por la eminente ruina que parte del edificio amenazaba /.../ trata seguramente de fundar en dicho requerimiento su decisión de destruir totalmente la mencionada casa como lo revela el hecho de haber vendido todos los materiales procedentes de la demolición”. L’alcalde diu que com la seua obligació es defensar “las cosas y derechos que afectan a los pobres y desvalidos, he de significarle ante todo mi más enérgica protesta, requiriéndole al propio tiempo para que muy lejos de insistir en su deliberado propósito de despojar a esta villa de la casa albergue para pobres, faltando al deber que tiene como administrador de conservarla para que pueda servir a los fines de su fundación, como ha ocurrido por desgracia hasta el presente, realice inmediatamente las obras necesarias para su conservación suspendiendo entre tanto e inmediatamente todo derribo que no sea de absoluta necesidad, porque de lo contrario y sin perjuicio de poner el hecho en conocimiento de la Junta Provincial de Beneficencia, adoptaré las medidas que estime oportunas para

impedir tal despojo”. No se li fa cas perquè el 10-11-1923, s’enderroca, per la qual cosa trobant-se les ruïnes precedents de l’enderrocament de la casa Hospital interceptant el curs de les aigües de la séquia de la Font Jordana l’alcalde d’Agullent requereix a Francisco Boscà que si en 48 hores no retira les runes o escombros ordenarà retirar-los a coses de la testamentària.

La cosa no s’acaba i el 20-9-1934: “Se acuerda delegar al secretario de este Ayuntamiento don Joaquín Pon Guerola para que comparezca ante la Junta provincial de Beneficencia para reclamar en nombre de la corporación de que lo que se saque de la Subasta del Hospital de la Testamentaria de Exea sea destinado a la adquisición de un local para pobres transeúntes”, però després es rectifica i el 25-10-1934, s’aprova: “Que se solicite de la Dirección General de Beneficencia la suspensión de la subasta que se proyecta del solar de lo que fue Hospital albergue de pobres transeúntes de dicha fundación benéfica, sito en la calle de Santa Ana, nº 2 de esta villa y que se ceda dicho solar gratuitamente a este ayuntamiento, obligándose por su parte el municipio a adquirir o edificar en el punto que mejor convenga en las afueras de la villa de Agullent un local albergue para pobres transeúntes (a lo cual siempre estuvo destinado el antiguo edificio) cuya adquisición o edificación se verificara precisamente dentro del plazo de un año, contado desde el día de dicha cesión, caso contrario la corporación municipal vendría obligada a entregar a la fundación Egea en el mismo plazo la suma de mil pesetas por el repetido solar, valor calculado a juicio de peritos, para que la expresada fundación lo edifique por su cuenta”. En cas contrari s’acorda reclamar davant de la Junta Provincial de Beneficencia que el que es traga de la Subasta

de l’Hospital de la Testamentaria de Eixea es destine a l’adquisició d’un local per a transeünts.

També l’ajuntament vetla pel reg de la Canyada, demanant el 15-7-1924 al sequier d’Ontinyent que en 3 dies s’arregle la séquia de l’Almoina (AMO, Estat de comptes de l’Administració Eixea).

Obres amb diners de l’Almoina a Ontinyent: L’ajuntament d’Ontinyent a més dels beneficis indicats féu diverses obres amb l’ajuda dels diners de l’Almoina. Per exemple, el pont situat en la baixada de sant Antoni. Així, el 9-2-1841 fa un ban demanant als veïns amb dret a les rendes que cedisquen els fons sobrants després de pagades les atencions de l’Administració per a continuar en l’obra del pont situat en la baixada de Sant Antoni “los cuales reunidos forman un número considerable en términos de hallarse cuasi todos los del pueblo enlazadas con el mencionado Exea. El govern eclesiàstic de l’Arquebisbat de València protesta el 17-7-1841: “me resulta que son llamados al disfrute de los productos de ella todos sus parientes pobres que no solamente existen en la citada villa de Oniniente si que también en la Universidad de Agullente y otros puntos. De aquí que la Junta de Onteniente no puede privar a los demás que lo tengan igual a aquella de la parte que les corresponde de los productos de la citada administración... no siéndome por lo mismo posible acordar que se destinen todos los de ella a la conclusión del puente”. Només es pot acceptar que els reunits decidisquen donar els diners que els toquen a l’Ajuntament, però igualment s’usen els seus diners.

-Els jurats d’Ontinyent, sabedors que els dominics en crear el convent d’Agullent el 1595 intencien aconseguir per al convent les

rendes de la denominada “Almoina d'Eixea”, s'avancen i eleven una sol·licitud davant l'arquebisbe i patriarca sant Joan de Ribera i sa magestat perquè elevaren al rang de Col·legiata el temple de Santa Maria i en lloc de beneficiats estiguera regida per canonges “pera més honra de la vila i benefici dels parents i augment del culte diví i en sufragi de l'ànima del dit en Francés Exea (vegeu A. Bernabeu (1985), “Agullent i Ontinyent, relacions històriques”, en *Agullent: 1585-1985*, p.32).

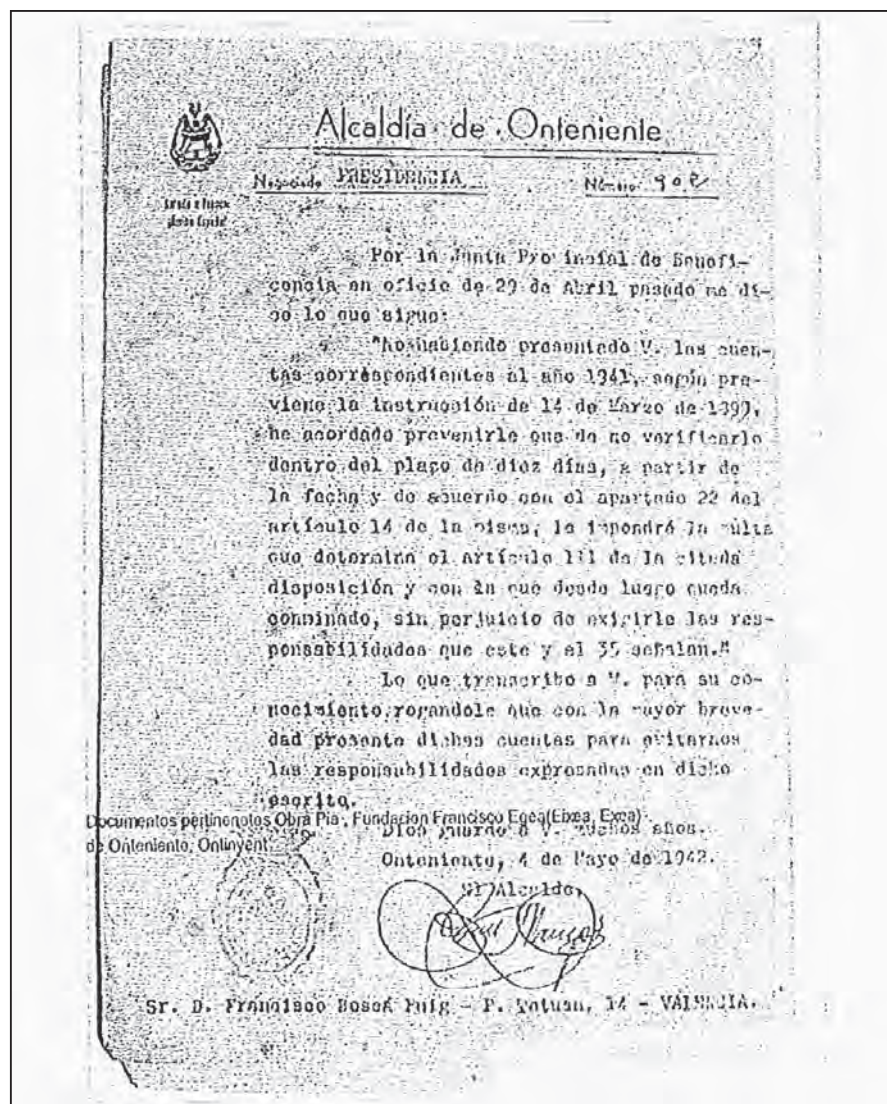
- Dels diners de l'Almoina es pagaren 500 pessetes anuals per a la creació del Convent de la Puresa de Maria d'Ontinyent, una creació del cardenal Reig d'Agullent, com ja havia creat el d'Agullent. Ell protestà als administradors que no mantenien l'hospital d'Agullent, però callà quan li digueren que a canvi ajudaven les monges de la Puresa.

- Ajuda al Hospital d'Ontinyent, com Alfredo Bernabeu ha estudiat, per exemple, donant 25.000 reals a la Beneficència per a adquirir un local fitant amb la casa per a escola elemental i un taller escola per als jòvens acollits en l'asil, segurament el mateix local que usaven els jesuïtes per a fer escola.

- Donatiu ampli per a pagar l'obra el Pont o Pas del Clariano el 1841 (AMO, Legajo de varios, núm. 9 “Sobre inversión en la obra del Puente o Paso del río Clariano de dicha villa, de los fondos existentes en la Administración llamada de Don Francisco de Exea”

- L'administració dóna 100 lliures per a la lluita contra la plaga de llagosta; dedica 15382 reals per a mantindre els soldats en la guerra del Francés el 1808; ajuda a sufragar despeses del còlera el 1885, etc.

Un bon resum del que aportava l'administració a Ontinyent ens el fa Francesc Boscà, el 21 de gener de 1875, quan Faustino Simó Tortosa protesta perquè havent estat elegit per a formar part de l'Administració no és cridat a les reunions. Es persona en casa de Carmelo Ripoll, administrador des de feia 30 anys, demanant-li explicacions, el qual li ensenya els llibres de censos i de les visites diocesanes i l'envia a parlar amb Boscà. Este que cobrava 125 pessetes per la seua presidència li diu que les rendes les invertien en el sosteniment de la casa de viudes, en l'escola d'adults, en carreres dels estudiants pobres i en els diners que les esposes dels administradors donaven als pobres habitualment.

Conclusió⁶:

L'Almoina d'Eixea fundada el 1404 ha tingut un gran paper en la vida d'Agullent i d'Ontinyent i les rendes de les seues terres han servit per a moltíssimes obres socials. Només és censurable que després de la separació dels nostres pobles, l'administració no haguera sigut compartida pels jurats i familiars d'Agullent, que encara que es beneficiaren del cultiu de la terra i després de l'adquisició de les propietats, no pogueren beneficiar-se dels capitals gastadors resultants ni de cap inversió pública. Una vegada més el fort i més format es va menjar el més fluix⁷.

NOTES:

1. Aquest article és la continuació del publicat en Almaig, 25, 2009, p.44-63 "Agullent i Ontinyent a través de l'Almoina de Francesc d'Eixea (1404-1936): I. Ací poden vostés llegir el testament de Francesc Eixea i el capbreu dels censals de l'Almoina d'Eixea de 1447, que arpleguen la fortuna acumulada pel recaptador d'impostos i porter real i mostren com la immensa majoria de les seues propietats estaven situades a Agullent, lloc de residència de la família Eixea, primerament com a lloc d'estiueig d'un prócer xativí com era Eixea, i després com a casa pairal. En total 58 finques urbanes o rústiques. En Agullent mateix va ser soterrat Francesc Eixea en una rica sepultura, situada on actualment està la imatge del beat Ricardo Pla, de la qual tenim notícies fins el segle XVIII. Els seus successors directes van viure a Agullent almenys fins mitjan segle XVI com es comprova perquè un Francesc d'Eixea va regalar a l'església el magnífic retaule gòtic de primeries del segle XVI, atribuït al mestre Pere d'Artés, que el cardenal Reig es va emportar al Museu Diocesà de València l'any 1922, que Elies Tormo va descriure, una part del qual es conserva a la sagristia de la catedral de València (la part escultòrica) i una altra al Museu de Belles Arts de València (la Nativitat). Segurament mai no ha existit un personatge tant important, i ric i bondados com Francesc Eixea a Agullent.
2. El pas del temps i la desídia ha borrrat sempre la memòria històrica i ha fet perdre molts bens a institucions, però en aquest cas no ha sigut així, perquè es veu que era memòria viva les propietats de l'Almoina. Per exemple, de la comparació dels bens que consten en els "Censos con luismo y fadiga hechos el 13 de junio de 1718 /.../ "De los censos con luismo y fadiga que fueron visitados y abonados por el señor Don Francisco Martorell en la citada visita /de 1409/ se han perdido con el transcurso del tiempo muchos, y viendo los administradores tan crecido daño resolvieron llamar a cabrear o reconocer a los enfiteotas, y en efecto continuo trabajo se pudieron conseguir los reconocimientos siguientes. Que sin más títulos que la buena fe de los que responden permanecer habiendo todos manifestado ser su paga en San Juan de junio. Y van continuados según la fecha del reconocimiento ante Joseph Cervera", dels capbreuats per Guillem Martorell el 1410 (ARV, ME, 8299) no hi ha pèrdues de terrenys, sinó al revés, augment de propietats. Això sí, canvien molts dels arrendadors i alguns topònims. Vejam-ne la llista:
 Rosa Algarra, casa en Agullent,
 carrer del Campanar: 6 d
 Mossén Miquel Casanova,
 5 fanecades en la Marrada..... 4 s
 Mossén Miquel Casanova,
 terra vinya barranc de les Parretes 4d
 Mossén Miquel Casanova,
 vinya en Lloma de la Canyada..... 1s
 Mossén Vicent Esplugues,
 4 fanecades a la lloma de la Canyada 6d
 Mossén Vicent Esplugues,
 als Corral 1s

Vicenta Casanova en la Marrada.....	2s, 7d
Bartomé Micó, en camí del Benetzar.....	2s
Àgueda Escrivà, casa a Agullent, en carrer de l'Hospital.....	1s
Mossén Jeroni Espí, casa en el Ravalet	3s
Maria Vidal, casa prop de la Plaça.....	1s, 6d
Joan Reig de Andrés, terres en el Benetzar.....	4s
Damià Belda, vinya a la lloma de la Canyada.....	4s
Miquel Pont, terres a les Costes.....	1s
Vicent Gil, casa al carrer dels Horts.....	2s, 1d
Joana Ana Gil, fanecades al Chorro, alies Camp Roig	1s, 6d
Lluís Casanova de Lluís, en barranc de les Parretes.....	3d
Vicent Soler i Josep Soler, mig jornal en part del Camí Roig.....	6d
Mossén Miquel Casanova, en barranc de la Font Jordana	11d
Mossén Miquel Casanova, fanecades en Era en el camí de sant Vicent.....	1s, 2d
mossén batiste Albert i Vicent Albert, 4 fanecas en camí del Benetzar	2s, 11d
Josep Hernández, en la Llobera	2s
Joan Pla i Josep Pla, en Benetzar i Xorro	3s, 6d
Vicent Guerola, en la Jovadeta.....	6s, 4d
Vicent Mas, terres junt a l'Hospital	4d
Jaume Penalba, mig jornal de terra "dicho argolegeta", partida camí del Roig	1s
Pere Espí de Vicent, casa en el carrer de l'església.....	4s, 3d
Francesc Ivorra, menor, sobre una casa en Agullent en el carrer de l'Arbre	2s, 6d
La universitat d'Agullent sobre casa-messó en carrer del trinquet de la Pilota	1s ed
Margarida Soler terra seca en part de la Bolta de la Canyada	2s 6 d
Pere Espí casa a Agullent, en carrer Nou	1s 6d
Pere espí sobre 8 fanecades de tes quartes de terra en la séquia de la Canyada u Camí de l'Adsúbia	1s 6d
Francesca Casanova sobre tres fanecades en l'horta de la Jovadeta	3s 6d
Maria Vidal 4 jornals de terra vinya amb oliveres, figueres i garrofers en Bolta de la Canyada	2s 6d
Jeroni Micó, casa en el carrer del Campanar	9d
El convent de Sant Jacint de Pares Dominics mitja fanecada compresa en el seu hort.....	1s
Vicent Guitart una fanecada i una quarta de terra en el barranc de la Palmera, al portal de Sant Roc	6s 7d
Antoni Gil de Bertomeu en les Costes	3d
Vicent i Joan Solves sobre casa en carrer Major.....	1s
Vicent Joan Sirvent sobre casa en carrer Major	2s 6d
Vicent Porta d'Onofre, horta en el Benetzar	2s 5d
Jaume Soler d'Andreu, dos jornals i mig de terra d'olivar en camí de Xàtiva.....	3s 6d
Vicent Esplugues sobre un solar	

de casa en carrer l'Església	9d
Francesc Iborra, tres fanecades de terra horta en la Bolta	2s 11d
Francesc Iborra sobre tres fanecades de terra horta en la Bolta	9d
Ausias Revert sobre un tros de terra vinya en Camí de Gandia	2s 6d
Francesc Micó, major, sobre casa en la Placeta d'Exea	1s 9d
Cosme Vañó, un jornal de terra en les Costes	6d
Vicent Belda, mitja fanecada de terra de garroferal en les Costes	9d
Joan Batista Esplugues sobre quatre fanecades de terra horta en la Bolta	2s
Pere Josep Esplugues, casa en carrer de l'Abeurador	6d
Bertomeu Casanova de Joan, terç d'un jornal vinya al Fondo	6d
Jaume Tormo de Vicent, tres jornals de terra d'olivar i vinya amb un corral en els Secans a la senda de la	
Canyada a la Lloma	1s 3d
Lluís Soler, tres jornals en els Secans	2s 6d
Pere Vidal de Pere, casa en carrer Nou	2s
Pere Vidal de Pere, quatre jornals olivar en el Benatzar	1s
Josep Espí de Miquel, casa en la Costera, camí de Bocairent	4d
Ausiàs Albert dos jornals en les Costes ...	1s 6d
Ausias Albert quatre fanecades de terra horta en la Bolta de la Canyada	10d
Vicent Casanova de Bertomeu, quatre fanecades horta en la Bolta de la Canyada	4d
Miquel Vidal de Joan, horta en el Fondo, camí del Benatzar	1s
Vicent Exea, casa en la Costera, camí de Bocairent	5d
Josep Penalba de Sebastià sobre un jornal de terra campa i vinya en la Solana de la Canyada	4s
Vicent Vidal de Joan en el carrer del Fondo camí del Benatzar	2s
Francesca Solves en les Costes	1s
Vicent Solves de Pere, en la Bolta de la Canyada	1s
Pere Vidal de Francés en les Foies de l'Algar	1s 9d
Lluís Casanova de Lluís en la Bolta de la Canyada	3d
Joan Espí de Domingo, casa i jornals en les Parretes	2s 10d
Josep Martínez en camí de Gandia	2s 6d
Francesc Micó de Joan, en la Rota	2s
Francesc Micó, casa en el carrer Nou	1s 3d
Josep Casanova de Francés, casa en les Eres camí de Bocairent	8d
Vicent Soler de Vicent en les Foies de l'Algar	1s 9d
Vicent Esplugues de Josep, en la lloma de la Canyada	6d
Lluïsa Navarro en la lloma de la Canyada ...	7d
Lluïsa Navarro en l'Aiguar	1s 8d
Lluïsa Navarro en l'Atzúbia	6d
Lluïsa Navarro en l'Atzúbia	1s
Lluïsa Navarro en el Benatzar	1s
Lluïsa Navarro, casa en el carrer Nou i de l'Hospital	3s 6d
Don Francesc Colomer, un tros de casa en carrer de l'Abeurador	8d
Don Francesc Colomer en la	

Canyada a la Bolta	5s
Don Francesc Colomer en el Benatzar	2s
Don Francesc Colomer en el Benatzar	2s
Don Francesc Colomer en la Jovadeta	6s
Llorenç Simó, en Albaida, en la partida de la Punta	2s
Donya Agnès Armúnia i de Montoro, curadora dels seus fills, sobre un bancal d'horta junt a la casa que posseix en el seu poblat	6d
Vicent Lorens en Agullent, al carrer Nou	1s
Bertomeu Micó, sis jornals secà en el Camp Roig	4d
Mossén Vicent Esplugues i els seus germans en la Canyada a la Bolta	4s
Mossén Vicent Esplugues i els seus germans, casa en el carrer Abellons	1s 8d
Mossén Vicent Esplugues i els seus germans en la Jovadeta i del Camí d'en Roig	3s 10d
Josep Sirvent en el Xorro o Camp Roig	4s 1d
Joan Esteve, casa en el carrer dels Horts que abans era almàssera	9d
Joan Esteve un quart i mig de terra que fa d'hort a la casa franca que té al carrer de l'Hospital	4d
3. Fins al segle XVIII, sembla que els administradors ontinyentins no cuidaren massa el llegat d'Eixea, perquè la paperassa administrativa sofrí diverses minves. Així, es lamenten que a causa de la guerra de les "Germanies o las comunidades", per les pestes i contagis "se ha destruido, perdido y extraviado muchos archivos, protocolos, instrumentos y libros, en especial de la presente villa y de la Administración, de forma que esta se alla quasi en un todo destituida de títulos y libros antiguos" i "han oído desir a sus padres y mayores que desde que tenían uso de razón vieron poseer a los entonces administradores todas las casas y tierras expresadas en la memoria de que hago exhibición, y era voz y fama que las posehía desde su fundación la Almoina de Exea". I l'any 1704, Vicent Lloret y Vañó, escrivà diu que a l'arxiu on entrava com a escrivà la majoria dels llibres de l'administració estaven perduts i alguns destruïts, per la qual cosa fou necessari fer un armari on es guardaren els pocs llibres que es trobaren, que poc temps després col·locaren en una casa del carrer Pallarés que compraren, i ha sentit dir que l'Almoina té la casa i les terres de la Memòria a Agullent.	
4. Un exemple de subhasta d'arrendament va ocórrer el 23 de juny de 1745 a la plaça Major d'Ontinyent. Després dels pregons habituals s'ho quedà tot Josep Gilabert, llaurador d'Agullent per un termini de 5 anys per la suma de 441 lliures anuals pagadores en dos terminis, una per Sant Miquel i l'altra per Carnestoltes (AHBeneficència. Expedients sobre les subhastes i arrendament de les terres de l'Almoina d'Eixea, en Alfredo Bernabeu (1990), "La almoina de en Fancés Exea, una fundació medieval", en Almaig, nº 6, p.67. La finca de major extensió era de 130 fanecades de terra hora plantada de moreres situada a la Bolta de la Canyada, i també una casa en el carrer Major d'Agullent.	
5. Tot i això sembla que en determinades èpoques va complir amb el compromís d'Eixea. Per exemple: "Cuentas de la Administración de don Francisco de Exea dadas por el pro-	

curador de la mesma Vicente Tormo y Carbonell, perteneciente al año 1849", paga per despeses de l'hospital de caritat d'Agullent els següent: -232 ll, 6 s per 33 cafissos i dos barcelles d'algeps a Bertomeu Gallac de Vallada/-52 ll per quatre bigues/-70 ll per 10 carretades de fusta/-6 ll pel jornal d'un pollí per a traure enderrocs/-84 ll per 12 cafissos de calç per reparar el porxe/-444 ll 6 s per 17 revoltos/-520 per l'obra/-138 ll per 500 atoves i 900 teules/-128 ll per 2 jornals del fuster i teules per al teulat/-12 ll 17 s per 250 claus/.685 ll, 22 s per jornals de l'operari i manobres./En total 1928 ll, 12 s.

- El present treball podria allargar-se perquè material n'hi ha més a l'arxiu municipal d'Ontinyent i a l'ARV, però crec que amb les presents notes es veu bé la vida de l'Almoina i els nostres pobles. Per exemple, podríem afegir que uns dels edificis que posseïen els Eixea eren les antigues escoles dels carrers Canonge Tormo-Santa Anna -hui Llar del Jubilat-, que amb la venda de les propietats agullentines passà als avantpassats del recordat Don Pasqual Guzman, que ho permutà a l'ajuntament a canvi que el convent de Dominics propietat municipal des de la Desamortització servira per a instal·lar el convent de Caputxines. Posteriorment el convent rebé l'ajuda d'un altre dels beneficiats dels Eixea, els Climent, posteriorment casada la filla amb el primer Conejero.
- Redactat ja este article, conec per José Luís García que en www.todocoleccion.net es subhasta un lot de 22 llegats sobre "Documentos pertinentes a Obra pia, Fundación Francisco Egea (Eixea, Exea) de Onteniente, Ontinyent", que tenia en el seu poder Francisco Boscà, el darrer president conegut de l'Almoina. Este lot, especialment la carta de la Junta Provincial de Beneficència del 27 d'abril de 1942 a l'Ajuntament d'Ontinyent, que el 4 de maig reenvien a Boscà, ens reafirma en l'ús interessat de la deixa pels administradors i en la conveniència d'investigar la sort de l'Almoina després de la guerra civil.

Aquellos tres años en Ontinyent

AUTOR: A. BEATRIZ RODRÍGUEZ FERNÁNDEZ

En el Colegio Nacional de Ciegos de Madrid tenían cabida todos aquellos niños y niñas, o jovencitos y jovencitas que padecían algún problema con el sentido de la vista. Además de los que habían nacido ciegos, también los que, por alguna enfermedad, se habían visto privados de la visión durante la niñez, y los que no la habían perdido por completo. También cabía distinguir a los allí acogidos por razón de su procedencia: muchos eran de provincias donde no existía una institución que se dedicara a la educación especial y se acogieron en régimen de internado; otros cuyas familias contaban con escasos medios y suponían una carga; por último, aquellos que estaban en régimen semi-abierto, puesto que vivían en la capital.

Desde su incorporación en 1933, don Gregorio Hernández de la Herrera, médico de profesión, Director en funciones hasta que fue confirmado en el cargo en 1934 del *Colegio Nacional de Ciegos* de Madrid, presentaba un perfil de persona muy cualificada y entregada a la logística de la educación según los métodos más avanzados y a imagen y semejanza de los países punteros de Europa. No en balde, había visitado varios de ellos gracias a las becas de la Junta de Ampliación de Estudios. Pero...

“Con el inicio de la Guerra Civil todo este proyecto educativo y de formación profesional se vio interrumpido, teniendo que abandonar la ciudad de Madrid para mar-

char al Levante, buscando tierras más seguras.”¹

No cabe duda de que aquella separación de los “peques” de su entorno cotidiano y paisaje habitual tuvo que ser especial. Aunque se les explicara someramente que se trataba de llevarlos a puerto seguro, de ponerlos a salvo de los peligros, ellos no acababan de entender muy bien por qué. Para ellos, resultaba poco menos que imposible asumir que en su país se estaba dirimiendo de manera cruenta nada más y nada menos que la supervivencia de la vida en libertad, del progreso, de la dignidad del pueblo español. Nadie podía prever que aquellos tres años iban a ser cruciales para la Historia de España. Todas esas consideraciones quedaban para los mayores. Los chicos, ajenos a esta tragedia, hacían una vida totalmente normal, acudiendo a las clases, practicando sus juegos favoritos, comiendo, cenando y durmiendo.

Cuando les anunciaron que iban a ser trasladados, al principio algunos tuvieron sentimientos encontrados, pero de distinta intensidad. Por un lado, pena y sensación de desamparo ante la perspectiva de dejar atrás la seguridad, la protección y los mimos de sus mayores; por otro, miedo frente a aquella inesperada experiencia que se abría ante ellos; pero, sobre todo, teniendo en cuenta la psicología infantil, ¡era tan apasionante aquella aventura en la que se les embarcaba, que ofrecía todo el atractivo de lo novedoso, lo inesperado, lo inusitado!... Todos parecían un manajo

de nervios, dominados por un estado de excitación difícil de contener y ansiosos por partir cuanto antes hacia unas tierras desconocidas. Se les antojaba que emprendían el descubrimiento de Las Indias. ¡Vamos, que eran unos Cristóbal Colón cualquiera! Y esta idea subyugadora conquistó todos los corazones.

En septiembre de 1936 comienzan las primeras expediciones por vía férrea en varios turnos. De momento, hacen parada obligada en Játiva, donde se les alberga provisionalmente en el cercano Balneario de Bellús, aunque el destino final es Ontinyent, villa situada en la comarca de la Vall d’Albaida (Valencia). Ya se habían iniciado algún tiempo atrás los trabajos de acondicionamiento del lugar elegido para ser residencia permanente el tiempo que durase la guerra, de modo que prácticamente de inmediato estuvo disponible para los evacuados su acomodo.

Escribe Joan Josep Torró Martínez:

“En el cas de les aportacions particulars per el manteniment de les colonies, en el cas d’Ontinyent, va ser tot el poble el que va contribuir a la instal·lació de la colònia ubicada al balneari «La Salut», uns fent aportacions econòmiques i d’altres amb la donació d’utensilis.”²

Se desprende de esto que si, de forma regular, la contribución de los habitantes de Ontinyent ayudó en gran medida al buen funcio-

namiento de la nueva sede, no es difícil suponer que para los trabajos de reforma la colaboración del pueblo de Ontinyent fue decisiva, pues los lugareños no escatimaron ni esfuerzos, ni donativos, ni entrega de materiales conducentes a la mejor adecuación de la colonia. Se trataba de adaptar lo que había sido un hotel para que recibiera la visita por un periodo indeterminado de tiempo de alrededor de un centenar de personas, habilitando espacios para aulas, talleres, dormitorios, etc. Tradicionalmente las vecinas fuentes de aguas termales sulfurosas eran cita obligada para aquellas personas aquejadas por diversas dolencias de carácter reumático que podían acudir a “tomar las aguas” —como entonces se decía— y pernoctaban en el cercano hotel un tanto decadente para el gusto de hoy, aunque de cierta categoría. El Balneario de la Salud, como así era conocido, afincado a las afueras de Ontinyent, en la Partida de la Solana, se transformó en Colonia Escolar. Ilusionados, tanto alumnos como profesores, director, personal auxiliar y algunos familiares a los que el director permitió que acompañaran a la comitiva, como así lo hicieron sus propios hijos, “tomaron posesión de sus dominios”.

*“Es así como se instalan en Ontinyent, ciudad situada en la comarca de la Vall d’Albaida, en tierras valencianas. Con pocos recursos y con los profesores que marcharon con el centenar de alumnos intentaron reanudar su actividad docente. En octubre de 1936 llegaron a Ontinyent, instalándose en el Balneario de la Salud, donde permanecieron durante los tres años de guerra. La organización del Colegio en su nueva ubicación se realizó de forma rápida, aunque su actividad docente y de talleres tardó un poco más, pues no todos los maestros llegaron en la primera expedición. A pesar de las dificultades surgidas, el Colegio empezó a funcionar, eso sí con la música como eje central de su actividad docente.”*³

A continuación ofrecemos una breve descripción de Ricardo Fombuena Vidal, hijo de la enfermera de plantilla del Colegio, Teresa Vidal, ambos residentes por aquellos años en el Balneario convertido en escuela:

“Ante una cuidada explanada, presentaba en su frontal dos alturas, encontrándose en el centro de su planta baja un gran salón que

*lucía al fondo la belleza de un hermosa chimenea cubierta y en su lado opuesto el estrado donde se lucía un piano, con el que en tantos conciertos nos deleitó después el profesor Don Rafael Rodríguez Albert. (El señor Albert, como le llamábamos)”*⁴

¡Era todo un lujo poder convivir con los maestros y profesores que les habían dado clase anteriormente en horario lectivo regular, mientras que ahora podían recurrir a ellos en todo momento, compartir con ellos sus juegos, tenerlos de compañeros en sus excursiones, poderles preguntar tantas y tantas cosas que necesitaban saber, ante cualquier duda que les asaltaba, ante cualquier problema que se les planteaba, ante cualquier dato que ignoraban!

Disponían además de un plantel docente de excelente calidad, empezando por el Director, doctor en Medicina, don Gregorio Hernández de la Herrera.

La señorita Clara Arroquia, que sabía manejar, distraer y conquistar a los pupilos como nadie. ¡Además, era tan guapa!, según comentaban los chicos que tenían algo de vista. Ella era muchas veces la encargada de organizar “soirées” culturales, durante las que los profesores de las distintas disciplinas, especialmente literatura y música, ofrecían a los educandos una muestra de lo más granado de la cultura española:

*...“actuaron Antonio Aguado y Carlos Navas, dos invidentes que recitaron variados poemas, entre los que destacaron los más clásicos de Jorge Manrique y Calderón de la Barca, acompañados por el violín de Don Luis Antón, por último el Señor Albert nos deleitó con unas de sus composiciones más descriptivas.”*⁵

Balneario de la Salud. Ontinyent

Rafael Rodríguez Albert en el Puerto de Alicante. 1935.

Y qué decir de los profesionales que impartían las materias de obligado cumplimiento. Personas muy preparadas, con un brillante *curriculum* de enseñantes. Pero lo que realmente arrebatava a los chiquillos y chiquillas eran las clases (si así podemos llamarlas), o más bien, los divertimentos a los que se entregaban en cuerpo y alma cuando participaban en los Talleres de Bellas Artes, modelando y trabajando los materiales maleables que, al impulso de sus manos y bajo la atenta mirada, consejos y orientación de la profesora de Dibujo y Modelado, doña María Luisa García Sáinz, iban adoptando las formas deseadas; o descubriendo el mundo maravilloso de la música, en su infinitud de vertientes: el lenguaje tan especial de los sonidos que más que ningún otro podía captar el colectivo de los ciegos, la sonoridad que un intérprete de primera puede llegar a obtener de todos y cada uno de los instrumentos que domina, la emoción que su sensibilidad puede transmitir en el auditorio... Y en este aspecto, los ejemplos en los que mirarse eran de excepción: don José María Franco Bordons, profesor numerario de Solfeo, Piano, Armonía y Composición, que

más adelante ejercería la crítica musical en diversos periódicos de Madrid; don Luis Antón Sáez de la Maleta, profesor numerario de Solfeo, Violín y Viola, concertino de la Orquesta Filarmónica de Madrid y más tarde, ya en época franquista, concertino de la Orquesta Nacional de España; y don Rafael Rodríguez Albert (ciego), profesor encargado de curso de Solfeo y Piano, entre otros.

Este último, nacido en 1902 en Alicante, vivía por entonces sus treinta y cuatro años. Avalado por una espléndida trayectoria académica a lo largo de su carrera musical hasta finalizar sus estudios de Composición y con el Diploma de Primer Premio Fin de Carrera de Piano, tenía ya en su haber una Mención Honorífica en los Concursos Nacionales de Bellas Artes 1924-1925, en su sección de Música, por su composición para canto y piano *Colección de canciones*, sobre versos de Henrik Heine, cuando sólo contaba 23 años. Además, varias de sus producciones habían sido estrenadas y la respuesta tanto de crítica como de público había sido unánimemente elogiosa. A esta formación había que añadir la

carrera de Filosofía y Letras y dos años de Derecho que hubo de abandonar a favor de una mayor dedicación a su labor creativa. El cuadro de sus conocimientos respondía por tanto a un bagaje humanístico y cultural muy notable.

Pues bien, ese profesor era mi padre.

De sus tres vocaciones más importantes: la composición, la docencia y la interpretación como pianista y conferenciante, ya hemos señalado que la primera le había deparado muchas satisfacciones que se repetirían a lo largo de su vida. Respecto a su faceta como profesor, tenía en su haber la experiencia desde mayo de 1931 de impartir clases de Solfeo y Piano en el Instituto Provincial de Ciegos de Alicante, simultaneando esta labor a partir de 1935 con su aportación en el *Colegio Nacional de Ciegos* de Madrid. En ambos centros educativos había obtenido al cabo de poco tiempo la plaza en propiedad.

Para Rodríguez Albert hacer partícipes a sus alumnos de sus conocimientos era un empeño ineludible y estar en contacto con

Luis Antón y Rafael Rodríguez Albert, tras un concierto en el Ateneo de Alicante el 1 de diciembre de 1937.

Rafael Rodríguez Albert al piano del Ateneo de Alicante. 1 de diciembre de 1937

Profesores y alumnos descansando en la ribera del río Clariano. (El rostro de Rodríguez Albert enmarcado en círculo). Ontinyent, 1937

Profesores y personal auxiliar bañándose en el río Clariano. (Rodríguez Albert enmarcado). Ontinyent, 1937

las nuevas generaciones le hacía sentirse vivo. Una de sus premisas básicas que trataba de inculcar en sus alumnos era que el estudio enriquece y que los ciegos, como cualquier otra persona, si se preocupan en tener una buena formación, están capacitados para ocupar un puesto de trabajo en la sociedad. Nunca fue partidario de la venta del “cupón pro-ciegos” pues para él constituía una forma de mendicidad camuflada, recurriendo a despertar en el público sentimientos de caridad y lástima hacia el vendedor ciego. Para ejercer ese trabajo ni siquiera es imprescindible saber leer y escribir.

En cuanto a su vertiente interpretativa y dadas sus extraordinarias dotes, era bien conocido y apreciado por el público desde sus comienzos.

Viajó a París en 1929, 1931 y 1937, deseoso de conocer los movimientos musicales vanguardistas. Trabajó relación especialmente con miembros del «Grupo de los Seis» como Poulenc, Honneger, Milhaud, y amistad con Ravel, a quien admiraba sobre manera. Siendo muy joven, visitó a don Manuel de Falla en Granada, atraído por su genial figura como compositor y de él recibió importantes consejos en el terreno de la creación musical.

Durante la estancia en la colonia escolar, la organización del

tiempo llevada a cabo por el Director se distribuía en horas lectivas, juegos, diversiones y pasatiempos, ejercicio físico, excursiones a los alrededores los fines de semana, “chapuzones” en el río, etc. Los profesores aprovechaban para dedicarse a las tareas o inclinaciones que más les apetecían: unos leyendo, otros corrigiendo ejercicios, otros preparando las lecciones del día siguiente, durante los ratos que los chiquillos les dejaban libres, como por ejemplo después de comer, para practicar el sano y obligado ejercicio de la siesta, o después de la cena.

El ambiente que se respiraba entre los docentes era de leal camaradería, aunque cada uno, claro está, se distinguía por su propio carácter. En este sentido, y dentro del personal docente y auxiliar del que tengo referencia, don José Aragonés Artells (ciego), catalán, profesor adjunto interino de escuela primaria, bonachón, cachazudo y con la sonrisa fácil; don Mariano Fernández, daba clases de matemáticas y era persona servicial que se ofrecía sin reservas para cualquier tipo de trabajo; don Luis Antón, profesor de Violín, vasco, era familiar y ameno; don Rafael Rodríguez Albert, mediterráneo hasta la médula, generoso, amante de la vida, siempre estaba dispuesto a sonreír, a reír, a sufrir y gastar bromas inocentes. Pero en los momentos en que se reunían

a charlar de lo que disfrutaba especialmente don Rafael era de la conversación, abordando temas de toda índole, pero sin quedarse en la superficie de las cosas, sino profundizando, dada su formación filosófica y humanística. Su claridad de pensamiento, su verborrea fácil y exuberante, su extraordinaria sensibilidad e inteligencia conseguían que el resto de sus colegas mantuviera el interés por cuanto expresaba.

A estas virtudes de orden intelectual del “señor Albert”, como lo llamaban todos, había que añadir un trato y una educación exquisitos y, como colofón, a todo lo anterior se unía una apariencia física dotada de un semblante que transmitía una serenidad y una nobleza de rasgos poco común. En fin, que su personalidad atesoraba una riqueza de atractivos difícil de encontrar en un solo individuo.

Veamos el testimonio escrito de Ricardo Fombuena:

“En cuanto a las clases de música que impartía Don Rafael Rodríguez Albert, gustaba mucho más escucharlas que de aprenderlas, lo mismo que nos ocurría con las entretenidas lecturas de la Señorita Clara. Ambos profesores gozaban de una gran presencia y sobre todo aquel importante profesor ciego, con sus elegantes facciones y su albino y

ondulado cabello, era un atractivo más cuando se ponía ante el piano para deleitarnos con sus clásicas composiciones, como “Los Soldaditos de Plomo” y sus adaptaciones musicales de los cuentos de Gabriel Miró empapados de aquella corriente romántica que enaltecía la belleza de su inspiración.”⁶

Ni que decir tiene que tal cúmulo de prendas no podía pasar desapercibido para el sexo débil. Ya aquellos de los alumnos entre los más avispados y perspicaces de los mayores se habían percatado de que muchas profesoras y resto de personal femenino “bebían los vientos” por don Rafael. Pero, ¡ay! el corazón del apuesto joven ya no le pertenecía. Había quedado prendado de una alicantina, también de rara belleza y excepcionales virtudes, violinista en la Orquesta de Cámara de Alicante, a la que se había prometido: Beatriz Amanda Fernández Serrano, que esperaba ilusionada que, tantas veces como podía disponer de tiempo para desplazarse a Alicante, Rafael fuera a su encuentro. Ella sería unos pocos años después mi madre.

Tanto el personal dedicado a la enseñanza como el auxiliar procuraban mantenerse informados de la marcha de los acontecimientos en todo el País. Para ello, o bien se habían provisto desde origen o algún habitante de Ontinyent de buen corazón les proporcionó un receptor de radio. Aprovechaban pues el espacio de tiempo después de la cena para sintonizar la emisora estatal o incluso las extranjeras como la BBC o Radio France (a pesar de la decisión política de “no intervención” en el conflicto por parte de ambos países, entre otros) que les iban poniendo al día paso a paso de los avances o retrocesos que, tanto las tropas leales como los rebeldes, iban realizando.

Rodríguez Albert, republicano convencido, padecía con las derrotas del ejército republicano o mostraba su satisfacción con las victorias de la República. Como es natural, sus opiniones y manifestaciones en este sentido eran compartidas por unos y rechazadas por otros, entre sus compañeros. Pero eso nunca arredró a Rodríguez Albert, que se mantuvo firme en sus convicciones durante toda su vida, aunque éstas le trajeran sinsabores más adelante.

Al finalizar la contienda, Rafael Rodríguez Albert fue detenido y encarcelado durante un breve periodo de tiempo. Como el resto de la comunidad docente española fue depurado y como muchos de sus colegas inhabilitado para la enseñanza y, en su caso, forzado al destierro en Granada, única ciudad en que la recién creada Organización Nacional de Ciegos (ONCE) le ofreció un puesto de trabajo.

Las circunstancias de la detención, según le había relatado a Joan Josep Torró el inolvidable Ricardo Fombuena, resultaron dramáticas, pues todos fueron testigos asombrados de cómo una pareja de la Guardia Civil vino a arrestar al “insigne profesor”.

Y otro testimonio de la injusticia que padeció:

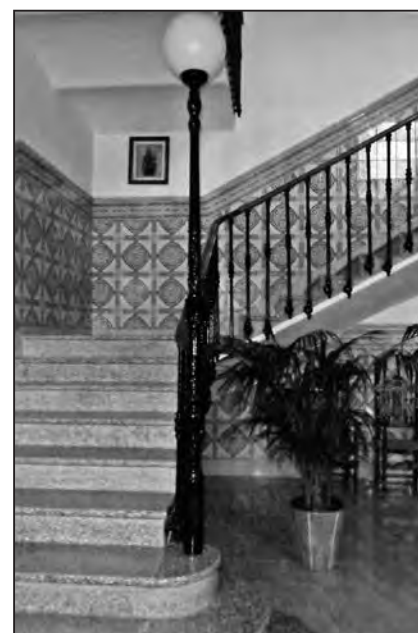
“El otro importante compositor es Rafael Rodríguez Albert, que, debido a su militancia en grupos de izquierda durante la república, tuvo graves dificultades desde el final de la guerra. En 1939 fue cesado en su trabajo.”⁷

La aportación de Rafael Rodríguez Albert a la cultura musical de España y a la Historia de la Música queda patente cuando obtuvo en dos ocasiones el Premio Nacional de Música. La primera en 1952, por una obra de cámara, *Cuarteto*

en re mayor, para guitarra y cuerda y el segundo en 1961 con una producción para orquesta, *Fantasia en tríptico sobre un drama de Lope*. Tuvo la satisfacción de obtener el Premio Nacional de Composición Manuel de Falla el primer año que se convocó en 1976, bajo los auspicios de la Universidad de Granada, por *La Antequeruela*, para conjunto de cámara, clave, guitarra y voz, en homenaje a su admirado Manuel de Falla. Además de varios galardones a nivel internacional, como el Concurso Internacional de Composición para Guitarra Clásica de 1967, celebrado en Lieja (Bélgica), donde quedó finalista.

Después de una vida llena de experiencias enriquecedoras, trabajando en lo que realmente le satisfacía, pero siempre con una entrega total que fue deteriorando su salud, falleció en Madrid el 15 de febrero de 1979.

Todos estos pormenores de la estancia de educandos y educadores en Ontinyent en tiempo de la guerra civil española me han sido en parte transmitidos por mi padre y en parte por dos testigos de

Arranque del vuelo de escalera que accede al piso superior donde se encuentran los dormitorios de los alumnos de lo que fue la colonia del Balneario de la Salud. (Foto de A. Beatriz Rodríguez Fernández. Marzo de 2013)

excepción a pesar de su avanzada edad: Alfredo Díaz Donate y su esposa Herminia Álvaro Suárez, disfrutando ambos a día de hoy de un estado mental y físico envidiable. Aunque por aquellas fechas eran todavía niños de entre catorce y diez años, respectivamente, hay recuerdos que a esas edades permanecen ya para toda la vida, como es el caso.

En visita girada recientemente, con la compañía insuperable de dos expertos en investigación histórica sobre la Enseñanza en nuestro país, como son Carmen Agulló y Joan Josep Torró, he podido ver *in situ* todos aquellos parajes que frecuentaron los protagonistas de este breve relato, con los cambios propios del tiempo transcurrido y de los avances producidos: el antiguo y decadente Balneario de la Salud, transformado hoy en centro escolar, ha perdido su sabor de balneario pasando a llamarse Colegio de la Pureza de María; los otrora rincones solitarios y silenciosos de la ciudad, invitando a la meditación y a la ensoñación brutalmente golpeados por la inevitable circulación rodada y su ruido sordo. Pero también he podido disfrutar de la riqueza natural

de la comarca, que sin duda fue próspera gracias a su tradicional industria textil, hoy testimonial; de sus espléndidas villas, luciendo en sus balcones trabajos excelentes de hierro forjado; de sus palacios, de sus escudos heráldicos. Ha sido para mí emocionante saber que llamaba aquellos mismos lugares que fueron testigos de unos momentos inolvidables en las vidas de alumnos y profesores del *Colegio Nacional de Ciegos de Madrid*.

Piano vertical de la marca P. Izabal. Rafael Rodríguez Albert se acompañaba con él para sus clases y pasatiempos. Ontinyent (1936-1939). (Foto de Joan Josep Torró Martínez. 2013)

NOTAS:

- 1 TORRÓ MARTÍNEZ, J. J.: «El Colegio Nacional de Ciegos de Madrid (1933-1939): otra ilusión perdida», 2009, pág. 389. Barruezo Albéniz, R. y Conejero López S. (Coord.) El Largo Camino hacia una Educación inclusiva. La educación especial y social del siglo XIX a nuestros días. Universidad Pública de Navarra. Pamplona.
- 2 TORRÓ I MARTÍNEZ, J. J.: «Instrucció i Cultura a Ontinyent durant la IIª República (1931-1939)», Quaderns divulgatius, núm. 2, Servei de Publicacions, Ajuntament d'Ontinyent, Ontinyent. 1993, pág. 83.
- 3 TORRÓ MARTÍNEZ, J. J. op cit, cita 1 pàg 389
- 4 FOMBUENA VIDAL, R.: «Vivo y escribo». [http://ejemplar.bubok.es, pág. 28, [Consulta, julio 2013]]
- 5 Ídem, pág. 56, [Consulta, julio 2013]]
- 6 Ídem, pág. 40, [Consulta, julio 2013]]
- 7 ALLER PÉREZ, J.: «La música en la ONCE a través de sus más de setenta años de existencia (I)». Revista CURSAM - Ciegos Universitarios para la Recuperación de la Solidaridad y la Ayuda Mutua, n° 11, 19/06/2011. mundocursam.weblog.discapnet.es/articulo.aspx?idA=2234]. [Consulta, julio 2013].

BIBLIOGRAFIA:

- ALLER PÉREZ, J.: «La música en la ONCE a través de sus más de setenta años de existencia (I)». [Revista CURSAM - Ciegos Universitarios para la Recuperación de la Solidaridad y la Ayuda Mutua, n° 11, 19/06/2011. mundocursam.weblog.discapnet.es/articulo.aspx?idA=2234].
- TORRÓ MARTÍNEZ, J. J.: «El Colegio Nacional de Ciegos de Madrid (1933-1939): otra ilusión perdida», 2009, pp 381-391. Barruezo Albéniz, R. y Conejero López S. (Coord.) El Largo Camino hacia una Educación inclusiva. La educación especial y social del siglo XIX a nuestros días. Universidad Pública de Navarra. Pamplona.
- TORRÓ I MARTÍNEZ, J. J.: Instrucció i Cultura a Ontinyent durant la IIª República (1931-1939), Quaderns divulgatius, núm. 2, Servei de Publicacions, Ajuntament d'Ontinyent. Ontinyent 1993
- FOMBUENA VIDAL, R.: Vivo y escribo. www.bubok.es,

Ús públic del Valencià a Ontinyent durant la II República i els primers anys del franquisme

AUTOR: JACOB MOMPÓ NAVARRO

Llicenciat en Filologia Catalana

La situació del català durant la II República estava lluny de ser idíl·lica, però tota una sèrie de circumstàncies polítiques i culturals convidaven a l'optimisme. Cal recordar que no n'era una llengua amb un ús públic normalitzat, però, després de segles d'assetjament lingüístic la nova conjuntura presagiava, si més no, uns intents de normalització del català en molts aspectes de la vida pública. Pel que fa al Principat, en abril de 1931, Francesc Macià proclamava la República Catalana dins del que ell anomenava Federació de Repúbliques Ibèriques. I en octubre de 1934, Lluís Companys proclamava l'Estat Català dins la República Federal Espanyola. Tots dos intents foren ràpidament avortats per la maquinària estatal, però ens han pervingut com a clars testimonis de la voluntat política del poble català al llarg de la II República. Aquestes aspiracions polítiques quedaren parcialment satisfetes amb l'aprovació a l'octubre de 1932 del primer Estatut de Catalunya. Al seu segon article, hom pot llegir: "L'idioma català és, el mateix que el castellà, llengua oficial a Catalunya [...] Dintre del territori català, els ciutadans, sigui la que sigui llur llengua materna, tindran dret a elegir l'idioma oficial que prefereixin en llurs relacions amb els Tribunals, Autoritats i funcionaris de totes classes, tant de la Generalitat com de la República."¹ El català aconseguia així la seua cooficialitat i, almenys pel que fa al

territori català, s'igualava, a efectes administratius, amb el castellà.

Pel que fa al País Valencià, però, els intents d'aprovació del seu estatut d'autonomia foren definitivament postposats a l'inici de l'esclat de la guerra. Tot i els projectes iniciats per tal d'aconseguir l'autonomia, el 16 d'octubre de 1936, el diputat socialista Molina Conejero exposava els seu motius per a l'ajornament a un article publicat a *El Mercantil Valenciano*: "aunque la UGT no es enemiga de la autonomía, fija la posición de ésta no es la hora de plantear estas cuestiones, y así debe apreciarlo el pueblo valenciano, comprendiendo que la primera conquista no puede ser otra que ganar la guerra. En estas circunstancias, se impone el centralismo más absoluto, si queremos acortar los plazos de la victoria"². Al País Valencià, una vegada perduda la guerra, l'aprovació d'un estatut autonòmic s'ajornaria fins l'any 1982. Així doncs, l'estatus del valencià als inicis de la guerra diferia sensiblement del que gaudia a Catalunya. De fet, el 1936, el nombre de revistes editades a Catalunya era d'unes 1200 publicacions periòdiques i la producció de llibres representava, a la primera meitat de la dècada dels trenta vora 750 títols anuals. En canvi, al País Valencià, les revistes impreses en català, no superaven la dotzena i el total de llibres publicats fou de quaranta.³ Partint d'aquest punt, al llarg d'aquest escrit farem

una ràpida ullada a alguns textos i referències documentals que es generaren a la ciutat d'Ontinyent durant la II República i els primers anys del franquisme i que ens permetran de fer-nos una idea de l'ús públic del valencià a la capital de la Vall d'Albaida durant el període esmentat.

En aquest sentit, i pel que fa a les publicacions periòdiques, en el cas d'Ontinyent podem afirmar que, abans de la guerra civil, no comptava amb una premsa potent i consolidada com en altres capitals de comarques veïnes, com és el cas de Gandia i, després de la guerra, desapareix tota la premsa local d'Ontinyent. Els exemplars que es conserven a l'Arxiu Municipal d'Ontinyent (d'ara endavant AMO) de la premsa del període republicà són, majoritàriament premsa catòlica (*La Paz Cristiana*, *El Redil i Vida catòlica Onteniense*). Són butlletins i fulls parroquials escrits en la seua majoria en castellà. Malgrat tot, hom pot trobar esporàdicament aportacions en valencià, la majoria poemes, i pregàries a san Vicent, la Puríssima, san Esteve o l'Assumpció, entre d'altres. Un altre fet rellevant és que a la premsa laica conservada a l'AMO (*El Despertar de Onteniente i Revista*), no trobem cap aportació en la llengua nostra, fet, d'altra banda, habitual en tota la premsa laica del període. Tot seguit reproduïm els textos en valencià que ens han pervingut en les publicacions locals esmentades.

Fem la transcripció respectant totalment els originals:

Al Santíssim Crist de l'Agonia en ses festes Ignors d'un foraster

*Vinc desitjós a esta festa que a jòia i pau convida,
que encara que flaqueja mon còs, feble i dolent,
no puc, no, resistirme a l'amorosa crida
dels amics d'Ontinyent.*

*Que tròbe a l'entorn vostre recorts de una infantesa,
d'aquella santa Casa que és per a mi un tresòr,
on els frares nodriren, plens de fe i de saviesa,
mon servell i mon còr.*

*Crec vore entre vosatros companys que ab mi niuaren
sota el trespòl seràfic defensats de perills,
son hui els bells fruits del gra que aleshores sembraren
de San Francesc els fills.*

*Els que estes nits s'acoblen com cristians fervorosos
al dolç caliu que ofrena este agradós casal
per a formar els bàsics principis religiosos
del preuat tresor anyal.*

*Els que lluiten a l'ombra de l'amada Senyera
per a la Mare Pàtria conquerir nòus lloers,
i munten de la gloria per la triunfal dreçera
com ardits cavallers.*

*Els que la llur família governen com Deu mana
i al si d'ella conserven la santa tradició;
els que és sa llar eixemple de llar bona, cristiana,
camí de salvació*

*Els que quan els problemes socials amb seny sospesen
enllumena sa pensa la viva claredat
dels documents mestrivols que per ses fulles vessen
Justicia i Caritat.*

*Què té d'estrany que es troben ací i fervens declaren
al Crist clavat les ansies de son cabdal amor,
quan tots els d'este pòble solemnement l'aclamen
per Rei, Amo i Senyor.*

*Què té d'estrany que quallen a este admirable pòble
festes del caire d'esta si sura ací en l'ambient
vòstra fe religiosa, que és titol més noble
del pietós Ontinyent?*

*Què és el poble que mòstra a la claror del dia
el sorprenent miracle de que units com germans
sa devoció palesen al Crist de l'Agonia els moros i els
cristians.⁴*

Encontre festiu

*El crepúscul es mòrt. Mentres la nit
triunfa allá dalt per baix es resisitida
de focs innumerables, que han surgit
per Ontinyent en festes divertida.*

*Immensa serp de escames puntejants,
que dels carres fan clarejar l'ambient,
la processó de Mòros i Cristians
ya el pinyó de la "Vila" está corrent.*

*Amorós Jesucrist de l'Agonia
oberts els braços va en la presidencia...
Ya s'el veu baix ses naus Santa María...
Ya está de la Patrona en la presència.*

*Al encontre, les llágrimes furtives
de tots els ulls delaten emoció,
i en cada còr, ab resonancies vives
així s'òu de Jesús l'allocució:*

*- "Mare meua, María Inmaculada:
la meua sòrt el Pare a tresmudat.
Esta d'ara es un hora regalada,
i pa que tu la goiges he aplegat.*

*Cuant yo per lo carrer de l'Amargura
carregat ab la creu sanglàn passava
fores tu la afligida criatura
que més dels meus dolors participava.*

*Pero huí, en el ple dia de ma Glòria,
cuant d'este pòble soc Rey aclamat,
aquell encontre amarc a ta memòria
vullc ab este deixar contrapesat.*

*¡miram i alègrat, Mare!, pues la creu
en que'm veus es cadira distinguida*

*de Rey, i la corona no m'es greu,
pues l'amor d'Ontinyent me l'ha amansida.*

*Los caps humils son del meus pèus descans,
i ab suau i acompassat engrunsament
en riquíssimes andes fas avans
als muscles de devòts fills d'Ontinyent.*

*Tin, Mare meua, sosegat el pit,
que no vaig a morir: en cá musculera
espases i arcabuços han florit,
i entre músiques vaig per la carrera...
Desprente, Mare, per a sòls un hòra
d'eixa image de plata en la que alenes,
i abaixa i acompanyam per ahí fòra,
si vols gojar de emocionals escenes.*

*Vorás a mils en mon triunfal passeig
doblegarse genolls, llavis reçar,
volar sospirs, susuirse els claroreigs,
i a mi pujar a esplendorós altar;*

*i a tots, fetme olvidar de l'agonía
i pensar en ma gloria celestial,
donarme goig i vida ab l'energía
d'un vitoreig i uns cántics sense igual*

*Vine, pues, Mare meua Inmaculada,
que'l Pare huí dels dos s'es apietat,
i en ma agonía així glorificada
tin gloria tú també i felicitat" -*

*Dit açò, sense que ull humá ho repare,
María va del camarí a la creu,
i juns de allí en avant a Fill i Mare
creuar tot Ontinyent el cel els veu.*

*Al pas de Crist l'entusiasmat gentú
l'incens li ofrena de un amor constant...
agraída la Mare, a tots somríu,
i les gràcies del Fill els va abocàn...*

**Remigi Valls
Cura⁵**

**El día dels Angelets
Cançons d'Aguinaldo**

*I
A la festa que Ontinyent
li prepara a la Patrona
s'unix el cèl i li dona
sol-lemnitat eminent,
pues els angels, dolçament*

*canten sa publicació. -Reci-
biumos...*

*II
En respòsta a la proclama
dels angels per a la festa
Ontinyent bé manifesta la
devoció que l'inflama
quan en fòrts vitòls exclama
después de cada cançó.
-Recibiumos...*

*III
Els angels, de tal manera
volen festes a María
que no siguen d'alegria
profana ni bullanguera,
sino de fondo, sancera
i recatá devoció. -Recibiumos...⁶*

**Cançons velles
retocades⁷**

*I
Qué goig i satisfacció
tan grans tindrém aquell día
que vos veigam, oh, María,
en la celestial mansió
honrarte en molta alegría
l'Autor de la Creació!
Recibúmos en el cel,
Puríssima Concepció.*

*2
Salve, ciprer de Sión,
Salve, torre de David,
Salve, oh, hermosa Judit,
y temple de Salomón,
Salve a la Reina del mon
Salve, oh, port de salvació
Recibiumos...*

*3
Els teus cabells son fils d'or,
els teus llavis de coral,
les pupiles de cristal,
i de rosa'l teu color.
Eres lo mes seductor
de tota la creació
Recibiumos...*

*4
Blanca bolveta de neu,
colometa sense fél,*

*endute'l meu cór al cel,
nyúgat en un riço teu.
Llúralo, Mare de Deu,
de este llóc de tentació.
Recibiumos...*

*5
En el vall de Josafat
quin sera'l nóstre content
quan, el juí escomençat,
s'alçe Maria dient:
¡Vingau tots, fills d'Onti-
nyent,
que soc vòstra Mare yo!
Recibiumos...*

*6
Es María nòstra Mare
tota plena de pietat.
Si detestem el pecat,
confiem que mos ampare
i que allá dalt mos prepare
una bòna habitació.
Recibiumos...*

*7
Tot mortal pòrta la creu,
per naixer en el pecat;
sòls María s'ha salvat,
per ser la Mare de Deu:
i eixe privilègi seu
no te igual en la Creació.
Recibiumos...*

*8
Canta el canari a porfía
en varietat seductora:
la cadarnera enamora
cantán "Jusèp y Maria"
i Ontinyen al aire envía
este cant de traddició:
Recibiumos...*

*9
Es el orgull d'Ontinyent
de vell haver professat
que no va tindre pecat
María ni un sol moment,
i haver cantat reverent
ans de la Declaració:
Recibiumos...*

*10
No estava encara a mitat
el sigle dihuit, mos dona*

*el Papa com a Patrona
a María sens pecat,
del poble i sa autoritat
satisfén la petició:
Recibiumos...*

11
*Pues eres tan poderosa
de Deu en l'acatament
en tú confía Ontinyent,
Mare misericordiosa.
Escolta com clamorosa
te demana intercessió:
Recibiumos...*

12
*Les pòrtes de la Masía
s'obrin hui per a deixar
que la vinga a visitar
la Pura Verge Maria.
I els maseros, d'alegría,
fan entonar la cançó:
Recibiumos...*

13
*Llar de pobres visiteu,
Maria en estos instants,
aon, ni en treball ni en descans,
s'olviden que son de Deu,
ni tampoc del amor teu,
que es la millor dotació.
Recibiumos...*

14
*Si en una casa de dol,
quan vas no hi han cantoríes,
te recen plegaries píes,
que calmen son desconsòl
i, hasta, entre gemecs se sòl
oir la deprecació:
Recibiumos...*

15
*Oh, Reina del paraís:
accepta la nostra ofrena,
perque'ls cors van en la trena,
que te donèm de panís:
i, pues eres nòstre ençís,
atenmos la petició:
Recibiumos...*

16
*Dolça Patrona María,
que pases este portal:
consòla al nòstre malalt
per ton Fill en l'Agonía.*

*Fes que mos siga este día
de grata recordació.
Recibiumos...*

Remigio Valls Galiana Pbro.

Cançons noves⁸

19
*En el penyó de la Vila,
de la Vila d'Ontinyent,
una font hi ha permanent
de plata i or, que encandila:
i Deu ses gracies destila
per eixa font del penyó.
Recibiumos...*

20
*Si entre dos fills la energia
salta en llum tan esplendent,
més gran la goiga Ontinyent
entre tu, Verge María,
i el teu Fill, que en la Agonía
venera esta població.
Recibiumos...*

21
*Dins i fora, la ciutat
d'Ontinyent te un nom escrit:
i en còr i llabis un crit,
com flòr en etèrn esclat,
sempre escrit i pronunciat
ab la mès tendra emociò:
Recibiumos...*

22
*A tú te porten els pares
la familieta a sovínt,
pa que de la asserp ruín
la defengues i l'ampares.
Per això son açí rares
cases sense Religió,
Recibiumos...*

23
*Oh, María: ¡ que be cau
vòstra image en el vergell
d'estos camps, baix el dosell
del nòstre cèl sempre blau!
Sempre en Ontinyent tingau
la preferida mansiò.
Recibiumos...*

24
*Si en la companyía vòstra
els pintors pinten xiquets,
ara açí, com angelets,*

*n'hi han una bòna mòstra.
Que may del pecat la còstra
mos lleve eixa dignació
Recibiumos...*

25
*Gròssa i de fondes rails
la "sòca del campanar"
ella ha pogut semejar
la fe d'un pòble entre mils;
y podrá, mentres humils
te demanem protecció.
Recibiumos...*

26
*Yo, que soc de la doctrina,
la estudiaré sense tregua,
i te promet, Mare Meua,
que may li faré fugina.
Pa que sempre siga aixina
beneix a este rapaçò.
Recibiumos...*

27
*Si yo me tinc que casar
vullguera per parelleta
una bòna joveneta
criá al peu del teu altar;
i posariem l'hallar,
baix la teua protecció:
Recibiumos...*

28
*Oiré Missa allá en Santa Ana
i en ta capella, al baixar,
pues a servir tinc que anar
si la sort així ho demana.
¡Ay, de cuánta bòna gana,
quan torne cantaré yo:
Recibiumos...*

29
*Un lloquet en lo paper,
com un minut lliure en vida,
a cantarte me convida,
Patrona del meu voler.
¡Que mes allá ho puga fer
desprès de la Extrema Unció!
Recibiumos...*

Mes cançons velles⁹

30
*El ángel en la embaixada,
sense'l sentit llimitar*

plena te va declarar
de gracia al ser saludada.
Doctrina tan ben sembrada
no podía fallar, no
Recibiumos...

31
¡Vítol! diu el oficial
¡Vítol! diu el llaurador,
¡Vítol! el pobre i senyor,
¡Vítol! el bó i el malalt:
vitols que van per igual
a la teua exaltació.
Recibiumos...

32
Mare, estate al meu costat
en ma darrera agonía,
que yo en vida, nit i día,
t'he vollgut de veritat.
Fes que no muyga en pecat,
i pòrtam a salvació.
Recibiumos...

33
El huit de desembre, día
de l'alta declaració
de que al punt de ta creació
ya fores Pura, María,
es la fetja d'alegría
mès gran d'esta població.
Recibiumos...

34
Quan Deu el cèl estengué
en son pit ya se va dir
"Este mantell va a servir
pa una Filla que tindrè,
i d'estreles li faré
corona d'admiració"
Recibiumos...

35
Quan pastors i reis anaren
a dorar al Jesuset,
al vorel paregudet
a sa Mare, la alabaren
pues en la ánima pensaren
que eren de igual condició.
Recibiumos...

36
No hi ha criatura alguna
que mereixca del Señor
tanta estima i tan d'amor
com mereixes per fortuna.

Sant Esteve

Per això el mon, tot a una,
te rendix veneració.
Recibiumos...

37
¡Oh! ¡Que content estaria
el bòu en lo pesebret
al vore al bon Jesuset
en los braços de María!
La mula no tiraría
coces en tal ocasió.
Recibiumos...

L'ermita de san Esteve¹⁰ coples

Sant Esteve d'Ontinyent
encèn fòc al caure'l dia;
fòc que diu devòtament: -
¡reseu tots l'Ave, María!

El qui puja a Sant Esteve,
matiner ab còr fidèl,
per unes mateixes pases
puja a l'ermita i al cél.

Sobre bancalats i sèrres
hui l'ermita esclata en gent,
que adora un hostia enrogida
per los ralls del sòl naixent.

Blanca, allumená de ciris
i de sòl, pa Ontinyent es
l'ermita de Sant Esteve
flama de Pentecostés.

El sòl que cap a l'ermita
pujava esta matiná,
al pòndres, la cabellera
s'ha deixat allí enredrá.

Purísima

En la cova del Aver
el dimoni está rabiant
quant al gloriós Sant Esteve
propet la festa li fan.

Sigues, falla de l'ermita,
a cada poqueta nit
llum de devoció cristiana
per a tot ontinyentí.

Pa menjar en apetit
i goigar santa emoció,
almoçar en Sant Esteve
i assistir a la funció.

Pregaria a la Purísima¹¹
Deu vos salve, oh María Inmaculada!
Dolça Mare d'Ontinyent.
Gireu vostres ulls, Regina, apiadada,
sobre este poble fidel.
Vos sou tota nostra vida i esperança,
De nostres cors, dolç remey.
A Vos prega i suspira, ben confiada,
Esta ciutat aon reineu.
Per nos a vostre Fill pregueu, ben amorosa
Dolça Mare d'Ontinyent.
I vinga la gracia de Deu, ben abundosa.
Sobre este poble fidel.

S. Vicent Ferrer - sonet

Angel apocalíptic que s'el veu,
per damunt del terreno valinciá,
despertar a la Vida a tot cristiá
ab sa miracolosa i fòrta veu,

S. Vicent Ferrer

*qu'es fòc que derretix los còps de neu;
convertint sa matèria, en ans malvá,
en sustancia sublim, diviniçá
per l'Amor i la Gracia del ver Deu.*

*Llenuaje uniiversal que tots entenen,
(el valencià que parla tots comprenen
com si fos primitiu, pur i diví)*

*fa aborrrir el pecat per lo temor
de vore'l seny irat de lo Senyor
en el dia terrible del Juhí.*

M. Ferrandiz Bataller

D'altra banda, als inicis dels anys 30, Ontinyent no gaudia d'una excessiva vitalitat cultural, com també era el cas de la majoria dels pobles de la Vall. Malgrat tot, podem trobar fulls volants de propaganda que reflectixen que el teatre valencià tenia cabuda en l'agenda cultural ontinyentina. D'aquesta manera, comprovem que el 15 d'abril de 1934, al Salón Patronato tingué lloc una "función de teatro por las señoritas del Grupo Artístico del Sindicato Católico de Cocentaina", que representaren "El chistosísimo sainete en un acto, El poder de les farinetes".¹² Al mateix escenari esdevingué el 20 de maig del mateix any la representació de *La gruta de Lourdes* o *Bernardeta*. Durant els mesos d'estiu tenien lloc representacions teatrals al camp de futbol. D'aquesta manera, el 4 i 5 d'agost de 1934 la "mejor compañía de vodevil y revistas frívolas, procedente del Moulin Rouge y Novelty de Barcelona" representaren "el graciosísimo vodevil en un acto de D. Antonio Viros-

que Samper, titulado: Un cambi d'habitació". Entre els nombrosos pamflets teatrals d'aquesta època trobem noms d'obres representades com: *Novio y marit selós; Caballers, vixca la vida; Lleves eixos pantalons, Cristo del Poble; Pare vosté la burra, amic; Dia de proba; Deixam la dona, Pepet o Les criaes*, entre d'altres. Així i tot, la lògica comercial, instava a les companyies teatrals que actuaven arreu de l'Estat Espanyol a confeccionar un repertori en llengua castellana. A tall d'exemple, el 23 de juny de 1934, la Compañía de Dramas i Comedias Luis Borso di Carminati representava "el hermoso drama en cuatro actos y en prosa y en verso, original de D. Santiago Rusiñol, traducido al castellano por D. Joaquin Dicenta, titulado El Místico".

Però, el juliol de 1936, el general Francisco Franco encetava la seua particular croada contra el govern republicà. El general legitimaria els seus actes emparant-se en el suposat desig de la gran majoria d'espanyols i l'anhel de poder unir-los tots sota un ideal comú. Aquest "ideal comú" englobaria, no només l'aspecte ideològic d'una Espanya immersa en la misèria, sinó que abas-

taria tots els aspectes de la vida social, política, cultural i, pel que a nosaltres ens pertoca, lingüística. Però aquesta persecució no es presentà de la mateixa manera en tots els territoris de parla catalana. En aquest sentit, per la plenitud cultural qua havia assolit el Principat durant la Renaixença i pel fet de ser un territori que abans de la guerra havia aconseguit un règim autònom, sembla obvi que, al finalitzar la contesa, la persecució franquista a Catalunya presentés una major virulència que no a la resta del domini lingüístic. En efecte, tal com diu Santi Cortés, "a la postguerra, no són fàcilment localitzables d'interdiccions formals públiques contra la llengua dels valencians". Tot i això, "existia, és clar, un marc general coactiu que instrumentalitzaven al seu arbitri."¹³ En aquest sentit, el governador civil de València recordava als ciutadans quina era la llengua de la nova Espanya amb la reproducció d'una ordre que prohibia "terminantemente el uso de otro idioma que no sea el castellano en los títulos, razones sociales, Estatutos o Reglamentos y en la convocatoria y celebración de Asambleas o Juntas de las entidades que dependen de este Ministerio" tot recordant "el

Plaça del Cardenal Benlloch

Nombre que tenían antes del 14 abril 1931	Nombre durante la dominación roja	Nombre que se propone ahora
C. Magdalena	C. G ^a Hernández	Magdalena
P. Alfonso XIII	P. República	Generalísimo Franco
P. C. Benlloch	Pí y Margall	José Antonio
C. Reina	Libertad	Reyes Católicos
C. Tundidores	C. Galán	General Primo de Rivera
C. San Francisco	Blasco Ibáñez	San Francisco
P. Castelar	Castelar	Calvo Sotelo
Sin rotular	14 abril	18 de julio
C. San Jacinto	Pablo Iglesias	San Jacinto
P. Concepción	Azaña	Concepción
C. Labradores	Triunfo	Labradores
C. San Antonio	N. Salmerón	San Antonio
C. San Jaime	F. Ferrer	San Jaime

respeto que pueda merecer el uso de dialectos en las relaciones familiares privadas”¹⁴.

Així doncs, en el cas d’Ontinyent en particular, trobem que a les carpetes d’edictes, tots els bans publicats abans del 1939 estan redactats en valencià. Aquest fet és del tot natural, atenent al fet que la pràctica totalitat de la població tenia el valencià com la seua llengua habitual i, molta gent, a penes entenia el castellà. A partir del 39, però, els edictes en valencià tenen una presència minsa, reduïda a alguna aportació manuscrita. El següent edicte manuscrit en valencià, entre tots els mecanografiats en castellà, ens duu a pensar que, tal com creu el professor Emili Casanova, “És practicamente segur que fins i tot els textos escrits en castellà es llegirien en valencià”¹⁵: “De orden del Sr. Alcalde es fá saber: Que esta nit a les deu, es llevará el agua pera destinarla al rec y tornará a donarse pera el us de la poblasió, demá a les 7 del matí. Onteniente 24 de abril de 1939”¹⁶.

Llavors, una vegada finalitzada la guerra, les autoritats franquistes s’encarregaren de suprimir qual-

sevol manifestació o símbol capaç d’erigir-se en vestigi al·lusiú del govern legítim anterior. D’aquesta manera, es procedí a la supressió dels símbols i monuments republicans i la nova retolació dels carrers de ciutats i pobles. Amb aquesta finalitat trobem una carta de la Comandància Militar d’Ontinyent en què s’insta a “dar las órdenes oportunas para que a la mayor brevedad se hagan desaparecer de las fachadas de los edificios todos los carteles, rótulos e inscripciones, incluso los que sirvan de denominación a las calles y plazas, que hayan sido colocados o escritos desde el dia 18 de julio de 1936 al 28 del actual. Onteniente, 1 de abril de 1939. III año triunfal”. Tot seguit, a la mateixa carpeta trobem una “propuesta que de conformidad con la orden de 13 de abril de 1938 [...] para el cambio de nombres de las calles y plazas de esta población que a continuación se indican.”¹⁷

Durant els primers anys del franquisme era habitual la celebració de commemoracions de la victòria o dates significatives per al règim. En aquest sentit, un ban

publicat a Ontinyet el 18 de novembre de 1939 informa que: “El dia 20 a las 9 horas se celebrarán solemnes funerales en la Iglesia de Santa María en sufragio del alma de Jose Antonio [...] al mismo tiempo se invita a todo el pueblo para que preste su vibrante patriotismo a todos estos actos de duelo nacional”. El que ens crida l’atenció d’aquest edicte és la nota manuscrita que l’acompanya: “Amigo Ángel: si te parece otra redacción más acertada para que la gente se entere y acuda, la podéis hacer ahí”¹⁸. El cert és que la redacció proposada pel remitent no és de difícil comprensió, a no ser que els potencials receptors de la publicació no comprenquen fluidament el castellà. No és gens agosarat, doncs, pensar que, quan menciona la possibilitat de “otra redacción mas acertada”, potser el que es refereix és a una traducció de la mateixa. D’altra banda, les celebracions religioses no s’aturaren una vegada finalitzada la guerra. El programa de festes de la Puríssima del 1939 anuncia per al 26 de novembre la celebració del tradicional “cant dels anjels”. El mateix programa de l’any

Els angelets

1941 indica que: “en dicho acto els anchelets cantaran las siguientes y tradicionales estrofas:

I
Hui del sèl nova ha aplegat,
que Ontiñen, en devosió
festecha a la Concepció
de María, sens pecat

III
Animeuse, pues, cristians,
y a la que es Mare de Deu
festecheu, y alcansareu
de son Fill, merceds molt grans

V
De lo que he dit, entendreu,
cuánt al Altíssim agrada
que á sa Mare molt amada
de ánima y cor festecheu

II
Vos fa saber: que este dia,
tota la cort celestial...
en Machestat sens igual
festecha també a María

IV
Com es fill tan encumbrat
Al que á sa Mare honrará
en el sèl liu pagaré
fentlo benaventurad

A mesura en què transcorregueren els anys, la persecució franquista envers els símbols regionals es suavitzà. Cada cop era més habitual la inclusió del valencià en

les diverses commemoracions. A Ontinyent, amb motiu de la celebració del primer centenari de la festa de Moros i Cristians, l'any 1960 es convocà, entre altres actes, l'organització d'uns jocs florals. En les bases d'aquestos¹⁹, es convocaven tres premis ordinaris, Flor Natural, Viola d'Or i Englantina d'Or per a l'autor de “la mas inspirada composición poética de tema y metro libres”, per al de “la poesía de tema religioso o moral, premiada por el jurado” i per a l'autor “de la poesía de carácter patriótico que resulte premiada”, respectivament. A les condicions dels jocs s'advertia que “los trabajos pertenecientes a los premios ordinarios pueden estar escritos en lengua valenciana”. Així mateix, a les instruccions sobre el desenvolupament de l'acte que acompanya les bases, a una nota final hom pot llegir: “Si se cree conveniente, los tres primeros premios poéticos, Flor Natural, Viola y Englantina, pueden ser convocados en lengua valenciana. Esto está en relación con la costumbre tradicional valenciana y con la fidelidad a la lengua viva de nuestro Reino. Esto se indica teniendo como base el carácter histórico de los Juegos Florales en Cataluña, Valencia-capital, Baleares y Provenza, de donde se originaron en el siglo XIV.”

NOTES:

- 1 Butlletí de la Generalitat de Catalunya, 1932, pag. 489
- 2 Cucó i Giner, A “L'anarcosindicalisme i l'Estatut d'Autonomia del País Valencià (1936-1939)” a dins Recerques: història, economia, cultura, 1972, n. 2, pag. 209-222.
- 3 Cortés, S, València sota el règim franquista (1939-1951), Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, València, 1995. Pag. 175, nota al peu n. 6.
- 4 La Paz Cristiana, N.662, 1933.
- 5 Vida Católica Onteniense N. 22, 1934.
- 6 Vida Católica Onteniense N. 87, 1935.
- 7 Vida Católica Onteniense N. 39, 1934.
- 8 Vida Católica Onteniense N. 40, 1934.
- 9 Vida Católica Onteniense N. 40, 1934.
- 10 Vida Católica Onteniense N. 63, 1935.
- 11 Vida Católica Onteniense N. 58, 1935.
- 12 AMO, Impresos, Propaganda d'espectacles, any 1930.
- 13 Cortés, S, València sota el règim franquista (1939-1951), Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, València, 1995. pag. 173.
- 14 Ginés i Sánchez, A, “Francisco Javier Planas de Tovar, el gobernador de la represión (València 1939-1943)” a dins Pagés i Blanch, P (ed), La represión franquista al País Valencià: Primera trobada de la comissió de la veritat, ed. Tres i quatre, València, 2009 pag. 607.
- 15 Casanova, E, 1996, “Documents per a la història d'Ontinyent (I)”, a dins Almaig, estudis i documents, N.12, pag 52-66.
- 16 AMO. Bans Alcaldía 1939-44.
- 17 AMO, Correspondència, CR 1939/1.
- 18 AMO, Correspondència, CR 1939/2.
- 19 AMO, Expedients diversos de secretaria 1960/39.

Memòria de la repressió franquista a la Vall d'Albaida. El consell de guerra a un guàrdia d'assalt de Benicolet

AUTOR: JOSEP MÀRIUS CLIMENT I PRATS

Xifres i fonts

El principal mitjà d'imposició del règim franquista a la nostra comarca, com a tot Espanya, fou la repressió plasmada en instruments punitius com la Ley de Responsabilidades Políticas (TRP), la Ley de Represión de la Masonería y el Comunismo (TRMC), la Ley de Seguridad del Estado, la reclusió en camps de concentració i l'enviament dels presoners de guerra a batallons de treballadors (BBTT) i, especialment, la justícia militar i l'empresonament massiu, presó on anava a parar el denunciat o sospitós mentre s'instruïa el Consell de Guerra, tot afegint el terror que va significar la violència extrajudicial durant els primers mesos de la guerra i al final de la mateixa, consentida i emparada per l'Exèrcit sosllevat. A tots estos mitjans coactius amb què es va dotar la dictadura franquista per a perseguir a l'enemic intern - considerats com a tal a tots els qui s'hagueren oposat al *Movimiento Nacional* iniciat amb la insurrecció militar de Melilla del 17 de juliol de 1936 contra el Govern democràtic republicà sorgit de les eleccions de febrer de 1936 i la proclamació del "*Estado de Guerra*", que es va fer extensiu a tot Espanya el 28 del mateix mes -, s'hi va afegir de forma paral·lela un procés de depuració política-ideològica integral de la societat espanyola. La Ley de Depuración de Empleados Públicos va portar a empleats i funciona-

ris de l'administració, el magisteri o les forces de seguretat de l'Estat, (també treballadors de les empreses privades van acabar en en situació de precarietat o misèria en ser acomiadats), a la suspensió d'empleo, i va deixar milers de famílies abocades a l'exclusió social i la marginació.¹ Les conseqüències que esta repressió, (d'una violència inèdita fins llavors, implacable, i que abraçava des d'assassinats i afusellaments fins a multes), va tenir sobre la societat i la història d'Espanya han anat coneixent-se amb la publicació d'estudis per tot arreu de l'Estat, a nivell local o provincial, sobre diversos aspectes que la historiografia sobre la guerra civil i el franquisme ha anat aportant durant les últimes dècades, i ha establert una visió global basada en dades concretes, fruit de la investigació en arxius militars i registres civils, de l'abast real de la repressió franquista a Espanya. Encara que ens movem en el terreny de la probabilitat, extrapolant les xifres dels estudis realitzats, els càlculs dels historiadors de les universitats d'ací i de fora situen en 1.180.000 les persones directament afectades per la repressió franquista de tot tipus.² Unes xifres que es mouran, en tot cas, a l'alça a mesura que s'incorporen noves investigacions.³ A nivell valencià sabem quanta gent fou afusellada gràcies a Vicent Gabarda (Els Afusellaments al País Valencià 1993) i comencem a tenir una visió aproximada de quanta va ser empre-

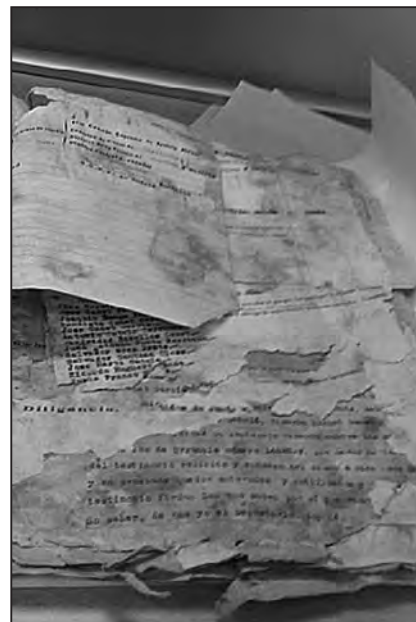
sonada per les investigacions de Ricard Camil Torres Fabra (Alambradas, Muros y Corrientes de Aire 2013) però no quants van patir altres formes de repressió com l'econòmica del TRP o van passar pel TRMC. El recompte de les víctimes de la repressió en llocs com la nostra comarca està més avançat en la mesura en què estem incorporant a les investigacions existents els valldalбайдins que foren enviats a camps de concentració y batallons de treballadors.⁴ Durant estes investigacions ens hem trobat que no pocs van passar per un consell de guerra, els expedients dels quals s'hi troben a Madrid, en el Archivo Histórico de Defensa, situat en el Cuartel Juan de Ribera. Apart de la distància física, molts es troben en un estat lamentable, perquè es van veure afectats per la riuada de 1957, i s'han convertit en una massa de paper acartronat o que es desfà només tocar-la, sense que els responsables de l'arxiu hagen actuat, encara, en este sentit (diuen que no hi ha presupost) i per això no es poden vore; altres no estan en tan mal estat, però a criteri dels tècnics de l'arxiu tampoc es poden vore, perquè es deteriorarien encara més. Així que, de moment, i a causa de l'abandonament i despreocupació absoluta, en primer lloc, de la Generalitat Valenciana i de les seues institucions - incloent-hi les universitats- que sí han disposat i disposen de diners - i no pocs -, per a moltes altres qüestions que tots tenim al cap, una part impor-

tant, essencial de les fonts documentals per a entendre la història del període republicà, de la guerra civil i del franquisme a València i Alacant, estan molt lluny d'ací, en molts casos no es poden consultar i, a pesar d'estar en millor situació física que quan hi eren a València – se'ls van endur a Madrid en 2009 – si no s'actua prompte amb els tractaments escaients, (dels de Castelló hom disposa de còpies digitalitzades, i no cal acudir a Madrid, on la burocràcia complica encara més la seua consulta i estudi), no pocs no els podrem consultar mai; el que vol dir no tenir-ne accés, quan en el marc de la Llei de Memòria Històrica, (que ara sembla suspesa o que no existisca), se'ls van endur per a restaurar-los, digitalitzar-los i per posar-los a l'abast dels investigadors i de tothom que els vulga consultar, entrebant-ne així l'accés a una font històrica tan important com són els expedients dels consells de guerra pels quals passaren milers de valencians i centenars de valldalbaidins.⁵ El que si podem confirmar, és que els Consells de Guerra, com el TRP o els BBTT afectaren pobles menuts, poc conflictius, conservadors durant el període republicà i sense víctimes mortals durant la guerra, com en el cas de Benicolet. Tot i que l'únic consell de guerra que es coneix que se li va obrir a un benicoletà, no sembla tenir el seu origen al poble o la comarca, les seues conseqüències si que arribaren i afectaren Benicolet, per això cal tenir-lo present, per entendre el sentit i l'abast de la repressió com a eina bàsica d'assentament, imposició i dominació del règim franquista a la Vall d'Albaida.

El terror de postguerra. Sospita i denúncia en la València ocupada

L'única persona de Benicolet que tenim constància que se li va

obrir un consell de guerra sumariíssim fou Rafael Boronat Prats, nascut a Castelló de Rugat el 1906, poble de son pare. La família es traslladà a Benicolet, poble de sa mare, on nasqueren els germans menuts. El 16 de maig de 1932 va ingressar en la Guàrdia d'Assalt, cos de policia armada urbana creada pel Govern Provisional de la República acabada de nàixer. L'organització d'este cos armat, se li va encomanar al tinent coronel Agustín Muñoz Grandes que en paraules del ministre de Governació “*creo de la nada un cuerpo perfecto de tropa entrenada, uniformada, seleccionada y disciplinda de forma impecable*”.⁶ A diferència de la Guàrdia Civil, armada amb fusells Mauser, vestien de blau obscur i anaven armats amb pistoles y porres. Altra diferència era que intentaven mantenir l'ordre a les ciutats sense disparar a la gent i mostraren una actitud més lleial al Govern que la Benemèrita, que tingué una actitud més passiva, qüestions determinants per a explicar el fracàs de la sublevació militar en juliol de 1936 a bona part de l'Estat. Com va entrar un xic de Benicolet, com Rafael Boronat en la Guàrdia d'Assalt? Segons Octavio Boronat Soler, fill de Rafael “*ma uelo, alguns cosins i altres de Castelló de les Gerres, que sabien treballar la rejola i el taullel, anaven cada any, a peu, a Madrid a treballar de temporà en la fàbrica de rejola de Manuel Azaña i mon pare també va arribar a anar. Mon pare era el tio més fort de la Vall d'Albaida i quan treballava feia la faena de dos homes, (si volia, de tres segons un familiar d'Octavio). Quan es va formar la Guàrdia d'Assalt buscaven homes forts, i ma uelo li va dir a Azaña que mon pare volia ser guàrdia i com el coneixia, i sabia qui era i com era, li va facilitar l'entrada en el cos. Allà es va ensenyar a llegir i escriure. Va estar destinat en el Alcázar de Toledo,*

Estat de conservació en què es troben els Consells de Guerra de molts valldalbaidins en el Archivo Histórico de Defensa de Madrid.

*en Tarragona, i, majoritàriament, en València, que és on va estar en guerra.*⁷ Estava destinat a València quan va acabar la guerra. Segons el fill, una tia establerta a Buenos Aires, li va proposar emigrar a l'Argentina per a evitar represàlies, “*mos oferia faena pero mon pare no va voler, dia i repetia que no s'havia tacat les mans en sang, que ell era innocent de tot, només havia fet que favors i tenia molts xiquets i no tenia el perquè de fugir*”. Les immediates i massives detencions, fruit de les llistes que el Ejército de Ocupación portava, sumades a les denúncies que s'amuntegaven en comissaries i casernes, més les pròpies detencions dels falangistes, com vorem ací, ompliren amb milers de sospitosos presons i multitud d'edificis habilitats com a presó o camp de concentració (com la Plaça de Bous, San Miquel del Reis, Porta Coeli, cines, escoles, convents...) Havia arribat l'hora de passar comptes amb els qui gosaren resistir els sollevats. La fi de la guerra no anava a suposar la pau sinó la victòria que venia a significar, sobretot, la revenja. El 30 de març de 1939 es proclamava l'Estat de Guerra a València i tots els

oficials i soldats de l'exèrcit republicà, que no havien caigut presoners, així com els membres de les forces de seguretat havien de presentar-se als llocs de concentració ordenats per les noves autoritats militars franquistes per a tenir-los controlats i iniciar immediatament el procés de depuració corresponent. La informació que hem extret del Consell de Guerra que se li va obrir a Rafael Boronat Prats, de Benicolet, és un exemple de per on va anar i en què va consistir el sistema judicial militar franquista aplicat a uns casos concrets de forces de seguretat de la República. A tots els oficials de l'Exèrcit Popular se'ls van obrir consells de guerra, a les forces de seguretat així com a la resta de funcionaris de les diferents administracions, si no eren oficials ni havien tingut cap denúncia, havien de passar per un procés de depuració política on intervindrien els nous poders locals: Falange, Església, Guàrdia Civil, testimonis de perjudicats i de "persones d'ordre", per tal de determinar si podien integrar-se, o no, en les forces de seguretat o de l'administració franquista. Quan va ser detingut, el 2 de juny de 1939, Rafael Boronat es trobava en esta última situació.⁸ Tota la informació que donarem tot seguit està extreta del Procedimiento Sumarísimo de Urgencia nº 6215 instruït per Consejo de Guerra Permanente nº 4 de València. A partir d'ell sabem que el dia 2 de juny de 1939, a les 16 hores Manuel Ortíz de San Juan, joier de 36 anys, veí del barri de Benimaclet va interposar una denúncia en una comissaria de València en els següents termes:

<<Hace unos 15 días paseaba por el Puente de Madera y observó que un tal José Alegre, también domiciliado en Benimaclet hablaba con dos individuos desconocidos y se manifestaba el tal Alegre que no había trabajado sin colocación; uno

de los otros le dijo que tanto en el aspecto internacional como en el nacional muy pronto volverían los rojos a tener el poder en sus manos y que no se preocupase por eso, que el Gobierno de la República le facilitaría trabajo, mostrando los tres su conformidad a lo expuesto, lo que denuncia a la autoridad por si estos hechos fueran constitutivos de delito>>.

Tot seguit compareixen en la mateixa comissaria el tinent en cap de la "Tercera Centuria de Falange Española Tradicionalista de Aragón D. Juan Pérez Arnal y presenta a José Alegre Pérez, por haberse enterado por el Sr. Ortíz de que había sido denunciado en esta comisaria por estar presente en una conversación con un tal Rafael Boronat en la que éste decía que 'volvería pronto el Gobierno de la República', que en vista de ello interrogó al José Alegre y según consta escrito que acompaña". En el paper que aporta José Alegre, mecanografiat i signat l'1 de juny, declara que Rafael Boronat li va dir en conversa en el Pont de Fusta que aviat tornaria el Govern de la República i hi hauria treball per a tots i que R. Boronat era caporal de la Guàrdia d'Assalt. Este document esta signat el dia anterior a la denúncia i les declaracions. Tot seguit se li pren declaració a José Alegre, per a saber qui era i els antecedents que tenia en base a la llei marcial vigent; este va declarar que era metal·lúrgic, de 42 anys, casat, de Burjassot i que abans de la guerra va estar afiliat al Partido Autonomista – El PURA – i que en disoldre's (1936), a Esquerra Valenciana; quan va esclatar la guerra va entrar en la Guàrdia Popular Antifeixista, dedicant-se a la vigilància de bancs i consolat, així com al control i patrulles per València, que en abril de 1937 va ingressar en la Guàrdia d'Assalt, on va conèixer al caporal Rafa-

el Boronat, qui es trobava ara en procés de depuració de responsabilitat, sense prestar servici. La seua declaració acaba que com a guàrdia d'assalt va participar en els fets de maig de 1937 de Barcelona quan el Govern de València presidit per Largo Caballero hi va enviar a este cos a controlar una ciutat on els anarquistes tenien una força i un poder considerable que es negaven a lliurar. Després va tornar a València on va estar de servici en diferents pobles fins que va acabar la guerra. A la pregunta de què va dir ell a les paraules sobre la tornada del règim republicà, José Alegre va respondre "bueno que venga, el caso es trabajar".

Tot seguit declara Rafael Boronat Prats, que també "s'havia presentat" en la mateixa comissaria, de 33 anys, casat, llaurador, diu que es va afiliar al Partit Radical Socialista en 1931 però que va causar baixa el mes següent, sense cap altra militància o afiliació a partit polític o sindicat i que el que va passar es que va saludar en el pont de fusta a qui havia sigut guàrdia José Alegre quan tornava de presentar-se diàriament en la Caserna-convent del carrer d'Alboraia, quan va aparèixer altre excompany guàrdia de seguretat, Mariano Ferrer Aguado i tots tres mantingueren la xerrada, segons Rafael: "el Alegre dijo que estaba sin trabajo y que le obligaban a pagar el alquiler de la casa y que no tenía dinero a lo que el declarante contestó que el cobraba el 80% de su sueldo y lo iba pasando, aunque mal, y no recuerda que dijera ni él ni nadie allí presente que pronto volvería el Gobierno de la República". Quan li pregunten per la ideologia i actuació política de José Alegre, R. Boronat contesta que "pertenecía al partido socialista desde antes del Movimiento, así como a la Guardia Popular Antifascista, durante este y hasta que ingresó en el Cuerpo de Asal-

to...que fue uno de los que tomó parte en la refriega habida entre la Columna de Hierro y la GPA en la plaza de Tetuan de esta capital por noviembre de 1936, entendiendo el que narra que dicha Columna estaba integrada por gente de derechas con personalidad disimulada y pretendía adueñarse de la situación en Valencia; pues el citado Alegre le dijo que si no hubiera sido por ellos, refiriéndose a los antifascistas, aquellos hubieran conseguido su finalidad...”

El 4 de juny declarava Mariano Ferrer Aguado, de 43 anys, de la Guàrdia d'Assalt, en la mateixa situació que Rafael Boronat, de Toledo i amb domicili a València; diu que coneix a Boronat des que va tornar de Barcelona en octubre de 1938 i li està agraït per haver-lo hostatjat a sa casa durant un temps; ratifica la declaració de Rafael, matisant que José Alegre i Rafael van seguir parlant una estona mentre ell s'allunyava, que no sap de què van parlar i que era ser-

gent del cos de seguretat abans de la guerra i per antiguitat. Acabada esta declaració es traslladen les diligències a l'Auditor de guerra, juntament amb els detinguts José Alegre i Rafael Boronat “*por si fueran constitutivos de delito*”. Què estava passant? Què volien dir e estes denúncies i quin sentit tenien estes declaracions?

Sembla ser que el dia que Rafael Boronat es va aturar a parlar amb José Alegre en el Pont de fusta de València va començar un temps dramàtic per a ell i per a la seua família. Tot indica que José Alegre va voler perjudicar a Rafael Boronat, tractant de traure'n profit per esta acció, no sabem si en conxorxa amb Manuel Ortíz de San Juan, o va voler eixir de la situació en què el ficava la denúncia d'aquest, amb la delació i la denúncia sobre Rafael Boronat, delació i denúncia que el franquisme fomentava com a forma d'indentificar, punir i acabar amb els seus enemics, (identificats

com a enemics d'Espanya), que a la València de maig de 1939 en serien milers. El fet que José Alegre es trobe en una situació econòmica precària, un mes després d'haver acabat la guerra i que Rafael Boronat (no sabem si Mariano Ferrer també) mantinga bona part del sou, en espera de ser “depurat”, estant tots tres guàrdies d'assalt apunta que aquell, quan es va enterar que este cobrava i ell no, potser li demanara diners o va idear la forma de revertir la seua situació identificant a un possible enemic del nou règim per a guanyar punts davant les autoritats franquistes. Si realment va ser denunciat per Manuel Ortiz, a qui coneixia i qui no va presentar la denúncia fins deu o dotze dies després dels fets, ell es defensaria denunciant a Rafael com a subversiu i presentant-se com un home d'ordre que complia amb les lleis i disposicions franquistes per a congratular-se amb el nou règim i tractar de convèncer-los que també era home d'ordre i podia servir al nou règim. És fa difícil pensar altra cosa que la causa d'este d'altabaix per a Rafael Boronat no siga el recel, l'enveja, una malevolència per part de José Alegre o, senzillament, que per a salvar-se ell d'esta denúncia del joier arrosegara els altres; més encara quan veiem que qui porta a comissaria a José Alegre i Rafael Boronat és un jerarca de Falange, potser arribat amb les tropes franquistes en abril, en qualitat de presentats, però amb una declaració firmada per José Alegre el dia d'abans que Manuel Ortiz de San Juan posara la denúncia; quan Juan Pérez Arnal diu en la seua declaració que presenta a José Alegre Pérez perquè el joier li havia dit que havia denunciat Alegre en eixa comissaria, al mateix temps que aquest aporta una declaració signada el dia d'abans. Confús, sí, però si ens fixem en la declaració de José Alegre i la contestació de Rafael Boronat, es va obrint la perspecti-

Guàrdia Popular Antifeixista (la GUAPA) en la Plaça d'Emilio Castelar de València. Font: SANTACREU SOLER, José Miguel i GIRONA ALBUIXEC, Albert. La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana, tom 6, La hora de la revolución, Editorial Prensa valenciana, Valencia 2006, p. 103.

va per a saber que pot estar passant allà. José Alegre reconeix que ell és un simple manat en la Guàrdia Popular Antifeixista, es dedicava a la vigilància de bancs consolats i a l'ordre públic i quan va passar a la Guàrdia d'Assalt va ser per a reprimir anarquistes, que volien seguir amb la revolució i el caos, és a dir es presenta com un home experimentat en el manteniment de l'ordre públic, encara que siga el republicà i que es podria comptar més amb ell amb el nou règim, que no amb Rafael a qui ha denunciat perquè en ple procés de depuració aboga per la tornada de la República, és a dir, és un roig subversiu amagat. Res li haguera costat negar les acusacions del denunciador, però el fet que les confirme i acuse d'elles a altres no fa més que sospitar que vol desacreditar a Rafael Boronat, qui no l'acusa a ell de res quan als termes de la conversa, però que es defensa, negant les acusacions i donant la seua versió de qui era en realitat José Alegre Pérez. Pertanyia al partit socialista i havia actuat contra dretans emboscats i dissimulats entre els anarquistes de la Columna de Ferro que havien intentat prendre la ciutat en novembre de 1936⁹. Sabem, que, en tot cas, era bé al contrari: propietaris i dretans es van encomanar i amagar en partits com el comunista i altres del Front Popular, per a evitar col·lectivitzacions i accions revolucionàries del anarquistes, tenint en la GPA la salvaguarda dels seus béns i persones, sobretot, en els convulsos mesos de l'estiu i la tardor de 1936. Rafael Boronat es defensava així de les acusacions de "roig perillós" que li feia José Alegre, sense perdre de vista que de dretans en la Columna de Ferro, que se sàpia, pocs, però que entre el recull oral a Benicolet, hi havia qui assenyalava a algun familiar directe de Rafael com a membre de la Columna Confederal, tot i que a Benicolet, en la CNT només

militaven dretans molt significants. Benicolet era una poble majoritàriament catòlic, conservador, amb tradició carlina, que va votar a les dretes en totes les eleccions durant la II República i on només la guerra va portar al poder local a la minoria d'esquerra moderada afiliada a Izquierda Republicana i la UGT. La presència de la CNT, és tan atípica com fictícia la militància llibertària o revolucionària a Benicolet, que en bona mesura s'explica per estar conformada per dretans que no volien integrar-se en una UGT on si que hi havia militants ideològicament compromesos amb la República. En el Consell Municipal vorem membres de la CNT que després seran caps de la Falange local, com Juan Català Huguet, Cap d'Informació de FET o Joaquin Prats Prats, que en 1943 justifiquen la seua militància "*por coacciones*", quan en realitat, estaven actuant des de l'Ajuntament a favor de la causa franquista, estant el cas més simptomàtic, potser, el d'Antonio Ferrando Prats que va dessertar a les files franquistes¹⁰.

La qüestió és que tots dos van ser enviats a la Presó Modelo de València on ja s'amuntegaven milers de presos que arribaven des d'altres centres com la Plaça de Bous o les Torres de Quart en un ambient que només va fer que augmentar el nombre durant 1939 a causa "*del afán encarcelador de los vencedores*"¹¹, arribant a concentrar més de 15000 presos durant este any. Estem en els primers mesos de la postguerra i qualsevol denúncia o sopita era prou per a acabar en la presó mentre la jurisdicció militar iniciava la recerca de qui eren estos sospitosos i quina la seua actuació abans i durant la guerra. Les diligències continuen el 27 de juny de 1939 des de el Jutjat de presoners y presentats, situat al carrer del Gravador Esteve 11, demanant informes a la falange de

Benimaclet i de Benicolet, a l'Alcalde de València i a la Guàrdia Civil de la capital. La falange de Benimaclet remet informe de José Alegre: "*de malos antecedentes sociales y se tienen noticias de que se reunía clandestinamente con otros individuos en la calle de Cuenca nº 90- casa de un tal Boronat- en conversación con uno de derechas se jactó que pronto tendrían el poder los rojos. Estas reuniones que se citan se celebraban después de la entrada de las tropas nacionales en Valencia*". En el mateix sentit es pronuncien l'Alcalde de València i la Guardia Civil, seguint l'informe de falange, acusant així a tots dos de ser uns conspiradors contra el nou règim, sense cap prova fefaent o testimoni directe que confirme estos informes "*se tienen noticias*" "*uno de derechas dice*". Estes acusacions l'any 1939 eren realment greus ja que podien comportat un delictes de *Auxilio a la Rebelión o Rebelión Militar*, penats entre 12 anys i pena de mort, o 30 anys de presó. Açò ens indica d'on venien i com es feien les denúncies en la immediata posguerra i com es considerava, en principi, a tots els qui hagueren tingut alguna relació amb el poder republicà culpables segons la *Ley de Responsabilidades Políticas o el Codi de Justícia Militar* aplicat en base al *Estado de Guerra* que es mantindria fins al 7 d'abril de 1947. Podrien ser, per tant, possibles delinqüents perillosos, "*Enemigos de España*" Per la seua banda, l'Auditoria de Guerra va indagar sobre Rafael Boronat en el fitxer d'antecedents que tenia el servici d'informació, confirmant que este encausat havia dit la veritat sobre la seua trajectòria professional.

A la presó modelo. Els avals

El procediment del consells de guerra en 1939 es regien pel decret 55 d'1 de novembre de 1936, dictat

Instrucción sumarial	Plenario
1. Presentación de denuncia o atestado	3. Celebración del Consejo, fiscal, testigos, abogado defensor. El juez acepta o no los descargos.
2. Testigos, toma de declaración juez-instructor, elevación al Tribunal. Designación fiscal i defensor que entienden del caso.	4. Sentencia
	5. Ejecución de la Sentencia y comunicación a la Auditoria.

Font. Jorge Marco, en Julio Arostegui. Franco: La represión como sistema. 2012.

per Franco i que simplificava els 11 punts establerts en el “*Código de Justicia Militar*” de 1890, (adaptat a conveniència de les necessitats repressores dels militars sollevats), a 5, dividits com s’assenyala en el quadre següent:

En l’expedient conjunt del Consell de Guerra a José Alegre i Rafael Boronat no consten avals aportats per aquell, però si per aquest, ja que s’hi va posar de seguida per a procurar eixir, ni que fóra en llibertat provisional fins que se celebrara el judici, d’aquell infern, en sentit literal que devia ser la presó Modelo de València. Hi tenim testimonis de la fam que es passava, les malalties a què estaven exposats els presos a causa de l’amuntegament en les cel·les i les quasibé nul·les condicions higièniques i el creixent índex de mortalitat que hi havia, cosa que li era ben igual a les autoritats peni-

tenciàries¹². El testimoni de Rafael Reig Silvage d’Ontinyent fa fere-dat del que passava en aquella presó en setembre de 1939, quan ell hi va entrar: una presó que comptava amb apenes 235 interns l’1 d’abril, una presó per cinc centes persones, n’encabia deu mil en cel·les individuals on dormien, menjaven- és un dir- i feien les seues necessitats tretze o més presos.¹³ El menjar consistia en aigua bruta amb alguna cosa que podia ser ceba fregida o, amb sort, 4 o 5 cigrons. Qui no rebia menjar i roba de l’exterior estava més exposat encara als polls, la sarna, la disenteria i tota mena de malalties derivades de manca de vitamines. Això si, en la tercera planta de la presó es podia comprar a preu d’estraperlo plàtans, sardines amb oli, panfigol i taronges, amb una cuina independent on oferien paella cada dia per cinc pessetes el plat (el jornal d’un treballador de fàbrica i el doble d’un

agrícola). Si tot açò no era prou tortura, cada dia hi havia “saca”, és a dir s’emportaven als *chapados* – condemnats a mort- de la primera galeria a afusellar-los al camp de tir del Terror de Paterna: quinze, tretze, setanta-quatre, són el nombre dels qui mataren els tres dies de setembre que recordava Reig Silvage.¹⁴ La situació per a Rafael Boronat era l’estiu de 1939 dramàtica, terrible; apart de la seua situació personal en la presó, havia perdut la paga; de ser el sosteniment de la seua família, havia passat a ser una càrrega i un problema per a ells. L’estiu de 1939 era ja pare de dos fills, Dolores i Rafael i la dona n’esperava un altre. Durant el mes de juliol i agost intentarà per tots els mitjans al seu abast aconseguir els avals que el tragueren d’allà ni que fóra en llibertat provisional en espera de judici. Aconseguirà que l’Alcalde de València, el carlí Joaquín Manglano y Cucaló de Montull, baró de Càrcer, envie un aval de bona conducta i indiferència política, segons testimoni d’un veí de Rafael, amo d’una fàbrica d’assaonats. Una altre seria enviat per la religiosa de Benicolet, Clotilde Simó Escuriel, cunyada d’una germana de Rafael, Emilia Boronat, i que també vivien a València i regentaven una botiga de queviures.¹⁵ Clotilde Simó Escuriel, sor Sagrario, que era el nom que va adoptar en professar com a monja de les Germanes Franciscanes de la Inmaculada Concepció certificava que:

“Rafael Boronat Prats durante el Movimiento nos libró a tres

Galeria presó Modelo de Valencia. Todoslosrostros.blogspot.com.

Les germanes Clotilde i Mercedes Simó Escuriet.
Font: Llibre de Festes de Benicolet de 2007

religiosas, pues nos recogió en su casa, expuesto a que le pasara alguna cosa... además él nos dijo que estaba dispuesto a salir para... en todo lo que pudiera pasar. Durante los tres años que hemos estado en su casa se ha portado con nosotras como un verdadero católico. Sor Clotilde Simó Escuriet.

En nombre de toda la comunidad certificamos como se ha portado con nuestras religiosas muy bien. Sor Milagro González Alarcón. 20-8-39 Saludo a Franco."

Segons Carmen Meroño i Antoni Ferrando¹⁶, quan va esclatar la guerra els convents van ser clausurats i les monges enviades a casa. Sor Sagrario i sor Casilda, Clotilde i Mercedes Simó Escuriet van tornar a Benicolet i es van refugiar en casa la mare i allà hi van romandre mentre va durar el conflicte. A més Clotilde residia, segons Carmen Meroño, en el convent que les germanes franciscanes tenien i tenen a Madrid. Era filla natural de Clemente Simó Climent d'Ontinyent i Teresa Escuriet, de Llosa de Ranes,

que en casar-se en 1880 decidiren construir el que hui és l'Hostal de Benicolet, que era alberg de viatgers i tenda en la carretera de Gandia a Xàtiva. Clotilde era la major de nou germans que per haver nascut abans que els pares es casaren la van deixar en la inclusa de València. No seria fins a molts anys després que sabria qui era, en professar com a monja franciscana i trobar-se amb una germana de la mateixa congregació durant uns exercicis espirituals. Octavio Boronat, que va nèixer l'1 de novembre de 1939, recorda que son pare sempre li va dir que tenia estes religions i alguna més a casa. Pot ser les monges estigueren a València al principi de la guerra i quan va remetre l'onada anticlerical anaren a refugiar-se a Benicolet. El que volem remarcar és que en la qüestió dels avals el que importava era l'eficàcia del seu pes per a aconseguir la finalitat que es perseguia que no era altra que eixir de la presó.¹⁷ Rafael Boronat va aconseguir dos avals més que certificaven la seua bona conducta i que el presentaven com un home abocat a ajudar a les persones d'ordre. Així ho certifica el metge José Amblar Gálvez quan diu en el seu aval que R. Boronat va tractar d'alliberar-lo quan va ser detingut en Govern Civil i este hi era de guàrdia. Octavio Boronat parla d'un altre metge, també refugiat a casa son pare, però a este no el va poder salvar, però que son pare els podia mantindre a tots perquè era caporal de cuina i cada dia portava xuscos de pa i el que podia perquè menjaren tots. Finalment des de Benicolet eixirà un altre aval el 25 d'agost de 1939:

"Antonio Climent Martínez, Alcalde, Adolfo Martínez Francés, Jefe Local de FET de las JONS y D. Isidro Català Prats, Delegado local de Información certificamos que Rafael Boronat Prats, natural de este pueblo, vecino de Valencia

Aval de l'Alcalde de València

ingresó como guardia de asalto por el 1931, el cuál ha permanecido en esta localidad durante el tiempo que se le concedía permiso, habiéndose observado buena conducta, no mostrándose en ninguna ocasión contrario al Glorioso Movimiento Nacional

Y para que conste, expedimos la presente la cual firmamos y sellamos en Benicolet a 25-8-1939".¹⁸

El testimoni oral parla que una veïna, que hi era present el dia que van succeir els episodis anticlericals a Benicolet: *"estaven cremant les coses de l'Església al mig la plaça i Rafael Boronat es va plantar allà, va salvar el que va poder i adreçant-se en to enèrgic i amenant es va dirigir als qui havien fet allò diguent-los, 'això que esteu cremant, els llibres, això val diners i haurà que tornar-ho a comprar i pagar-ho. Lo que esteu fent no te res que vore en la política! Jo sóc ací màxima auoritat! Si torneu a cremar res, en una porrà en mate un"¹⁹*

Tanmateix, de res li serviran ara els avals ni els " mèrits" que afig en la carta que va enviar el 4 de setembre des de la presó demanant la llibertat provisional mentre es resolva el seu expedient, perquè

allà romandrà fins el judici, que tindrà lloc en gener. Octavio no sabia que son pare havia esta tancat en la Modelo quan ell va nàixer el dia de totsants de 1939, però ara enten perquè va ser sa tia Mercedes de Benicolet, qui havia vingut a València a estar en sa mare i “*va ser ella qui em va presentar en el Registre*”. Rafael, probablement, no sabera que el seu expedient era un consell de guerra sumaríssim d'urgència i què, per tant, no se li atorgaria la llibertat provisional, havent de romandre durant tot el procés empresonat. Allà va romanre tot i que es va arribar a declarar addicte al *Glorioso Movimiento Nacional*, assegurant que va voler passar a les files nacionals; i com no va poder es va dedicar a protegir persones d'ordre com a un prevere de la Catedral de València, capellans i religiosos; declaracions fàcilment explicables donada la situació en què s'hi trobava.

El Jutge d'Instrucció va concloure el seu autoresum l'1 de desembre de 1939, i en ell fa bona la denúncia primera de Manuel Ortiz i afig que José Alegre s'ha desdit de la primera declaració en el transcórrer de la fase indagatòria del procés i ara diu que el que va dir Rafael Boronat és que “*cuando terminen los jaleos, refiriéndose a los desfiles, que encontrarían trabajo*”. Quan a Rafael Boronat, ara sí contempla els avals, encara que no la seua declaració negant les acusacions de José Alegre, al qui semblava no donar-li massa credibilitat. Tot plegat el porta a qualificar els fets com a constitutius d'un delicte d'*Auxilio a la Rebelión* per a José Alegre i d'*Excitación a la Rebelión* per a Rafael Boronat Prats, en aplicació de l'article 240 del Codi de Justícia Militar i el Bando de la Junta Defensa Nacional de 28 de juliol de 1936, el que volia dir que podrien ser condemnats a entre dotze i trenta anys

en el primer cas i entre sis i dotze en el segon, fent bona, en definitiva, o agafant-ho com a excusa, la denúncia primera i la primera declaració de José Alegre, sense més, abocant sobre Rafael Boronat la responsabilitat pel fet d'haver estat denunciat, tot i que es dubtara de la seua versemblança, però denunciat. Per al Jutge Instructor del Ejército de Ocupación això era prou ja que havia de ser l'inculpat i no el denunciant qui devia de demostrar amb avals i testimonis la seua innocència; en haver una acusació de la falange de Benimaclet i com que no hi havia ningú que negara categòricament que Rafael Boronat no havia dit allò del que l'acusaven, *In dubio contra Reo*, carregant-se així tota la jurisprudència liberal que va començar en el segle XVII, amb l'aprovació en el Parlament anglés de la llei d'*Habeas Corpus*, amb la qual es volia evitar les detencions arbitràries, les tortures i la indefensió de l'acusat passant la càrrega de la prova a qui acusava o realitzava una denúncia. Amb el sistema judicial franquista articulat en els consells de guerra, es buscava la rapidesa i l'eficàcia, no en la impartició de justícia, sinó en l'eliminació del possibles enemics. La instrucció semblava tornar al sistema inquisitorial preliberal, ja que el fet que hi haguera una denúncia presuposava, en principi, culpabilitat, i la càrrega de la prova s'abocava sobre el denunciat o acusat ja que es basava en un sistema de presunció de culpabilitat, de tal manera que, com en el sistema inquisitorial, açò legitimava l'ús de la violència a través de la tortura física i psíquica de l'acusat a fi que confesara. Tant és així que en cas de lesions, el procediment no s'aturava. El protagonisme en el judici el tenia la Fiscalia, molt per damunt de la Defensa, constituïda per un jove alferes, la tasca del qual era sovint instrumental, sense que contradiguera, normalment, al Fis-

cal. El decret 55, es va mantindre fins a mitjans de 1940, i per tant se li va aplicar a José Alegre i Rafael Boronat, amb unes garanties processals pràcticament nul·les. Este era, per tant l'altre sentit de l'expressió “*la Justicia al revés*”; no només els qui defensaven el règim legal - per constitucional- i legítim - per estar sostingut i emparat en la voluntat del poble -, de la República democràtica espanyola eren uns delinqüents, reus de rebelió militar en diferent grau, sinó que la denúncia i l'acusació els feia, d'entrada, culpables d'eixos delictes²⁰, abocant sobre Rafael Boronat la culpa per haver estat denunciat; i havia de ser ell - i no el denunciant - qui devia de demostrar amb proves i testimonis la seua innocència, negant així tota la jurisprudència del Liberalisme i l'Estat de Dret i posant el sistema judicial militar al servei d'un règim que volia acabar no només amb el comunisme, sinó amb el liberalisme, matriu de tots els mals i ideologies “*disolventes*” que s'havien escampat pel país, que Franco i els militars sollevats havien salvat amb una guerra per a refer Espanya com un Estat confessional, catòlic a la força, defensor dels principis i de l'esperit de la contrareforma del segle XVI i XVII. La “justícia” en este sentit tindria el mateix objectiu punitiu i purgatiu que l'exèrcit franquista, esdevenint la continuació de la guerra de conquesta iniciada el 17 de juliol de 1936 a Àfrica, però ara sobre una població vençuda i empresonada.

La Fiscalia de Guerra va contemplar, en bona mesura, les acusacions contra José Alegre, en allò referit als antecedents polítics, per haver estat afiliat a partits del Front Popular i haver-se incorporat voluntariament a un cos armat: *la Guardia Popular Antifeixista* amb un clar component ideològic contrari al *Glorioso Movimiento*

Nacional, sense cap referència a la denúncia primera, però acusant-lo d'haver comés un delictes "d'Auxilio a la Rebelión" i va demanar dotze anys de reclusió menor, seguint la recomanació del jutge d'instrucció; en canvi no es fa cap referència a l'acusació inicial que mou este procés, estant esta la raó per la qual en el mateix escrit el fiscal va demanar el sobreseïment per a Rafael Boronat, ja que ell si havia aportat avals de suficient pes per a no considerar-lo "enemigo interno" com José Alegre. El consell de Guerra permanent nº 4 es va reunir el 15 de gener de 1940 presidit pel Coronel González López, pels vocals, capitans? González Barutell, González Tevar y Gómez Villalba, actuant de Ponent el tinent Ortega Jordana, de fiscal l'alferes Romeu i de defensor l'alferes Colomer de Figueroa. De les tres proves, documental, testifical i pericial, només es contempla esta última on el fiscal acceptà la proposta del Fiscal en Cap i la defensa al·legà que els fets no constitueixen eixos delictes i demana l'absolució per a tots dos. Els acusats no diuen res. Finalment la sentència del judici, que no deuria de durar ni vint minuts, va condemnar a José Alegre Pérez pel seu passat polític, per la seua actuació en la guerra i "*siendo sorprendido haciendo manifestaciones contrarias al Gobierno Nacional hacia finales de mayo, en el puente de madera de la ciudad de Valencia*" considerant-ho tot plegat un delictes de "Excitación a la Rebelión"; a Rafael Boronat li tenen en compte tots els avals aportats i el consideren innocent dels fets del pont de fusta, considerant per tant que José Alegre es va autoinculpar en contradir-se en les seues declaracions i que només potser ell qui realment podia incórrer en este delictes en expressar-se en el sentit de la denúncia. L'absolució a Rafael Boronat la justifiquen perquè tot i estar present en la conversa i, a pesar

que podia haver participat en ella, i, fins i tot, ser qui realment va dir el que allà s'estava jutjant, el tribunal "*Considerando que aunque los hechos al también procesado Rafael Boronat, aunque legalmente constitutivos de un delito de Excitación a la Rebelión, es de consideración? la concurrencia eximente de responsabilidad nº 7 al nº 8 del Código Penal Común, ya que obró en estado de necesidad por lo que falta la intención y voluntariedad en la acción... "Fallo: que debemos absolver y absolvemos del delito de Excitación a la rebelión cometida por intimidar? la causa de inimputabilidad nº 7 del artículo 8 del Código Penal Común, quedando en libertad completa seguidamente y a José Alegre Pérez a la pena de 6 años y un día de prision mayor por declararle autor del delito de Excitación a la Rebelión*"²¹.

El Consell de Guerra va actuar, en este sentit, tractant de vore la realitat dels fets jutjats, en aplicació del Bando de Guerra i el Código de Justicia Militar de 1890, de forma que apaivagarà el caràcter merament venjatiu i punitiu de les denúncies presents en les conclusions del jutge instructor, filant molt prim, ja que tots tres formaven part de la seguretat republicana: Mariano Ferrer quedarà fora per no haver estat present en la conversa, però els avals que va presentar Rafael Boronat van ser determinants per a l'absoldre'l, ja que contrarrestaven la credibilitat de les denúncies, més encara quan va poder demostrar que era guàrdia d'assalt des de 1932 i la seua trajectòria era professional i no política. Que el tribunal considerara estos casos ens indica l'anfany repressor del sistema i la dèria persecutòria del franquisme que veia enemics i conspiradors per tot arreu en una València que s'havia mantingut fidel i havia estat un dels puntals que havien sostingut la República fins el final,

en uns moments, 1939, en què el règim franquista estava realitzant la neteja necessària en un territori acabat de conquerir. D'altra manera no s'acaba d'entendre que es fera cas de malevolències personals o simples revenjes que podien desviar els tribunals militars de perseguir els "autèntics" enemics d'Espanya, els membres de la "anti España" en llenguatge franquista, aquells qui havien protagonitzat assassinats, persecucions, realitzat estralls o robatoris, en uns moments que l'acumulació de processos i detinguts podia distraure del seu pròposit estos tribunals, que enviaven diàriament a afusellar a desenes de persones. Tot plegat ens indica que la intencionalitat i la finalitat anava molt més enllà de la impossible justícia, tal i com estava plantejada. Per això, cal insistir que la sentència estava fonamentada en el fet que hi havia una denúncia i José Alegre li va donar carta de versemblança en reconèixer els fets, descarregant sobre Rafael i compartint amb ell la responsabilitat dels mateixos. Ara bé, José Alegre havia estat denunciat, i no va ho va contrarrestar amb avals, cosa que sí va fer Rafael Boronat. En tot cas, i com hem pogut vore en este procés, la sort del encausats depenia en bona mesura del tribunal, més encara si el procés comportava certa complexitat en la demostració dels fets a causa del tipus de testimonis, avals, procediments multitudinaris amb decenes d'inculpats... Segons el tribunal i el joc de les pressions aniria el Fallo de la sentència, com en el cas de Rafael Reig i altres processats d'Ontinyent, qui va ser jutjat amb tretze persones més que van saber la sentència tindrien abans que se celebrara el consell de guerra, perquè este va imposar les penes que la falange d'Ontinyent va proposar i imposar, i algú els ho va dir abans del judici²². Esta arbitrariedad, serà reconeguda públicament

per les mateixes autoritats militars en publicar en el BOE per les dades en què jutjaven Rafael Boronat un decret per tal d'unificar criteris: “*recoger en una tabla algunas normas y las principales modalidades de los delitos de rebelión... se han dado en numerosos casos que por diversas causas ha faltado la uniformidad de criterio para enjuiciar y sancionar con penas iguales, delitos de la misma gravedad*”. La taula de delictes i penes per als tribunals i perquè ho sabera tothom incurs en un procés quedava així :

Rebelión : pena de muerte. *Adhesión a la R.: 20 años y un día a p. de muerte. Auxilio a la Rebelión : 12 años y un día a 20 años. Excitación a la Rebelión: 6 años y un día a 12 años.*²³

La finalitat no era tant evitar probables injustícies com que “*algunos enemigos internos pudieran aprovechar el caos sembrado en la administración para recibir un pena inferior a la que merecían*”²⁴.

La sentència va tornar a l'Auditor perquè la signara i fóra “*firme y ejecutoria*” l'1 de març de 1940. En el cas de José Alegre, l'Auditor considera que tot i que se'l castiga (és un enemic), els fets “*debieron de merecer una calificación jurídica más apropiada*”. Entenem que vol dir que el delictes comés era de “Auxilio a la Rebelión”, com plantejava la fiscalia, penat entre dotze i vint anys, és a dir la pena imposada ha estat curta, perquè, a més, el Consejo de Guerra Permanente nº 4 ha decidit imposar-li la mínima prevista per al delictes de *Excitación a la Rebelión*, sis anys. ¿Les diverses instàncies de la jurisdicció militar s'esmenaven o entraven en competència a l'hora de determinar l'abast de la repressió escaient i per tant , les seues conseqüències socials? Què les circumstàncies polítiques del règim en estos anys del

desastre econòmic de l'autarquia i de l'evolució dels seus aliats en la guerra mundial van influir que les presons anaren buidant-se; que els tribunals militars apavaigaren les ànsies de revenja que el propi sistema imposat impulsava, la historiografia ho ha deixat ja establert per a la primera qüestió i s'està confirmant per a la segona, com ja va mostrar Antonio Calzado amb les denúncies massives que des dels pobles de la Vall arribaven a Albaida i com va anar canviant esta actitud a mesura que es veien les conseqüències socials i polítiques que comportaven a nivell local, però també al fre i moderació que els Consells de Guerra van mostrar davant el volum i la fonamentació de les denúncies que es van trobar ²⁵. Quan tinguem una perspectiva més ampla i profunda dels Consells de Guerra, el que vol dir del seu abast real a la Vall, en un estudi que partisca del fet que és una eina bàsica, essencial, en la mesura que aporta informació vital, insubstituïble (podem identificar els denunciants i arribar així a les motivacions, els avals, el personal polític, actituds dels tribunals en les sentències, estratègies de defensa...) podem contestar amb arguments documentats estes qüestions, escaients per a entendre el significat històric de la repressió a la Vall d'Albaida.

Sobreviure en la postguerra, desafiant el franquisme

Pot ser no puguem establir, encara, a quanta gent i en quina mesura va afectar la repressió franquista a la Vall d'Albaida, però ací en tenim un altre exemple, que fins ara era desconegut, d'una persona considerada “inimputable”, segons les pròpies lleis franquistes, però que va patir les conseqüències d'un sistema tan pervers com il·legítim i que cal qualificar i quantificar com una víctima del franquisme. No sabem quan va eixir de la presó

Rafael Boronat Prats, si sabem que va eixir de la Presó Modelo per al judici i hi va tornar el mateix dia²⁶. Allà degué romandre fins que la sentència va ser ferma l'1 de març de 1940, data a partir de la qual se l'alliberaria, és a dir, un mínim de nou mesos en unes condicions terribles, en una presó on s'amuntegaven presos, fam, mort i misèria, estant una càrrega per a la família, ja nombrosa i el que al remat era el pitjor de tot, el caporal de la Guàrdia de Seguretat, havia perdut la fana, el salari, el mitjà de vida i una carrera professional, a falta de conèixer el procés de depuració que l'expulsaria del cos per haver estat processat. Rafael Boronat se'n va tornar a Benicolet, va llogar dos casetes enfront de l'Església on va obrir una taverna que també era tenda. Va llogar 50 fanecades per a 19 anys a una propietària que no les podia portar i amb les collites es va dedicar a l'estraperlo, com bona part dels llauradors de la Vall d'Albaida, en uns moments en què s'estava produint un desnonament massiu d'arrendataris²⁷. Segons el fill, a primeries els anava bé, la Guàrdia Civil era habitual de sa casa i “*s'arreaven bones sopaes. En Benicolet molts menjaven rotllo (espècie de pa de mala qualitat fet amb farina de dacsa i sal) i en ma casa pa de farina de blat. Mosatros feiem estraperlo en carro i mon pare en portava tres o quatre llogats. Si sabia que venia la GC portava els sacs a una atra casa i al santdemà, els arreplegava. Mon pare anava a tots els puestos de la Guàrdia Civil per on havia de passar, i els donava dos kilos de cigrons o fesols i s'ho partien perquè ells passaven més fam que un mestre d'escola*” - que ja és dir. La fam és la paraula que més ix en la conversa, Octavio que era un xiquet curiós i espavilat (a la força, ja que ell i els germans als sis anys ja anaven al jornal, perquè en sa casa sobraven mans), recorda que

a Benicolet cada dia, quan ell encara no tenia mes que sis o set anys, portaven homes desmaiats al poble “perquè anaven a treballar tot lo dia i havien de passar en un moniato bollit”. Les coses es van girar cap a l’any 1943-44 quan per envejes i xivatades la Guàrdia Civil “va estar més sobre ell”. Van començar les multes i les detencions. En Manuel li van subhastar el carro per a pagar la multa; van haver de vendre una vinya de cinc fanecades per a pagar-ne una altra. Octavio recorda que el van tancar tres o quatre vegades i va ser testimoni de com se’l van endur emmanillat l’ultima vegada cap a l’any 1950: “va passar la nit en la presoneta que hi havia al costat de l’Església, montant guàrdia hasta que va passar el lutxentino, a les cinc del matí i se’l van endur a Gandia, però al sentdemà a migdia estava en casa” La GC va arribar a montar un dispositiu per a agafar-lo fent estraperlo, ja que l’esperava en vèries pobles, però l’Alcalde d’Alfahuir va vindre a avisar-lo a les dos del matí i a dir-li ‘Rafael no em portes la farina demà, ni em descubrisques, que eres home agarrat’”²⁸. Les detencions no s’allargaven més d’un dia, hores diu el fill, i quan això passava, avisaven a D. Facundo Bellver Castelló, i havia estat coadjutor de la parròquia de Benicolet en guerra, estava molt agraït al poble per la protecció que havien dispensat a capellans i religiosos i sempre que va poder ajudava, “com sabia que era pa menjar feia els favors que podia”. La pressió de la Guàrdia Civil era constant: “Estaven sobre ell, sempre avisets d’açò i d’allò. Jo de xiquillet anava a moldre, al molí Magre, al molí Julià, al molí Patró i a Beniarrés i un dia van arribar a furtar-me la Guàrdia Civil els 50 kilos de farina que portava, perquè estava en la mola. Plorant del ramal de burro me’n vaig tornar a casa”. Tot açò va acabar re-

percutint en l’economia i l’ànim del tio Rafael, i com diu el fill “va acabar consumit” i va morir el 9 d’octubre de 1962, venent la família el que a Benicolet tenien i emigrant tots a Alzira, on ja s’havien establert els germans majors.

Un guàrdia d’assalt a Benicolet

El recull oral diu que mentre va tindre la taverna va mantindre penjada i enmarcada la seua fotografia de guàrdia d’assalt, un cos de segueretat dissolt per Franco, mentre va mantindre, no sense dubtes, la Guàrdia Civil. No sabem si algú li va dir mai que retirara eixa fotografia i ell es va resistir, però amb ella es reivindicava com a membre de la segueretat republicana i, al mateix temps, era un símbol de la II República, el record de la qual el règim franquista s’havia proposat esborrar. Tal vegada l’Alcalde de Benicolet “entenguera” la injustícia que s’havia comés amb ell, i toleraren un símbol que en el temps i el lloc on es trobava, i coneixent la persona, resultava del tot inocu per al poder local i el règim franquista. El fill diu que mai parlava de política, que estava desencantat d’ella “xiquets no es poseu mai en política, que això són tot mentires” i que son pare, quan altres “baxaven la veu i parlaven de què el règim de Franco no podia durar molt, mon pare no dia res. Ell no anava a missa però mos enviava a mosatros. No vaig sentir mai que criticara a Franco, allò de cremar esglésies no estava bé, però si que em dia que Franco va atacar esta policia perquè el rei se’n va anar i esta policia va luchar contra Franco”. Rafael Boronat no parlava de política, però deixava que es parlara en casa, que sembla ser un lloc d’encontre dels soldats de l’Exèrcit republicà: Agostino Sanchís, Francisco Santamaria (el tio Paco Balica), Jose María Prats, Miguel Prats, Mateu Prats... Eren família,

eren amics, soldats de l’Exèrcit Popular, i eren antifranquistes, molts d’ells. Després del que hem vist, és comprensible que el tio Rafael no parlara de política ja que l’última vegada que ho va fer, va acabar en la presó i va perdre la faena en la qual volia seguir perquè pensava, (era home d’idees clares i fermes) que tenia tot el dret, ja que havia complert amb el seu deure i no li havia fet cap mal a ningú, tot el contrari. Conscient de la injustícia que s’havia comés amb ell per tancar-lo i expulsar-lo, ell mateixa reconeixia que la persecució de la GC anava més enllà de l’estraperlo, que hi havia una causa política, com li insistia al seu fill, que tenia a vore amb la repressió implacable amb que actuava el franquisme, així com del seu caràcter vengatiu i discriminador amb els vençuts i marcats com a enemics. Encara que no en fóra prou conscient, Rafael Boronat Prats podria estar considerat com un enemic del règim a qui hi havia que controlar. Tot no es devia a l’estraperlo, passar per les presons franquistes sovint tenia conseqüències. Eduardo Santosjuanes Tormo, mariner de l’esquadra republicana de la Pobla de Duc, va estar tancat set mesos al Penal de la Marina de Cartagena en 1943, no va saber mai per què; perquè mai li van fer judici, ni va tindre sentència, ni l’acusaren mai de res; en lloc de tornar a casa, quan va acabar la mili, el van tancar. Quan va eixir, va estar en llibertat controlada fins 1947, havent de “fitxar” cada més davant l’autoritat militar. Per què? Doncs, perquè va estar tancat, i això sembla ser que en el franquisme, una dictadura militar que s’havia imposat per la força i la violència, això era prou perquè el consideraren sospitós i la Guàrdia Civil li fera alguna “visita.”²⁹ La repressió en la presó buscava la submissió i el silenci del pres, que sabera que els passava, no ja als culpables, sinó als sim-

ples sospitosos. Haver passat per ella, per raons polítiques, com en el cas de Rafael, et deixava marcat per al règim franquista. I esta va ser la raó per la qual va deixar de ser agent de l'ordre, qüestió que pot ser influïda en les detencions que recorda el seu fill, i ho justificava perquè s'havia negat a entrar en la Guàrdia Civil – cosa del tot improbable- ja que l'estraperlo s'encarregava de castigar-lo la Fiscalia de Tasas amb multes, mentre que la Guàrdia Civil participava i se n'aprofitava del sistema corrupte de l'estraperlo. La fotografia amb l'uniforme d'Assalt, l'actitud amb la religió, tot i els avals i els favors de religiosos que ell podia considerar més que pagats, ja que sa casa va ser refugi de moges i capellans; la taverna com a lloc de tertúlia política, la reincidència en l'estraperlo, són actuacions i actituds que denoten, com a mínim, una certa reacció de protesta en el cas de l'incompliment religiós, però també un cert desafiament, en permetre converses prohibides com la que ell va mantindre en el pont de fusta de València o mantenir la seua imatge de Guàrdia republicà en públic. El caporal Rafael Boronat Prats se sentia orgullós d'haver estat agent de l'ordre i guardià de la II República, regim que a pesar de totes les contradiccions, sectarismes i enfrontaments va arribar per aclamació popular, es va constituir com un règim democràtic, que va ser assaltat per una part de l'exèrcit que va proclamar de forma il·legal, anti-constitucional i il·legítima l'Estat de Guerra, cosa que només podia fer el Govern elegit pel poble. Els consells de guerra a què va sotmetre el franquisme als qui van defensar la legalitat republicana, són, per tot plegat, tan il·legals com injustos perquè són fruit d'un colp d'Estat i mai oferiren cap garantia d'imparcialitat al reu. Per això es simptomàtic de la qualitat de la

Rafael Boronat Prats, Caporal de la Guàrdia d'Assalt. Font: Octavio Boronat Soler

nostra democràcia, fruit dels pactes de la Transició, que cap govern s'haja atrevit a anul·lar-los

Aquella República és el precedent democràtic del sistema polític que tenim hui, l'ànima de la qual va ser Manuel Azaña Díaz, un home ric i culte, dues vegades President electe del Govern i l'últim President electe de la República, artífex de les principals reformes amb què va voler fer d'Espanya un país més lliure, més culte i més just, un país on els ciutadans foren amos del seu destí, envoltant-se d'hòmens com Rafael Boronat Prats, de Benicolet, per a què defensaren aquella democràcia a partir de 1931. No ho oblidem, no els oblidem.

NOTES:

- 1 La Ley de Responsabilidades Políticas, que va crear el Tribunal de Responsabilidades Políticas (TRP), va ser aprovada el 9 de febrer de 1939 (BOE 13 de febrer de 1939), dos mesos abans d'acabar la guerra i en el seu article primer expresava el seu objectiu fonamental de depurar les responsabilitats de totes aquelles persones que "contribuyeron a crear o agravar la subversión de todo orden desde el mes de octubre de 1934" i dels qui a partir del 18 de juliol de 1936 "se hayan opuesto o se opongan al Movimiento nacional con actos concretos o de pasividad grave"
- 2 Establint per a l'any 1940 l'existència d'un milió de presos a Espanya sobre una població de 24 milions d'habitants, 150.000 víctimes mortals durant la guerra i la postguerra provocades pel franquisme (front a les 50.000 durant la guerra en zona republicana) i uns 160.000-180.000 exiliats permanents. PRESTON, Paul. El Holocausto Español, Barcelona, Debate, 2011 Marco Jorge," << Debemos condenar y condenamos>>. Justicia militar y represión en España 1936-1948". En Julio Aróstegui (coordinación) Franco: La represión como sistema. Flor de Viento nº 49, Madrid, 2012, pp. 190-229.
- 3 Idem p. 224.
- 4 CLIMENT PRATS, Josep Màrius. Soldats de la República, falangistes i esclaus del franquisme. Almag nº 27, Ontinyent, La Nostra Terra, 2011 pp. 76-96.
- 5 CALZADO ALDARIA, Antonio. Entre la nit i el marasme. La Vall d'Albaida, 1939-1952, Germania, Alzira, 2005. Calzado aporta la xifra de 439 sentències dels consells de guerra extretes de la informació que aporta el TRP per al Partit Judicial d'Ontinyent i per altres fonts per a la resta de la Vall, sense que encara coneguem les dades per a tota la comarca a causa de la desaparició dels expedients del Tribunal de Responsabilidades Políticas del Partit Judicial d'Albaida. P. 71
- 6 CASANOVA, Julián y GIL ANDRÉS, Carlos " La segunda república" en Historia de España en el siglo XX, Ariel, Barcelona, 2009, p. 122.
- 7 Hi ha gent a Benicolet que recorda a Rafael Boronat posar-se baix d'un matxo, alçar-lo de les quatre potes i entrar-lo des del carrer dins de casa, o que en un desafiament va ser capàs de carregar-se a l'esquena una saca de farina de cent quilos dins d'una barcella i passejar-la pel carrer. Les biografies consultades de Manuel Azaña diuen que la seua família comptava entre els seus negocis a Alcalà amb una fàbrica de rejola i teula i la Central Eléctrica Complutense. Gaceta de la República nº 321, 16-11-1936, pag. 705 i GR 290 17-10-37, p. 224. En PARES, Militares y miembros de las Fuerzas del Orden Público al Servicio de la República. Remarcar que Castelló de Rugat, durant els anys trenta era un poble amb una forta emigració a Argentina i, sobretot, a Fran-

- ça. Arxiu Municipal de Castelló de Rugat. Quintes, 1940-43, Caixa 603.
- 8 Archivo General e Histórico de Defensa. Procedimientos judiciales incoados por la justicia militar a raíz de la guerra civil y durante la etapa franquista bajo responsabilidad del tribunal militar territorial nº 1. Consejo de Guerra Sumarísimo nº 6215-1939, caja 19552/3.
 - 9 Està parlant dels successos d'octubre de 1936, de l'enfrontament entre anarquistes i comunistes amb més de 20 morts, quan el Govern de Largo Caballero va voler tallar la violència de reraguarda protagonitzada pels grups de milicians armats de la Columna que baixaven del front quan creien convenient i provocaven o participaven en conflictes locals. Entre altres mesures es va prohibir armes de foc als milicians de permís i es va crear la Guàrdia Popular Antifeixista que com explicava José Alegre, els seus membres pertanyien, majoritàriament als partits del Front Popular, singularment al Partit comunista i que en paraules d'Eladi Mainar "la máxima prioridad era la defensa del régimen republicano por lo que no tardaría en enfrentarse a los miembros de la Columna de Hierro". SANTACREU SOLER, José Miguel i GIRONA ALBUIXEC, Albert. La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana, tom 6, La hora de la revolución, Editorial Prensa valenciana, Valencia 2006, p. 103.
 - 10 Arxiu Municipal de Benicolet, expedients de Falange 1939-1943. CALZADO ALDARIA, Antonio. La Guerra Civil en Benicolet 1936-39. Festes Patronals de 2013. El professor Calzado diu que a Benicolet quatre dretans se'n passaren a les files franquistes. Ara bé, només hi ha constància documental i oral de dues, Antonio Ferrando Prats i Enrique Martínez Lorente; Alejo Climent Martínez i Demetrio Climent Marín van ser emboscats, amagats, juntament amb desenes de benicoletans. En este camp també hi havia exageracions per a acumular mèrits, com en el cas de Demetrio Climent. No he trobat enlloc que Alejos Climent Martínez declarara o diguera que se'n va passar als franquistes. CLIMENT PRATS, JM. Benicolet Soldats de la República...op.cit, ALMAIG nº XXVII, pp. 76-96.
 - 11 TORRES FABRA, Ricard Camil. ALAMBRADAS, MUROS Y CORRIENTES DE AIRE. El universo penitenciario Franquista en la Postguerra del País Valenciano. Ed. Ulleye, Col·lecció ullada de la història, Xàtiva 2013, pp.123.
 - 12 Com diria en 1941 Isidro Castellón, director de la Presó Modelo de Barcelona: "un preso era la diezmillonésima parte de una mierda" en RODRIGO, Javier. Internamiento y trabajo forzoso. Hispania Nova, 2006.
 - 13 REIG SILVAGE, Rafael. Orgia de pasiones. Vivencias de Guerra y de represión. Associació de veïns El Llombo, Ontinyent, 2010. " Podemos dormir seis con los pies sobre la pared del fondo, seis con la cabeza sobre esta pared, y una debajo de esta palangana. Claro que no hay que pensar en dormir mirando al techo porque no cabríamos...Debajo de la palangana duerme el guardia de asalto, que es el que tiene ese puesto des de que entró". Pp. 225-226.
 - 14 REIG SILVAGE, idem.
 - 15 MEROÑO, CARMEN. Los Simó-Escuriel: La Saga de una familia emprendedora. Llibre de festes de Benicolet, 2007
 - 16 FERRANDO FRANCÉS, Antoni. "Breu història de la comunitat parroquial de Benicolet. Segles XVI-XXI. Festes patronals de Benicolet, 2005
 - 17 CALZADO ALDARIA, Antonio. Entre la nit i el marasme. La Vall d'Albaida, 1939-1952, Germania, Alzira, 2005. Avals i denúncies. El tauler de les relacions socials. "El magma d'informes i contrainformes contradictoris, progressivament dissolts en la seua malignitat pels aval conduïen, inclús als familiars de "Caidos" a avatars de tota classe. Comptar amb els avals convenients podia transformar els informes negatius."p. 111. Este que ens ocupa en seria un exemple.
 - 18 AHD, CGSU nº 6215... " Les estructures familiars o clientelars retallaven les pretensions dissuasòries de l'entramant repressor franquista. En aquest sentit els avals i certificats van ser una font de solidaritat en les comunitats agrícoles, que van rebre en els casos descoberts la quimera de les jerarquies falangistes ja que s'anteposaven els llaços familiars, d'amistat o intercomunitaris sobre la que es qualificava com a necessària "extirpació" de les idees que havien sustentat la República". CALZADO ALDARIA, A. Entre la nit...p. 113.
 - 19 T.O d'Octavio Boronat Soler. 13-9-2013.
 - 20 Marco Jorge." << Debemos condenar y condenamos>>. Justicia militar y represión en España 1936-1948". En Julio Aróstegui (coordinación) Franco: La represión como sistema. Flor de Viento nº 49, Madrid, 2012, pp 190-229.
 - 21 AHD, CGSU 6215. Fallo de la sentencia. Caixa 19552/3
 - 22 REIG SILVAGE, Rafael. Orgia de pasiones. Vivencias de Guerra y de represión. Associació de veïns El Llombo, Ontinyent, 2010. Consells de Guerra per manifestacions contraries al règim o a les persones i símbols que en formaven part hi ha més a la Vall, com en el cas del que es va obrir contra José Martínez Aliaga per una denúncia el 10 de maig de 1939 per un comentari contra la religió. Va eixir absolt en gener de 1940, però com Rafael Boronat va estar tancat fins que el sobreesiment del procediment. AHM CGSU 123/1940, caixa 17370/8 . Antonio Ballester Calabuig, també d'Ontinyent, denunciat per unes manifestacions contra la Guàrdia Civil en 1938, mentre era presoner, va ser condemnat a 20 anys en juliol de 1940; la petició primera del fiscal era de pena de mort. AHM, CGSU 13101/1940 . Ligall 3892.
 - 23 BOE, 26 de enero de 1940.
 - 24 MARCO, Jorge, en ARÓSTEGUI, Julio. Franco: La represión como sistema, op. Cit. p.209.
 - 25 CALZADO...Entre la nit i el marasme, op cit. "La complexitat de la repressió des del cas de Lutxent, pp. 107-109.
 - 26 Arxiu del Regne de Valencia, Secció pressions, caixa 34, expedient 15.
 - 27 CALZADO ALDARIA, Entre la nit ..."Una peculiar reconversió agrícola". L'autarquia 1939-52, pp.289-298.
 - 28 Octavio diu que son pare insistia que tot açò es devia al fet que no havia acceptat ser guàrdia civil quan li ho van proposar. Açò es del tot improbable, perquè el fet que estiguera tancat, tot i eixir absolt, el va fer passar per un procés de depuració que li impediria formar part de les forces de seguretat franquistes. En tot cas hauria estat ell qui demanaria entrar-hi, si atenem als termes en què s'expressava des de la presó. Caldria distingir en este sentit que una cosa és el que el este testimonio oral recorda com a vivència pròpia i altra el que son pare li contava, ja que mai li va dir que havia passat per un consell de guerra ni que estava tancat quan ell va néixer. D'altra banda, cal tindre present que l'estraperlo el feien també els més addictes al règim, perquè un cosa era desitjar que Franco acabara la guerra i altra lliura-li les collites i que el negoci el fera ell. T.O d'Alejo Climent Martínez i d'Hilario Martínez.
 - 29 CLIMENT PRATS, Josep Màrius. Del Pla de Missena al desert de Gabès. La Història d'un mariner republicà de la Poble del Duc. 1936-1947. Almaig nº XVIII, la nostra terra, Ontinyent 2012, pp 107-134.
 - 30 Recorda Octavio Boronat que son pare va tenir una discussió molt forta amb el cosí i amic Mateu Prats en el sentit que aquell es mantenia ferm en les seues conviccions, mentre este les havia canviat i li deia 'canvia i no sigues aixina'. Mateu Prats Català, va ser membre de la gestora municipal de Benicolet en 1937 per Izquierda Republicana, represaliat en un BBTT en 1940 i regidor de l'Ajuntament de Benicolet de 1961 a 1967.

Incidència de les malalties víriques de la tomata a la Vall d'Albaida

AUTOR: SALVADOR SOLER I ALEIXANDRE, M^a DEL ROSARIO FIGÀS I MORENO

Institut Universitari de Conservació i Millora de la Agrodiversitat Valenciana (COMAV)

La Comunitat Valenciana té una llarga tradició en el cultiu d'hortalisses⁵. Durant els anys d'influència romana es posaren les primeres pedres del famós sistema de reg de sèquies valencianes. Aquest, amb antecedents íbers a alguns indrets, va anar evolucionant lentament fins l'arribada dels musulmans. Aquests foren els responsables de la seua potenciació i de l'extensió de múltiples hortes per pobles i alqueries del regne moro de València. Les hortes de moltes ciutats i pobles valencians actuals son herència d'aquelles primitives hortes musulmanes i medievals. Actualment una de les principals espècies conreades als horts valencians és la tomata o *Solanum lycopersicum*.

El principal factor limitant de la rendibilitat del conreu de la tomata a la Comunitat Valenciana és la incidència de malalties i en especial d'aquelles d'etiologia vírica⁹. Cal destacar les greus pèrdues econòmiques degudes a les malalties ocasionades pel virus del bronzejat de la tomata (*Tomato spotted wilt virus*, TSWV)³, pel virus del rullat groc de la tomata (*Tomato yellow leaf curl virus*, TYLCV)⁶ y pel virus del mosaic del cogombre dolç (*Pepino mosaic virus*, PepMV)⁸. Unes altres virosis amb una importància menor són les causades pel virus Y de la creïlla (*Potato virus Y*, PVY), pel virus del mosaic de la tomata (*Tomato mosaic virus*, ToMV), pel virus del mosaic del cogombre (*Cucumber mosaic virus*, CMV) i pel virus del clapejat de la parietària (*Parietaria mottle*

virus, PMoV)⁸. Al camp aquest tipus de malalties passen de planta a planta amb molta facilitat. Unes per contacte (fricció) entre plantes, altres mitjançant la participació d'insectes com pugons i trips. Aquesta circumstància ha fet que conreus molt tradicionals a les distintes comarques valencianes com el de la tomata haja minvat molt, inclús desaparegut a moltes àrees de la Comunitat¹. De fet, a la Vall d'Albaida només es veuen camps de tomata d'una o dues dotzenes de plantes, per al consum familiar, i són molt pocs els camps de més de 50 plantes amb un destí comercial de la tomata produïda.

L'objectiu d'aquest estudi ha sigut determinar quines malalties víriques es troben presents als conreus de tomata de la vall d'Albaida. Açò ens permetrà conèixer la dis-

tribució d'aquestes malalties, la incidència de cadascuna d'elles i si és precís posar en marxa tasques per a reduir la seua incidència i conseqüències.

Material i mètodes

Per aconseguir aquest objectiu s'efectuaren visites a camps de tomata de municipis de la Vall d'Albaida. Aquestes visites es dugueren a terme d'abril a setembre de 2008. L'estratègia va consistir en localitzar camps amb conreu de tomata a les zones d'horta d'una sèrie de pobles de la Vall d'Albaida. Es buscà de forma preferent a les àrees d'horta de cada municipi, normalment adjacents als nuclis urbans. Per avaluar la incidència de cadascuna de les virosis esmentades, es va agafar mostra de fulla d'aproximadament 5 plantes elegides

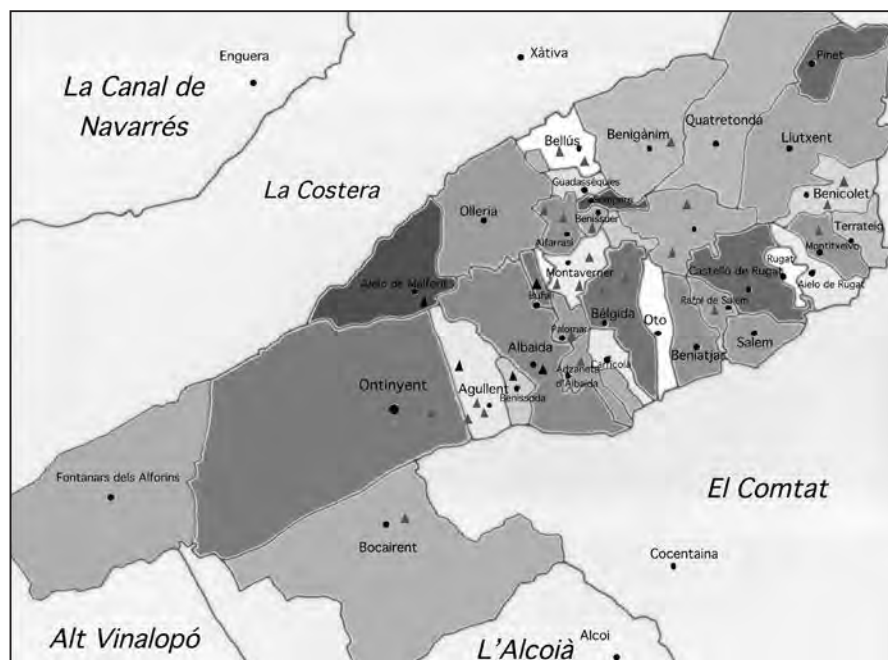

Figura 1.- Mapa de la Vall d'Albaida amb la localització dels camps visitats sense infecció (▲) i dels que presentaren infecció per malalties víriques (▲)

Taula 1: Resultats dels mostrejos realitzats a diferents municipis de la Vall d'Albaida.

MUNICIPI	Camps visitats				Camps infectats per: ⁴						
	Tamany ²		Varietat ³		TSWV	ToMV	PepMV	PVY	CMV	PMoV	TYLCV
	<50 p	>50 p	De casa	Comer.							
Agullent (4) ¹	3	1	3	1	-	1	-	3	-	-	-
Aielo de Malferit (1)	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Albaida (1)	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Alfarrasí (2)	2	-	1	1	-	-	-	2	-	-	-
Atzeneta d'Albaida (1)	1	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-
Bèlgida (2)	2	-	2	-	-	-	-	1	1	-	-
Bellús (2)	2	-	2	-	-	2	-	1	-	-	-
Benicolet (3)	1	2	1	2	-	2	3	3	2	-	-
Benigànim (1)	1	-	1	-	-	1	-	1	-	1	-
Benissoda (1)	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Benissuera (1)	1	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-
Bocairent (1)	1	-	1	-	-	1	-	1	-	-	-
Bufalí (1)	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
El Palomar (1)	1	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-
La Pobla del Duc (2)	1	1	-	2	2	1	-	-	1	1	-
Montaverner (3)	3	-	1	2	-	2	-	2	-	-	-
Montixelvo (1)	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Ontinyent (1)	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
El Rafol de Salem (1)	-	1	-	1	1	-	-	-	1	-	-

NOTES: 1: nombre de camps visitats a cada municipi. - 2: grandària dels camps visitats, menor de 50 plantes o major de 50 plantes. - 3: tipus de varietat cultivada al camp, de casa (lavor guardada pel llaurador) o comercial (comprada en tendes de productes fitosanitaris). - 4: nombre de camps que presenten infecció per a cada virosis.

a l'atzar per cada parcel·la de 25 plantes, en el cas de no apreciar a simple vista cap planta malalta. En cas de apreciar plantes malaltes, es a dir, amb símptomes de infecció vírica, sempre s'agafaren mostres d'aquestes.

Les mostres recollides a cada parcel·la s'analitzaren mitjançant la tècnica d'hibridació molecular per a detectar el PMoV-T i el TYLCV⁴ i⁷, o amb la tècnica DAS-ELISA² per a detectar el TSWV, ToMV, PepMV, PVY i CMV.

Es visitaren 30 camps de conreu de tomata en 19 municipis de la Vall d'Albaida (Taula 1, Figura 1).

Resultats i discussió

En 4 dels municipis visitats (Aielo de Malferit, Albaida, Benissuera i Bufalí) cap dels camps mostrejats presentava cap malaltia (Taula 1, Figura 1). Tots els altres camps presentaren infecció per virus llevat d'un camp localitzat a Agullent (un dels 4 camps mostrejats). La virosis que mostra

una major incidència es la causada pel PVY (Figura 2). Un 61,5 % dels camps de tomata mostrejats mostraren infecció per aquesta virosis. També té molta incidència el ToMV amb un 42,3 % de parcel·les infectades (Figura 3). Menor importància tenen les virosis causades pel CMV (Figura 4) i el PepMV (Figura 5) amb un 19,2 % de camps infectats cadascun, el TSWV amb un 15,4 % i el PMoV amb un 7,7 %. No es va identificar cap camp de tomata amb infecció per TYLCV.

Figura 2: fulles de planta de tomata infectada amb PVY

Figura 3: fulles de planta de tomata infectada amb ToMV

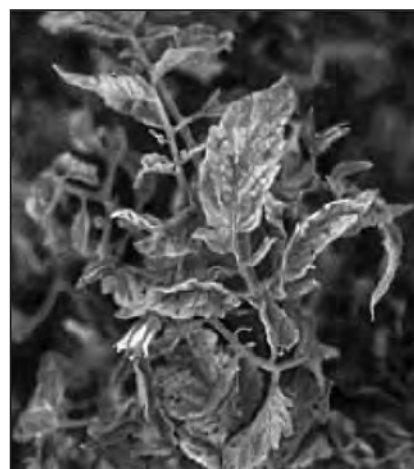

Figura 4: fulles de tomatera infectada amb CMV

Cal destacar que només 6 dels camps visitats presentaren una grandària de més de 50 plantes (Taula 1). En concret, als municipis d'Agullent (200 plantes), Benicolet (500 plantes), La Pobla del Duc (1400 plantes), Montixelvo (2500 plantes) i El Rafol de Salem (2500 plantes). Estes parcel·les es conreen amb una orientació clarament comercial i no d'autoconsum, com passa a la resta de camps de tota la Vall. Aquesta baixa freqüència de camps de tomata amb una orientació comercial també s'ha pogut observar en estudis realitzats a moltes altres comarques de València⁹.

A partir de l'estudi realitzat, sembla doncs que l'àrea de producció de tomata per a vendre està localitzada a l'Est de la comarca; en els pobles que es troben més a prop de l'àrea d'influència de la comarca de la Safor (Benicolet, La Pobla del Duc, Montixelvo i El Rafol de Salem) (Figura 1). Aquests camps tindrien més fàcil la comercialització de la tomata produïda. A més a més en eixos 6 camps a què es fa referència, les varietats són comercials (llavor comprada al comerç). Es a dir, el llaurador posa varietats productives per a traure el màxim rendiment possible. Aquestes varietats sovint son portadores de resistència a malal-

ties d'origen víric com les causades per el ToMV i el TYLCV. És per això que en aquests camps es on s'han presentat menys infeccions per aquests virus. Així, només al camp de més grandària dels mostrejats a Agullent i on es conrea una varietat comercial no havia cap infecció. El fet que es trobe tant el PVY com el PepMV en tot tipus de camps és normal tenint en compte que no es coneixen resistències front aquestes virosis.

La major part de camps visitats conreen les denominades varietats tradicionals o varietats en les quals la llavor la guarda el llaurador any rere any. Aquestes varietats no porten resistències i és per açò que en els camps on es planten proliferen les malalties de tot tipus, inclús de tipus fúngic i bacterià (Cebolla-Cornejo et al., 2007). En aquest tipus de varietats els llauradors han d'agafar una sèrie de precaucions per tal que en els seus camps proliferen el menys possible tot tipus de malalties. Aquestes precaucions són: desinfectar les llavors i eines de conreu que es vagen a utilitzar l'any vinent i tractar les plantacions amb productes fitosanitaris per eliminar els insectes transmissors, bacteris i fongs. La desinfecció consisteix en la immersió de llavors i eines de treball en una solució de lleixiu al 30% durant 5

minuts. Una desinfecció més efectiva és la immersió en una solució al 10% de fosfat trisòdic durant 3 hores. Per suposat que es necessària la desinfecció de les canyes o tutors emprats per a conduir les tomateres. Aquest tipus de mesures permetran frenar el contagi de plantes amb el ToMV i el PepMV. Per a controlar les malalties produïdes pel PVY i el CMV cal controlar al màxim els pugons. En el cas dels virus TSWV i TYLCV cal evitar que proliferen el trips per al primer i les mosques blanques per al segon.

Les mesures que és donen no s'han d'agafar com a remeis miraculosos que van a fer que tinguem un camp de tomateres perfecte amb un 100% de plantes sanes. No obstant això, podem aconseguir que les malalties de les quals estem parlat tarden el màxim en aparèixer al nostre camp. Cal tindre en compte que quan més desenvolupada estiga una planta millor pot aguantar una malaltia vírica. Si s'infecta de menuda no aconseguirem cap producció i possiblement muira. Si s'infecta quan és major i té alguns pomells de fruits quallats les pèrdues seran menors i possiblement la tomatera puga continuar el seu cicle productiu encara que la planta no estiga completament sana.

Figura 5: fulla de planta de tomata infectada amb PepMV

Conclusions

Un 86,7 % dels camps de tomata mostrejats a la Vall d'Albaida presentaren infecció per les virosis més importants que afecten a aquest conreu. Seria important realitzar noves visites per avaluar la situació actual de incidència d'aquestes malalties a la nostra vall.

La virosi que presentava una major incidència era la causada per el virus Y de la creïlla amb un 61,5% del camps infectats. El fet que virosis de transmissió mecànica com la produïda pel ToMV i el PepMV, tinguen una incidència important ens indica que els llauradors haurien de prendre mesures i realitzar llavors agrícoles destinades a frenar la expansió d'aquestes malalties als seus camps.

Un 80% dels camps mostrejats són per al consum casolà. Açò ens indica que hi ha un conreu important de varietats tradicionals a la comarca. Seria molt important avaluar la variabilitat de les varietats valdealbaidines i la urgència d'emprendre accions de col·lecta i conservació d'aquest germoplasma.

CITACIONS BIBLIOGRÀFIQUES:

- 1 Cebolla-Cornejo, J., Soler, S., Nuez i Viñals, F.: <<Genetic erosion of traditional varieties of vegetable crops in Europe: tomato cultivation in Valencia (Spain) as a case study>>, International Journal of Plant Production, 2007, vol. 1, pàg. 113-128.
- 2 Clark, M.F, Adams, A.N.: <<Characteristics of the microplate method of enzyme-linked immunosorbent assay (ELISA) for the detection of plant viruses>>, Journal of General Virology, 1977, vol. 34, pàg. 475-483.
- 3 Jordà, C., Alfaro, A., Aranda, MA., Moriones, E., García-Arenal, F.: <<Epidemic of Cucumber mosaic virus plus satellite RNA in tomatoes in Eastern Spain>>, Plant Dis., 1992, 76: 363-366.
- 4 López, C., Soler, S., Nuez, F.: <<Comparison of the complete sequences of three different isolates of Pepino mosaic virus: size variability of the TGBp3 protein between tomato and L. Peruvianum isolates>>, Archives of Virology, 2005, vol. 150, pàg. 619-627.
- 5 Nuez, F., Ruiz, J.J.: <<La Biodiversidad Agrícola Valenciana: Estrategias para su conservación y utilización>>, Servicio de Publicaciones de la Universidad politécnica de Valencia, 1999, 129pp.
- 6 Picó, B., Díez, M.J., Nuez, F.: <<Viral diseases causin the greatest economic losses to the tomato crop. II. The Tomato yellow leaf curl virus – a review>>, Scientia Horticulturae, 1996, vol. 67, pàg. 151-196.
- 7 Picó, B., Sifres, A., Elia, M., Díez, M.J., Nuez, F.: <<Searching for new resistance sources to Tomato yellow leaf curl virus within a highly variable wild Lycopersicon genètic pool>>, Acta Physiological Plantarum, 2000, vol. 22, pàg. 344-350.
- 8 Soler-Alexandre, S., López, C., Díez, M.J., Pérez de Castro, A., Nuez, F.: <<Association of Pepino mosaic virus with tomato collapse>>, Journal of Phytopathology, 2005, vol. 153, pàg. 1-6.
- 9 Soler, S., Prohens, J., López, C., Aramburu, J., Galipienso, L., Nuez, F.: <<Viruses infection tomato in València, Spain: occurrence, Distribution and effect of seed origin>>, Journal of Phytopathology, 2010, vol. 158, pàg. 797-805.

Elementos urbanos en Ontinyent

(Cultura visual)

AUTOR: FRANCISCO GALIANA GISBERT

Detrás de cada imagen hay también un estilo, una ideología, un intento de comunicación, unos referentes históricos y una lógica cultural que confieren una gran complejidad a cualquier elemento estudiado.

Aquel originario concepto, exclusivo y excluyente, de que la manera de vivir de los aborígenes de las Américas, los indígenas, las tribus, era debido a la falta de cultura y civilización, ya no tiene el mismo significado. El tiempo hace cambiar mucho las cosas. La etnología no ha podido abstraerse a esta evidencia. Esa idea se ha ido desvaneciendo.

Con la pérdida de las colonias desde principios del siglo XX, se dio otro enfoque al estudio de las costumbres y civilizaciones. Se incluyeron nuevos factores que ayudarían a entender mejor la manera de vivir de otras gentes y sus costumbres. Se presta atención al clima, al lenguaje, al concepto familia, a la religión... factores todos que pueden influir en la manera de comportarse de otras gentes. Una manera de vivir, efectivamente extraña para los extraños, pero que son “su” modo de vivir, el de “toda” su vida. Sus danzas, sus bailes, sus cantos populares, sus juegos... como tema de estudio, forman parte de unas costumbres que se observaron en las sociedades agrícolas europeas, en zonas o países llamados exóticos. Un conjunto de comportamientos que se acuñó con el término folklore. En cualquier caso es lo que se entiende como tradición.

Desde esta nueva perspectiva, desde otro punto de vista y una

manera diferente de ver las cosas, dentro de la etnología, elementos u objetos que aparecen en cualquier ciudad, cualquier pueblo o por cualquier otro lugar, adquieren otro sentido. Caminando sin prisas, sin ninguna hoja de ruta, sin miedo a perderse, es cómo podemos advertir en ellos la influencia de los distintos factores que venimos mencionando.

En Ontinyent, se pueden ver este tipo de elementos u objetos. Unos están ahí desde hace muchos años, otros son de aparición más reciente. Pueden pasar desapercibidos. No reclaman una atención inmediata. No chirrían. No habíamos reparado en ellos, pero todavía permanecen entre nosotros. Tienen por lo menos el mérito de su cotidianidad.

Hay elementos intangibles, inmateriales entre los que destacamos los cantos populares, l'*Anunci Angèlic*, (1.663), familiarmente llamado “cant dels Angelets”, es con-

siderado “joya musical de los cantos populares valencianos” y del que el músico y musicólogo Vicente Pérez dice “tener ciertos rasgos comunes con el Misteri d’Elx, aunque no haya ningún vestigio gráfico que lo confirme”. O el *Aguinaldo* (anónimo del s. XVII) conocido como “*lo cant de l’Asguilando*”, cuyo objetivo es recaudar fondos para las fiestas del año siguiente. Son cánticos que escuchamos año tras año desde el siglo XVII durante las fiestas de la Purísima.

También las danzas y bailes populares que se pasean por nuestras calles en los días festivos y en sus vísperas. Recordamos entre otros muchos El *ball dels cavallets*. En ellos aflora la influencia de los bailes y de los juegos de antiguas clases cultas. Sus atuendos quieren imitar a los que usaba la nobleza de siglos atrás.

Otros objetos se pueden ver en las calles de los barrios antiguos de la ciudad: la Vila, la Canterería y el llamado *Poble Nou*. Destacan los sobrerrelieves de hierro fundido, las aldabas, los azulejos y otros más sencillos que nos muestran herramientas de trabajo, del quehacer diario de nuestros antepasados. Son objetos o elementos a los que no se les puede negar su estilo, tienen el encanto de la cotidianidad, su gracia, su idiosincrasia. También su belleza. En este sentido Maurizio Vitti, nos advierte de *la confusión*

de la Historia del Arte de la belleza, que separa lo excepcional de lo cotidiano.

Los sobrerelieves son de hierro fundido (*ferro colat*) en las bajantes de construcciones religiosas, edificios públicos o privados construidos, reconstruidos o rehabilitados desde finales del siglo XIX y principios del XX. Representan diversas figuras de niño o niña, hombre o mujer, de ángel, de paloma, etc. Otros llevan el logotipo y nombre del taller de fundición. Se han localizado más de un centenar de estas figuras si bien se van repitiendo. Unas están bien conservadas, cuidadas, resguardadas de los fenómenos meteorológicos; otras están tan deterioradas por el paso del tiempo que apenas se distingue la figura, como ocurre asimismo con las que están recubiertas de la misma capa de pintura de la fachada. Algunas de estas figuras se conservan en las fachadas de alguna sede de comparsas moro-cristianas.

Con menor impacto visual, pero fáciles de localizar, aparecen las poleas que sobresalen de los aleros de las viviendas y que los hombres del campo utilizaban para subir hasta el desván y guardar bajo techo la paja, los aperos de labranza, hortalizas, las cosechas y frutos de temporada, que dejadas a secar, consumían en la época invernal.

A ras de calle quedan algunas rejas muy bien labradas en hierro fundido por donde se ventilaban y entraba la luz a los sótanos de las viviendas.

En las fachadas aún quedan colgadas anillas de hierro fundido que utilizaban para atar a las bestias, con las que se ayudaban en sus labores agrícolas. En ocasiones también “aparcaban” al perrito que, estoicamente, esperaba a que su dueña volviera del mercado.

Apenas quedan unos roídos, rudimentarios y sencillos cerrojos en las puertas desvencijadas de lo que en su día debieron de ser corrales.

Numerosas y muy variadas son las aldabas, esas piezas de bronce o hierro, colocadas en las puertas de las viviendas para llamar a sus moradores. Ya aparecen en las viviendas de la antigua Pompeya, en forma de argolla colgada de la cabeza del dios Mercurio. Otras eran representaciones de cabezas de león y otros animales, o simbólicas figuras de seres fantásticos. El origen de la palabra *aldaba* que usamos en castellano proviene del árabe andalusí. En la cultura árabe era frecuente ver dos aldabas, colocadas una en cada hoja de la puerta. Eran distintas y con sonido diferente. La de la derecha la usaban los hombres, la de la izquierda las mujeres; de esta guisa sabían muy bien a quien llamaban y a quien le correspondía abrir. Existen distintos modelos. El más repetido es el puño que golpea sobre un pequeño yunque. Otras son una cabeza de león o animal fabuloso, el grifo, y otras en las que se da rienda suelta a la imaginación del orfebre, ya que algunas se pueden considerar como verdadera obra de orfebrería. En época renacentista se usó mucho el modelo en forma de S, posiblemente salidas todas de la misma herrería. En las puertas de las Iglesias, casas solariegas y en viviendas de familias pudientes, hay unas anillas

o asideros indicando que prestaban asilo o auxilio a aquellos que lo solicitasen. La costumbre de las aldabas no ha desaparecido del todo. En viviendas recientemente construidas o restauradas, mantienen en su puerta la clásica aldaba que sus moradores limpian y abrillantan. Es obvio que hoy han sido sustituidas por timbres o portero automático con pantalla de televisión incorporada.

Aún se pueden ver pegadas en la puerta de casas, generalmente deshabitadas, la imagen del Sagrado Corazón de Jesús que nos habla de las creencias y de las devociones particulares de la época.

Muy abundantes son las piezas de barro cocido, los azulejos, salidos de la industria considerada como la más antigua de las artes plásticas. Los que se conservan en Ontinyent están en las calles de los barrios antiguos de la ciudad; especialmente numerosos en el barrio de la Vila. Son de los siglos XVIII y XIX, proceden de las tradicionales industrias implantadas desde hace siglos en gran parte de la Comunidad Valenciana. Es admirable la maestría para combinar toda la gama de los verdes, los rojos, los azules... Se encuentran en buen estado de conservación. Unos ladrillos llevan el rótulo con el número de la vivienda o el nombre corres-

pendiente de la calle -*El cantalar de la Bola, Atzucac, Plaçeta del Piñó, Antic carrer dels hams o de les banes, El Fossaret, Cruz y plaza de San Jaime, Carrer de la Llosa*, el ladrillo de la *Yglesia Parroquial de Sta. María*, etc. En otros, se indica el número de la manzana a la que pertenecía dentro del plano municipal de la época. Se conservan estratégicamente colocados en sitio muy visible de las fachadas, azulejos de las compañías de seguros contra incendios. Igualmente permanecen en la parte antigua de ciudad, integrados en la misma fachada, o en un rincón de una plazoleta, los retablos de azulejos con representaciones de momentos de la Pasión de Cristo o alegorías de la Virgen. También azulejos con la figura de diverso santos: San Francisco, San Bernardo, etc.

Con una clara influencia de acontecimientos históricos (guerra de 1936-1939), se puede ver colocado en la esquina de una fachada (Poble Nou) un objeto, el altavoz, con el que se daban la alarma de un

posible bombardeo. Posteriormente fue utilizado para difundir los bandos municipales.

Elementos de actualidad son los tan controvertidos grafitis, que por supuesto ya no los encontraremos solo en los barrios antiguos, como los anteriores, sino también en los barrios modernos. Es un elemento visual que empezó a aparecer allá por los años setenta del siglo XX en la ciudad de San Francisco (EEUU). Fueron extendiéndose rápidamente por todo el mundo occidental y más tarde también por el no occidental. No se sabe muy bien el porqué de su origen, considerados en un principio como verdaderas *gamberradas*. En el mejor de los casos se les atribuía una gran imaginación onírica. Acaso se podía intuir el binomio amor-odio a alguien indefinido o a algo indeterminado. Son dibujos espontáneos, de rápida ejecución, originariamente anónimos. Posteriormente los grafitos, no todos, manifiestan de una manera más o menos solapada, cierta intencionalidad política o una forma de reclamar derechos o pedir reivindicaciones. Últimamente se les concede un tímido mérito. Se les admite cierta creatividad. Se les reconoce un extraño valor artístico. Estos grafitos se pueden ver en fachadas de edificios públicos. También en los privados y en los patios de colegios pintados por los propios alumnos.

Por último, se ven un tipo de elementos u objetos de ahora mismo, que podríamos llamarles de

última generación. No tienen nada que con los anteriores, aunque sí que se aprecia en ellos la influencia de factores que añadiríamos a los que mencionábamos anteriormente: nuevo concepto de urbanismo, sistemas socio-económicos, etc. En este grupo se pueden incluir artefactos como los buzones de correos, las cabinas telefónicas, las máquinas de zona azul, etc. Y los más *in*, las electrolineras también llamadas electrineras para carga y recarga de los automóviles mixtos o exclusivamente eléctricos. De todos ellos decimos que marcan tendencia.

Todos estos elementos que venimos describiendo, con otra manera de ver las cosas, estudiados desde un punto de vista diferente, dándole un nuevo sentido a lo que vemos, nos ayudarían a conocer mejor nuestra historia, nuestro pasado más o menos lejano. Puede que también a intuir el futuro. En cualquier caso nos pueden proporcionar datos que nos ayudarían a entendernos mejor. Todo ello forma parte de La Cultura Visual de un pueblo, de una ciudad. De cualquier lugar.

FUENTES:

- Ricard Huerta. 2004 Cultura visual a Ontinyent
- J.L. Gacía Vidal. Almaig.(1987). Ceràmiques religioses d'Ontinyent
- Vicente Perez (1979) La música en Ontinyent
- Marilyn Robb.(1962) Gran Enciclopedia del Mundo.

Ontinyent, Villena i la Baronia de Moixent i de la Font de la Figuera: conflictes territorials i delimitació de termes (1515-1551)

AUTOR: VICENT TEROL I REIG

Arxiu Municipal d'Ontinyent

El període comprés pels moments anterior i posterior de la revolta de la Germania a la Font de la Figuera, Ontinyent i Moixent presenten encara molts aspectes que coneixem de manera prou deficitària, encara. Al llarg d'aquest treball ens dedicarem a explicar el procés històric que explica la configuració dels termes municipals (almenys d'una part, la ponentina) fontins, moixentins i ontinyentins i les implicacions de Villena i Almansa.

A més a més, publiquem una documentació ben interessant, integrada en bona mesura per la correspondència epistolar entre la vila d'Ontinyent i don Pero Maça de Liçana, part de la rica documentació municipal ontinyentina de l'època servada a l'Arxiu Municipal d'Ontinyent i, a més a més, uns altres documents que ajuden a comprendre la turbulenta i sagnant configuració, definitiva des d'aquests moments, entre les viles valencianes i castellanques d'aquesta contrada de la frontera del Regne de València. Apareixen editats tots ells a l'apèndix documental d'aquest treball.

La primera magnitud que ens cal conèixer és el tamany, la població en aquest moment. Les dades demogràfiques, contextualitzades amb les de les poblacions de la ro-

dalia que eren referència, abans i després de la revolta. La Font de la Figuera era, així les coses, una xicoteta unitat de població, inclosa en la baronia de Moixent, el cap administratiu de la qual era la vila, amb un tamany que la quadruplicava.

Taula I.

La població de la Font de la Figuera i el seu context geogràfic immediat (1493-1572)

	1493	1510	1565-1572
La Font	21	25	63
Moixent	99	138	208
Ontinyent	584	652	1.093
Xàtiva (tot)	1.786	2.385	1.489

La titularitat de la senyoria de Moixent i de la Font de la Figuera pertanyia des de 1513 a Pero Maça de Liçana i Carròs d'Arbòrea, cinqué d'aquest nom, un personatge rellevant de l'escena valenciana del moment.¹ Exercirà com els seus antecessors el càrrec de governador d'Oriola i tindrà una reeixida actuació durant la revolta agermanada, en els rengles de l'exèrcit del virrei. Els Maça de Liçana eren d'origen aragonés i alguns membres del llinatge havien participat en la conquesta del Regne de València. Des de llavors formaven part de l'aristocràcia valenciana. El llinatge sempre havia freqüentat els centres de poder i de decisió, la cort reial, per la

qual cosa havien exercit multitud de càrrecs de responsabilitat, civil i militar, arreu dels territoris dels països de la Corona d'Aragó i en responsabilitats diplomàtiques per tota la Cristiandat. Es tracta d'un llinatge amb una àmplia trajectòria de servei a la corona. S'entén així que exercira el càrrec de governador d'Oriola, almenys des de 1427. El llinatge viurà l'ocàs en el segle XVI: primer per extingir-se la línia masculina en 1547 i després la legítima en 1570.² A partir d'aquest moment el patrimoni es desmembrarà entre diversos llinatges.

1. Abans de la Germania. Plets i contenciosos per les Albarisses (1515-1519)

El període anterior a la revolta estarà presidit pels conflictes entre el senyor de Moixent i Almansa, Ontinyent i Villena per una part de les Albarisses. El detonant dels conflictes serà l'intent del senyor de la Font, infructuós al remat, de bene-

les de Bocairent contra Villena en 1501 serà exemplar. La vulneració de les treves reials dictades des de 1495 i, sobretot, l'episodi de rebel·lia oberta del contingent valencià de Cabdet estant, amb l'assalt i l'intent d'incendi de la casa on estava el lloctinent de governador de Xàtiva, seran castigats amb contundència per les autoritats reials. Ontinyent es veurà forçada a signar una concòrdia amb Villena en 1502 que reconeixia uns límits que estaran vigents fins a l'actualitat i que significava la pèrdua de la franja de la Safra, als Alforins, que passaran a Villena.

Aquesta circumstància planteja un nou escenari: Cabdet contempla com el seu cordó umbilical, la continuació territorial amb la resta del Regne de València depenia ara exclusivament de la franja que el mantenia unit a la Font de la Figuera. Tot i això, constatada la irreversibilitat de la situació, signarà una concòrdia amb Villena en 1512, que establia la comunitat de pastures, aigües i recollida de la grana.

S'ha de remarcar una constant que ens ajudarà a entendre el procés històric que mirem d'estudiar. El que estava passant amb la delimitació dels termes de la Font de la Figuera està relacionat de manera inextricable amb els avatars de les relacions entre Cabdet i Villena. I a l'inrevés: els conflictes iniciats a principis del Cinc-cents entre la Font i Villena, també. Ara ho veurem.

1.1. Diferències i delimitació de termes amb Ontinyent (1515-1518)

El període comprès entre la mort de Ferran el Catòlic i la vinguda del nou rei, Carles I, com a emperador Carles V (1516-1519) va ser especialment convuls. La

Agricultura i tasques camperoles - gravat de 1517

crisi del sistema polític bastit per Ferran *el Catòlic* explica la proliferació de conflictes, amb anterioritat somorts però encara no resolts.

En aquesta saó començaran els conflictes entre la Font i Villena pels límits territorials. La inhibició dels màxims oficials reials comprometia seriosament la conservació del Reial Patrimoni. Els conflictes jurisdiccionals entre les viles i ciutats de reialenc i els senyors responien a una ofensiva per part dels membres d'una bel·licosa noblesa, que aprofitaran la situació propícia. La concreció d'eixos conflictes per la geografia valenciana és generalitzada i en molts casos desembocarà en mobilitzacions que comprometran seriosament la pau del regne.

Les diferències amb Ontinyent per la delimitació de termes comprendrà també l'orde de Montesa, a la qual pertanyien Vallada i Montesa. Serà solucionat mitjançant una concòrdia arbitral i se saldarà amb la pèrdua d'una reduïda porció del terme de la vila reial en 1518 en benefici de Moixent i Vallada.

La documentació municipal ontinyentina conservada permet de resseguir els detalls de la resolució definitiva de la fixació dels termes.⁴ Les qüestions de termes despertaven molta inquietud a Ontinyent: plovia sobre mullat, a

Escena quotidiana gravat de 1517

causa dels plets amb Villena pels Alforins. En 1518 encara eren notòries les dificultats per apaivagar els ànims del veïnat de la vila en el moment d'executar-se l'amollonament.⁵

Fet i fet, en març de 1516 arriben notícies al Consell ontinyentí de diverses accions que amenaçaven d'alterar el *status quo* existent. Un veí de la Font de la Figuera havia "fet guaret", és a dir que havia llaurat, a la partida de la Foia de la Pebrada, territori que Ontinyent remarca que era part integrant del seu terme, situat estratègicament entre els camins d'Almansa i de la Font de la Figuera, molt prop del molló de Villena, divisor i entre ambdues poblacions.⁶

La voluntat de l'oligarquia ontinyentina que controlava el municipi era mantenir bon veïnat amb l'orde de Montesa i amb el senyor de Moixent i la Font de la Figuera. Això explica que accedís a sotmetre's a un procés arbitral d'amollonament i proposa que cadascuna de les parts nomenés procuradors per tal de negociar. La vila remarca que si no acceptaven la via conciliatòria estava disposada a esgotar tots els recursos al seu abast "per defensió de la present causa y diferència de térmens".⁷

Les negociacions amb el mestre de Montesa, Francesc Bernat Despuig, no van suposar cap dificultat: va accedir a solucionar la

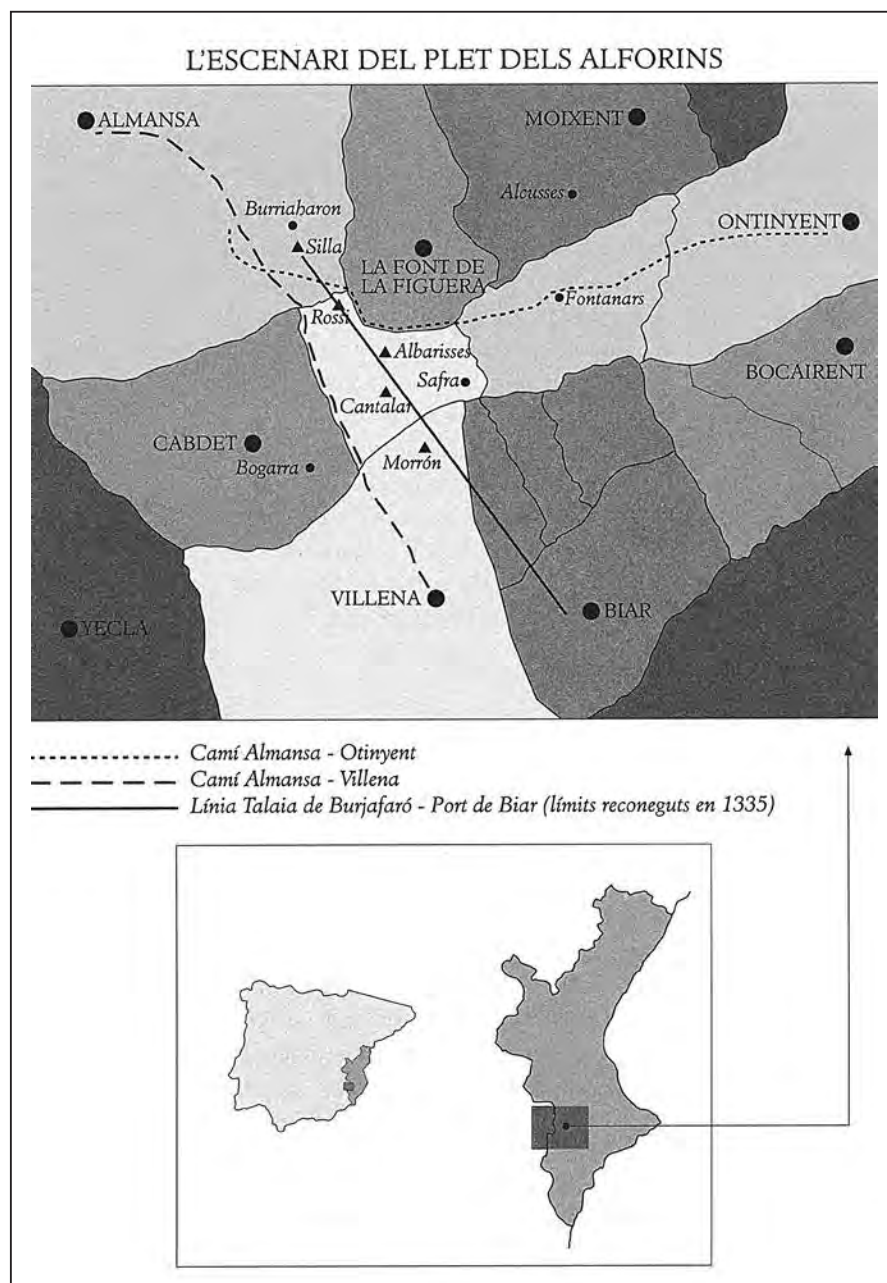
Llaurador - xilografia segle XVI

diferència de tèrmens entre Montesa-Vallada i Ontinyent per via de concòrdia.⁸ Les negociacions amb don Pero Maça no seran tan senzilles: acceptarà, tot i que va manifestar algunes reserves.⁹ Don Pero Maça acceptarà finalment la proposta d'Ontinyent i els informarà dels esbrinaments realitzats: s'extreia que el responsable de l'incident succeït en la partida de la Pebrada havia estat un mosso de Pere Gascó, veí de la Font de la Figuera, tot i que els manifestarà que els veïns i vassalls seus de la Font de la Figuera i de Moixent li havien manifestat que era terme "indubitat e clar" de la vila de Moixent, en el terme de la qual s'inclouïa llavors el lloc de la Font de la Figuera. Alhora denuncia que en contra del que afirmava Ontinyent, les novetats no eren unilaterals per part dels fontins: els veïns d'Ontinyent "han fet també alguns desòrdens en derrocar alguns mollons e fer-ne altres, de pedres, nous, no deguts, en terme de aquesta vila. E de açò fiu avisat en lo any passat". Tanmateix, té bon compte d'excusar els oficials ontinyentins "crech yo que vosaltres no sabeu sinó que aqueixos pastors ho fan ab les passions que tenen". Finalment, els envia Perot Roís, escrivà de la vila de Moixent, per tal d'explicar-los els seus arguments amb major detall.¹⁰ El Consell ontinyentí admet les explicacions del senyor de Moixent,

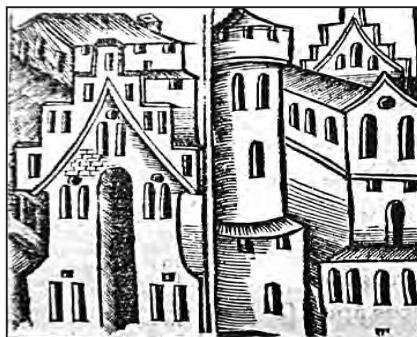
però manté la seua postura quant a la propietat de la partida sobre la qual hi havia dubtes: li reclama que mentre duren les negociacions ordene als seus vassalls no innovar en res. Pel que fa a la col·locació de les noves fites en 1515, manifesten el seu desconeixement i ho atribueixen als pastors: "no sabem, senyor, qui u ha fet, sinó que los pastors, com no tenen què fer, posen-se a fer mollons".¹¹ La resposta del senyor de Moixent serà immediata i oferirà garanties per tal que cap dels seus vassalls fontins innove res.¹² Tanmateix,

Ontinyent reclamarà garanties per escrit com a salvaguarda dels seus drets i tornarà a denunciar noves accions de veïns de la Font de la Figuera. Don Pero Maça accedirà a les demandes i signarà el compromís: des de llavors, 17 d'abril de 1516, els advocats i procuradors de cada part negociaran una concòrdia a València.¹³ En març de 1518 les conclusions eren ja quasi definitives.¹⁴

En maig de 1518, el Consell d'Ontinyent estava disposat a acceptar la concòrdia sobre la deli-

Mapa 02: Agustí Ribera i Gomes

Xilografia de 1503

Xilografia de 1503

mitació de tèrmens amb les poblacions limítrofes a tramuntana. Abans, però, demanarà dictamen a la cort de la Governació de València. L'arribada del rei¹⁵ explica un replantejament de la situació: el Consell se sent ara més segur. S'evidencia el sentiment d'orfandat de les viles reials, atenuat ara amb la presència del sobirà, que permet de pensar en el desplegament, a imatge de Ferran *el Catòlic*, d'un poder reial efectiu que vetlaria pels seus interessos. El síndic d'Ontinyent, el notari de València Miquel Frigola, presenta una escriptura en la cort de la Governació de València al llarg de la qual exposa les diferències territorials amb Maça de Liçana i, també, amb la vila de Montesa.¹⁶ Ara però, per mediació de “notables persones” les parts haurien arribat a un compromís “axí per via de dret com de amigable composició”, redactat i negociat pels dos àrbitres, els advocats respectius –doctors en ambdós drets, civil i canònic–, misser Joan Boluda i misser Francesc d'Artés, qui actuava en representació d'Ontinyent. Després de la redacció s'hauria produït la inspecció del territori en litigi per part dels dits juristes i s'hauria procedit a la recollida de declaracions de testimonis per part de cadascuna de les parts.

L'oligarquia governant d'Ontinyent no tenia clara la decisió que havia de prendre, atés que suposava la pèrdua d'una porció del seu terme i això suposaria augmentar

el malestar entre els veïns. Per tot això, demana a la Cort de la Governació la recollida de declaracions i dictamen per tal de prendre la decisió d'acceptar la concòrdia o bé de litigar, “per evitar grandíssimes despeses, dans e inconvenients que de semblants causes de particions de tèrmens se segueixen”. Les alternatives eren: si es demostrara la necessitat de litigar, el tribunal hauria de dictar auto de nul·litat del compromís ja signat o, cas que fóra dictaminada l'acceptació del compromís, els àrbitres dictarien sentència sobre el conflicte. La Cort de la Governació dicta una provisió l'11 de maig de 1518 favorable a la ratificació del compromís: dictamina que l'escassa extensió i valor d'aquest territori no justificaria les despeses que es derivarien de la via contenciosa i recomana la ratificació del compromís.¹⁷

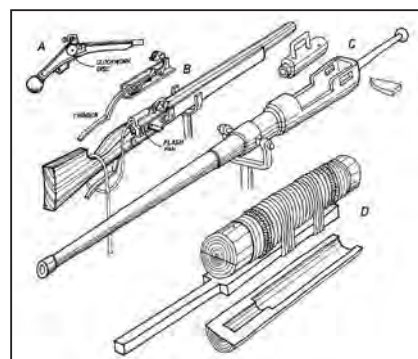
Es tractava de la partida de la Bassa Roja, respecte a Montesa i el seu lloc de Vallada; i de la partida del Tossal de la Figuerola, en el cas de Moixent. Les Pebrades quedarien segons i com estaven dividides. El plet es relaciona indirectament amb la fixació de tèrmens amb Villena i el canvi de traçat del camí d'Almansa a Ontinyent, estratègic després de la construcció del camí de Gandia a Ontinyent en 1432, embrió de la futura comunicació amb Almansa pel seu port. La construcció del camí de Gandia suposarà la connexió amb la vila d'Almansa i propiciarà un in-

crement substancial dels intercanvis, una de les bases de l'economia ontinyentina i de l'enriquiment de la seua oligarquia governant en segles a venir.

El compromís es va dictar en forma de sentència pels dos àrbitres el 18 de maig de 1518 i l'amollonament es va practicar entre el 30 de juny i el 3 de juliol del mateix any.¹⁸ Ontinyent perdia la propietat de les dues partides en disputa tot i que conservava, tanmateix, l'ús per a pastura i aprofitament forestal. Tot i això, aconseguia el seu objectiu prioritari: conservar totalment estalvi el traçat del camí d'Almansa de les interferències dels de la Font de la Figuera i del seu senyor. Però lluny la lectura entrelínies dels documents ens permet de saber que no va ser una decisió unànimement acceptada a Ontinyent i no serà cosa d'uns quants pastors: s'hi constaten reticències d'una part dels veïns, segons testimonien diverses evidències documentals i la rancúnia que manifestaran els agermanats ontinyentins contra don Pero Maça.

1.2. Els enfrontaments amb Villena (1517-1519): morts, incendis i escaramusses frontereres

Els conflictes que assoliran major virulència i gravetat seran els que plantejarà la delimitació de termes amb Villena. La delimitació de termes fixada, que no

Armes antipersonals del segle XVI

executada, en 1502 entre Villena i Ontinyent serà la primera fase de l'apropiació per part de Villena de territoris de les veïnes poblacions de Cabdet i de la Font de la Figuera. L'estratègia de Villena era aïllar Cabdet, tallant la continuació territorial amb la resta de les viles valencianes frontereres, en aquest cas l'estreta franja que la comunicava amb la Font de la Figuera. La conseqüència de la projecció de Villena vers el territori de les Albarisses serà immediata: el conflicte amb el lloc de la Font de la Figuera i amb el seu senyor pel territori, denominat en la documentació "El Cerro la Danza", que identifiquem amb l'actual contrada de la Lloma Alta.¹⁹

Els primers indicis d'una situació prebèl·lica es detecten en 1517 i van consistir en diversos moviments d'escamots armats en la frontera. De moment els adversaris es van acostar de mirar-se de fit a fit.²⁰

Abans però, com a manifestació de la situació d'incertesa generalitzada que s'hi vivia per tota la Monarquia Hispànica, en febrer de 1516 les viles castellanques frontereres d'Hellín, Tovarra, Iecla, Sax, Almansa i Villena signen un pacte d'ajut mutu davant possibles agressions. Els seus temors es centraven en "*algún cavallero o capitán o qualesquier gentes que sean ansy destos reynos de Castilla como de Aragón*".²¹

Villena, Almansa i Ontinyent s'uniran per preservar incòlumes els seus beneficis comercials en el manteniment de l'actiu camí carreter o *carril* d'Almansa a Ontinyent, del tràfec del qual obtenien substanciosos beneficis les respectives oligarquies. Una connexió amb el contenciós amb Villena serà un altre conflicte, suscitat ara per l'intent dels veïns de la Font de la Figuera d'instaurar un peatge sobre la ruta que unia Almansa i Ontinyent. L'hem d'interpretar com una mesura de pressió en el contenciós sobre la delimitació de termes amb Ontinyent. Com que el camí passava per terme del lloc de la Font de la Figuera, alguns veïns van tractar d'obtenir la seua participació de l'actiu comerç que acollia aquesta via i que augmentava cada volta més. És evident que comptaven amb el recolzament indispensable del seu senyor, el poderós i bel·licós Pero Maça de Liçana.²²

Fet i fet, en maig del 1517 Almansa protestava enèrgicament al Consell d'Ontinyent perquè els de la Font de la Figuera havien obligat tres carreters de la població manxega de La Membrilla, que transportaven blat a Ontinyent, a pagar un peatge d'un real (18 diners) per carreta. Al seu torn, Ontinyent protesta davant Pero Maça de Liçana i demana el càstig dels culpables. Però el senyor de la Font de la Figuera es justifica dient que el clima bèl·lic que vivia

amb Villena (amb la qual mantenia un virulent conflicte territorial) explicaria la presència d'escamots armats seus que vigilaven la frontera, que desconeixia el cas, però que gaudia de privilegis que li permetrien el cobrament de peatge dins els seus termes jurisdiccionals. Tot i això, es compromet a la devolució dels peatges si s'hagueren cobrat indegudament i fora de la seua jurisdicció.²³ La qüestió irritava els ontinyentins especialment, perquè des de 1369 gaudien de l'exempció dels drets de peatge, pontatge e passatge,²⁴ per la qual cosa només pagaven dret de *quema*. A més, el blat castellà gaudia d'exempcions fiscals per tal d'afavorir la seua importació en un país deficitari, com era el cas del Regne de València.

Pocs dies més tard Berenguer Casanova, veí d'Almansa, denuncia en arribar a Ontinyent un nou cobrament de peatge efectuat per part dels de la Font de la Figuera. Ara el Consell d'Ontinyent acorda que es posen els fets en coneixement del governador Cabanilles, qui llavors estava a Biar; del governador del marquesat de Villena, qui estava a Almansa; i de les poblacions d'Almansa i Villena; i, especialment, que es comuniquen al duc de Gandia i als comtes d'Oliva i d'Albaida "perquè de aquesta vila prenen forments per a ses terres".²⁵ A més de les pressions exercides per totes aquestes instàncies "perquè la dita exacció

de dret era e és molt perjudicial a tots”, s’iniciaria el recurs a la via dels tribunals. Fet i fet, l’absència de noves notícies al respecte ens permet constatar que la imposició del peatge pel senyor de la Font de la Figuera formava part d’una estratègia de pressió mentre es resol·lia el contenciós territorial amb la vila d’Ontinyent, l’any següent. Les pressions realitzades podrien haver estat efectives, però el revifament del conflicte territorial amb Villena, que involucrava directament la Font de la Figuera i el seu senyor, víctimes de les apències territorials dels castellans, obriria una etapa d’enteniment i col·laboració que esmenaria diferències anteriors.

La tensió esclatarà i l’estiu de 1518 es van produir greus enfrontaments entre Villena i don Pero Maça, segons relata *La relación* de Villena, tot i que sense concreció cronològica:

“Otra vez vino la gente de Muxén e la Fuente la Higuera, del reyno de València, a talar e destruir los panes del término de Villena, a la partida que llaman oy

Castell de Villena

Combat segons gravat de 1523

*de las Pendencias, término de la dicha çiudad, e don Pedro Maça, señor de la Baronía de Muxén, no contento con esto, enbió dos cavalleros con çiertos peones al término de esta çiudad llamado Camino de Almansa, a matar un hombre prinçipal e noble, vezino desta çiudad, llamado Alonso Rodríguez Navarro, al qual dieron muchas e malas heridas, lançadas e guchilladas que lo dexaron por muerto. E sobre esto, la çiudad Villena fue a la dicha villa de la Fuente la Higuera e la quemaron mucha parte della, e se truxeron el artilleria de la dicha villa. E los de la Fuente la Higuera bolvyeron al término desta çiudad e mataron algunos vezinos, entre los quales mataron a Juan Gaçete e Juan González, hombres señalados e vezinos desta ciudad. E sobre esto, los vezinos de Villena fueron a un lugar del dicho don Pedro Maça e le quemaron una casa e le mataron muchos vasallos. E finalmente, sobre la dicha diferencia de términos ovo muchas escaramuças e batallas, escándalos, robos, danos e muertes de una parte a la otra e de la otra a la otra”.*²⁶

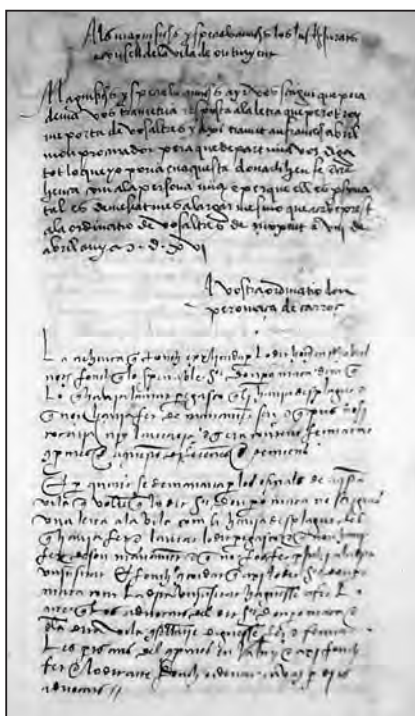
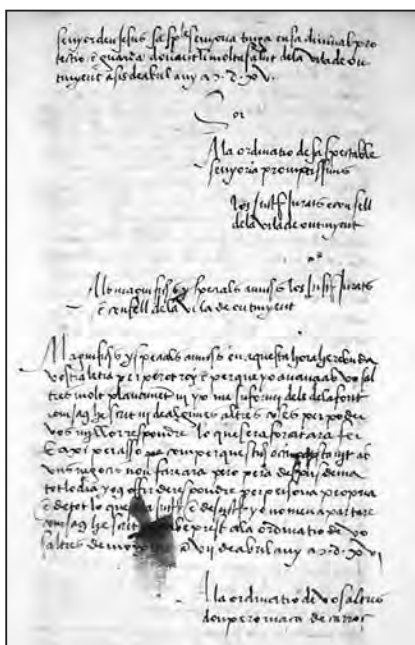
Tot i la versió intencionadament esbiaixada per tal d’exalçar els mèrits i arguments de Villena i la imprecisió cronològica, la descripció ens dóna una idea prou aproximada de la magnitud i de l’acarnissament de la disputa. Hem de fer, tot i això, algunes precisi-

ons sobre el text adés citat. La primera d’elles atén a la cronologia: els fets relatats succeeixen l’estiu de 1518 segons permet de verificar la documentació d’arxiu;²⁷ la segona es refereix a la implicació també del lloc de Monòver, terme de la baronia de Novelda, senyoria també de don Pero Maça, que hauria estat el lloc atacat per les milícies villenenques amb l’incendi de la casa de senyor i la mort d’alguns dels vassalls sarraïns del lloc. La tercera és la vulneració per part de Villena de les treves reials dictades poc abans de la incursió contra la Font de la Figuera, en les quals van comptar amb la complicitat del governador del Marquesat, i que hauria explicat l’inici d’un procés criminal per part del governador de Xàtiva al respecte. Una situació semblant havia originat l’actuació vehement de la corona en 1502, com hem vist, contra Cabdet i Ontinyent.

La corona va haver d’intervenir per l’agreujament del conflicte, primer en 1518²⁸ i, de nou, en 1519. El poder reial va temptar d’apaivagar els ànims, però sempre imposant la via de la negociació sota el seu arbitratge.²⁹

En maig de 1519 s’hi produeix una nova crisi en la frontera. La corona trametrà dos àrbitres plenipotenciaris per tal que donaren sentència sobre el conflicte: Eiximén Pérez de Figuerola i el llicenciat de Leguiçamo. Es tractava de

dos juristes que formaven part dels consells d'Aragó i de Castella, respectivament. La documentació de la cancelleria reial es refereix als efectes de les diferències: “*restituciones de prendas que se han fecho de la una parte a la otra e de la otra a la otra e sobre las muertes de hombres, males e danos que los de la una parte han fecho contra los otros e los otros contra los otros*”.³⁰

AMO MC 1 f. 77v-78r

La delimitació dels termes entre Ontinyent i Villena havia resolt només un dels aspectes de la qüestió. Ara però quedava una part substancial, la que enfrontava Villena i la vila reial valenciana de Cabdet per l'atribució jurisdiccional de la partida dels Alforins de Bogarra. És evident que l'èxit de Villena en el contenciós amb Ontinyent havia decantat en favor seu la situació de manera molt notòria i tot permetia de presagiar que ara seguiria una ofensiva més decidida encara. Ara se les hauria de veure amb Cabdet, la més dèbil de les viles frontereres valencianes, que amb penes i treballs havia pogut rescabalar-se de la catàstrofe que va significar la guerra de 1429-1430, amb una conjunció terrible de setge castellà, epidèmia de pesta, ocupació castellana durant sis anys i des població. Ara es trobava sola davant Villena, sense la concurrència de les seues tradicionals aliades i defensors, les viles reials de Biar, d'Ontinyent i la ciutat de Xàtiva. A finals de maig de 1519, la corona, decidida a intervenir i solucionar els conflictes entre les viles de la frontera amb Castella, instarà les parts per tal que arriben a una solució pacífica. De fet, la comissió reial a Eiximén Pérez de Figuerola fa esment explícit dels conflictes, simultanis de Pero Maça i de Cabdet amb Villena.³¹ Ara la resolució judicial es trobava en punt de sentència. La corona pensava aprofitar la presència de Figuerola i de Leguizamo per aquestes contradetes per tal que resolgueren també aquest afer per tal “*que todo quede tan claro y acsentado que entre las dichas partes no quede más pleyto o debate sobre ello y sten en toda pas y socio*g”.³² Tanmateix, els esforços dels dos àrbitres reials seran finalment infructuosos.

La revolta agermanada (1519-1522) marcarà un intermedí en el conflicte: Pero Maça s'implicarà

en la lluita contra la Germania i Villena servirà de recer dels antagonistes de la Germania i participarà activament també en la segona fase de la guerra, focalitzada en els nuclis agermanats irredents d'Alzira i de Xàtiva.

2. Després de la Germania. La delimitació definitiva dels termes ponentins de la Font de la Figuera: continuació del contenciós amb Villena i concòrdia de 1551

Acabada la revolta, el Regne de València viurà una duríssima postguerra que marcarà un moment d'*impasse*. Comptat i debatut, poc abans de febrer de 1528 es reproduïxen els incidents amb Villena sobre els termes.³³ Segons tornarà a denunciar don Pero Maça i els Consells de la Font i de Moixent, els de Villena haurien entrat en el territori en disputa, vulnerant les mesures dictades pels jutges arbitralis Eiximén Pérez de Figuerola i l'alcalde Leguizamo, nomenats per la corona en 1519. La vigència dels dictàmens s'allargaria mentre estiguera pendent de resolució judicial, és a dir durant la *littis pendentia*. La corona els comminarà a complir les disposicions judicials per tal d'afavorir la conclusió del procés que, gruixut, llarg i complex, es trobava ja en punt de dictar sentència a les parts.

No serà necessari: les parts comencen a negociar una solució extrajudicial des de 1530, segons testimonien les evidències documentals.³⁴ Atesa l'avantajosa posició de Villena, la continuació dels plets podia resultar molt arriscada per als interessos de la Font, que s'arriscava a perdre la totalitat dels territoris objecte de controvèrsia. No s'entén d'altra manera que en 1551, una concòrdia promulgada en forma de sentència arbitral posarà fi al contenciós entre la Font de la Figuera i Villena sobre la delimitació de termes i sancionarà el pas definitiu de les Albarisses a Villena.³⁵ A partir de llavors no tenim notícia de nous conflictes.

La baronia de Moixent (i la Font de la Figuera directament) perd una part del terme a mans de Villena: una part de les Albarisses o el “*Cerro la Danza*”, segons s'hi refereix repetidament la documentació coetània castellana. Després d'això, la vila de Cabdet quedava aïllada de fet de la resta del territori del País Valencià. La continuïtat territorial amb Ontinyent i la Font ja eren cosa del passat.

En bona veritat la qüestió començava a clarificar-se a partir de les ofensives de Villena respecte a la Font de la Figuera i Cabdet, però no menys clarificadora era l'enfortiment de la posició de Villena gràcies a la comunitat de termes que tenia amb Almansa. Ara a més, des de 1528 el Molló Blanc (o *Mojón Blanco* com apareix repetidament en la documentació castellana) que tradicionalment havia servit per delimitar els termes de les viles valencianes i Almansa, delimitava ara de facto els termes de Cabdet, Almansa i Villena.³⁶

Era el principi dels greus problemes de Cabdet per mantindre la integritat dels seus termes i alhora replantejava la situació del senyor

de Moixent i la Font: de nou els processos estan íntimament connectats. La concòrdia de Cabdet amb Villena estarà vigent des de 1512 fins 1543, quan Villena la denunciarà, tot al·legant que els cabdetans haurien abusat de les condicions d'explotació comuna. La causa o almenys una circumstància íntimament relacionada serà la sentència dictada per la *Chancillería* de Granada, uns dies abans, que ratificava la vigència de la comunitat de pastures entre Almansa i Villena (la qual indirectament ens informa de la que existia entre les altres poblacions del Marquesat, com ara Sax o Iecla) i desestimava la demanda presentada per Albacete.³⁷

On es focalitzaran els conflictes territorials serà a partir d'aquest moment a Cabdet, que acabaran per derivar en la continuació del plet amb Villena. En 1574 torna a moure's el plet i es dicten diverses resolucions, amb una seriosa ofensiva de Cabdet que apuntava a l'èxit. Tanmateix, des de 1576 quedaria sense resolució, amb el dictat d'un nou íterim.³⁸

Comença llavors el conflicte exclusivament entre Cabdet i Villena denominat impròpiament “el plet dels Aforins”. No es resoldrà legalment, però si de fet: amb l'avinentesa de la Guerra de Successió, Cabdet esdevindrà durant tres dècades aldea de Villena i quan recobre la seua independència en 1736, serà a costa de deixar de pertànyer al País Valencià.

APÈNDIX DOCUMENTAL:

Document 1

1516, març 26. Ontinyent
Lletra del Consell d'Ontinyent a don Pero Maça, senyor de la baronia de Moixent en la qual es ratifiquen en la voluntat d'arribar a un acord per via arbitral en el contenciós sobre els termes i, alhora, denúncies que un fontí hauria llaurat en la partida de la Pebrada, sobre la pertanyença de la qual hi havien disputes.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, ff. 74 r-v.

Al molt spectable e virtuosíssim senyor lo senyor don Pero Maça, senyor de la vila e baronia de Moxent.

Molt spectable e virtuosíssim senyor, ja sap sa spectable senyoria la diferència de térmens que té ab aquesta vila e poch dies ha nos han dit que hu de la Font de la Figuera laurà entre lo carril de Almansa e lo carril que va a la Font de la Figuera, en la partida de la Pebrada, que és terme clar e //(f. 74v) indubitat de aquesta vila, lo que som certs no u deu fer de manament de sa spectable senyoria, qui per sa summa virtut desiga la pau e repós de sa terra e majorment ab aquesta universitat, que li té molta afectió, amor e voluntat de servir-lo e complaure'l y ab persona que tanta amor aquesta universitat li té no és rahó de star en alguna manera de diferències. E per ço li demanam de molta gràcia que en aquestes nostres diferències nomene sa spectable senyoria una persona de part sua y aquesta universitat ne nomenarà una altra y que axí per via de dret com encara de amigable compositió coneguen dites diferències e posen fites e mollons en dits térmens e serà fer lo servey de Nostre Senyor Déu Jesús e posar en pau, tranquil·litat e repós aquestes universitats. E en lo entretant no-s innove res en los térmens de dites diferències. Lo mateix scrivim al Reverendíssim senyor Mestre de Montesa, per los exhibidós de la present, qui són los síndichs de aquesta universitat, als quals sa spectable senyoria donarà fe e crehença en lo que diran per part de aquesta universitat. E no més, sinó que Nostre Senyor Déu Jesús tinga sa spectable senyoria e llur stat en sa divinal protecció e guarda, donant-li molta salut e vida. De Ontinyent a XXVI de març any M^oD^oXVI.

De vostra spectable senyoria affectats servidors, los Justícia, Jurats e Consell de la vila de Ontinyent.

Document 2

1516, març 27. Moixent
Lletra de don Pero Maça al Consell d'Ontinyent en la qual manifesta la voluntat d'arribar a un acord per via arbitral en el contenciós sobre els termes i, alhora, informa que esbrinarà les incidències denunciades per la vila d'Ontinyent en la partida de la Pebrada i mentre no permetrà cap innovació al respecte.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, ff. 75v-76r.

Als magnífichs y specials amichs los Justícia, Jurats e Consell de la vila de Ontinyent.

Magnífichs y specials amichs, per los portadors he rebuda vostra letra. Al que-m dieu que han laurat los de la Font en terme de aqueixa vila, yo no y sé ninguna cosa ni sé qui u ha fet, ni lo loch ni y he sabut ninguna cosa. E de açò podeu ésser ben certs: yo me'n informaré y essent terme de aqueixa vila indubitat, com dieu, yo manaré que no s'i toque.

Quant a les altres coses sobre la partitíó de aquest terme d'entre aqueixa vila y aquesta, yo trametré per micer Boluda, mon advocat, per haver consell de aquell y après vos tornaré resposta. Perquè en la veritat ma voluntat y gana no és de apartar-me de justícia y de ben avehinar ab aqueixa vila, com fins ací he fet, remetent lo que més poria dir als síndichs e por-// (f. 76r) tadors de aquesta. Y acabe a la ordi- nació vostra. De Moxent a XVII de març any M^oD^oXVI.

A la ordi nació vostra prest, don Pero Maça de Carroç.

Document 3

1516, abril 5. Moixent

Lletra de don Pero Maça al Consell d'Ontinyent en la qual accepta la proposta ontinyentina de nomenar jutges àrbitres per resoldre el contenciós sobre els termes. Els informa que trametia com a síndic el notari Pere Roís, que els explicaria per extens la informació recollida sobre les incidències denunciades per Ontinyent de les quals, segons la qual els fets denunciats haurien tingut lloc en terme de la baronia de Moixent i que s'haurien produït alteracions recents dels mollons i fites per part d'ontinyentins.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, ff. 76 r-v.

Als magnífichs y specials amichs los Justícia, Jurats e Consell de la vila de Ontinyent.

Magnífichs y specials amichs, per vostres síndichs vos responguí, dient que hagut lo consell de micer Boluda, mon advocat, yo us respondria. E axí lo disabte passat fon ací y per les aygües que ha fet no us he pogut respondre fins ara. Y só molt content que dues persones entre nosaltres vejen y parteixquen lo terme entre aqueixa vila y la mia y aquestos tinguen poder tant per justícia com per amigable compositió d'aquí avant. Nomenau vosaltres la persona e vejau lo temps per a quant, que yo seré molt content e no falliré en res de justícia ni de ben avehinar ab vosaltres.

Quant al altre cap, del que han laurat los de la Font, yo no he pogut saber per los de la Font complidament lo que és necessari, per lo temps que ha fet, sinó que s'és trobat ací un moço de Pere Guascó y ha dit que son amo és lo qui havia laurat. E segons lo loch hon ell ha dit que ha laurat, haguda informatió de Berthomeu de Moro e Anthoni Auger e altres antics vassalls de ací, tots dieni que és terme indubitat e clar de aquesta vila. Axí, mirau quin engan reben los uns o los altres. Si aquesta partitíó ve a efecte no serà mester molt més engan del que lavors se farà sinó tot lo que serà egual, just e de ben avehinar // (f. 76v) yo u faré e no us ne daré ninguna avantatge que ans crech portar lo que fins ací los de aqueixa vila han fet també alguns desórdens en derrocar alguns mollons e ferne altres de pedres, nous, no deguts, en terme de aquesta vila. E de açò fiu avisat en l'any passat. E per que lo que fonch passat en les vistes que entre vosaltres y mi hagué, ni ara, sinó perquè ve a preposít vos ho diria. E açò no cregau que u sé per hòmens de aquesta vila, sinó per stransys. Crech yo que vosaltres no u sabeu sinó que aqueixos pastors ho fan ab les passions que tenen. E perquè de aquestes coses pus larch vos parlarà Perot Roiz, portador de aquesta, mon vassall y scrivà de aquesta vila, no-m allargue més sinó que acabe. Prest a la ordi nació de vosaltres. De Moxent a V de abril any M^oD^oXVI.

A vostra ordi nació prest, don Pero Maça de Carroç.

Document 4

1516, abril 6. Ontinyent

Lletra del Consell d'Ontinyent a don Pero Maça en la qual ratifica l'acord de nomenar jutges que resolguen el contenciós per via arbitral i remarquen que mentre tant no es produísca cap acte per les parts, tot atribuïnt les alteracions de fites denunciades pel senyor de Moixent a desconeguts o pastors que concorrien aquelles partides solitàries.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, ff. 76v-77v.

Senyor molt spectable e virtuosíssim, axí per la letra de sa senyoria havem rebut com per lo que lo discret en Pere Roiz, notari, portador de aquella, nos ha dit, som stats avisats que sa senyoria és molt contenta de leixar aquestes diferències de térmens en poder de una persona per part sua, la qual, ensemps ab una altra que aquesta universitat nomenarà, coneguen de dites diferències de térmens, axí per via de dret com encara per amigable compositió e posen fites e mollons entre aquestes viles. Restam-ne molt alegres de tan bo e // (f. 77r) e sanct delliber de sa spectable senyoria. E axí mateix nosaltres no-ns apartam del mateix delliber, perquè és fer lo repós e bé de aquestes universitats e procurar molt amor e germandat entre aquelles. Stam ja, senyor, promptes en delliberar la persona que per part de aquesta universitat hi sia y trametre-y tantost nostres síndichs e donar-ne també rahó al Reverendíssim senyor Mestre perquè nomene també per part sua lo que vulla e hixcam de totes diferències. Y ab persones que aquesta universitat té tanta amor e voluntat e desig de complaure'ls e servir-los és justa cosa no tinga alguna manera de diferències. E puix lo delliber és tan sanct e bo, és justa cosa e rahonable, ans de fermar lo compromés ni pendent aquell ninguna de les parts sia en res perjudicada. Per ço és mester que sa senyoria mane a-n Gascó que cesse de laurar, majorment que may ningú de la Font de la Figuera ha laurat en lo dit loch ni ampruiat aquell en res. Y encara que sa senyoria diga que aquí y ha testimonis que és terme de la Font, nosaltres senyor, provarem ab tants testimonis com volrrem que és terme de aquesta universitat. Per ço és bé que sa senyoria mane al dit Gascó cesse de laurar y puix sa senyoria ho haja manat de fet, se posarà per obra en nomenar lo jutge persona qui-ns leve de totes diferències e procure la pau e repós de aquestes universitats. E açò senyor, és no fer perjuhí a les parts e lo camí per a exir de aquestes diferències, demanant-li de molta gràcia, senyor, ho faça perquè posem en execució lo que-ns deu fer per expeditió de aquest negoci.

Quant al que diu sa senyoria dels mollons dels pastors, no sabem senyor qui u ha fet, sinó que los pastors, com no tenen quefer, posen-se a fer mollons. Ara senyor, per aquesta via, porem exir de totes diferències demanant-li de molta merçé que per lo home que va ab Perot Roiz nos trameta resposta y aquell informarà a sa senyoria dels térmens per hon van, que s'i és criat de chich. E només sinó que Nostre // (f. 77v) Senyor Déu Jesús sa spectable senyoria tinga en sa divinal protectió e guarda, donant-li molta salut. De la vila de Ontinyent a sis de abril any M^oD^oXV (sic39).

A la ordi nació de sa spectable senyoria promptíssims, los Justícia, Jurats e Consell de la vila de Ontinyent.

Document 5

1516, abril 7. Moixent

Lletra don Pero Maça al Consell d'Ontinyent, en la qual torna a remarcar el compromís de mantenir els terminis acordats i com a prova esbrinarà exhaustivament les alteracions denunciades per Ontinyent, causades per un mosso de Pere Gascó, veí de la Font.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, f. 77v.

Als magnífichs y specials amichs los Justícia, Jurats e Consell de la vila de Ontinyent.

Magnífichs y specials amichs, en aquesta hora he rebuda vostra letra per Perot Roiz. E perquè yo anava ab vosaltres molt planament, ni yo me informí dels de la Font, com ja us he scrit, ni de algunes altres coses per poder-vos millor respondre lo que serà forçat ara fer. E axí per assò40 com perquè stich ocupat sta nit ab uns negocis no u faré ara, però per a despús-demà tot lo dia yo us offir de respondre per persona pròpria e de tot lo que serà just e de justícia yo no me apartaré, com ja us he scrit. Acabe prest a la ordi nació de vosaltres. De Moxent a VII de abril any M^oD^oXVI.

A la ordi nació de vosaltres, don Pero Maça de Carroç.

Document 6

1516, abril 8. Moixent

Credencial de don Pero Maça per al Consell d'Ontinyent, en favor del seu procurador Francesc Abril, per tal de negociar un acord sobre les diferències dels termes.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, f. 78r.

Als magnífichs y specials amichs los Justícia, Jurats e Consell de la vila de Ontinyent.

Magnífichs y specials amichs, ayr vos scriguí que per a demà trametria resposta a la letra que Perot Roiz me portà de vosaltres y axí tramet a-n Francesch Abril, mon procurador, per a que de part mia vos diga tot lo que yo poria en aquesta. Donar-li heu fe e crehença com a la persona mia e perquè ell és persona tal, és demesià més alargar-me, sinó que acabe, prest a la ordi nació de vosaltres. De Moxent a VIII de abril any M^oD^oXVI.

A vostra ordi nació, don Pero Maça de Carroç.

Document 7

1516, abril 8. Ontinyent

Acta de la deliberació del Consell particular de la vila d'Ontinyent sobre les explicacions donades per Francesc Abril, notari, com a procurador de Pero Maça sobre l'incident provocat pel mosso de Pere Gascó, de la Font, i sobre la seua aquiescència a negociar un acord arbitral sobre els termes, abans del qual es signaria un compromís d'arbitratge entre els advocats de les part a la ciutat de València. El Consell accepta les explicacions i acorda que se signe el compromís d'arbitratge.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, f. 78r.

La crehença que fonch explicada per lo dit honorable en Francesch Abril, notari, fonch que lo spectable senyor don Pero Maça deya que lo que havia laurat Pere Gascó que li havia desplagut e que no u havia fet de manament seu e que pus no s'i tocaria ni y lauraria. E que era content fer-mar-ne compromés de aquestes diferències de térmens.

E per quant se demanava per los oficials de aquesta vila que volien que lo dit senyor don Pero Maça ne scrigués una letra a la vila com li

havia desplaçat del que havia fet e laurat lo dit Pere Gascó e que no u havia fet de son manament e que no fos fet perjuri a la dita universitat. E fonch concordat que axí lo dit senyor don Pero Maça com la dita universitat haguessen a fer lo acte que los advocats del dit senyor don Pero Maça e de la dita vila consellarien deguessen fer e fermar les parts ans del compromís en València. E axí fonch fet e lo dit acte fonch ordenat en València per dits advocats.

Document 8

1516, abril 16. Ontinyent

Lletra del Consell d'Ontinyent a don Pero Maça apremiant-lo a trametre el seu procurador per a negociar a València i demanant-li que accedisca al compromís previ sobre les innovacions fetes per alguns fontins en els límits dels termes.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, ff. 78v-79r.

Al molt noble e molt virtuós senyor lo senyor don Pero Maça de Carroç, en la sua vila de Moixent. Molt noble e molt virtuós senyor.

Pochs dies ha fonch ací en Francesch Abril, ab lo qual fem e concertam lo apuntament que aquell a vostra senyoria crehem haurà explicat, prenent càrrech de respondre'ns per a quina jornada la senyoria vostra manaria que son advocat e lo nostre en València conferissen sobre lo article que nosaltres demanam se faça ans que lo compromís se ferme. E és que per haver laurat Gascó no'ns sia causat perjuri algú ni la senyoria vostra puixa adquirir ni guanyar possessió alguna, offerint-nos açò la senyoria vostra ab letra sua o ab acte entenent, senyor, lo mateix en lo que en la mateixa partida y sta universitat més prejudicial laurà Sanç, de la Font, que après de la partida del dit en Francés Abril de ací és vengut a nostra notfía. Al qual pregam la senyoria vostra mane no y torne més a laurar. E fins a huy, senyor, no havem hagut resposta al que entre nosaltres e dit Abril fonch concordat. E per que, senyor, tenim ganes de exir de aquestes diferències de térmens y abreujar-ho tant com pugam, perquè tant com se allarga és prejudicial y dampnós a les dues parts. Per ço, senyor, avisam la senyoria vostra que per al dimecres primer vinent, que comptarem XXIII del present mes, serà nostre síndich en València per conferir y haver consell ab nostre advocat sobre lo dit punt e article que lo dit en Francés Abril o vostra senyoria largament haurà recitat sobre la laurada de Gascó comprenint-hi ara lo de Sanç, la qual ara novament havem sabut e vist, con dit havem. Per que, senyor, si la senyoria vostra volia trametre a València per a comunicar-ho ab son advocat per a dit jornada ho //(f. 79r) puixa fer. E perquè senyor, no fatiguem la senyoria vostra e essen ja entre nosaltres sobre aquesta matèria tanta proximitat de letres, supplicam aquella, per lo present exhibidor nos certifique de son parer y hajam sa definitiva resposta. E cessam, pregant Nostre Senyor la molt noble e virtuosa persona de vostra senyoria guarde e lo stat de aquella augmente, com per aquella és desijat. De Ontinyent a XVI de abril any M^oD^oXVI.

Senyor, al manar de vostra senyoria promptes, los Justícia, Jurats e Consell de la vila de Ontinyent.

Document 9

1516, abril 17. Moixent

Lletra de don Pero Maça al Consell d'Ontinyent, mitjançant la qual accedeix a que els seus advo-

cats es reunisquen amb el de la vila d'Ontinyent a València per negociar l'acord sobre les diferències de termes i també accepta la condició prèvia en forma de clàusula de salvaguarda que reclamava per la vila d'Ontinyent sobre les innovacions fetes per alguns fontins en els límits dels termes.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, ff. 79 r-v.

Als magnífichs y spetials amichs los Justícia, Jurats e Consell de la vila de Ontinyent.

Magnífichs y specials amichs, vostra letra he rebut dient-me lo apuntament en què éreu restats ab Francés Abril e del que après haveu sabut del laurar de Sanç.

Quant al apuntament de Francés Abril. Ell m'escrigué de Xàtiva tantost com fonch arribat de aquí. E après és vengut ací per altres negocis meus y m'o ha dit a boca. E perquè no'm dix per a jornada certa vos hagués de respondre ni que vosaltres tinguéssu tanta cuyta, ab ocupatió de negocis que he tengut e ara tinch ho he allargat; mas per al dimecres que diu serà en València lo vostre síndich, lo meu advocat starà a punt per a veure's ab ell. Parle ab Johan Riudaura, mon procurador, que ell ho concertarà ab mos advocats que sien //(f. 79v) per a quant ell volrà, que yo tinch més gana de abreujar que vosaltres.

Quant al laurar de Sanç, yo us done ma fe que no y he sabut ninguna cosa ni ans ni après de haver-me-u escrit vosaltres, sinó que lo dia que aní a mirar lo que havia laurat Gascó, passant la volta del molló que teniu ab Billena, víu huntuos laurat y demaní què era. Digueren-me que Sanç ho havia laurat ja en altre temps. E puix de açò no me'n deyen res ni se'n parlava y era cosa vella, segons lo que allí'm digueren e no era allí Sanç, no li diguí res. Y après vos certifique que yo no y he sabut que haja laurat ni o ha fet de manament meu. E encara que en açò hi pogués haver altra consideratió, si lo que m'an dit és ver, però perquè conegau que no us vull perjudicar en res ni mire en aqueixos puntillos (sic), seré content que lo apuntament que ha pres Abril ab vosaltres sobre lo de Gascó sia també en lo de Sanç. E acabe, per al que ordenen. De Moxent a XVII de abril any M^oD^oXVI.

A la ordinatió vostra prest, don Pero Maça de Carroç.

Document 10

1517, maig 15. Ontinyent

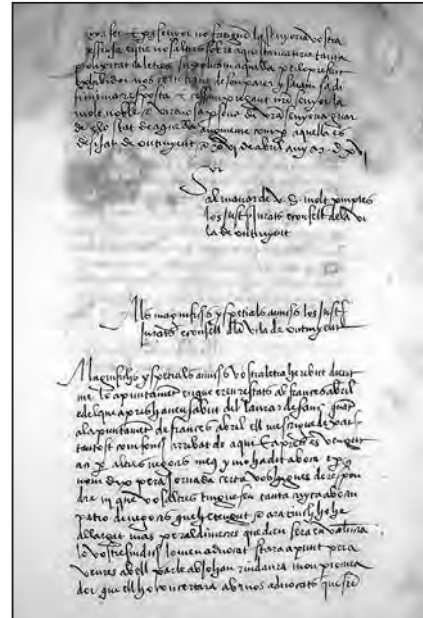
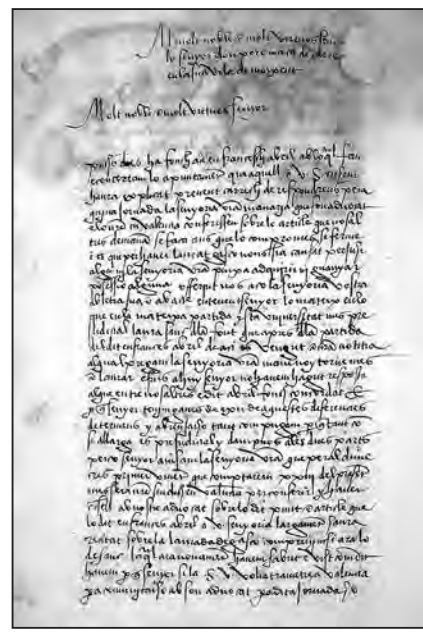
Lletra del Consell d'Ontinyent a don Pero Maça denunciant el peatge que haurien cobrat homes de la Font de la Figuera a uns carreters castellans de La Membrilla en el camí d'Almansa, la qual cosa vulneraria la llibertat de trànsit en els camins reials.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, f. 101v.

Letra tramesa al spectable senyor don Pero Maça [anotació al marge superior esquerre del document].

Al molt spectable y virtuosíssim senyor lo spectable senyor don Pero Maça e de41 Carroç e Arbórea, senyor de la baronia de Moxent.

Senyor molt spectable. A huns carretés de La Membrilla qui han portat forment a aquesta vila, tornant-se'n son camí per lo carril que va de aquesta vila42 a Almansa, los són exits quatre o cinch hòmens armats de la Font de la Figuera, dihent que passant per dit carril són tenguts pagar peatge. E axí los han fet pagar tres reals per les tres carretes que

AMO MC 1 f 78v-79r

havian portat de forment. E axí nos han avisat de Almansa, lo que no poden fer de rahó ni de justícia. E perquè som certs vostra spectable senyoria no y sab res e si los de la Font ho han fet per la exacció de semblant dret li demanam de gràcia e mercé los mane los restituhexquen e castigar-los de forma que semblants novitats no facen ni moguen qüestions degunes perquè la defensa de imposar semblant victigal en lo loch hon no's pot imposar tocària a nosaltres, perquè havem a mirar los qui porten vitualles e provisió a aquesta vila per los camins reials no'ls sia imposat victigal degú. Y lo desig e voluntat nostra no és \sinó/ de molt bé avehinar e tractar los vassalls de vostra senyoria e fer per manera que no y haja entre nosaltres deguna diferència. Demanam-li, \senyor/, de molta mercé, hi faça la provisió que de sa senyoria s'espera en gràcia e mercé de la qual nos comanam. E restam promptes a quant mane. De Ontinyent a XV de maig any MDXVII.

Senyor,43 a la ordinació e quant mane sa spectable senyoria promptíssims,44 los Justícia y Jurats de la vila de Ontinyent.

Document 11

1517, maig 17. Moixent

Lletra de don Pero Maça al Consell d'Ontinyent, en resposta a la denuncia del cobrament de peatge per part de gent de la Font de la Figuera en el Camí d'Almansa a carreters castellans que tornaven d'Ontinyent. Indica que farà els esbrinaments adients tot i que esgrimeix que si s'haguera produït en terme de la seua baronia de Moixent tenia privilegi reial per efectuar aquest cobrament. Primer esment al contenciós pels termes amb Villena.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, ff. 102 r-v.

Resposta feta per lo spectable don Pero Maça [anotació al marge superior esquerre del document].

Jesús.

Als magnífichs y specials amichs los Justícia e Jurats de la vila de Ontinyent.

Magnífichs y specials amichs, per lo portador rebí ay una letra vostra en la qual me dieu que havíeu sabut que los de la Font de la Figuera havien pres a tres carretés de La Menbrilla tres reals de peatge, anant per lo carril que va de aqueixa vila a Almansa, lo que dieu no poden fer de justícia, lo que creheu que yo no y sé. E per ço diheu que-ls castigue perquè altra volta no's atrevexquen a fer-ho, per conservar lo bon vehinar que és entre vosaltres e mi. Lo que yo scé en aquest negoci és que lo dimecres me vingueren a dir que los de Billena eren venguts a la Font. Yo aní fins a una légua de aquí, hon sabí que no era res. E contant-me que havien vists no sé quants rocins trameterem allà dos o tres de 45 cavall e trobaren-se ab alguns peons qui lauraven de allí de la Font. Hun hohí dir que havien cobrat lo peatge de huns carretés, ni scé ahon ni com. E après que he rebut vostra letra no me'n só pogut informar ab altres negocis que tinc, però yo u faré demà hi si ells han pres lo peatge fora del terme meu, yo-ls faré tornar hi-ls castigaré. Però si u han pres dins lo terme de Moxent y de la Font no tendré rahó de fer-ho, ni vosaltres de enugar-vos-ne, perquè yo tinch privilegi que en qualsevol part que passen per lo terme o de la Font o de Moxent són tenguts a pagar peatge y encara que porten vitualles per a València y per a les viles e ciutats del regne, puix les persones sien aquelles qui són, tenents a pagar y passen per lo terme meu, de ací o de la Font, me han de pagar segons veureu per lo privilegi que dich, lo qual mostraré a qualsevol persona que-1 vulla veure e vinga ací per part de vosaltres y li'n leixaré pendre tresllat. Axí que tot stà que lo hagen pres en mon terme o no. Si diheu com fins ací no-1 han pres és perquè no van a guardar al camí // (f. 102v) com passa ningun carreter ni ara lo prengueren sinó fossen exits per lo que us tinch dit. Però no resta que per açò trobant no-1 puxen pendre totstemp que si encontren. Yo trametré a saber-ho hon lo han pres, pux yo ja a causa de aquestes diferències, axí dels de Billena com de la partició de térmens que s'ere fer ab vosaltres, tinch alguna notícia del terme de aquesta vila. E no essent en aquell no és mester perquè si lo han pres dins aquell y voldreu veure lo privilegi, com dit y pendre'n tresllat per mostrar-lo a vos-tres advocats, yo-n seré content y estar-ne a tot lo que serà de rahó. E axí acabe, a la ordinació de vosaltres. De Moxent a XVII de maig any MDXVII.

A vostra ordinació prest, don Pero Maça de Carroç.

Document 12

1517, maig 21. Ontinyent

Acta del Consell particular de la vila d'Ontinyent sobre les implicacions del cobrament de peatge per part dels de la Font de la Figuera en el Camí d'Almansa. S'hi acorda posar els fets en coneixement del governador de València, qui era a Biar; de les viles d'Almansa i de Villena, del governador del Marquesat de Villena, a més a més del duc de Gandia i dels comtes d'Oliva i d'Albaida.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, ff. 102v-103r.

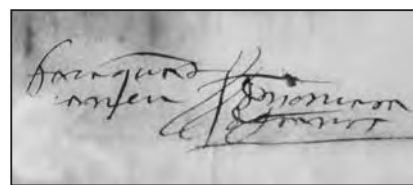
Acte de Consell per provehir al exacció que novament se fa del dit peatge per lo noble don Pero Maça [anotació al marge superior esquerre del document]. Die iovis XXI madii anni Millessimi DXVII. Los honorables En Joan Febrer e en Gaspar Gaçet, dos dels Jurats de la vila de Ontinyent, per citació feta de provisió e manament de aquells per Johan Pérez, misatgé de la dita vila, convocaren Consell en les Corts de la Sala, hon foren presents e convocat en dit Consell les persones següents:

Los honorables:

- En Luís Arbuxech, Bal·le
- En Baltazar Arbuxech, Justícia
- En Johan Garcia, Mustaçaf
- En Baltazar Bodí, sobresequier
- En Guillem Conqua
- En Jaume Olzina, notari
- En Johan Blay
- En Johan Fuster ll
- En Jaume Miquó
- En Pere Pérez
- En Laucelan Urgellés, notari
- En Johan Vinader
- En Berenguer Antist46/
- En Nofre Barberà
- En Bernat Segrià, notari // (f. 103r)
- En Vicent Muntanya
- En Johan Sancho47
- En Luís Navarro
- En Johan Picanya
- En Andreu Osqua
- En Francesch Grinyana
- En Berthomeu Sanchiz
- En Gaspar Barberà

E en Francesch Romeu, notari, altre dels síndichs e scrivans de Consell de la dita vila. ll

E fonch delliberat en lo dit Consell concorditer et nemine discrepante/ que considerat que lo noble don Pero Maça havia pres peatge a huns carretés que havien portat forment a la present vila, venint per lo carril que ve del Mojón Blanco a la present vila. Los quals carretés eren de La Menbrilla. E fonch-li escrit e dix que ho miraria si-1 havien pres en lo terme de la Font, perquè éssent passats per terme de la Font bé ho poden fer per lo privilegi que diu lo dit senyor don Pero Maça que té e que ell ho miraria. E après que i tramés/ la letra, ne torna'ven/ a pendre a Berenguer Casanova, de Almansa ven lo mateix carril que ve de Almansa a la present vila per lo Mojón Blanco/ lo que era gran dan e evident perjuri a la dita vila e seria afamar aquella /per tal dret may se era demanat ni exhegit/. E axí per dita rahó fossen tramesos quatre o sis al spectable senyor governador general qui és la (sic) vila de Biar hi proveheixa de justícia e mane fer-ho restituir. E que axí al dit general governador fos escrit per part de aquesta vila, com a la vila de Billena, notificant la dita imposició nova de dret e a la vila de Almansa perquè tenint lo governador del Marquesat en Billena lo

Signatura Pero Maça de Liçana

y notificassen perquè la dita exacció de dret era e és molt perjudicial a tots. E encara si mester fos se'n donàs rahó al il·lustre duc de Gandia e als spectables comtes de Oliva y de Albayda perquè de aquesta vila conpren forments per a ses terres. E axí que-s defensàs per justícia en la millor forma que-s pugués perquè jamay tal dret en dit carril e camí se és exhegit ni demanat de pus de cent anys ençà, que memòria de gens no és en contrari. Testes de Consilio.

Document 13

1517, setembre 27. Ontinyent

Acta del Consell particular de la vila d'Ontinyent, entre els temes tractats s'hi indica l'estratègia d'involucrar el Mestre de Montesa en una negociació a tres bandes per tal de sortejar les dificultats de les negociacions amb don Pero Maça. Alhora la vinguda del rei Carles a la Península Ibèrica obre esperances de resolució favorable als interessos de la vila.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, ff. 109r-111r.

Acte de Consell [anotació al marge esquerre]

Die dominica XXVII septembris anni Millessimi DXVII.

Los honorables en Johan Arbuxech, Luís Garcia e en Bernat Segrià, notari, Jurats de la present vila de Ontinyent, procehint legítima citació feta dels del Consell particular de la dita vila per Johan Pérez, misatgé, convocaren Consell particular en les Cases de les Corts construïdes en lo Porche de la Sala, hon foren convocats los infra-següents consellers.

Los honorables:

- En Luís Arbuxech, Bal·le
- En Baltazar Arbuxech, Justícia
- En Johan Febrer
- En Anthoni Daroqua
- En Johan Vinader
- En Luís Sancho
- En Johan Sancho
- En Francesch Bodí
- En Pere Blasqu ll
- En Nofre Barberà
- En Miquel Pallarés
- En Berthomeu Sanchiz
- En Luch Urgellés
- En Gaspar Gaçet
- En Francesch Grinyana ll
- Gaspar Pérez e Francí Romeu, síndichs e scrivans del Consell de la dita vila.

(...)

(109v)

Sobre la vinguda del magnífich micer Artés [anotació marginal].

Fon delliberat en dit Consell que per quant se era delliberat lo magnífich micer Artés vingué per a jutgar la causa e diferència que és entre lo senyor don Pero Maça ab aquesta vila sobre la diferència dels térmens e tenien letra lo dit micer que stava prompte per a venir que si-s podia negociar que lo senyor Mestre de Montesa fos tercer entre lo dit micer Artés, qui era de part de aquesta vila, e micer Johan Boluda, per part del senyor don Pero

Maça que vingúes podent ésser tercer que podent venir lo dit senyor Mestre e si lo dit senyor Mestre no podia ésser tercer e no podia venir, que en tal cas lo dit micer Artés no vingúes ans, puix en lo dia de huy tenien nova que lo senyor rey don Carles era arribat de Alamanya en aquestos regnes, que's fes e determinàs dita causa ab comissió reyal que sa magestat fes e que de sentència e fes a ses planes voluntats.

Document 14

1518, abril 14. Ontinyent

Acta del Consell particular de la vila d'Ontinyent sobre les implicacions de l'enderrocament dels mollons plantats per don Pero Maça i la vila d'Ontinyent en la partida de la Foia de la Pebrada i les conseqüències del conflicte que mantenia aquest amb Villena.

AMO, MC 1507-1523, sign. 1, ff. 125 v-r.

Die XIII iulii anno a Nativitate Domini M^oD^oXVIII^o.

Los honorables En Laucelan Orgellés, notari; en Loís Navarro, dos dels Jurats de la vila de Ontinyent, convocaren Consell particular per Ferrando Navarro, missatgè, en les Cases de les Corts de la present vila, en lo qual foren persones infrasegüents:

Primo, en Loís Arbuxech, Bal·le

En Gaspar Arbuxech, locninent de Justícia

En Johan Vinader, Almustaçaff

En Jaume Olzina, notari

En Johan Blay

En Francí Romeu, notari

En Baltazar Arbuxech ll

En Johan Picanya

En Johan Garcia

En Berenguer Antist

En Jaume de Déu, notari

En Gaspar Pérez, notari ll

A tots los quals los fonch proposat per lo dit Jurat com ja sabien que los mollons que ara novament són stats eregits e fets en (sic) lo spectable senyor don Pero Maça e nosaltres en la partida de la Foia de la Pebrada són stats derrocats per los de la vila de Billena. A causa de la qual dirució de mollons lo dit spectable senyor don Pero Maça ha tramés aci lo honrat en Martí Garí, notari de la ciutat de Xàtiva, procurador seu, ab una letra sua de crehença, la qual crehença, per aquell explicada, en effecte conté que ell nos convida e exorta que com aquestos mollons sien derrocats per los de Billena, vol saber de nosaltres, per quina via volen provehir en la redifficació dels dits mollons, significat-nos que lo seu parer // (f. 103r) és que los dits mollons sien redifficats per justícia, requerint al lochtinent de governador del present regne de la ciutat de Xàtiva que aquell reediffique e torne los dits mollons com a fets en terme de aquesta vila e del dit senyor don Pero Maça e que per justícia hi sia provehit, segons molt largament és stat dit e explicat per lo dit seu procurador.

Tots los quals unànimes e concordets et nemine discrepante foren de parer que la dita requesta sia feta per lo sindich de la vila ensemps ab lo procurador del dit senyor don Pero maça al governador de Xàtiva e per justícia civilment fer-hi tot lo que fer se dega requerint al dit lochtinent de governador que reffets aquells los tinga en salvaguarda del senyor rey e que per aquesta rahó vaja lo hun dels sindichs per a fer dita requesta a la dita ciutat de Xàtiva.

Testes Curie.

Document 15

1518, agost 22. Saragossa

Comissió reial al governador del marquesat de Villena per tal que junt al governador del Regne de València instruisca procés, recullga informació i faça diligències per a trametre-les a la cort i poder dictar sentència en el contenciós territorial que manté Villena amb Pero Maça de Liçana i el seu lloc de la Font de la Figuera.

AMVi, sign. 1/08.

Dona Juana y don Carlos, su hijo, por la Gracia de Dios Reina y Rey de Castilla, de León, de Aragón, de Navarra, de las Dos Sicilias, de Jerusalén, de Granada, de Toledo, de València, de Galizia, de Mallorcas, de Sevilla, de Córdoba, de Cerdeña, de Córçega, de Murcia, de Jaén, de los Algarbes, de Algezira, de Gibraltar y de las Islas de Canaria, de las Indias, Islas e Tierra Firme del Mar Océano, condes de Barcelona, sennores de Vizcaya e de Molina, duques de Athenas y Neopatria, condes de Ruisellón y de Çerdanya (sic), marqueses de Oristán y de Goçiano, archeduchos de Austria, duques de Borgogna y de Bravante, condes de Flandes, de Tirol, etc.

A vos el nuestro governador del Marquesado de Villena, salud e graçia.

Bien sabéys las diferencias que ay entre la Villa de Villena y don Pero Maça Carroz y el lugar de La Fuente la Higuera e Juan Martyn e Ausiás Ferri e otros del dicho lugar sobre la posesión de çiertas tierras y sobre el Çerro la Dança y sus vertyentes y lavores y sobre un carril que va de la Villa de Almansa a la villa de Hontynente y sobre otras muchas y diversas diferencias y çesos, escándalos, muertes, prendas e rreprendas e otras cosas. Y como por cartas e provysiones del Católico Rey, nuestro sensor padre e ahuelo que sancta gloria aya, y nuestras vos mandamos que juntamente con el Governador de València oviésedes ynformación de todo ello y la enbiásedes ante nos para que vistas proveyésemos así sobre las dichas diferencias de la dichas tierras y térmynos como sobre las otras cosas en ellas contenidas. Y después, asy mismo por parte del dicho don Pero Maça nos fue fecha rrelación diciendo que por vuestra culpa e negligencia y por no vos querer vós juntar con el dicho Governador de València o por otros rrespetos las dichas informaciones no avían sido rreçebidas e questa causa por otras nuestras provisiones a suplicación del dicho don Pero Maça mandamos que el dicho Governador de Valencia rreçebiese las dichas ynformaciones no os queriendo vós juntar con él. Las quales diz quél avia rreçebido e que asy por las dichas provisiones mandamos que posiésedes en sosygo las partes e desaymásedes (sic) todos los ayuntamientos que fazían y oviesen fecho e no permitiésedes que se faziesen cosas de fecho la una parte contra la otra ni la otra contra la otra. E que sy algunas cosas eran fechas o intentadas a fazer todas las tornásedes e fiziésedes tornar al primo estado e fiziésedes restituyr e pagar qualesquier prenda o prendas o danos que por la una parte contra la otra e la otra contra la otra fuesen fechas y los posiésedes en toda paz e sosiego, tranquilidad e reposo y les pusiésedes treguas para que entrellos no oviesen más cosas de fecho.

E agora el procurador del dicho don Pero Maça presentó ante Nós çiertas informaciones quel dicho Governador de Xàtiva recibió por virtud de las dichas nuestras últimas provisiones. Y así

mysmo presentó otras ynformaciones que diz fueron rreçebidas sobre un rronpimiento de treguas puestas nuevamente entre las dichas partes, que los de la dicha Villa de Villena diz que fezieron, entrando con mano armada en los campos e tierras sobre que es la dicha diferencia y en otros e talaron e segaron los panes que en ellos estaban senbrados y los llevaron a la dicha Villa de Villena, sobre lo qual e sobre todo lo otro nos suplica le fiziésemos cumplimiento de justícia.

E así mysmo el bachiller Martín de Medina como procurador de la dicha Villa de Villena nos hizo rrelación que vós no érades en culpa alguno (sic) de lo susodicho ni avíades tenido en ello negligencia. E quel dicho Governador de Xàtiva no avía podido fazer las dichas informaciones porque la dicha Villa de Villena tenía suplicado de las dichas nuestras postreras provisiones y apelo de los autos e informaciones por virtud dellas fechos por el dicho Governador de Xàtiva. Y que entre la dicha Villa de Villena y el lugar de Fuente la Higuera y el dicho don Pero Maça y los térmynos del dicho lugar ay muchas diferencias y pleytos sobre los quales diz que nunca por las dichas nuestras provisiones a sido enteramente proveydo. Espeçialmente çiertas perturbaciones quel dicho don Pero Maça y el dicho lugar de La Fuente la Higuera diz que fazen a la dicha Villa de Villena, así en la posesión como en la propiedad en los térmynos del Çerro la Dança y sus vertyentes e lavores. Y así mysmo sobre çierta ocupación quel dicho don Pero Maça diz que a intentado de fazer a la dicha Villa de Villena de un carril que va de Almansa a la Villa de Hontynente y sobre çiertas nuevas inpusiciones quel dicho don Pero Maça diz que a intentado de imponer y llevar en el dicho Carril Real.

Iten, así mysmo sobre la propiedad de la Hoya Manuel, con sus vertyentes y cannadas, el qual dicho procurador de Villena confiesa quel dicho don Pero Maça la tyene e posee e nos suplica en el dicho nonbre // con mucha instançia sobre todo esto lo proveyésemos de remedio con justícia.

E así mysmo nos suplica le proveyésemos açerca de los ynultos, crímines, delitos y danos que hasta aquy an sido cometidos e perpetrados por los de la parte del dicho don Pero Maça e el dicho lugar de Fuente la Higuera contra los de la dicha villa de Villena. Contra lo qual el procurador del dicho don Pero Maça presentó otra petición en que dixo que entre el dicho don Pero Maça y el lugar de La Fuente la Higuera, de la una parte, y la dicha Villa de Villena, de la otra, no son las dichas diferencias y pleytos syno solamente sobre la posesión de çiertas tierras q están en término del dicho lugar de La Fuente la Figuera y que sobre esto estava rreçebida la dicha información conforme a las dichas últimas provisiones y que sobre ello se avían seguido todos los dichos çesos e males hasta aquy fechos.

Y nos suplica así mysmo sobre todo ello proveyésemos conforme a justícia de manera que las dichas diferencias se atajasen.

E visto todo por los del nuestro Consejo de Castilla y Aragón e platicado lo que devíamos mandar proveer para atajar las dichas diferencias entre las dichas partes, porque eso cumple mucho a nuestro serviçio e a la pacificación de nuestros reynos y al bien, paz, trancilidad (sic) e rreposo de los vezinos dellos. E fue acordado que el conoçimiento de lo susodicho se devía çometer al Governador de Valencia e a vós para que ambos

juntamente averigüeyes la verdad de todo ello. Y que devíamos mandar dar esta nuestra carta para vós en la dicha rrazón. E Nós tovimos por bien. Porque vos mandamos que dentro de ocho días después que con esta nuestra carta fuéredes requerido vos juntareys con el dicho Governador de Valencia en un lugar más propinco a las dichas diferencias. Al qual, así mysmo por otra nuestra carta, mandamos que se junte con vós. Y ambos, a dos, juntamente y no el uno syn el otro, dentro de çiento e veynte días, contando desde el día que así en el dicho lugar vos juntaredes, llamadas e oydas las dichas partes y todos los demás que llamar se devieren y en esa parte acudieren o podieren pretender interese, rreçibays información o informaciones largas e bastantes y todas aquellas que las dichas partes y cada una dellas vos darán o presentarán así de justicia como de otras cosas sobre las cosas siguientes:

Primeramente, sobre la posesión e propiedad del Çerro la Dança e sus vertyentes y lavores e términos de aquellos e sobre las perturbaciones que se pretenden la una parte contra la otra an fecho o intentado o yntentan fazer sobre la posesión e propiedad del dicho Çerro la Dança e sus vertyentes e lavores e sobre qualquier dellos. Iten, así mysmo, sobre la ocupación que por parte de la dicha Villa de Villena se pretende que el dicho don Pero Maça y el dicho lugar de La Fuente la Higuera an intentado e intentan fazer, segund se pretende, a la dicha Villa de Villena sobre el dicho Carril Real que va de Almansa a la Villa de Ontinente y sobre las dichas nuevas inposiciones quel dicho don Pero Maça intenta poner y llevar en el dicho carril y eso deso, sobre la posesión que las dichas partes o cada una dellas desto ternán como sobre la propiedad.

Iten, sobre la propiedad de la Hoya Manuel con sus vertyentes, cannadas y términos, por quanto deso, como arriba se dize, el dicho procurador de la dicha Villa de Villena confiesa que el dicho don Pero Maça y el lugar de La Fuente la tienen y poseen.

Iten, así mysmo, sobre la posesión tan solamente a Juan Martín y Ausiás Ferri y otros vezinos del dicho lugar de La Fuente la Higuera se dize an tenido e tienen en los canpos y tierras nuevamente talados y segados, sobre que se an seguido las dichas diferencias e sobre la posesión, tan solamente, que la de la Villa de Villena en los dichos canpos e tierras, panes e tener. Y eso a istancia de los dichos Juan Martyn y Ausiás Ferri e otros interesados en las dichas tierras, constando quel proceso e información que sobre eso se fiziere no se delate por los proçesos que se fizieron açerca de la dicha propiedad o posesión.

E así mysmo, llamadas e oydas las partes, vos informad de todos qualesquier ynultos, crímines e rrobos y muertes e heridas y eçesos y males que la una parte a fecho contra la otra e la otra contra la otra hasta el día que fueron puestas por vosotros y en nuestro nonbre las últimas treguas entre las dichas partes, las quales diz que // por los de la dicha Villa de Villena an sido ronpidas. E así mysmo, recibiréys información de aquellos y contra aquellos que nuevamente an ronpido las dichas treguas y an talado e segado y llevado los dichos panes sembrados en las dichas tierras y quién e quáles personas an sido aquellos que an fecho e perpetrado qualesquier de los dichos ynultos, crímines y males e quáles fueron en ello e dieron para ello o por ello consejo, asistencia, fa-

bor e ayuda, en qualquier manera. A fin que todo lo que hasta aquí se a seguido se sepa la verdad. E rreçibidos por vosotros todas las dichas informaciones asy desta manera por los dichos capítulos como arriba se contiene dentro del dicho término e fechos los processos de cada cosa por sí como dicho es, los enbiad çerrados e sellados ante Nós e los del nuestro consejo para que vistos mandemos proveer sobre las dichas cosas lo que más convenga al serviçio de Dios e nuestro, a la buena admynstración de la justicia y paçificación de nuestros reynos e de las dichas partes. E así mysmo, vos mandamos que sy por las dichas ynformaciones que recebiéredes quanto a los dichos ynultos, crímines e eçesos e otros danos y en quanto al rompimiento de las dichas treguas últimamente puestas algunos fallades culpantes, procedays contra ellos e los punays e castigueys como fallades por justicia.

Lo qual todo vos mandamos que fagais e cunplays no enbargante otras qualesquier comysiones o provysiones que sobre lo susodicho ayan sido dadas per el dicho Rey Católico o por Nós e sin derogación de las informaciones que últimamente fueron rreçebidas por parte del dicho don Pero Maça y del dicho lugar de La Fuente la Higuera por el dicho Governador de Xátiva por virtud de las dichas últimas provisiones porque, como dicho es, diz que fueron rreçebidas por vuestra culpa e negligencia y fueron presenttadas ante Nós, antes queden en su fuerça e valor y syn derogación.

E así mysmo, de los proçesos e istancias y acusaciones e sentençias y otros pedimientos fechos así por vós como por el dicho Governador de Valencia e Orihuela y otros qualesquieredes contra los culpados en los dichos delitos, antes todos ellos estén en su fuerça e valor tanto quanto de derecho pueden e deven valer.

E así mysmo, vos mandamos que antes que se cunplan las dichas treguas pondreys otras de nuevo, por otro tanto tiempo o más, si más podiéredes, para que durante aquellas no se faga ni intente cosa alguna en aquellos so grandes penas. Y mandamos que si alguno de vosotros no quisiere fazer ni conplir lo susodicho o no podiere, quel otro lo faga e cunpla e que lo quel uno sólo fiziere valga como si anbos a dos lo obyésedes, constando permanente para la pena de la negligencia o culpa del otro.

E mandamos a las partes y otras qualesquier personas de quien entendiéredes ser información e saber la verdad açerca de lo susodicho que vengan e pressenten ante vós e a vuestros llamamientos e enplazamientos y digan sus dichos y depusiciones a los plazos e solas penas que vós de nuestra parte les pusiéredes o mandáredes poner, las quales Nós por la presente tal le ponemos e avemos por puestas, para lo qual todo, que dicho es por esta nuestra carta, vos damos poder conplido, con todas sus inçidencias e dependencias anexidadas e conexas. Y non fagades ende alias.

Dada en la çibdad de Çaragoça a veynte y dos días del mes de agosto, anno del naçimiento de Nuestro Sennor Jesuchristo de mill e quinientos e diez e ocho annos.

Yo el Rey [rúbrica autógrafa de Carles I].

Yo, Bartolomé Ruyz de Castaneda, secretario de la Reyna y del Rey, su hijo, nuestros sennores, la fize escribir por su mandado [rúbrica autógrafa].

Decanus Basán(?) [rúbrica autógrafa]

P. Episcopus Pacensis [rúbrica autógrafa]

Licenciatus Çapata [rúbrica autógrafa]

Licenciatus Dongarcía [rúbrica autógrafa]

Comisión sobre lo49 de Villena // [anotació a mena de regesta al marge inferior dret, posterior a la redacció de la carta de comisió i alié a la cancelleria reial].

Registrada, Antón Martín de Villegas. [rúbrica autógrafa].

Derecho seylos rreales, rreales XXVII maravedís XXX. [anotació de la taxa del dret de segell]. Sigillum deperditum [impronta amb restes del segell de placa de cera vermella, que no s'ha conservat a la lletra reial].

Guillermo por Chanciller [rúbrica autógrafa].

Document 16

1530, gener 27. Yecla

Lletra del batxiller Pablo Vicente al Consell de la ciutat de Villena en resposta a una missiva en la qual l'informaven que havien iniciat les negociacions per tal d'arribar a un compromís de concòrdia per a la solució pacífica en els contenciosos amb Pero Maça de Liçana i els Consells de Moixent i la Font de la Figuera sobre la delimitació dels termes. Especifica el procediment que hauria de seguir-se en aquestes negociacions.

AMVi, sign. 1/32.

Muy Magníficos Sennores.

Yo he rreçebido su carta e en quanto a lo que por ella V.M. me escriven, a mí me parece bien la negociación que dizen que tienen començada e praticada e avría mucho plazer de ver la llegada a concordia e asiento, por el bien e pacificación de esa cibdad e por el reposo de todo el pueblo e de ese noble Conçejo. La orden e manera que me parece que se deva tener es que con poder del Sennor don Pero Maça e de los Conçejos de Muxén e La Fuente la Higuera se aya de dar el medio e se haga la dicha concordia con el Conçejo de esa cibdad o su procurador e que aquestos poderes fueren (sic) ser dados e otorgados en Ayuntamiento General de cada un pueblo segund lo tienen de uso e de costumbre e que los auttos de la concordia e asignación e asiento de los mojones se sigan con la dicha fuerça de los dichos poderes e consentimiento e autorizados por notarios de la una parte e de la otra. E con aquesto en posesión e propiedad avrá toda seguridad e pacificación. Y acerca // de aquesto me paresçe que no ay otra cosa que dezir e proveer por el presente, salbo que fecha e asentada la dicha concordia sería cosa justa e conveniente que con petición e implicación de las partes se oviese confirmación de Su Magestad açerca dello e que entre los otros capítulos de la concordia se asentasse aquesto para que las dos partes juntamente quedasen obligadas a pedir e procurar la dicha confirmación para certera e complida firmeza e validación de los dichos auttos e concordia e asiento. Dios Nuestro Sennor sus vidas e honra prospere como V.M. desean. Fecha en Yecla, XXVII días de enero de MDXXX annos.

El que besa las manos de V.M.,

El Bachiller Paulo Vicente [rúbrica]

A los muy Magníficos Sennores los Sennores del Conçejo e Ayuntamiento de la Muy Noble Cibdad de Villena [a tergo].

NOTES:

- 1 Una aproximació actualitzada al llinatge en els nostres treballs: "La batalla Joan Francesc de Pròixita-don Pero Maça de Liçana. Un episodi cavalleresc en el País Valencià de finals del segle xv", Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura, tom LXXIX, Castelló, 2003, pàg. 413-442 i "Unes lletres de batalla en temps del Tirant: Joan Francesc de Pròixita contra don Pero Maça de Liçana", Caplletra. Revista internacional de filologia, 34, Barcelona, 2003, pàg. 143-170.
- 2 Escolano, Gaspar. Décadas de la insigne y coronada ciudad de Valencia. [València: Patricio Mey, 1610-1611, 4 vols.] Edició facsímil, València: Universitat de València, 1972, 6 vols., vol. IV, col. 1.302. També els articles sobre el llinatge de Pere Maria Orts i Bosch, a Gran Enciclopedia de la Región Valenciana, València, 1973 i (en col·laboració amb Armand de Fluvià) a Gran Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1989.
- 3 Una visió de conjunt dels conflictes fronterers en: Terol i Reig, Vicent. "Un contenciós fronterer internacional entre la Corona d'Aragó i la Corona de Castella: la fixació de la frontera meridional valenciana i el plet dels Alforins", en XVIII Congrés Internacional d'Història de la Corona d'Aragó: La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI; VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004, València: Universitat de València, 2005, 2 vols., vol. II, pàg. 1.125-1.145.
- 4 Ampliem el tractament realitzat a la nostra tesi doctoral (Terol i Reig, Vicent. Un regne sense cavallers? La Germania a la sotsgovernació de Xàtiva, tesi doctoral, València: Universitat de València, 2002) i a banda editem els documents exhumats en l'apèndix documental d'aquest treball.
- 5 Arxiu Municipal de Villena (AMVi, endavant), sign. 1/09. 1518, desembre 6. Saragossa. Comissió reial al governador del marquesat de Villena per tal que concloga junt al governador de València l'amollonament entre Ontinyent i Villena. Les reclamacions de per tal que s'efectuara l'amollonament amb Ontinyent insistien en què de no actuar-se es podrien derivar grans inconvenients. En temps dels Reis Catòlics es va acordar fer amollonament mitjançant els representants de les Corones d'Aragó i de Castella, però no es va completar. Ara alguns veïns d'Ontinyent "de su propia abtoridad, syn conoscçimiento de cabsa e syn llamar ni oyr los a los vezinos de la dicha villa de Villena e contra voluntad de la mayor parte de la villa de Ontynent e an puesto e ponen algunos mojones en los dichos términos en perjuizio de la dicha villa de Villena", per la qual cosa el rei, comissiona el governador de Villena per tal que junt al governador de València, en el termini de huit dies després de la recepció, vagen als límits de les viles, escolten les parts i, passat un termini no superior a 30 dies, completen ara l'amollonament.
- 6 Arxiu Municipal d'Ontinyent (AMO endavant), MC 1507-1523, ff. 74 r-v. Lletre del Consell d'Ontinyent a don Pero Maça, 26-03-1516. Ontinyent. Vegeu apèndix documental, doc. 1.
- 7 Ibid., ff. 72r-74v. Acta de 14-03-1516. Es copien sengles lletres al mestres de Montesa i a don Pero Maça de Liçana i de Carròs d'Arborea, senyor de Moixent i de la Font de la Figuera.
- 8 Ibidem, ff. 75 r-v. Lletre de 26 de març de 1516. Castell de Montesa.
- 9 Ibid., ff. 75v-76r. Lletre de 27 de març de 1516. Moixent.
- 10 Ibid., ff. 76 r-v. Lletre de 5 d'abril de 1516. Moixent.
- 11 Ibid., ff. 76v-77v. Lletre de 6 d'abril de 1516. Ontinyent. Apèndix documental, doc. 4
- 12 Ibid. ff. 77v i 78r. Dos lletres de 7 i 8 d'abril de 1516. Moixent. Apèndix documental, doc. 5 i 6.
- 13 Ibid. ff. 78v-79v. Lletre del Consell d'Ontinyent, 16 d'abril, i resposta de don Pero Maça el 17 d'abril, de Moixent estant. Apèndix documental, doc. 8 i 9.
- 14 Ibid., ff. 119v-120r i 121r. Actes de 25 de març i 28 d'abril de 1518.
- 15 La notícia ja es coneixia a Ontinyent el 27 de setembre de 1517: Ibid., f. 109r. Apèndix documental, doc. 13.
- 16 Arxiu del Regne de València (ARV, endavant), Governació, 2.460, ff. 120r i 436r-439v.
- 17 Ibidem. Van declarar Jeroni d'Artés, donzell de València, qui havia estat personalment en el territori en litigi; Joan Arbuixec, notari de València, natural d'Ontinyent; Francesc çà Sala, notari de València; Diego Pérez, escuder de Jeroni d'Artés.
- 18 Sentencia arbitral y amojonamiento de las villas de Montesa, Vallada, Ontiniente, Moxent i la Fuente: ARV, Clero, Orde de Montesa, llig. 895, caixa 2.357, s/f, còpia del s. XVIII. Algunes referències extractades en Ros Biosca, José M. Fuente la Higuera. Apuntes históricos, descriptivos y estadísticos de esta Villa del Reino de Valencia, València: Centre de Cultura Valenciana, 1922, pàg. 307-309.
- 19 Segons l'assessorament dels excel·lents coneixedors de la zona Agustí Ribera i Tomàs F. Bordera i Bordera.
- 20 AMO, MC 1507-1523, ff. 101v-102r. Lletre del Consell d'Ontinyent de 15-05-1517 i resposta de Pero Maça de 17-05-1517. Apèndix documental, doc. 10 i 11.
- 21 El pacte va ser signat a la vila de Montealegre el 07-02-1516. Transcrit en: Soler García, José M^a. La relación de Villena de 1575. Edición comentada i apéndice documental, Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos, 1974, 2^a, pàg. 477-481.
- 22 AMO, MC 15107-1523, f. 103r.
- 23 Ibidem, ff. 101v-102r. La lletra d'Ontinyent de 15-05-1517, la resposta de Pero Maça de 17-05-1517. Vegeu apèndix documental, doc. 10 i 11.
- 24 Fullana Mira, P. Lluís (OFM). Historia de la Ciudad de Ontinyent. Obra póstuma, Ontinyent: Caixa d'Ontinyent, 1998, pàg. 97.
- 25 AMO, MC 1507-1523, ff. 102v-103r. Acta de 21-05-1517.
- 26 Soler García, José M^a. La relación de Villena de 1575..., pàg. 38.
- 27 Es desprén de la comissió reial que dictava noves treves entre Villena i don Pero Maça mentre s'instruïa el cas als Consell d'Aragó i de Castella: vegeu apèndix documental, doc. 15.
- 28 Primer dictant treves entre Villena i don Pero Maça: AMVi, sign1/08. 1518, agost 22. Saragossa. Apèndix documental, doc. 15.
- 29 ARV, RC 250, ff. 12v-13v (Múrcia i Oriola); ff. 14r-15v. (Pero Maça, La Font de la Figuera i Monòver contra Villena); 16r-17v (Cabdet i Villena).
- 30 ARV, RC 250, ff. 14r-15v. Comissió reial a Eiximén Pérez de Figuerola, 1519, maig 10. Barcelona.
- 31 Ibidem, ff. 16r-17v. Comissió reial a Eiximén Pérez de Figuerola, 1519, maig 12. Barcelona. S'hi fa esment explícit a la responsabilitat i a la màxima col·laboració del governador de Xàtiva i dels màxims oficials reials del regne per tal de dur a bon port les gestions de Figuerola.
- 32 Ibidem, ff. 19r-21r, provisió reial 1519, maig 30. Barcelona. Tot i que s'hi indica que l'altre àrbitre designat per la corona de Castella havia estat en un primer moment el llicenciat Aguerrí, que va ser substituït per Leguizamo.
- 33 ARV, RC 738, ff. 19r-20r. Provisió a Juan del Barco, governador de Villena, i al Concejo de Villena. Instava don Pero Maça de Liçana i el seu procurador, el notari Joan Riudaura, qui representava així mateix els Consells de la Font i de Moixent
- 34 Vegeu doc. 16 de l'apèndix documental.
- 35 Ros Biosca, José M. Fuente la Higuera. Apuntes históricos, descriptivos y estadísticos de esta Villa del Reino de Valencia, València: Centre de Cultura Valenciana, 1922.
- 36 ARV, RC 738, ff. 68r-69r. Provisió reial a l'alguatzir del governador de Xàtiva, 1528, maig 23. València. Se li ordena que fiscalitze la reedificació del Molló Blanc, que ho feren un obrer de vila de cadascuna de les tres viles, que es repartien les despeses entre tres parts iguals que pagarien les tres viles i que dos notaris alcen acta i que una de les actes siga lliurada a l'alguatzir. En el preàmbul es fa referència a evitar "qualsevol manera de debat e qüestió" entre Cabdet, Villena i Almansa; que era voluntat reial "que lo Molló Blanch, sobre lo qual era lo dit debat e qüestió, fos reedificat sens emperò perjuri dels drets de les parts", segons s'hauria notificat a Cabdet. Tanmateix, Cabdet hauria recusat aquesta lletra reial i hauria escrit a Villena advertint "que sens per nostra magestat los fos manat expresament no podrien entrevenir ne fer dita redificació de molló". Les raons de l'oposició de Cabdet eren meridianes i clares: significava reconèixer la desparició de la continuïtat territorial amb la resta del Regne de València.
- 37 Terol i Reig, Vicent. "Un contenciós fronterer internacional...", pàg. 1.125-1.145, especialment nota 73.
- 38 Aquesta era la interpretació que feiem llavors, en 2004, sense connectar-la amb la situació dels termes de la Font: ibídem.
- 39 Errada de còpia, per compte de "XVI", és a dir 1516, que seria la data correcta.
- 40 Ratllat i cancel·lat a continuació "pe".
- 41 Ratllat i cancel·lat a continuació "Liçana".
- 42 Ratllat i cancel·lat a continuació "los".
- 43 Ratllat i cancel·lat a continuació "De sa respectable senyoria".
- 44 Ratllat i cancel·lat a continuació "ofertats queden a quant mane promptíssims".
- 45 Ratllat i cancel·lat a continuació "hòmens".
- 46 Escrit a sota de "Laucelan U-" ratllat i cancel·lat.
- 47 Segueix ratllat i cancel·lat "En Pere Pérez".
- 48 Segueix ratllat i cancel·lat "Alonso".
- 49 Ratllat i cancel·lat a continuació "de la çibdad". Que ens indica que és una anotació posterior, dels escrivans del Concejo de Villena i no de la cancelleria reial.

El passet de Tirirant

AUTOR: AGUSTÍ RIBERA, IGNACIO HORTELANO

Museu Arqueològic d'Ontinyent i la Vall d'Albaida (MAOVA)

Al ponent del terme d'Ontinyent, entre les heretats de Tirirant i del Navarro hi ha un vell i curiós pontet que salva el barranc del Gorgorròbio. Tot i que avui no es massa conegut ni transitat, és anomenat popularment i tradicional com “el “Passet de Tirirant”.

Per arribar a ell, desde el núcli urbà d'Ontinyent, cal anar per la carretera CV-660 en direcció a Fontanars dels Alforins; A uns 8,5 km, es troba l'entrador de la finca i casa Tirirant, -de fa poc amb l'accés tancat-, Caldria seguir per aquest camí, perdudes com estan les sendes, fins la casa i a uns 250 m al sud-est es troba el passet, sobre el barranc del Gorgorròbio. Alternativament es pot anar per darrere la casa de la Lloma Rasa fins la Casa del Navarro, des d'on es localitza el pontet a uns 250 m en direcció nord-oest.

Les seues coordenades geogràfiques són: 38° 48' 37.79"- 0° 42'

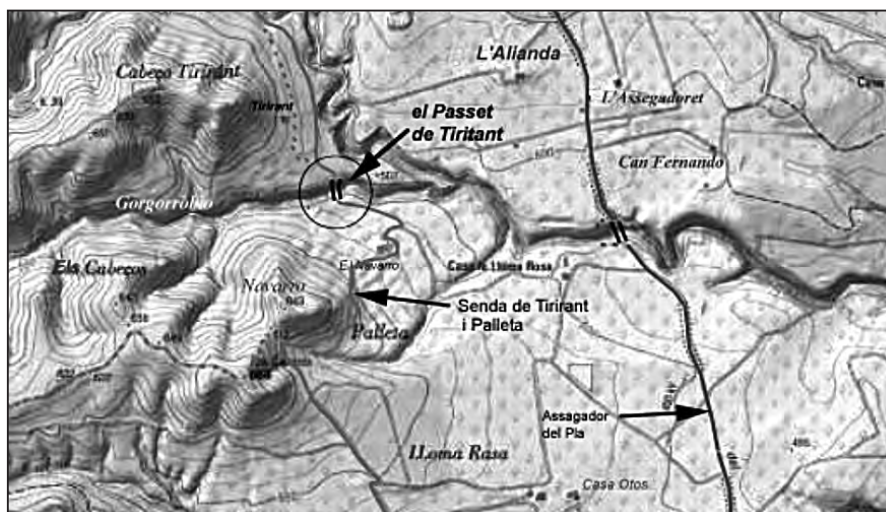
33.97””; amb una altura s.n.m. de 500 m. En quant a dades cadastrals està dins el polígon. 27, par. 9001, rec.1 (entre pol 28, par 6, r14 al nord i pol 27, par 3 r4, al sud). La seua titularitat és, presumptament, pública, per ús tradicional comunal de la senda i per estar construït sobre curs fluvial públic. Perdria gran part del seu ús a principis del segle XX, en construir-se el pont de la Lloma Rasa, com a molt millor alternativa.

El passet forma part d'un vial per a caminants o de cavalleries (no de carros). Creua el Gorgorròbio, que és un barranc profund excavat en les margues miocèniques (tap), i amb abundant vegetació de ribera.

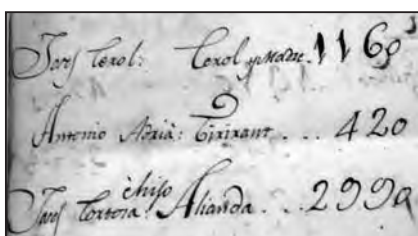
Es tracta d'un pontet d'un ull, amb volta subapuntada. L'obra és tota de maçoneria de blocs mitjans de pedra calcària, alguns més grans en la base i cantoneres, i lloses més allargades en la volta. L'interior de la volta encara conserva senyes (empremtes) del canyís former. El

Vista del Passet de Tirirant

Situació del Passet de Tirirant

Document de l'A.M.O. (Padró fiscal del XVIII), on apareix Tirirant, aleshores propietat d'Antonio Adrià

costat sud es recolça directament damunt del tap (la base geològica) a partir de l'arranc de la volta. Tindrà aproximadament uns 8 m. de llarg total, amb una amplària de 3,80 m. Amb una llum de poc més de 3 m. per una altura interior total de 5,45 m. des de l'aigua a la clau. Tanmateix en l'estrep nord, l'altura des de la base d'obra a l'arranc de la volta és de 3,80, o siga, el mateix mòdul que l'amplària.

No hem trobat fins ara referència documental sobre la seua cronologia, data de construcció, etc. Tan sols atenent a la seua faicò deu ser aproximadament de cap al segle XVII- XVIII. Tant l'heretat del Navarro (Llora, 1992), com la de **Tirirant** apareixen ja documentades, si més no, als Padrons fiscals del segle XVIII (Arxiu Municipal d'Ontinyent).

Aquest pont salva l'accident físic que significa el profund barranc del Gorgorròbio i, a banda de comunicar les heretats i masos de Tirirant i del Navarro, seria de gran utilitat per a a travessar d'ombria a solana en tota aquesta zona, com ja s'ha dit, abans de la construcció del pont de ferro de la Lloma Rasa (principis del segle XX).

Pel que fa al seu estat de conservació, tot i que es manté en prou bon estat, en general, tanmateix la base de tap sobre la que s'asseu l'estrep nord està tota descarnada pel pas de l'aigua i, com a major desperfecte, ha desaparegut la meitat inferior de la cantonera sud-est de l'estrep nord. Caldria reparar en

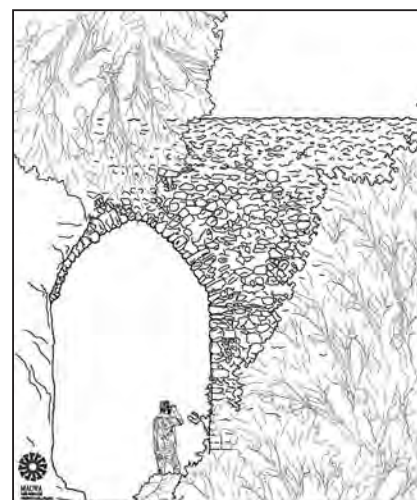
breu aquests danys que són ja una amenaça a la integritat de l'obra.

La seua catalogació, com a element arquitectònic d'interés, dins el edificis protegits en medi rural, està en tràmit actualment. També caldria assegurar la possibilitat d'accés a peu al lloc, darrerament no gens fàcil. A banda de la conservació de l'obra vella caldria, com s'ha dit, la restauració urgent dels danys en la base de l'estrep nord. I no estaria de més la identificació de l'element amb cartell amb el seu nom; inclús plafó explicatiu en el lloc i/o en les rodalies per als senders peatonals que passen propers (GR-7) i, com a òptim, la Integració en una ruta cultural amb revitalització del senderol tradicional.

BIBLIOGRAFÍA:

- Llora Tortosa, A. (1992): Ontinyent y su historia. Minerva. Ontinyent.
- Sanchis Deusa, C. (1993): Els Ponts valencians antics. COPUT. València
- Ribera, A. (2009). Alguns Ponts i camins d'Ontinyent. R.F.M.C. pàgs.:326-339, Ontinyent

El Passet de Tirirant. Dibuix del costat de llevant

El Passet de Tirirant i el seu entorn

*Aquesta revista s'acabà d'imprimir al taller
de Gráficas Barcino d'Ontinyent, el dia
27 de novembre de 2013, festa
del Beat Ramon Llull*

LAUS

DEO